

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

4, 2011

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2011

УДК 33+34

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2011. – Вип. 4. – 307 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2011. – № 4. – 307 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних та економічних наук (постанова президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (протокол № 2 від 29.09.2011 р.).

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення законодавства, а також висвітлюються актуальні питання у галузі економічних наук, розвитку національного та світового господарства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve law and highlights current issues in the field of economics, national and world economy.

ISSN 2078-6670

© Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького, 2011 р.

Редакційна колегія:

Луцький І. М. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктор права, доктор філософії, доктор канонічного права, відмінник освіти України, адвокат – **голова редколегії**;

Андрухів І. О. – доктор історичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Васильєв О. В. – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, почесний член Академії економічних наук і підприємницької діяльності РФ – *заступник голови редколегії*;

Івашків Т. С. – кандидат економічних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Скоморовський В. Б. – кандидат історичних наук, доктор філософії, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Марич Х. М. – кандидат юридичних наук, доктор філософії, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Луцький Р. П. – кандидат юридичних наук, доцент університету – **відповідальний секретар**.

Члени редколегії:

Бервено С. М., д.ю.н., проф. ун-ту;
Васильєва В. А., д.ю.н., проф.;
Гришук В. К., д.ю.н., проф.;
Колб О. Г., д.ю.н., проф.;
Костицький М. В., д.ю.н., проф.,
акад. АПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України;
Мудрий С. Г., д.ю.н., проф.;
Нор В. Т., д.ю.н., проф., акад. АПрН;
Фріс П. Л., д.ю.н., проф.;
Фурса С. Я., д.ю.н., проф.;
Шутак І. Д., д.ю.н., проф.;
Крамюк П. М., д.ф.н., проф.;
Алексєєв І. В., д.е.н., проф.;
Березівський П. С., д.е.н., проф.;
Брич В. Я., д.е.н., проф., акад. АЕН;
Гуцуляк Г. С., д.е.н., проф.;
Данилюк М. О., д.е.н., проф.;
Петренко М. І., д.е.н., проф.;
Швець В. Г., д.е.н., проф.;
Габрель М. М., д.т.н., проф. архітектури;
Лівінський О. М., д.т.н., проф.;
Мельник П. І., д.т.н., проф.;
Онїпко О. Ф., д.т.н., акад. УАН;
Клименко А. О., д.мед.н., проф.;
Бошицький Ю. Л., к.ю.н., проф.;
Вітовська І. В., к.ю.н., доц.;
Глазунова С. М., к.ю.н., доц. ун-ту;
Горун О. В., к.ю.н., доц.;
Грицкевич С. Г., к.ю.н., доц.;
Зьолка В. В., к.ю.н., доц.;
Іванчук М. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Ливинець В. П., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Луцький А. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Луцький М. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Мацькевич М. М., к.ю.н., доц., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Мельник П. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;

Орач Є. М., к.ю.н., доц.;
Острогляд О. В., к.ю.н., доц.;
Розвадовський В. І., к.ю.н., доц.;
Саїв С. С., к.ю.н., доц.;
Соловій Я. І., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Стеблинська О. С., к.ю.н.;
Стецюк П. Б., к.ю.н.;
Турчак І. О., к.ю.н., доц. ун-ту;
Усенко І. Б., к.ю.н., проф.;
заслужений юрист України;
Федик Є. І., к.ю.н., проф. ун-ту;
Федик С. І., к.ю.н., доц.;
Федорак Л. М., к.ю.н., доц. ун-ту;
Шевчук І. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Янош К. Ф., к.ю.н., проф. ун-ту, заслужений
юрист України;
Серняк О. І., к. з держ. упр.;
Андрейчук У. В., к.е.н., доц.;
Данюк В. М., к.е.н., проф.;
Мазур І. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Надворняк Я. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Перович Д. М., к.е.н., проф. ун-ту;
Потеряйло І. Ю., к.е.н., доц. ун-ту;
Рижий І. Б., к.е.н., проф. ун-ту;
Масляк І. М., к.т.н., доц. ун-ту;
Ходан М. М., народний архітектор України;
Остафійчук П. Г., к.ф.-м.н., доц.;
Дідик В. Ю., к.ф.-м.н., доц.;
Цідило І. В., к.ф.-м.н., проф.;
Гуменюк Т. І. к.і.н., доц. ун-ту,
Ілин Л. М., к.і.н.;
Ковалик В. В., к.і.н.;
Шпільчак В. А., к.пед.н., доц.;
Лукач У. Р., к.політ.н., доц. ун-ту;
Іщук О. Ю., к.психол.наук, доц. ун-ту;
Матейко Н. М., к.психол.н., доц.
Пітулей В. В., к.філос.н., доц. ун-ту;
Яцук Н. С., к.філос.н., доц. ун-ту.

ЗМІСТ

ПРАВО

Костицький М. В. Філософсько-правовий аналіз депутатського імунітету та індемнітету в Україні.....	8
Луцький І. М. Відродження української державності та творення українського права 1917-1918 років на християнських засадах.....	13
Андрухів І. О. Початок «нової» антирелігійної кампанії в 1961 році та її наслідки.....	18
Луцький А. І. Законність як засада діяльності правоохоронних органів України.....	26
Луцький М. І. Процесуальні форми психологічних засобів захисту прав людини згідно з чинним законодавством.....	30
Луцька Г. В. Дослідження загальнотеоретичних проблем держави і права та історико-правових проблем у працях вчених-правників – членів НТШ у 1892-1939 рр.....	34
Каленюк О. М. Створення словників української правничої термінології в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.....	39
Черепій П. М., Корольов В. В. Поняття науки цивільного процесу.....	43
Футулуйчук Д. Д. Етапи становлення армії УНР (1917-1918 рр.): спроба ретроспективного аналізу.....	46
Луцький Р. П. Позитивне право як спосіб осмислення правової реальності.....	55
Мацькевич М. М. Культурні права і свободи в системі прав і свобод людини і громадянина в Україні.....	60
Книш В. В. Юридичне закріплення та основні ознаки принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису.....	65
Гараніна Г. Г., Васильєв О. В. Організаційно-правовий аспект регулювання трудової маятникової міграції населення в Прикарпатті.....	73
Громко В. Я. Вплив умов життя неповнолітнього на призначене йому покарання.....	80
Лаврів О. Я. Гармонізація основних принципів трудового права України із законодавством Європейського союзу.....	85
Юхимюк О. М. Функції правозастосовного тлумачення норм права.....	91
Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань у Північній Буковині у складі Румунії (1919-1940 рр.).....	96
Томин С. В. Особливості підтримання прокурором державного обвинувачення у справах про незаконний збут наркотичних засобів.....	101
Лоза В. В. Проблеми побудови відносно визначених санкцій.....	108
Федорак Л. М. «Точка відліку» при призначенні покарання.....	113
Глазунова С. М. До питання набуття гірськими населеними пунктами України статусу учасника конституційних правовідносин.....	120
Острогляд О. В. Окремі аспекти оскарження захисником рішення суду першої інстанції за апеляційною підставою невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого.....	125
Соловій Я. І. Кримінально-правові проблеми кваліфікації злочинних захоплень суб'єктів господарювання як виявів рейдерства.....	130
Стеблинська О. С. Окремі питання запровадження ювенальної юстиції в Україні.....	138

Вітовська І. В. Правове забезпечення використання живих природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України.....	142
Соловій О. Я. Кримінально-виконавчі аспекти застосування заохочення до засуджених як складова стимулювання їх позитивної посткримінальної поведінки.....	146
Яцук Н. Є. Український досвід у контексті запиту сучасності на правову концепцію федералізму.....	153
Ілин Л. М. Організація роботи та правовий статус апарату Галицького крайового сейму (1861-1918 рр.).....	163
Гуменюк Т. І. Пакт Молотова-Ріббентропа: історико-правовий аспект.....	171
Черник Н. С. Християнсько-правові основи в поглядах Т. Шевченка.....	178
Скоморовський В. Б. Політико-правові передумови створення СРСР.....	184
Ковалик В. В. Основні напрями реформування державної служби на сучасному етапі.....	190
Ковальчук Р. Л. Особливості забезпечення права на освіту інвалідів в Україні.....	197
Василів І. В. Порухення правових норм працівниками органів внутрішніх справ західних областей УРСР у перші повоєнні роки: їх причини і наслідки.....	201
Андрухів О. І. Організаційно-правові заходи органів радянської влади у вирішенні питання репатріації в 1945-1947 рр.....	209
Резинська В. О. Організаційно-правові особливості комплектації особового складу добровільних воєнізованих формувань у західних областях УРСР в 1944-1948 роках.....	217
Мельник П. В. Правові підстави адаптації законодавства України у сфері протидії злочинам проти довкілля до законодавства Європейського співтовариства.....	224
Косьмій М. М. Витіснення матеріалізму з правосвідомості українців та поширення духовності.....	230
Семенюк В. В. Особливості втілення релігійних і моральних засад українського суспільства у положеннях Конституції Пилипа Орлика.....	236
Косьмій Л. Р. Трудові права інвалідів: порівняльно-правова характеристика законодавства України та Російської Федерації.....	241
Лотоцький М. В. Міжнародно-правові підходи щодо змісту діяльності адвокатури як суб'єкта попередження злочинів.....	247

ЕКОНОМІКА

Щурик М. В. Кадровий потенціал аграрного сектора Карпатського макрорегіону: механізми формування та використання.....	254
Івашків Т. С., Борович О. В. Теоретичні основи економіко-енергетичної оцінки основних засобів аграрних підприємств.....	262
Касіянчук В. Д. Енергоефективний будинок, альтернативна енергія, енергозберігаючі технології вже сьогодні! Економічні основи.....	266
Негрич М.Д. Концепція інституційних змін у сфері управління лісами і лісовим господарством.....	271
Серняк О. І. Поняття «адміністративний капітал»: підходи до тлумачення.....	280
Мазур І. М. Модель ресурсокористування України.....	289
Луцька Н. І. Економічні основи застосування реклами в ринкових умовах.....	299

CONTENTS

LAW

Kostytskyy M. V. Philosophical-law analysis of deputy immunity and indemnitet in Ukraine.....	8
Lutskyy I. M. Rebirth of Ukrainian statehood and the creation of Ukrainian law of 1917-1918 on Christian principles.....	13
Andrukhiv I. O. Beginning of «new» antireligious campaign in 1961 and its consequences.....	18
Lutskyy A. I. Legality as footing for activity of lavenforcement bodies in Ukraine.....	26
Lutskyy M. I. Judicial forms of psychological facilities of defence of human rights in obedience to current legislation.....	30
Lutska G. V. Research of general theoretic problems of the state and law Scientific and historical-law problems in works of scientists-lawyers – members of Society named after T. Shevchenko in 1892-1939.....	34
Kalenyuk O. M. Creation of Ukrainian Legal Terminological Dictionaries in Galicia in the End of the XIX th – at the Beginning of XX century.....	39
Cherepiy P. M., Koroliiov V. V. The concept of science of civil procedure.....	43
Futuluychuk D. D. Stages of becoming of army of UNR (1917-1918): attempt of retrospective analysis.....	46
Lutckyy R. P. Positive law as a kind of comprehension of legal reality.....	55
Matskevych M. M. Cultural rights and freedoms in the system of rights and freedoms of a man and a citizen in Ukraine.....	60
Knysh V. V. Juridical fixing and basic signs of principle of combination of the using the land as a natural resource, as a basic mean of production and as a territorial base.....	65
Garanina G. G., Vasiliev O. V. On organizational and legal aspect of adjusting of labour pendulum migration of population in Precarpathianarea.....	73
Gromko V. Y. Influence of Life Designed for Him a Minor Penalty.....	80
Lavriv O. Y. Harmonization of basic principles of the Ukraine Labour Law and European Union Legislation.....	85
Iukhymiuk O. M. The functions of law application interpretation of law norm.....	91
Marysyuk K. B. The criminally-law policy in sphere of property punishments in Northern Bukovina as a part of Romania (1919-1940).....	96
Tomyn S. V. Maintenance the public prosecution in the cases of illegal drug trafficking.....	101
Loza V. V. Problems of providing relatively defined sancions.....	108
Fedorak L. M. «Starting point» at sentencing.....	113
Glazynova S. M. To the question of acquisition by the mountain settlements of Ukraine of status of participant of constitutional law relationships.....	120
Ostroglyad O. V. Some aspekts of a defender’s appealing a decision of court of first instence on the appellate basis of incomplimente of thedtgru of panishment imposed bythe court and the offender’s personality.....	125

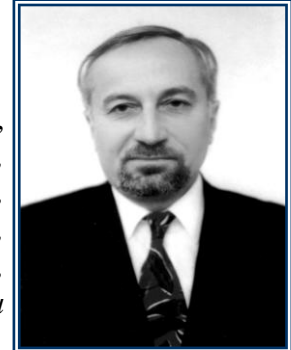
Soloviy Ya. I. Criminal and Legal Problems of Qualification of Criminal Occupation of Management Subjects as a Raider Manifestation.....	130
Steblynska O. S. Some questions of introduction of Juvenal justice in Ukraine.....	138
Vitovskaya I. V. Legal providing of the use of living natural resources of exceptional (marine) economic area of Ukraine.....	142
Soloviy O. Y. Criminal and Executive Aspects of Encouragement Measures Usage for Convicts as a Part of Stimulation of their Postcriminal Behavior Positive.....	146
Yatsuk N. Y. The Ukrainian experience in the context of the current necessity on the idea of federalism.....	153
Ilyn L. M. Arrangements and juridical status of the Galychyna Region Sejm (1861-1918).....	163
Hymenyuk T. I. The Molotov-Ribbentrop Pact: historical and legal aspect.....	171
Chernik N. S. Christian-legal grounds in the views of Kyrilo-Methodians of T. Shevchenko.....	178
Skomorovsky V. B. Political and legal pre-conditions of creation of the USSR.....	184
Kovalyk V. V. Main directions of reforming the civil service at the present stage.....	190
Kovalchuk R. L. Features of the Right for Education for the Disabled People in Ukraine.....	197
Vasylyv I. V. Violation of legal norms by the workers of organs of internal affairs in western areas of Ukraine in the first post-war years: organs its reasons and consequences.....	201
Andruxhiv O. I. Organizational and legal measures of organs soviet of power in the decision of question of repatriation in 1945-1947.....	209
Rezinskaya V. A. Organizational that legal features of acquisition of personnel of the voluntarily militarized forming in the western areas of Ukraine in 1944-1948.....	217
Melnyk P. V. Legal foundations of adaptation of the Ukrainian legislation to the European one in terms of counteraction to offenses against environment.....	224
Kosmiy M. M. Exclusioy of materialism out of sense of justice of ukrainians and distribution of spirituality.....	230
Semenyuk V. V. Features of embodiment of religious and moral principles of Ukrainian society in statutes of Constitution of Pylyp Orlyk.....	236
Kosmiy L. R. Labor rights of disabled: the comparative legal characteristik of the legislation of Ukraine and the Russian Federation.....	241
Lototsky M. V. International legal approaches to the concept of advocacy as a subject of crime prevention.....	247

ECONOMY

Shchuryk M. V. Skilled potential of agrarian sector of macroregion of Carpathians: mechanisms of forming and use.....	254
Ivashkiv T. S., Borovych O. V. Theoretical bases of power estimation of the fixed assets of agrarian enterprises.....	262
Kasiyanchuk V. D. Energoefektniy house, alternative energy, energo keepings technologies aldertady today!.....	266
Negrych M. D. Conception of institutional changes is in the field of management the forests and forestry.....	271
Sernyak O. I. The «administrative capital» concept: the approaches of its interpretation.....	280
Mazur I. M. Model of resources using of Ukraine.....	289
Lutska N. I. Economic bases of application of advertising in market conditions.....	299

УДК 342.534

Костицький Михайло Васильович,
 доктор юридичних наук, професор,
 академік НАПрН України,
 член-кореспондент АПН,
 экс-суддя Конституційного Суду,
 заслужений юрист України

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕПУТАТСЬКОГО ІМУНІТЕТУ ТА ІНДЕМНІТЕТУ В УКРАЇНІ

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових засад функціонування депутатської недоторканності в Україні. Це питання потребує подальшого дослідження і пошуку шляхів вирішення. Ця проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес у сучасному суспільстві.

Ключові слова: статус, депутат, недоторканність, імунітет.

Постановка проблеми. Аналізуючи сучасну правову дійсність та політико-правові процеси в нашій державі, можна констатувати відсутність чіткого розуміння на рівні громадської свідомості змісту та меж депутатської недоторканності. У зв'язку з цим видається доцільним сконцентрувати свою увагу на особливостях тлумачення недоторканності в сучасному законодавстві та правосвідомості.

Саме ці положення становлять актуальність піднятої проблематики та визначають їх важливість на сучасному етапі державотворення молодшої української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали праці С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, В. А. Бачиніна, В. С. Журавського, В. О. Коржа, В. Ф. Погорілка, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшушенка, які сприяють осмисленню поточних процесів на філософсько-теоретичних засадах.

Постановка завдання. Метою виконання статті є визначення змісту та особливостей функціонування категорій «депутатський імунітет» та «депутатський індемнітет» через призму різних філософсько-правових концепцій та підходів, що визначають різну сутнісну основу цих понять.

Вклад основного матеріалу дослідження. Недоторканість народного депутата України – це один з елементів його правового статусу та важлива правова гарантія професійної діяльності. Недоторканість народного депутата закріплена в статті 80 Конституції України. Вона є правом і перевагою депутата порівняно з іншими громадянами держави та існує для того, щоб гарантувати незалежність депутата при здійсненні ним своїх повноважень.

Розкриваючи філософсько-правову сутність категорії недоторканості народного депутата, необхідно виділити дві складові цього поняття:

- депутатський індемнітет (невідповідальність) – свобода слова та висловлювань;

- депутатський імунітет (недоторканість) – свобода від кримінального переслідування.

Поняття «індемнітет» означає, що депутати не несуть відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах (за винятком відповідальності за образу чи наклеп) як в період здійснення депутатських повноважень, так і після закінчення їх терміну. Депутатський індемнітет визнано в усіх країнах [2, с. 78-79].

Депутатський індемнітет розглядається з двох аспектів:

1. Як невідповідальність народного депутата України: депутат не несе юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (ч. 2 ст. 80 Конституції України).

2. Як винагорода народному депутату за його парламентську діяльність, оскільки згідно з ст. 33 Закону України «Про статус народного депутата України», передбачена оплата праці в розмірі, встановленому Верховною Радою України.

На основі депутатського імунітету члени парламенту користуються захистом представницького органу від арешту і деяких інших процесуальних дій, пов'язаних з обмеженням особистих прав і свобод, а також від судового переслідування на підставі порушення кримінальної справи.

Зміст і обсяг депутатського імунітету, а також методи його забезпечення в різних країнах неоднакові, але ніде він не має абсолютного характеру.

Призначення депутатського імунітету та індемнітету забезпечує ефективність діяльності парламентаря з метою максимальної реалізації ним свого мандата. Вони мають давню історію та традиції у різних народів. Розглянемо особливості функціонування депутатської недоторканості в деяких країнах.

У ряді держав депутати користуються імунітетом лише на парламентських сесіях. Майже в усіх країнах депутати не мають імунітету в разі їх затримання на місці злочину.

Але обсяг депутатського імунітету та підходи до його визначення є різними в різних державах. Головне, що об'єднує їх – це відсутність абсолютного імунітету.

Даючи правове визначення депутатської недоторканості в Україні, необхідно зазначити, що, відповідно до Закону України «Про статус народного депутата України», не допускається догляд, обшук, затримання, огляд особистих речей і багажу, транспорту, житлового чи службового приміщення народного депутата України, а також порушення таємниці кореспонденції, прослуховування телефонних переговорів та застосування інших заходів, що обмежують свободу парламентаря. «Народний депутат України після закінчення терміну повноважень може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за порушення закону, вчинене ним у період виконання депутатських повноважень, лише у порядку, передбаченому щодо народного депутата України» [1].

Порядок одержання згоди Верховної Ради щодо притягнення депутата до відповідальності також визначений Законом України «Про статус народного депутата України». Так, подання про надання згоди на притягнення до відповідальності депутата вноситься до Верховної Ради України Генеральним прокурором України, про що негайно доводиться до відома депутата. Це подання вноситься до пред'явлення депутату обвинувачення або дачі санкції на арешт депутата і розглядається Верховною Радою України не пізніше як у місячний термін. Комітет, до компетенції якого входять питання депутатської етики, з додержанням звичайної процедури визначає законність і обґрунтованість подання. На засідання комітету запрошується депутат, щодо якого внесено подання. Відсутність запрошеного депутата на засіданні комітету без поважних причин не є перешкодою для прийняття рішення. Рішення про згоду на притягнення до

відповідальності депутата приймається на засіданні Верховної Ради України у вигляді постанови. Рішення Верховної Ради з цього питання не переглядається [1].

Відсутність чіткого розуміння меж депутатської недоторканності призвела до того, що це право та привілей почали тлумачити абсолютно широко, як повну непідвладність народних депутатів силі законів, що, зі свого боку, порушує права інших громадян (наприклад, у випадках коли адміністративні чи кримінальні проступки скоюються народними депутатами, справи адміністративного чи кримінального провадження щодо яких не відкриваються).

Враховуючи цей факт, а також те, що у всьому світі спостерігається тенденція до поступового обмеження та звуження депутатської недоторканності, в Україні також здійснювалися спроби внесення конституційних змін щодо обмеження депутатської недоторканності.

Так, 02.03.1998 року на порядок денний Верховної Ради було України винесено питання про відміну депутатської недоторканності. Шість разів Президія Верховної Ради відхилила цей законопроект, а після ліквідації Президії ініціатори законопроекту не могли набрати 150 депутатських підписів, необхідних для винесення його на порядок денний. Чергова спроба розпочалась у грудні – саме тоді з'явилися перші підписи під законопроектом про внесення змін у відповідну статтю Конституції. Збиранням підписів займалися депутати Григорій Омельченко, Анатолій Єрмак та Микола Петренко – члени антикорупційного комітету Верховної Ради. Проектом пропонувалося внести до Конституції формулу депутатської недоторканності, що відповідала б міжнародним нормам: якщо депутат вчинить злочин, Генеральна прокуратура України не потребує згоди парламенту на притягнення його до кримінальної відповідальності, а в разі винесення звинувачувального вироку суду засудженому не потрібна згода Верховної Ради на ув'язнення депутата-злочинця.

За новим проектом, згода Верховної Ради потрібна лише в разі, якщо в період попереднього розслідування Генпрокуратура вважає за необхідне утримання депутата, що знаходиться під слідством або вартою.

Наступний етап був розпочатий 21.01.2000 року, коли 158 депутатами також було подано проект Закону України про внесення змін до статті 80 Конституції України. Але Комітет з питань правової політики рекомендував парламенту відхилити цей проект закону, оскільки авторами проекту пропонувалося вилучити з чинної редакції статті 80 Конституції України положення про обов'язковість надання згоди Верховної Ради для притягнення до кримінальної відповідальності народних депутатів. За таких обставин, вважали у комітеті, правоохоронні органи матимуть право порушувати кримінальну справу, проводити слідчі дії щодо народних депутатів України без згоди на це Верховної Ради України. Отже, законопроектом пропонується значно обмежити депутатський імунітет. Тому Комітет прийняв одностайне рішення рекомендувати Верховній Раді України законопроект про внесення змін до статті 80 Конституції України відхилити.

Крім того, питання щодо ліквідації депутатської недоторканності виносилося на Всеукраїнський референдум у 2000 році і набрало найбільший відсоток голосів. У результаті цього на розгляд Верховної Ради виносився поданий народними депутатами України законопроект «Про зміни до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму 16.04.2000 року», у якому частину третю статті 80 Конституції України виклали в такій редакції: «Народні депутати і сенатори України не можуть бути без згоди Верховного Суду України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані».

Однак, у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про зміни до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму 16.04.2000 року», поданого народними депутатами України, вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до Конституції України за ініціативою народних депутатів України) 2-в від 11.07.2000 р., Конституційний Суд дійшов висновку, що «ці зміни суперечать принципу незалежності суддів (стаття 126 Конституції України), зокрема їх безсторонності та підкоренню при здійсненні правосуддя лише закону (стаття 129 Конституції України).

Водночас надання Верховним Судом України згоди на притягнення народних депутатів і сенаторів України до кримінальної відповідальності, їх затримання чи арешт може призвести до упередженості під час розгляду в майбутньому справи щодо такого народного депутата України судом першої інстанції та апеляційним і касаційним судами».

Крім того, за визначенням Конституційного Суду України, «пропонована народними депутатами України редакція частини третьої статті 80 Конституції України не відповідає також рішенням, прийнятому на всеукраїнському референдумі 16.04.2000 року, оскільки залишає передбачений зазначеною частиною (яка відповідно до цього рішення вилучається з тексту Конституції України) обсяг депутатського імунітету, хоча і з передачею повноваження щодо надання згоди на його позбавлення іншому суб'єкту». У ситуації, коли самі депутати вирішують долю щодо обмеження чи скасування власної недоторканності, не варто очікувати в найближчому часі на такий цивілізований та демократичний крок з боку народних обранців.

Не можна також не звернути увагу на проблеми тлумачення депутатської недоторканності Конституційним Судом України.

Через відсутність тлумачення поняття «депутатська недоторканність» у суспільстві та у певній частині депутатського корпусу сформувалося викривлене уявлення з цього приводу, яке не тільки суперечить принципам прав людини, але й нормальному функціонуванню вищого органу законодавчої влади в державі.

В 1999 році Міністерство внутрішніх справ України зверталось до Конституційного Суду з проханням роз'яснити та офіційно тлумачити положення частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). Але звернення Міністерства внутрішніх справ того разу стосувалося не самого змісту поняття депутатської недоторканності, а визначення часу, коли може наступати чи бути скасована кримінальна відповідність у справах проти кандидатів у народні депутати.

Варто зауважити, що в 1999 році Конституційний Суд прийняв рішення, відповідно до якого «у разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та перебування під вартою», фактично поширивши депутатську недоторканність і на кандидатів у депутати, які потім обрані депутатами. На практиці це призводить до закриття кримінальних справ після обрання громадянина депутатом, навіть за наявності доказів злочинної діяльності.

Висновки. За результатами проведеного аналізу законодавства України з питань недоторканності народного депутата можна зробити такі висновки:

1. Як видно з визначення сутності депутатської недоторканності, вона покликана «гарантувати незалежність депутата при здійсненні ним своїх повноважень».

2. Депутатській імунітет у світовій практиці має свої кордони та обмеження. Але в українському законодавстві він трактується надто широко, виходячи за кола здійснення депутатом своїх депутатських повноважень.

3. Недоторканість народного депутата, яка є його правом та привілеєм, не може порушувати права інших громадян, а також вступати в суперечність з принципом верховенства права, при якому сила закону є однаковою для всіх. У цьому розумінні українське законодавство містить правову колізію, яка полягає в надто широкому трактуванні принципу депутатської недоторканності, яка фактично перетворюється на всездозволеність та непідвладність законам.

4. Виникає потреба у внесенні подання до Конституційного Суду з проханням дати роз'яснення щодо меж депутатського імунітету, який може бути ініційований як Міністерством внутрішніх справ України чи народними депутатами, так і Президентом України.

Список використаних джерел

1. Про статус народного депутата України: закон України від 17.11. 1992 р. // ВВР України. – 1993. – № 3. – Ст.17. (Вводиться в дію Постановою ВР № 2810-XII (2810-12) від 21.11.1992, ВВР України, 1993, №3, ст.18. Із останніми змінами, внесеними згідно із Законами N 2756-VI (2756-17) від 02.12.2010. – ВВР, 2011. – № 23. – Ст. 160.
2. Юридична енциклопедія / [за ред. Ю. С. Шемшученка] : у 6-ти томах. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія», 1999. – Т. 2. – С.78-79.

Костицький М. В. Філософсько-правовий аналіз депутатського імунітету и індемнітету в Україні

Актуальною проблемою в отрасли юриспруденции является определение теоретико-правовых принципов функционирования депутатской неприкосновенности в Украине. Этот вопрос нуждается в последующем исследовании и поиске путей развития. Данная проблема играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

Ключевые слова: статус, депутат, неприкосновенность, иммунитет.

Kostytskiy M. V. Philosophical-law analysis of deputy immunity and indemnity in Ukraine

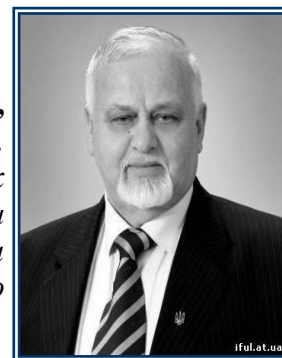
The topical of the problem in the sphere of jurisprudence is determination theoretic and legal principles functioning of deputy inviolability in Ukraine. This question needs subsequent development and perfection. This problem plays a considerable role and causes large interest in modern society.

Key words: status, deputy, inviolability, immunity.

УДК 340.12

Луцький Іван Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА 1917-1918 РОКІВ НА ХРИСТІЯНСЬКИХ ЗАСАДАХ

У статті розглядається відродження української державності та творення українського права 1917-1918 років на християнських засадах як один з тих чинників, які фактично дали поштовх та ідейну думку для створення незалежної України. Обґрунтовується теза, що погляди та ідеї тогочасних державо- та право-творців, філософсько-правових мислителів стосовно ролі та значення держави і права для українського суспільства відіграли таку роль, без якої Україні було б дуже важко рухатися та розвиватися шляхом демократії, соціальної політики та стабільності.

Ключові слова: воля, універсали, політична і правова культура, правосуддя, поділ влади.

Постановка проблеми. Українці впродовж історії весь час вибирали шлях, яким краще рухатися задля забезпечення охорони та захисту людських прав та інтересів. Всі ці критерії ґрунтувалися на релігійних та соціальних засадах, які збережені у європейських філософсько-правових традиціях. Українське право не стало винятком, воно певною мірою акумулює ті основні постулати, які проглядаються в цих філософсько-правових поглядах.

Типологізація і класифікація цивілізацій, як минулих, так і сучасних, залежить від обраних критеріїв, в якості яких різними авторами пропонуються різні фактори: географічні (ландшафтні, континентальні), расові, етнічні, політичні (геополітичні та соціально-економічні), культурно-лінгвістичні, конфесійні та ін. При аналізі цих критеріїв з'ясовано, що для стародавніх цивілізацій найбільше значення мають природно-географічні фактори, а для сучасних цивілізацій – духовні, що пов'язано з історичним процесом заміщення природних характеристик на власне соціальні [2, с. 65-66].

Аналізуючи проблему цивілізаційної належності України (1917-1918 рр.), за критерії визначення цивілізації сучасними вченими беруться релігія, мова, історичне минуле, економічні та політичні вподобання тощо. Релігія стала одним із найважливіших показників визнання сучасної України полікультурною державою, а значить – дала поштовх до теоретичного обґрунтування шляхів узгодженості всіх елементів фрагментованого суспільства через політику мультикультуралізму, враховуючи специфіку й унікальність поліконфесійного стану українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню відродження української державності та творення українського права 1917-1918 років на християнських засадах приділено достатньо уваги у працях В. Бачиніна, Д. Вовка, Р. Панаяна, у різних часописах

вийшли статті З. Антонюка, В. Бондаренка, А. Залужного, М. Костицького, І. Міма, Ю. Оборотова, М. Ковронюка, Л. Ярмоя та інших.

Постановка завдання. Метою написання цієї статті є дослідження тих філософсько-правових традицій, які проглядалися в українському державо- та правотворенні та які виступають основою формування державно-правової думки. У роботі використано загальні методи гуманітарних досліджень, а саме: порівняльно-історичний, аналізу та синтезу, узагальнення, моделювання і прогнозування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи відродження української державності та творення українського права 1917-1918 років, варто простежити послідовність дій у цей період.

Соціальна напруга, невдоволення продовженням світової війни, голод, розруха створили сприятливі умови для національно-визвольної революції в Україні. У Києві почали формуватися нові революційні органи, було практично ліквідовано царську адміністрацію, владу перебравли призначені Тимчасовим урядом губернські й повітові комісари.

За ініціативою М. Грушевського та С. Єфремова створюється міжпартійний політичний блок «Товариство українських поступовців» (ТУП), політичним ідеалом якого була автономія України в складі перебудованої на федеративних засадах Російської держави. Згуртування національних сил в Україні привело до виникнення загальноукраїнського громадсько-політичного центру – Української Центральної ради.

Видатний український історик і політичний діяч, автор кількох конституційних проектів та майже 1800 наукових праць М. Грушевський завершив концептуальне обґрунтування політичної історії українства, відкинувши традиційні схеми і московську династичну генеалогію С. Соловйова, В. Ключевського, довівши, що українці, росіяни і білоруси походять не з однієї «колиски», а кожний з них має власне коріння [1, с.141-142].

Офіційною датою заснування Центральної ради як громадсько-політичного центру вважається 3 березня 1917 року. Головою ради було обрано видатного українського історика і громадського діяча М. Грушевського.

8 березня 1917 року Центральною Радою було опубліковано відозву «До українського народу», яка закликала зберігати спокій, обирати нових людей до органів самоврядування, збирати кошти для українського національного фонду, творити нове вільне життя.

З перших днів національно-демократичної революції в Україні йшов процес формування республіканської форми правління. У зв'язку із перебігом цих подій було покладено початок процесу розмежування законодавчої, виконавчої і судової гілок влади.

Оцінюючи законодавчу владу та законодавчу діяльність Центральної ради в цілому, слід підкреслити її досить плідний здобуток у галузі правотворення. Негативним було те, що на законодавчій діяльності досить відчутно відбилися політичні пристрасті, відсутність професіоналізму, непослідовність і нерішучість у реформуванні суспільства.

Продовжуючи традиції українського національно-визвольного руху, Центральна рада свої звернення до народу оформлює у вигляді універсалів.

І Універсал було проголошено 10 червня 1917 року при закритті II Всеукраїнського військового з'їзду. У ньому, зокрема, говорилося, що «ми, Українська Центральна рада видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя». Згідно з I Універсалом Центральна рада фактично перебрала на себе державні функції, а 28 червня було створено уряд – Генеральний секретаріат на чолі з В. Винниченком, що неабияк занепокоїло Петроград.

Рішення I Універсалу в Петрограді були сприйняті із занепокоєнням. Зважаючи на політичну кризу, обумовлену масовими демонстраціями, поразку російської армії на Південно-Західному фронті і, як наслідок, втрату Галичини, Тимчасовий уряд не міг діяти виключно силовими заходами, оскільки на захист Центральної ради могли стати фронтові українізовані частини і велика частка населення України. Крім того, збройний конфлікт міг призвести до розколу серед політичних сил Росії. У зв'язку з цим Тимчасовий уряд пішов на переговори з Центральною радою, для чого 28 червня до Києва відправилися урядова делегація у складі О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі. У результаті переговорів було досягнуто компромісу. Зокрема, Тимчасовий уряд визнав теоретичну можливість отримання Україною автономії, а Центральна рада зобов'язувалася самостійно (без рішення Всеросійських Установчих зборів) автономію не вводити. Тимчасовий уряд дозволив створення національних українських військових частин, але при цьому організуватися вони повинні були з дозволу та під контролем Тимчасового уряду та залишатися у складі єдиної російської армії. Ці умови повинні були бути зафіксовані у спеціальній постанові Тимчасового уряду – Універсалі Центральної ради. Досягнутий компроміс викликав у Росії урядову кризу, на знак протесту проти будь-яких поступок українцям троє міністрів-кадетів вийшли з уряду, однак постанову все-таки було прийнято. 3 липня 1917 року Тимчасовий уряд відправив до Києва телеграму з постановою «Про національно-політичне становище України», зміст якої збігався зі змістом підготовленого до оголошення II Універсалом. У той же день на урочистому засіданні Української Центральної ради II Універсал був зачитаний (опублікований українською, російською, єврейською та польською мовами). Універсал стверджував, що «ми, Центральна Рада, ... завжди стояли за те, щоб не відокремлювати Україну від Росії» [3, с. 55]. Генеральний Секретаріат оголошувався «органом Тимчасового уряду», його склад затверджує Тимчасовий уряд. Визнавалася необхідність поповнення ради за рахунок представників інших національностей, що проживають на території України. Формування українських військ має здійснюватися під контролем Тимчасового уряду.

7 листопада 1917 року Центральна рада приймає III Універсал, яким проголошує утворення Української Народної Республіки у складі Російської Федерації. Ця подія мала історичне значення, оскільки юридично декларувалося відродження національної держави. Окрім цього, в Універсалі були проголошені такі основні положення:

- конфіскація поміщицького, удільного, церковного, монастирського землеволодіння і передання земель трудовому народові без викупу;
- встановлення 8-годинного робочого дня та державного контролю над виробництвом;
- негайний початок мирних переговорів та укладення справедливого миру між сторонами, які воюють;
- оголошення повної амністії за політичні виступи та ліквідація смертної кари як міри покарання;
- закріплення за населенням усіх прав місцевого самоврядування;
- забезпечення за населенням усіх прав і свобод: свободи слова, друку, віри, зборів, союзів, страйків, недоторканості особи і житла, рівноправності усіх мов;
- визнання за всіма народами, які населяють Україну, «національно-персональної автономії» та рівних прав тощо.

За складних умов 9 січня 1918 року Центральна рада приймає свій останній – IV Універсал. Він сповістив, що «віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу» [3, с.56].

Слід зазначити, що Акт проголошення незалежності України відбувся у повній відповідності до Декларації прав народів Росії, прийнятої 2 листопада 1917 року. Україна, зазначалося в IV Універсалі, хоче жити у мирі та злагоді з усіма сусідніми державами, але жодна з них не повинна втручатись у внутрішні справи України. До скликання парламенту – Українських Установчих зборів – влада буде продовжувати здійснюватися Центральною радою та її виконавчим органом – Радою Народних Міністрів. Раді Народних Міністрів було доручено продовжити мирні переговори з державами Центрального блоку і домагатися укладення справедливого миру.

IV Універсал завершив складний і нелегкий процес становлення української держави. Звістка про проголошення незалежної УНР швидко облетіла світ, викликала захоплення української діаспори, отримала визнання ряду країн світу. У 1918 році її визнали: Румунія, Франція, Великобританія, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина, Японія, Китай, Португалія, Данія, Греція, Норвегія, Ірак, Іспанія, Фінляндія, Польща, Швеція, Швейцарія та ін.; у 1919 році – Угорщина, Чехословаччина, Ватикан, Голландія, Італія.

Як відомо, більшовики були прихильниками злому попередньої державної системи. Центральна рада, навпаки, формуючи органи виконавчої влади, намагалася пристосувати її до потреб національно-державного будівництва. Перебудова цих органів, за задумом керівників Центральної ради, повинна пройти декілька етапів.

Перший етап мав за мету українізацію місцевих органів і їх переорієнтацію на нову владу. У праці «Відродження нації» В. Винниченко писав: «Кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земельна, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною радою».

На другому етапі передбачалася перебудова місцевої і загальної крайової адміністративної влади в напрямку знову ж таки зміцнення зв'язку з Центральною радою.

На третьому етапі ставилося завдання розвитку місцевого самоврядування та розширення компетенції його органів.

Керівництво всією системою органів самоврядування здійснювало Генеральне секретарство (з квітня 1918 року – департамент місцевого самоврядування Міністерства внутрішніх справ), що зводило нанівець саму ідею самоврядування, адже централізація і місцеве самоврядування несумісні явища.

Що ж стосується судової влади, то на перших порах після революції в Україні продовжують діяти суди, запроваджені в Російській імперії ще судовою реформою 1864 року. Основна форма судової організації – окружна юстиція – залишалася без змін.

На території України діяли такі судові органи: дільничі мирові суди, з'їзди мирових суддів, окружні суди, що створювалися один на кілька повітів. За ними йшли як апеляційні інстанції судові палати. Найвищою судовою інстанцією вважався Правительствующий сенат у Петербурзі. Крім цих судів, в Україні діяли також селянські волосні суди, верхні волосні суди тощо. Відразу ж після Лютневої революції було запроваджено посаду адміністративних суддів у повітах і особливі адміністративні відділи при окружних судах. Створюються різні тимчасові судові органи, революційні трибунали тощо. Формально ця судова система збереглася в Україні і після приходу до влади Центральної ради.

Програмні цілі Центральної ради щодо судової реформи знайшли відображення в III Універсалі: «Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідно духові народу».

Висновки. Відповідно до своєї Конституції УНР мала б стати класичною парламентською республікою. Водночас деякі історики вказують на те, що у свій останній день Центральна рада обрала також першого Президента УНР. Ним став М. Грушевський.

Певною мірою це можна пояснити тим, що Центральна рада приймала Конституцію як перспективний документ, як своєрідний заповіт, бо добре усвідомлювала свою приреченість; однак, сподіваючись на краще, прагнула зміцнити свої позиції. Саме для цього і був потрібен Президент, адже Центральна рада виявилась абсолютно нездатною для оперативного управління країною, і тому дедалі очевиднішою ставала нагальна необхідність кардинальної реформи всього державного механізму УНР. Проте і з цим Центральна рада також запізнилась.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XVI сторіччя / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991р. – 521с.
2. Цивілізації: от локального к глобальному Граду : монографія. – Донецьк : ДонНТУ, УНИТЕХ, 2008.–236 с.
3. Шевченко О.О. Історія українського права : навч. посібник / О.О. Шевченко. – К., 2001 – 432с.

***Луцкий И. М. Возрождение украинской государственности
и создания украинского права 1917-1918 годов
на христианских началах***

В статье рассматривается возрождение украинской государственности и создания украинского права 1917-1918 годов на христианских принципах, как один из тех факторов, которые фактически дали толчок и идейную мысль для создания независимой Украины. Обосновывается мысль, что взгляды и идеи тогдашних государство-и право создателей, философско-правовых мыслителей, относительно роли и значения государства и права для украинского общества, сыграли в свою очередь такую роль, без которой Украине было бы очень трудно двигаться и развиваться по пути демократии, социальной политики и стабильности.

Ключевые слова: *свобода, универсалы, политическая и правовая культура, правосудие, разделение властей.*

***Lutskyu I. M. Rebirth of Ukrainian statehood
and the creation of Ukrainian law of 1917-1918
on Christian principles***

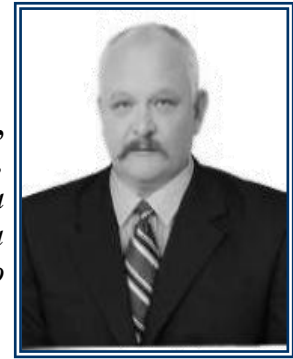
The article deals with the restoration of Ukrainian statehood and the creation of Ukrainian law 1917-1918 years on Christian principles, like one of those factors and the factors that actually gave impetus and ideological opinion to create an independent Ukraine. The idea that the views and ideas of that time and the right of creators, philosophical and legal thinkers on the role and importance of State and Law for the Ukrainian society, in turn, played such a role, without which Ukraine would be very difficult to develop and move towards democracy, Social Policy and stability.

Key words: *freedom, universal, political and legal culture, justice, separation of powers.*

УДК 342.814

Андрухів Ігор Олексійович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОЧАТОК «НОВОЇ» АНТИРЕЛІГІЙНОЇ КАМПАНІЇ В 1961 РОЦІ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

У статті проаналізовано нормативно-правову базу розпочатої в 1961 році «нової» антирелігійної кампанії, розкрито основні форми й методи та показано її наслідки.

Ключові слова: радянська влада, антирелігійна кампанія, свобода совісті й віросповідань.

Постановка проблеми. Питання свободи совісті й віросповідань завжди було і є центральним у структурі будь-якого державного механізму. В умовах радянського режиму цьому питанню надавалося особливого значення, коли за допомогою різних способів і методів режим намагався знищити релігію як світоглядну ідеологію, проводячи взамін політику тотальної атеїзації. Один із таких останніх наступів антирелігійної кампанії, що тривав до середини 70-х рр., було розпочато в 1961 р. Власне, предметом дослідження цієї статті є розкриття нормативно-правової бази, механізму, форм і методів чергової антирелігійної кампанії, розпочатої в 1961 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового забезпечення радянським режимом свободи совісті й віросповідань розглядалися В. Пашенком, В. Войналовичем, О. Лисенком, В. Марчуком, А. Коридоном, В. Сергійчуком, І. Нагаєвським та іншими.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення історико-правових знань про дотримання радянською владою гарантованих Конституціями СРСР і УРСР свободи совісті й віросповідань та реального відображення стану цих проблем на початку 60-х років ХХ ст.

Вклад основного матеріалу дослідження. Початок 60-х рр. ХХ ст. ознаменувався вступом радянської системи в нову фазу свого розвитку – побудову комуністичного суспільства, курс на який було офіційно проголошено в жовтні 1961 року ХХІІ з'їздом КПРС. Відповідно це вимагало і докорінної зміни векторів внутрішньої і зовнішньої політики, а також ідеологічної роботи. Основні напрямки виховання людини комуністичного суспільства ставили за мету звільнити її «від всякої утопії», у тому числі й від «релігійної», оскільки комунізм і релігія були ідеологічно несумісними. Водночас, як і в попередні десятиліття, церква як духовна інституція мала право на існування, але її діяльність визначалася політикою КПРС. Саме з її подачі на початку 60-х рр. зазнають певних змін форми й методи боротьби з релігією. Зокрема, проведений у вересні-жовтні 1960 року аналіз релігійної ситуації в УРСР дав підстави для вироблення конкретного плану дій і відповідних заходів щодо нового наступу як проти Російської православної церкви (РПЦ) зокрема, так і релігії загалом. Виконавцем виробленої КПРС стратегії політики держави у сфері релігії та державно-церковних стосунків була Рада у справах

РПЦ при Раді Міністрів СРСР (РС РПЦ) та її уповноважені в УРСР і областях. Так, у постанові ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» від 9 січня 1961 року, зокрема, відзначалося, що партійні організації на місцях не реагують належним чином на прояви націоналізму, космополітизму, аполітичності, «іноді займають пасивну позицію по відношенню до ворожої марксизму-ленінізму ідеалістичної, релігійної ідеології». Відповідно вимагалось посилити роботу як стосовно викорінення «релігійних пережитків», так і в питанні «комуністичного виховання трудящих» [2, арк. 4-5]. А в постанові від 13 січня 1961 року «Про заходи щодо ліквідації порушень духівництвом радянського законодавства про культу» від радянсько-партійних органів на місцях вимагалось «активізувати боротьбу з порушниками законодавства про культу». Найактивніших порушників пропонувалось притягувати до кримінальної відповідальності, а незареєстровані церкви й молитовні будинки, у яких незаконно відправлялися богослужіння, наказувалось закривати й використовувати їх для господарських та інших потреб [2, арк. 6-7].

Таким чином, головна стратегічна лінія партії була спрямована на запровадження жорсткого контролю та регламентування діяльності церкви в рамках чинного релігійного законодавства. Однак слід зазначити, що цей процес був одностороннім, оскільки дотримання законодавства вимагали від релігійних організацій, а для партійно-урядових структур часто «закони були неписані».

Безперечно, що найбільший вплив релігії був на теренах західних областей УРСР, де, крім РПЦ, діяли нелегально «невозз'єднані» греко-католицькі священники, «покутники» та представники протестантських течій – адвентисти, єгови́сти, п'ятдесятники та ін. Наприклад, у Станіславській області станом на січень 1961 року нелегальні греко-католики активно діяли в понад тридцяти населених пунктах [5, с. 98].

З метою припинення їх діяльності РС РПЦ 7 січня 1961 року обговорила питання «Про посилення роботи Ради з ліквідації залишків унії в західних областях Української РСР» й затвердила відповідний план заходів [3, арк. 25-27]. Від уповноважених в областях вимагалось посилити «контроль за діяльністю невозз'єднаних священників і за знятими з реєстрації культовими спорудами», а з метою послаблення впливу священників РПЦ наказувалось не дозволяти їм обслуговувати дві й більше релігійних громад, не давати уповноваженим згоду на призначення священників у малочисельні громади; здійснювати систематичний контроль за проповідями священників, залучаючи до цього районні групи сприяння уповноваженому; вимагати від єпархіальних єпископів, щоб вони не посвячували у духовний сан громадян, які закінчили радянські вищі й середні технічні навчальні заклади, а також вимагати від єпископів, щоб вони заздалегідь інформували уповноважених РС РПЦ про осіб, яких мають намір висвятити на священників чи відправити на навчання в духовні семінарії тощо [4, арк. 320-322].

Отже, окремі вказівки РС РПЦ явно суперечили чинному законодавству, обмежували свободу дій як єпископів і духовенства, так і релігійних громад.

На реалізацію запропонованих РС РПЦ заходів оперативно відреагували обкоми та облвиконкоми. Так, Станіславський (з 1962 р. – Івано-Франківський) обком КПУ організував для перших і других секретарів та завідуючих відділами пропаганди райкомів партії спеціальний науково-практичний семінар із питань атеїстично-пропагандистської роботи й законодавства про культу, а облвиконком ухвалив розпорядження, яким забороняв священникам «ходіння по хатах зі свяченою водою і колядою» та «збір грошей» під час цих заходів. У населених пунктах від керівництва сільських рад та комісій сприяння при райвиконкомах вимагалось «встановити спостереження за поведінням церковників» і

«про всі випадки порушення радянського законодавства з боку церковників негайно інформувати облвиконком та уповноваженого РС РПЦ» [3, арк. 5-8].

7 лютого 1961 року ЦК КПРС ухвалив чергову постанову «Про записку Ради в справах РПЦ при РМ СРСР», на основі якої РМ СРСР видала 16 березня 1961 року таємне розпорядження № 263 «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу та інструкції про застосування законодавства про культу». Розпорядження зобов'язувало місцеві органи влади здійснювати «суворий контроль за виконанням законодавства про культу», «своєчасно вживати заходи для усунення порушень законодавства духівництвом і релігійними громадами». Водночас уповноваженим і представникам влади на місцях наказувалося «не вдаватися до незаконного зняття з реєстрації релігійних громад», «закриття культових споруд» тощо [3, арк. 202].

Таким чином, січневі й лютневі постанови ЦК КПРС і КПУ, розпорядження РМ СРСР від 16 березня, а також вказівки й плани заходів РС РПЦ у сукупності й започаткували новий антирелігійний наступ, який мав завершитися повною перемогою над «релігійним мракобіссям».

На виконання розпорядження РМ СРСР по всій вертикалі владних органів уповноваженими РС РПЦ було розроблено конкретні заходи й плани дій. Наприклад, в ухвалі Станіславського облвиконкому від 5 травня 1961 року постанову «Про виконання розпорядження РМ СРСР від 16 березня 1961 року» було заплановано такі заходи:

- 1) до 01.01.1962 р. повністю закінчити вивчення складу релігійних громад та вирішити доцільність їх перереєстрації;
- 2) перевірити плани та встановити правильність користування релігійними громадами земельними ділянками та будовами, залишивши в їх користуванні лише земельні ділянки і всі будови, які знаходяться в межах церковної огорожі тільки зареєстрованої церкви;
- 3) взяти на баланс місцевих рад всі приходські будинки, господарські будівлі, земельні ділянки, які розміщені за межами церковної огорожі. Служитель культу, який залишається в приходському будинку, користується житловою площею і земельною ділянкою згідно з існуючими нормами;
- 4) виключити з користування релігійних громад цвинтарні ділянки, а якщо діюча церква стоїть на цвинтарі, надати релігійній громаді належну ділянку землі навколо церкви по 10 метрів;
- 5) розшукати ключі від усіх незареєстрованих церков і передати їх в сільські ради на збереження;
- 6) до 1 грудня 1961 року забезпечити проведення перевірок у всіх діючих церквах наявності описів майна, переданого в користування релігійним громадам;
- 7) провести відповідну роботу з релігійними громадами в питанні перенесення з полів, шляхів, вулиць й інших місць хрестів та каплиць».

Крім того, перед обласним управлінням міліції було поставлено завдання «посилити боротьбу з бродячими т. з. невозз'єднаними уніатами-священниками, які займаються місіонерською релігійною діяльністю по приватних будинках та в незареєстрованих церквах», а також «виявляти та присікати діяльність осіб, які займаються нелегальним виготовленням та збутом речей релігійного культу» [2, арк. 202-203].

Основний удар на місцях було спрямовано на підрив матеріального становища священників. З цієї метою по лінії райвиконкомів та райфінвідділів розпочався процес обліку земельних ділянок та приходських будинків, які належали священникам і релігійним громадам. Тут зазначимо, що до 16 березня 1961 року, тобто до часу виходу розпорядження РМ СРСР, релігійні громади не укладали договорів із сільрадами на земельні

ділянки під культові споруди та приходські будинки, а зазвичай виробляли лише на них у комунгоспах технічну документацію без погодження із сільрадами. З появою розпорядження РМ СРСР сільради стали вважати проживання священників у приходських будинках «нечуваною розкішшю», оскільки житлова площа значно перевищувала встановлені норми. А оскільки окремі священники ще й мали помешкання в містах, то приходські будинки вважалися ледь не «дачами» й підлягали конфіскації. Зокрема, у розпорядженні Станіславського облвиконкому від 29 червня 1961 року від голів райвиконкомів та сільських Рад вимагалось використовувати конфісковані приходські будинки під «більш потрібніші заклади», а священників переселити у «скромніші помешкання». Майже в усіх конфіскованих приходських будинках після незначної реконструкції було розміщено шкільні класи, дитячі садки, фельдшерсько-акушерські пункти, сільради тощо. Всього до 1 жовтня 1961 року у Станіславській області було конфісовано 73 приходські будинки, 29 з яких передано під шкільні класи, 22 – під медичні заклади, 5 – під будинки побуту, а 17 – під гуртожитки. Стосовно священників, то вони могли винаймати в селі помешкання, але за кварплату. Відповідно до існуючих тарифів, мали сплачувати собисто, а не релігійна громада [3, арк. 226].

Крім того, релігійним громадам було категорично заборонено будувати нові приходські будинки без дозволу місцевих органів влади й уповноваженого. На господарів, які самовільно розпочали будівництво приходських будинків на власних присадибних ділянках, накладалися штрафи у дві й більше тисяч карбованців, а будинок змушували розібрати [2, арк. 35].

Особливо прискіпливим був уповноважений РС РПЦ та органи самоврядування при перереєстрації релігійних громад. Відповідно вишукувалися різні причини, щоб зняти громаду й культову споруду з реєстрації. Культові приміщення, як правило, знімали з реєстрації з причини їх «аварійності», відсутності священника, а також унаслідок укрупнення релігійних громад. Вдавалися й до такої форми, як збільшення для громад податкових платежів, несвоєчасне сплатення яких теж ставало причиною для зняття релігійної громади з реєстрації [2, арк. 37].

Активну роботу з виявлення порушень законодавства про культу релігійними громадами і священниками проводили й активісти з «Комісії сприяння уповноваженим Ради в справі РПЦ», створених при райвиконкомах та сільрадах відповідно до розпорядження РМ СРСР від 16 березня 1961 року. Вони повідомляли уповноваженого про порушення, допущені священниками під час богослужінь чи при виконанні треб. Наприклад, «ліве» освячення хати, хрещення дитини, поховання покійника без відповідного запису в книзі реєстрації треб було підставою для відсторонення такого священника уповноваженим на один-три місяці від виконання священничих обов'язків або ж взагалі зняття його з реєстрації.

Посилювався і фіскальний тиск на священників, зокрема знімався податок від реалізації свічок, вина для проведення святого Причастя та наданих треб [3, арк. 103]. Релігійним громадам було наказано закрити розрахункові рахунки в ощадкасах і відкрити в банках, що створювало додаткові проблеми. Невчасне оформлення фінансових документів теж було підставою для зняття громади з реєстрації.

З метою усунення від пастирської діяльності «неблагонадійних» священників за наказом РС РПЦ Московська патріархія 18 квітня 1961 року видала розпорядження, яким зобов'язала єпархіальні управління західних областей України в найкоротший термін провести заміну «Грамот про призначення» в парафію на «Укази про призначення». Власне, сам зміст цих документів від зміни назви нічим не відрізнявся. Це було зроблено для того, щоб згідно з розпорядженням РМ СРСР від 16 березня 1961 року уповнова-

женому надавалося право впливати на кадрові питання, тобто без його згоди єпископ не мав права особисто призначати священиків у парафії чи проводити їх ротацію, так само як і не мав права без дозволу уповноваженого надавати священику для обслуговування дві й більше парафій. Відповідно, щоб уповноважені РС РПЦ отримали змогу вплинути на кадрові питання, і була запроваджена для священиків заміна «грамот» на «укази». А оскільки священиків й так було удвічі менше, ніж парафій, то після проведеної ротації кількість знятих з реєстрації релігійних громад ще більше зросла. Так, за даними звіту уповноваженого РС РПЦ у Станіславській області, «внаслідок такого підходу із 612 церков, де до 1 червня ц. р. регулярно проводилися релігійні служби, у 212 церквах з 1 липня ц. р. вони припинилися. На той час було 226 священиків, із яких 41 чол. служив в 1 церкві і 179 чол. служили у 2-х церквах. До проведення цього заходу всі священики служили у 2-х церквах, деякі з них – у 3, 4 і 5, а окремі – навіть у 6 і 7 церквах» [3, арк. 106].

Необхідно зазначити, що під час ротації священиків та об'єднання парафій, які залишилися без священиків, грубо порушувалося не лише чинне законодавство, а й права вірян. Наприклад, вірян 212 знятих із реєстрації до 1 червня 1961 року релігійних громад сплачували фіксований податок за цілий рік, оскільки податок сплачувався на початку року. Однак кошти цим громадам за півроку райфінвідділи так і не повернули. Такий же податок із доходу сплачували й переміщені в «бідніші» парафії священики, яким теж не була повернута різниця з податку.

Важливо відзначити й те, що розпорядженням РМ СРСР від 16 березня 1961 року священикам і так званим «церковним людям» (дяки, дзвонарі, паламарі та інші) було заборонено входити до складу церковних двадцятків. Водночас уповноважений отримав право відводити кандидатури до двадцятків і пропонувати «своїх» людей. Як відзначалося в розпорядженні, це робилося для того, щоб «не допустити проникнення в церковний орган самоуправління колишніх німецьких посібників, бандитів і націоналістів (*тобто членів ОУН-УПА. – І. А.*), які раніше ховалися за цим органом і мали для себе джерело прибутку, не займаючись суспільно-корисною працею, активізували діяльність церкви» [3, арк. 109]. У той же час уповноважений через «своїх людей» у церковних двадцятках отримав можливість повного контролю над релігійними громадами та діяльністю священиків, участь яких у житті громади була максимально обмежена.

Незважаючи на те, що названі вище заходи значно обмежували права й діяльність священиків у парафіях, все ж Архирейський собор за наполяганням РС РПЦ при РМ СРСР покійно вніс у липні 1961 року зазначені вище зміни до статуту РПЦ. Таким чином, ієрархи своїми ж руками «рубали гілку», на якій фактично і трималася церква, оскільки священики втратили вплив на громаду й опинилися в повній залежності від уповноваженого.

В 1961 року у західних областях розпочалася й кампанія зі знищення придорожніх христів та капличок, які вважалися «пережитками релігійного культу». Чимало із цих «пережитків» були не лише релігійного, а й історичного характеру, приурочені подіям скасування панщини, 950-річчя хрещення Русі-України, пам'яті полеглих борців за волю України тощо. Але всі вони без винятку вважалися «церковною наочною пропагандою» і підлягали знищенню. Як відзначалося в доповідній записці уповноваженого РС РПЦ у Станіславській області «Про придорожні хрести» від 20 липня 1961 року, за півроку на території 12-ти районів області було знято й розібрано 890 пам'ятних христів та 93 каплички [3, арк. 105].

У липні 1961 року уповноважений РС РПЦ у Станіславській області запропонував план «реформування» єпархії шляхом об'єднання її з Чернівецькою. Пропонувалося також

при проведенні об'єднання здійснити повну ротацію кадрів – священиків зі Станіславщини перевести в парафії Буковини, а звідти – на Прикарпаття. На його думку, це дало б можливість «очистити» церкви Станіславщини від «залишків уніатства», оскільки Чернівецька єпархія завжди була православною. У зв'язку з цим, колишні греко-католики серед православного населення Буковини змушені були б швидко забути про греко-католицькі обряди [3, арк. 126]. Але оскільки це могло призвести до масового невдоволення вірян, то від такої «реорганізації» РС РПЦ відмовилася.

Із метою посилення контролю за дотриманням громадянами «соціалістичної законності» Президія Верховної Ради УРСР 15 грудня 1961 року ухвалила положення «Про адміністративні комісії». Вони створювались у складі не менше 7-ми осіб (голова, заступник, секретар і 4 члени) при районних і міських виконавчих комітетах Рад депутатів трудящих. Головне їхнє завдання полягало у вихованні громадян щодо дотримання в повсякденному житті закону і «бережливого ставлення до соціалістичної власності, дотримання правил соціалістичного співжиття». Комісія мала право накладати адміністративні санкції, серед яких найчастіше фігурували штрафи на релігійних активістів із протестантських об'єднань за порушення релігійного законодавства та на «невозз'єднаних» греко-католицьких священиків [3, арк. 265].

Заступник уповноваженого РС РПЦ в УРСР М.Гладаревський, який відвідав Станіславську область з інспекційною перевіркою, у доповідній записці від 20 грудня 1961 року відзначав, що партійно-радянські органи влади провели певну роботу з посилення контролю за виконанням законодавства про культу та з атеїстичного виховання «по відриву населення від релігії і церкви», а саме: посилювався контроль за дотриманням законності в діяльності релігійних громад і духівництва; вирішувалося «питання про використання недіючих церковних приміщень»; переглядалися «договори на користування релігійними громадами і духівництвом земельними ділянками і будівлями»; було взято «на баланс приходські житлові будинки»; посилено «боротьбу з бродячими уніатськими елементами»; перевірялася «фінансова діяльність духівництва, релігійних громад та правильність обкладання податком служителів культу»; активізували роботу «громадські комісії (групи) сприяння при міськрайвиконкомах з контролю за виконанням законодавства про культу». За його словами, крім 212 знятих з реєстрації релігійних громад у першому півріччі, в другому півріччі було знято ще 26 релігійних громад та 24 церкви, а в 207 церквах богослужіння «припинилися» з причини «відсутності» священиків [5, арк. 98].

Таким чином, упродовж 1961 р. тільки в Станіславській області фактично було позбавлено права на свободу совісті й віросповідань 445 релігійних громад.

Чимало культових споруд, знятих з реєстрації і закритих, продовжували стояти пустою, викликаючи невдоволення серед віруючих та спонукаючи їх писати скарги і заяви у вищі радянсько-партійні інстанції з вимогою відкрити церкву й дозволити богослужіння. Зокрема, в Станіславській області наприкінці 1961 року «не використовувалися для соціально-культурних потреб» 94 церкви, тоді як, за словами згаданого вище М. Гладаревського, «в окремих селах цих районів культосвітні установи, школи знаходяться в непристосованих приміщеннях, а іноді і в аварійних, але для покращення їх умов церковні будинки не використовуються». [4, арк. 203-205].

І все ж, незважаючи на розпочату антирелігійну кампанію, започатковану розпорядженням РМ СРСР 16 березня 1961 року, релігійне життя в західних областях УРСР продовжувало виривати як в легальних, так і нелегальних формах. Про це свідчать факти діяльності «невозз'єднаних» греко-католицьких священиків, «покутників», представників різних протестантських об'єднань, а також офіційні дані про релігійну обрядовість.

Зокрема, у Станіславській області впродовж січня-жовтня 1961 року народилося 23335 дітей, з яких 12900 (55,2%) було офіційно охрещено, а із 7959 померлих осіб 4454 (56,0%) було поховано за релігійним обрядом [4, арк. 202].

Висновки. Таким чином, вищесказане дає підстави стверджувати, що:

1. Початок 1961 р. характеризується новим наступом на релігію, правовою підставою для якого стали постанови КПРС і КПУ, а також розпорядження РМ СРСР від 16 березня 1961 року «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культури та інструкції про застосування законодавства про культури», якими було визначено для радянсько-партійних органів на місцях форми й методи з проведення кампанії масової атеїзації населення.

2. Розпорядження РМ СРСР від 16 березня 1961 року надавало широкі повноваження уповноваженим РС РПЦ на місцях, а також місцевим органам влади, внаслідок дій яких упродовж року було проведено перереєстрацію релігійних громад і ротацію священничих кадрів, що в кінцевому результаті призвело до зняття з реєстрації значної кількості релігійних громад і закриття культових споруд.

3. Спрямовані проти священників заходи з обмеження їхнього впливу на релігійне життя громади та погіршення матеріального становища хоча й призвели до послаблення їх соціального статусу, однак на загальний стан релігійності суттєво не вплинули. Навпаки, вжиті заходи не стільки «відривали населення від релігії», скільки сприяли формуванню подвійних стандартів моралі та негативного ставлення до радянської системи і її політики в питанні релігії. Водночас сильний вплив релігії продовжував існувати на рівні сімейних традицій, які були набагато міцнішими й впливовішими, ніж комуністична ідеологія та науковий атеїзм.

4. Важливу роль у протистоянні політиці атеїзації, збереженні релігійних традицій відіграла, особливо в західних областях УРСР, нелегальна діяльність «невозз'єднаних» греко-католицьких священників, «покутників», представників різних протестантських об'єднань.

Список використаних джерел

1. Гордієнко В. В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні / В.В.Гордієнко // Укр. іст. журн. – 1998. – № 3. – С. 107 – 119.
2. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-389 сч, оп. 1, спр. 20. Переписка о деятельности Русской православной церкви, 234 арк.
3. Там само, спр. 21. Переписка о деятельности Русской православной церкви, 265 арк.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 24, спр. 5205. Копія исходящего письма в ЦК КПСС, справка отдела пропаганды и агитации ЦК КП Украины, письма, информации обкомов КП Украины, Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при СМ СССР по УССР и др. организаций по вопросам научно-атеистической пропаганды. Церкви, молитвенные дома и др. вопросам, 407 арк.
5. Там само, спр. 5408. Письма, информации обкомов КП Украины, Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при СМ СССР по УССР и др. организаций по вопросам научно-атеистической пропаганды. Церкви, молитвенные дома и др. вопросам, 157 арк.

*Андрухів І. А. Начало «новой» антирелигиозной кампании
в 1961 году и её последствия*

В статье проанализировано нормативно правовую базу начатой в 1961 году «новой» антирелигиозной кампании; раскрыто её основные формы и методы и показаны её последствия.

Ключевые слова: советская власть, антирелигиозная кампания, свобода совести и вероисповеданий.

*Andrukhiv I. O. Beginning of «new» antireligious campaign
in 1961 and its consequences*

The article it is analysed normatively legal base of begun in 1961 year «new» antireligious campaign; its basic forms and methods have been exposed and its consequences have been show.

Key words : soviet power, antireligious campaign, right of conscience and religion.

УДК 343.01

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри церковно-канонічних і
державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЗАКОННІСТЬ ЯК ЗАСАДА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Законність є визначальною категорією, що характеризує стабільність розвитку суспільства. На сучасному етапі це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Зазначена проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

У статті розкриваються основні теоретичні підходи до побудови правоохоронних органів на основі принципу справедливості, аналізуються його особливості і значення для різних систем сучасного суспільства.

Ключові слова: законність, справедливість, держава, право, суспільство.

Постановка проблеми. Законність є однією з найважливіших правових категорій, смислове значення якої тісно взаємопов'язане із демократією, рівністю, свободою, відповідальністю та системою правових норм і державним устроєм. Зміст означеної категорії безпосередньо і опосередковано віддзеркалює правовідносини у державі, суспільно-політичні, соціально-економічні і соціокультурні умови життєдіяльності суспільства, тенденції його розвитку. У сучасному українському державотворенні процес інституалізації справедливості, свободи і відповідальності знаходиться в стадії становлення.

Зміни, що відбулися в державно-правовій системі України, зробили актуальним питання про удосконалення демократії з позиції ідеї законності та справедливості. Українські політики, майже без винятку, демонструють державотворчу ідеологію, захищають демократію, свободу, інтереси народу, соціальну справедливість і демонструють на словах свою відданість народу та відповідальність перед ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали наукові дослідження, які здійснили С. Алексєєв, В. Бєдь, В. Гончаренко, Я. Кондратьєв, М. Костицький, В. Марчук, О. Морозов, Ю. Шемшущенко, В. Шепітько, С. Яковенко, що сприяють осмисленню поточних процесів у сфері юриспруденції та мають важливе значення для подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення змісту та особливостей функціонування понять законності та справедливості через призму практичної діяльності правоохоронної системи сучасної української держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правоохоронні органи в незалежній українській державі покликані виконувати низку державних функцій: регулятивну, організаційну й охоронну. Вони мають забезпечувати права і свободи людини, громадський порядок, громадську безпеку, виявлення, розкриття і попередження

правопорушень, належне функціонування митної, податкової, пенітенціарної системи. Правоохоронні органи, відповідно до ст. 6 Конституції України, відносяться до системи виконавчої влади [1, с. 4]. Тому реформування влади в Україні, починаючи з 1990 р., стосується, безперечно, і правоохоронних органів.

Протягом 70-ти років радянської влади правоохоронні органи виконували не стільки задекларовані функції охорони радянської системи, скільки репресивні функції щодо так званих «експлуаторських» класів, «уклоністів, ревізійників, троцькістів», «ворогів народу», «шпигунів світового імперіалізму» і окремих держав, «націоналістів» та ін. Показовим є відсутність законодавчих чи навіть підзаконних актів, на підставі яких функціонували ці органи. Так, підзаконний нормативний акт про міліцію (Положення про міліцію) було прийнято Радою Міністрів СРСР в 1955 р. Нзважаючи на задеклароване подвійне підпорядкування міліції (по «вертикалі» та місцевим органам радянської влади), вона фактично підпорядковувалась першим особам у системі партійного і радянського керівництва.

Стосовно органів безпеки ніяких декларацій не було. Будучи створені 20 грудня 1917 року як органи правлячої комуністичної партії (а фактично – верхівки Політбюро чи Президії), вони такими ж залишалися до останніх днів радянської влади. Органи безпеки, а значною мірою і міліція, були інструментом радянської політики в Україні. З їхньою допомогою в нашій державі було організовано три голодомори (1921-1922, 1932-1933, 1947-роки), нищилось українство, було проведено колективізацію, а також масові репресії, починаючи з 30-х років. Жертвами цих структур стали десятки мільйонів осіб. Наприклад, за період 1944-1952 рр. лише в західних областях України репресовано було близько 500 тис. чоловік; у тому числі заарештовано – 134 тис. осіб, вбито – понад 153 тис., вислано довічно за межі СРСР – понад 203 тис. І це не експертні оцінки вчених, а текст постанови ЦК КПРС «Питання західних областей Української РСР» від 26 травня 1953 року [4, с. 283-287].

Реалії, напевно, були ще страшніші. Тому у свідомості українського народу за час радянської влади відбулося ставлення до правоохоронних органів як до чужих, відірваних від народу, несправедливих. В аналізований період було прийнято Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси, які мали на меті ставити діяльність правоохоронних органів у рамки, обмежені законом. Але, крім кодексів, діяли нормативні партійні постанови, які приймалися «на потребу дня», призупиняли або заміняли дію законів. «Компанійщина» у боротьбі зі спекулянтами та хуліганами, розкрадачами, пияцтвом, самогоноварінням, прогулами, невиконанням мінімуму трудоднів у колгоспах була невід'ємною рисою радянського періоду. До неї залучалися правоохоронні органи, які мусіли рапортувати про «виконання» і «перевиконання», а насправді фальсифікувати дані, створювати видимість «великої» роботи, насправді привчати все ширші верстви народу до відвертого обману. Планове господарювання як основа соціалізму продовжилося у формі планування репресивних дій правоохоронних органів та судів. «Зверху» заводилися плани на «ворогів народу», «зрадників», «посібників», «шпигунів». І ці плани виконувалися і перевиконувалися. Зрозуміло, що така практика роботи правоохоронних органів викликала в широких верствах населення не повагу і схвалення, а страх і осуд.

Таку спадщину здобула Україна на час отримання незалежності. Тому першим законом, який було прийнято для регулювання діяльності правоохоронних органів, був Закон «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року. Він передбачав, що основними завданнями міліції є забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, запобігання правопорушенням, охорона громадського порядку, виявлення і розкриття злочинів, захист власності тощо. Вперше в цьому законі було вказано, що

міліція як правоохоронний орган базує свою діяльність на принципах законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з громадськістю. 18 лютого 1992 року Верховна Рада України приймає Закон «Про оперативно-розшукову діяльність», яким обмежує можливе свавілля правоохоронних органів щодо негласного контролю за особою і допускає оперативно-розшукові заходи тоді, коли є підстави вважати, що готується або скоєно злочин, коли є реальна загроза життю, здоров'ю державних працівників, для виявлення осіб, які переховуються у зв'язку зі скоєнням злочину та ін. Головними принципами оперативно-розшукової діяльності визначено законність, дотримання прав і свобод людини, взаємодія із населенням та органами управління.

25 березня 1992 року було прийнято Закон «Про Службу безпеки України». Засадами діяльності органів Служби безпеки встановлювалися законність, повага до прав і гідності особи, позапартійність та відповідальність перед народом України. На підставі закону України «Про митну справу в Україні» від 25 червня 1991 року указом Президента України 11 грудня 1991 року було створено Державний митний комітет України як спеціальний правоохоронний орган для захисту зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності.

Для забезпечення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення і своєчасністю сплати до бюджетів цільових фондів і зборів 4 грудня 1990 року було прийнято Закон України «Про державну податкову службу в Україні», на підставі якого було створено органи державної податкової служби України та податкову міліцію. Певними правоохоронними функціями, крім вказаних органів, наділені підрозділи Держкомкордону, Управління державної охорони, Держдепартаменту виконання покарань, орган охорони правопорядку Міністерства оборони. Можна стверджувати, що за 20 років в Україні легітимно, на підставі чинного законодавства створено низку правоохоронних органів, які здатні захищати права людини та конституційний лад.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведений матеріал, доцільно відзначити, що законодавчими засобами реформа правоохоронних органів була забезпечена належно. Однак, як виявилось на практиці, мало визначити в законі, що діяльність окремого чи всіх правоохоронних органів базується на принципі соціальної справедливості та законності. Необхідно, щоб у правоохоронних органах ще були фахові керівники і матеріальні ресурси для реалізації цього принципу. Можна погодитися із науковцями, які зазначають, що, крім теоретичного обґрунтування принципу законності та справедливості як підстави діяльності правоохоронних органів, закріплення його в законодавстві, необхідно мати реальні умови для забезпечення справедливості в правоохоронній діяльності [3, с. 17], узгодження його з економічною доцільністю та використання як інструменту реформування самих правоохоронних органів [2, с. 19].

Іншими словами, мало забезпечити діяльність правоохоронних органів у межах закону, потрібно також забезпечити їх соціально-психологічну підготовку на предмет засвоєння ними засад законності і справедливості.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. – К., 1996. – № 30. – С. 141.
2. Сокурєнко В. В. Роль соціальної справедливості в розробці правової соціальної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 – «Філософія права» / В. В. Сокурєнко. – К., 2002. – 19 с.

3. Строков І. В. Правові та моральні основи забезпечення справедливості й законності в слідчій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 – «Філософія права» / І. В. Строков. – К., 1998. – 17 с.
4. Шаповал Ю. Політичний терор в Україні – 20-ті-50-ті роки ХХ століття. Важкий тягар тоталітаризму – пошуки істини тривають / Ю. Шаповал // Україна. – К. : Факт, 2003. – С. 283-287.

Луцкий А. И. Законность как принцип деятельности правоохранительных органов Украины

Законность является определяющей категорией, которая характеризует стабильность развития общества. На современном этапе этот вопрос нуждается в последующем развитии и совершенствовании. Данный вопрос играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

В статье раскрываются основные теоретические подходы к построению правоохранительных органов на основе принципа справедливости, анализируются его особенности и значения для разных систем современного общества.

Ключевые слова: законность, справедливость, государство, право, общество.

Lutskyy A. I. Legality as footing for activity of lawenforcement bodies in Ukraine

Justice is a definite category according to which the development of society is characterized. Nowadays this problem needs further development and improvement. It plays an important role and evoks a great interest in modern society.

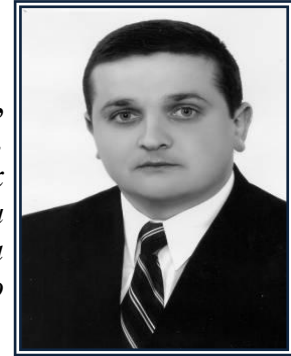
The article reveals the main theoretical approaches to the construction of lawenforcement bodies on the basis of justice. It shows its peculiarities and meanings for different systems of modern society.

Key words: legality, justice, state, law, society.

УДК 340.6

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗГІДНО З ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Стаття визначає психологічні засоби, якими гарантується захист прав людини в адміністративному і кримінальному законодавстві. Вони визначають законну основу для призначення і здійснення цих досліджень в адміністративному та кримінальному процесі України.

Ключові слова: психологічні засоби, права людини, правове дослідження, адміністративний процес, кримінальний процес.

Постановка проблеми. Відповідно до постійно зростаючого рівня злочинності в сучасному суспільстві зростає потреба використання судами новітніх методів, технологій дослідження і технічних засобів встановлення відомостей про особу злочинця та сам злочин. Для виконання цих завдань чинне законодавство надає можливість суддям залучати до кримінального та адміністративного процесу спеціалістів різних галузей науки та техніки. Саме наведені вище положення становлять актуальність досліджуваної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь психолога в забезпеченні потреб суду доказовою експертною інформацією була сприйнята багатьма науковцями й одержала подальший розвиток у працях таких вчених, як П. Д. Біленчук, В. Л. Васильєв, В. И. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. В. Кошинець, О. В. Киричук, Є. М. Мойсеєва, В. Т. Нор, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. А. Роменець, С. М. Стахівський, В. Ю. Шепітько, які сприяють осмисленню поточних процесів у сфері юридичної психології та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення психологічних засобів забезпечення прав людини в адміністративному та кримінальному судочинстві; встановлення правових основ призначення та проведення судової експертизи в адміністративному процесі України за КАС України, Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією «Про призначення та проведення судових експертиз» та іншими нормативними актами України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктивна потреба більш широкої співпраці практики правосуддя із галузями суспільних, природничих і технічних наук знаходить своє конкретне відображення в колі спеціальних знань, що застосовуються в адміністративному та кримінальному судочинстві при вирішенні завдань правосуддя. Тут важливу роль у вирішенні теоретичних проблем, практичних завдань правосуддя можуть і повинні відіграти досягнення психологічної науки.

Праця індивіда в будь-якій галузі діяльності визначається психічними процесами, які сприяють пізнанню об'єктивних законів дійсності, взаємин між людьми, їх мотивів та інтересів, структури та особливостей окремої особи. Вивчення психологічних закономірностей, зі свого боку, сприяє оптимальному регулюванню людської діяльності, становленню такої її наукової організації, яка відповідає високому рівню суспільних відносин.

Спеціалісти з конкретних сфер, які залучаються судами в процесі розгляду кримінальних справ, відіграють важливу допоміжну роль в отриманні доказової експертної інформації у справі. Поняття «наукові можливості» тотожне поняттю «наукова компетенція» спеціаліста, який залучається до кримінального процесу. До них віднесено певний обсяг спеціальних знань, якими володіє спеціаліст з тієї чи іншої галузі науки та техніки. Від компетенції спеціаліста, якого залучено до кримінального процесу для проведення ряду судових дій, залежить якісний рівень допомоги, яку він надає під час розгляду кримінальної справи.

Важливим моментом є те, що хоч і не в масовому порядку, все ж судово-психологічна експертиза в суді першої інстанції проводиться. Переглядаючи такі справи, суд другої інстанції мусить аналізувати і оцінювати докази, зібрані судом першої інстанції, у тому числі отримані шляхом чи з допомогою застосування спеціальних психологічних знань. Така оцінка і ревізія дій суду першої інстанції, зі свого боку, вимагає оволодіння апеляційним судом психологічними знаннями та залучення в процес фахівців-психологів.

Кодекс адміністративного судочинства в главах 5 і 6 визначає підстави та порядок проведення експертизи й оформлення висновку як одного з видів засобів доказування у цивільному процесі. Норми Кодексу адміністративного судочинства України є нормами родового характеру і можуть використовуватися при призначенні будь-якого виду експертного дослідження у тому випадку, якщо експерт застосовує знання, що не є загальновідомими, акумульованими в життєвому досвіді людини, а належать до предмету відповідної науки, мистецтва, техніки, ремесла (тобто це спеціальні знання). Враховуючи такі критерії, можна визначити спеціальні підстави для призначення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі: наявність у суду (судді) обґрунтованих сумнівів щодо здатності особи (конкретного учасника процесу) правильно відображати зовнішню і внутрішню сторони подій, обставин, що мають значення для правильного розгляду і вирішення цієї справи.

Що ж до спеціаліста у кримінальному процесі, то він є суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, який володіє деякою процесуальною правосуб'єктністю і виконує на базі своїх професійних знань офіційну функцію допомоги і сприяння слідчому та суду під їхнім керівництвом і контролем.

Спеціаліст-психолог професійно володіє знаннями про закономірності розвитку та функціонування психіки людини. Психіка є особливою формою життєдіяльності людини, яка виявляється в її стосунках з оточуючими людьми, з навколишнім світом, у її відношенні до себе, до наявних в суспільстві правил поведінки, моральності та добродійності. З погляду психології будь-яке правопорушення чи злочин можна розглядати як особливий вид діяльності, певної соціальної активності людини. Ця соціальна активність виявляється в певних специфічних формах протиправної поведінки. Поведінка злочинця відображає його відношення до соціальних цінностей, особливості його психіки, індивідуально-психологічні властивості, психічний стан та мотиваційну сферу особистості, яка включає в себе умисел, спонукання, мету та ціль особи. Крім того, особа часто залишає на місці скоєння злочину сліди психологічного характеру, за

допомогою яких можна з великою ймовірністю скласти психологічний і навіть фізичний портрет злочинця, відтворити саму подію скоєння злочину, побудувати можливі версії скоєння злочину.

Психолог може надати значну допомогу суддям і суду в отриманні доказів під час судового слідства, оскільки знання особливостей психології людини дозволяє правильно оцінити поведінку підсудного чи засудженого (у суді другої інстанції), його психофізіологічні реакції.

Доцільною є участь спеціаліста-психолога у провадженні впізнання в суді, під час якого особа в результаті сприйняття об'єктів, які їй пред'являються, та їх порівняння з уявленим образом особи чи предмета, які сприймалися раніше, доходить висновку про їхню схожість, тотожність або відмінність. Ефективність упізнання залежить від психологічних чинників, які включають особисті психологічні особливості особи, яка впізнає. Психолог міг би допомогти суду визначити їх і підготувати цю особу (провести попередню бесіду з приводу зовнішнього вигляду, прикмет, обставин, за яких вона бачила об'єкт) визначити тип упізнання, можливі психологічні бар'єри для цього, допомогти їх усунути. Така участь психолога є дуже вагомим, адже нездатність описати об'єкт не виключає можливості його правильного і адекватного упізнання, так само як і правильний опис ознак і деталей може бути здійснений і при помилковому впізнанні. Після проведення такої судової дії можна уточнити прикмети, за якими особа упізнала певний об'єкт, з обов'язковим занесенням їх у протокол судового засідання [1, с. 87].

Одним з найповніших та найоб'єктивніших засобів збирання доказової інформації є проведення так званих комунікативних судових дій, орієнтованих як на інформаційний пошук, так і на здійснення психологічного впливу на учасників кримінального процесу. В основу таких судових дій покладено безпосереднє спілкування. Це допит та очна ставка, які провадяться в умовах постійного контакту та діалогу між учасниками. Інформаційний обмін тут поєднується з психологічним впливом. Безперечно, участь професійного психолога є дуже важливим моментом під час проведення таких судових дій, особливо в суді другої інстанції [4, с. 118].

Будь-який вид допиту – потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого – починається зі встановлення психологічного контакту, тобто бажання до спілкування, аби отримати найкращий результат. Психологічний контакт – це процес установа, розвитку та підтримки взаємної поваги осіб, які спілкуються, своєрідна форма спілкування, що зумовлює отримання доказової інформації. Це сприяє встановленню об'єктивної істини, повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню всіх обставин справи. Поняття «психологічний контакт» припускає певний вплив на психіку осіб, які вступають у спілкування. Але зазначений вплив не повинен виходити за межі закону, що забороняє домагатися показань підсудного чи засудженого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

Кожна окрема особа – це багатоликий неповторний світ індивідуальності з притаманними тільки їй оригінальними рисами, психофізіологічними, фізичними, біологічними і соціальними характеристиками, певним складом розуму та іншими особливостями [3, с. 158].

Тому для встановлення психологічного контакту в ході проведення судових дій потрібен особливий підхід психологічного характеру. А для цього має бути арсенал наукових методів, засобів і рекомендацій, які б дозволили суду і суддям за допомогою встановлення контакту з допитуваним максимально зібрати об'єктивні показання для встановлення істини у справі. Таким арсеналом наукових знань, безперечно, володіє професійний психолог.

Психологічний вплив під час встановлення контакту може мати різні форми і бути зумовлений рядом обставин, серед яких є необхідність такого контакту, його мета, прийоми впливу, використання емоційного стану допитуваного при спілкуванні, бажання надавати потрібну інформацію [2, с. 102].

Психологічний контакт під час проведення комунікативних судових дій завжди має двосторонній характер, тобто стимулює психологічний стан всіх суб'єктів спілкування.

У багатьох випадках для встановлення психологічного контакту з допитуваною особою недостатньо знань судді, який не є професійним психологом. Тому слід залучати до участі в судових діях особу, яка володіє спеціальними психологічними знаннями професійного психолога. При проведенні комунікативних судових дій професійного психолога можна залучати як консультанта або спеціаліста. Досвід такої співпраці вже давно успішно використовується в багатьох країнах світу.

Висновки. Зараз неможливо уявити висококваліфіковане розслідування чи судовий розгляд кримінальної справи без залучення спеціальних психологічних знань, зокрема без проведення судово-психологічної експертизи. Потреба у використанні спеціальних психологічних знань у різних ділянках практики зумовила розвиток прикладних галузей психології, кожна з яких вивчає психіку людини в конкретних умовах її життя та діяльності. Найефективніше ці знання використовуються тоді, коли суддя залучає особу, яка володіє спеціальними психологічними знаннями, та проводить професійне психологічне дослідження за дорученням суду об'єктів, дає їм оцінку, надає узагальнені відомості про ці об'єкти судді, який потім використовує їх у процесі судового розгляду кримінальної справи.

Список використаних джерел

1. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев – М. – СПб, 2000. – 432 с.
2. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / В. И. Гончаренко – К. : Высш. шк., 1998. – 178 с.
3. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К., 1997. – 245 с.
4. Юридична психологія : підручник / за ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Мойсеєва. – К., 2007. – 277с.

Луцкий М. И. Процессуальные формы психологических средств защиты прав человека в действующем законодательстве

Статья определяет психологические средства которыми гарантируется защита прав человека в административном и криминальном законодательстве. Они определяют законные основания для назначения и осуществления данных действий в административном и криминальном процессе Украины.

Ключевые слова: *психологические средства, права человека, правовое исследование, административный процесс, криминальный процесс.*

Lutskyi M. I. Judicial forms of psychological facilities of defence of human rights in obedience to current legislation

The article defines psychological means for ensuring human rights in administrative and criminal legislation. It determines legal basis to appointment and carry out court investigation in administrative and criminal process of Ukraine.

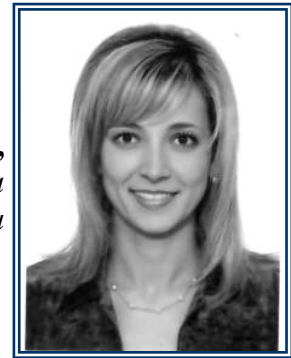
Key words: *psychological means, human rights, law investigation, administrative process, criminal process.*

УДК 340.12(477.8)

Луцька Галина Василівна,
здобувач Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ
У ПРАЦЯХ ВЧЕНИХ-ПРАВНИКІВ – ЧЛЕНІВ НТШ – У 1892-1939 РР.**

У науковій статті висвітлено сутність основних підходів вчених-юристів – членів НТШ до дослідження та вирішення теоретико-правових та історико-правових проблем у 1892-1939 рр. За результатами аналізу вищевказаних підходів автором здійснено їх систематизацію за предметом дослідження та напрямками.

Ключові слова: Наукове товариство імені Шевченка, вчені-правники у складі Наукового товариства імені Шевченка, дослідження теоретико-правових та історико-правових проблем, дослідження окремих проблем держави і права.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського державотворення і правотворення важлива роль належить науковому обґрунтуванню вихідних, основоположних засад, які стосуються узгодження інтересів та потреб різних верств населення в Україні, оптимізації структури та функціонування державного апарату, а також подальшого удосконалення національної правової системи.

У зв'язку з цим виникає потреба у подальшому вивченні та переосмисленні спеціально-юридичної термінології, оскільки саме з формулювання понятійного апарату повинні розпочинатися реформаційні заходи у будь-якій сфері суспільного життя, у формуванні та обґрунтуванні методології вивчення та методології практичної реалізації основних заходів державно-правової політики, що гарантуватиме якість самих реформаційних заходів у державно-правовій сфері. При цьому також слід враховувати історичний досвід, здобутий Україною у попередні періоди державотворення, а особливо – вчення про державу і право відомих українських вчених-правників минулого, наукові розробки яких можуть бути втілені в сучасних державотворчих та правотворчих процесах. Вагоме місце серед них посідають юристи-науковці – члени Наукового товариства імені Шевченка, які досліджували питання юридичної термінології, загально-теоретичні проблеми держави і права, торкалися питань методології юридичної науки, а також аналізували взаємозв'язки правової системи з іншими сферами суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність членів Наукового товариства імені Шевченка була об'єктом наукових досліджень І. О. Андрухів, Я. Й. Грицака, З. І. Зайцевої, Р. В. Кучера, Л. В. Міхневич, Я. Падоха, М. Й. Петріва та інших науковців. Проте ці дослідження в основному стосуються або загальних особливостей наукової діяльності Наукового товариства імені Шевченка, або наукової, політичної чи іншої діяльності окремих його членів, загалом не охоплюючи досліджень у галузі права в цілому, а також досліджень загальнотеоретичних та історико-правових проблем зокрема.

Постановка завдання. Тому, враховуючи вищенаведене, окремого наукового дослідження потребують загальнотеоретичні та історико-правові дослідження вчених-правників НТШ, які представляли наукову школу Львівського університету, Українського вільного Університету (у Відні та Празі), Українського таємного університету у Львові, що дасть змогу виділити основні риси їх наукової діяльності у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове товариство імені Шевченка (далі – НТШ) відоме своїми науковими розробками у різних сферах досліджень – у царині філософії, історії, філології, соціології, політології, культурології та інших сферах української науки. Його діяльність спрямовувалась, по-перше, на збереження та розвиток української нації та відновлення державності, збереження та примноження національних надбань, а по-друге – на формування, утвердження та подальший розвиток української науки та її окремих галузей. При цьому важлива роль відводилась також розвитку правничої науки, а особливо – у частині дослідження проблем визначення правового статусу України та української нації в існуючих на той час реальних умовах, а також проблем перспективного розвитку України у майбутньому. Ці дослідження як здійснювались у межах правознавства, так і мали міждисциплінарний характер (на стику юриспруденції та політології, юриспруденції та історії, юриспруденції та соціології і т. д.).

Провідну роль для обґрунтування правового становища українських земель та правового статусу української нації відіграли, насамперед наукові дослідження вчених-юристів – членів НТШ у сфері загальної теорії держави і права та історії держави і права України, а також праці на стику правознавства з іншими суспільство-знавчими науками. Наукові дослідження у цій сфері здійснювали С. С. Дністрянський, К. А. Левицький, М. М. Лозинський, В. Ю. Охримович, В. Й. Старосольський.

Наукова діяльність **С. С. Дністрянського** (1870-1935) характеризувалась комплексними дослідженнями, що охоплювали кілька галузей юридичної науки. У рамках загальної теорії та історії права його дослідження можна систематизувати в три основних напрями:

- 1) наукові дослідження у царині загальної теорії держави і права;
- 2) наукові дослідження проблем історії держави і права України;
- 3) дослідження проблем звичаєвого права.

У галузі загальної теорії держави і права основна увага С. С. Дністрянського була зосереджена на співвідношенні права та політики. При цьому право С. С. Дністрянський вважав первинним у відношенні до політики, яка утворюється на основі вже наявних норм суспільного життя. Такі погляди вченого, особливо в теперішніх умовах, співзвучні з сучасними концепціями громадянського суспільства і правової держави, ідеями соціальноорієнтованої держави, пріоритету прав і свобод людини. Свою правову концепцію дослідник визначив як «теорію суспільних зв'язків на основі генетично-історичної системи досліду». Він також займався проблемою джерел права, сформував авторське бачення теорії суспільного договору. Власну концепцію держави і права академік виклав у працях: «Границі науки права» (рукопис, без дати), «Природні засади права» (1911), «Гене́за та основи права» (1923), «Погляди на теорії права та держави» (1925), «Соціальні форми права» (1927) та у незавершеній фундаментальній праці «Загальна наука права і політики» (Т. 1, 1923) [2, с. 382].

З іменем С. С. Дністрянського пов'язується і початок українського соціологічно-правового напрямку в науці загальної теорії права, що свідчить про обґрунтування ним соціальних витоків права та про дослідження проблем співвідношення права та потреб соціуму, співвідношення юридичної науки та соціології.

У сфері історії держави і права України С. С. Дністрянський у своїх дослідженнях пов'язав виникнення української державності з так званою договірною теорією, яка була складовою частиною теорії природного права у XIV-XVIII ст., прихильником якої він був все життя. Ще в Київській державі, відзначав учений, народ залишив князям свободу управи державою, якщо князі добре правили; вмішувався народ безпосередньо в їхню владу, продовжує вчений, якщо вони заводили сварки й безладдя. Такі погляди С. С. Дністрянського викладені у працях: «Погляди на теорії права та держави» (1925), «Нова держава» (1923).

І, нарешті, проблемам звичаєвого права були присвячені «Звичаєве право та соціальні зв'язки» (1902) та «O istocie prawa zwyczajowego» (1904), у яких С. С. Дністрянський обґрунтував генезу та теоретичні основи звичаєвого права, його здатність забезпечувати існування різноманітних соціальних зв'язків [2, с. 382].

Активним членом НТШ, ініціатором наукових досліджень у галузі права виступав **К. А. Левицький** (1859-1941). Його базові юридичні дослідження стосувались проблем загальної теорії держави і права, а також історії вчень про державу і право.

Загальнотеоретичні дослідження К. А. Левицького присвячувались, перш за все, термінологічним засадам (понятійному апарату) українського права. Він перекладав закони, опрацьовував українську юридичну термінологію, уклав німецько-український правничий словник. При цьому слід зауважити, що питання юридичної термінології розглядалось ним у розрізі збереження та розвитку української мови, про що свідчать його наукові дослідження на стику права та філології.

Про спрямованість його досліджень на розвиток української мови та її статус в цілому, а також правничої української термінології зокрема свідчить наукова праця «Про права руской мови» (1896).

Проблемам історії вчень про державу і право (на стику з історією України) присвячувалась наукова праця К. А. Левицького «Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 рр.» (1926). Вона виконана на стику права, політології та історії [1, с. 74].

Певну роль у розвитку історії держави і права, а також історії вчень про державу і право відіграв **М. М. Лозінський** (1880-1937). Дослідження ним проблем історії держави і права України здійснювалось у тісному взаємозв'язку з історією України. Про це, зокрема, свідчить його наукова праця «Гайдамаччина. Із історії народних рухів» (1906), у якій викладено основні напрями суспільно-політичної боротьби цього періоду та її вплив на державотворчі процеси.

Дослідження основних проблем у сфері історії вчень про державу і право здійснювалось з урахуванням тісного взаємозв'язку з історією політичної думки. Про це свідчить праця «Галичина в 1918-1920 рр.», у якій розкрито особливості формування державно-політичних ідей у Галичині під час визвольних змагань ЗУНР [3].

В. Ю. Охримович (1870-1931) також здійснював дослідження у сфері загальної теорії держави і права. При цьому його праці стосувались проблем українського звичаєвого права, а також теоретичного обґрунтування правового статусу українських земель. Зокрема, питанням українського звичаєвого права присвячено наукову працю «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних» (1895).

Що ж стосується правового становища українських земель, то 1916 року в Росії було опубліковано дві статистичні розвідки В. Охримовича, у яких він на фактичному матеріалі довів, що Східна Галичина і Буковина є історичними українськими територіями [4].

В. Й. Старосольський (1878-1942) акцентував увагу на проблемах загальної теорії держави і права, методології юридичної науки та співвідношенні державно-правових явищ з іншими соціальними явищами.

У сфері загальної теорії держави і права В. Й. Старосольський у праці «Держава і право (Причинок до проблеми правості держави)» (1934) основну увагу зосереджував на розробці концепції правової держави та концепції розподілу влад.

Основні проблеми методології юридичної науки були висвітлені В. Й. Старосольським у науковій праці «Методологічна проблема в науці про державу» (1925).

Ціла низка праць В. Й. Старосольського стосувалась співвідношення та взаємозв'язку державно-правових явищ з іншими соціальними явищами (права і політики, держави і суспільства), а також взаємозв'язку юридичної науки з іншими суспільствознавчими науками (історією, соціологією, політологією тощо). Зазначеній проблематиці присвячені праці: «Причинки до теорії соціології» (1902), «Національний і соціальний момент в українській історії» (1915), «Про право більшості» (1916), «До питання про форми держави» (1925), «Bohdan Kistiakowskyj und das russische soziologische Denken» (1929). Учений створив концепцію нації як «уявленої спільноти», тобто політичної нації, яку обґрунтував у працях «Теорія нації» (1922), «Держава і політичне право» (1923-1925) [5].

Висновки. Таким чином, дослідження загальнотеоретичних та історико-правових проблем держави і права, що були здійснені вченими-правниками – членами НТШ, були спрямовані на:

- 1) формування української юридичної термінології (понятійного апарату);
- 2) обґрунтування правового становища українських земель та правового статусу української нації;
- 3) вивчення українського звичаєвого права як бази для подальшого розвитку державно-правової системи;
- 4) розробку методології юридичної науки;
- 5) розвиток соціологічно-правового напрямку у юриспруденції.

Список використаних джерел

1. Андрусак Т. Г. Кость Левицький – адвокат, вчений, політик / Т. Г. Андрусак // Республіканець. – 1993. – № 7 – 8. – С. 74.
2. Дністрянський С. С. // Антологія української юридичної думки. Т. 1. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. – К. : Видавничий дім «Юридична книга», 2002. – С. 382.
3. Лозинський Михайло: біографічна довідка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Лозинський Михайло](http://uk.wikipedia.org/wiki/Лозинський_Михайло).
4. Охримович В. : біографічна довідка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zal-library.narod.ru/ohrim.html>.
5. Старосольський В. : біографічна довідка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Старосольський Володимир](http://uk.wikipedia.org/wiki/Старосольський_Володимир).

**Луцкая Г. В. Исследование общетеоретических проблем
государства и права и историко-правовых проблем
в трудах ученых-юристов – членов НТШ – в 1892-1939 гг.**

В научной статье отражена сущность основных подходов ученых-юристов – членов НТШ к исследованию и решению теоретико-правовых и историко-правовых проблем в 1892-1939 гг. За результатами исследования вышеуказанных подходов автором осуществлена их систематизация за предметом исследования и направлениями.

Ключевые слова: *Научное общество имени Шевченко, ученые-юристы в составе Научного общества имени Шевченко, исследования теоретико-правовых и историко-правовых проблем, исследования отдельных проблем государства и права.*

**Lutska G. V. Research of general theoretic problems of the state and law
Scientific and historical-law problems in works of scientists-lawyers – members
of Society named after T.Shevchenko in 1892-1939 .**

In the scientific article essence of basic approaches of scientists-lawyers – members of Society named after T.Shevchenko is reflected to research and decision of theoretic problems of the state and law and historical-law problems in 1892-1939. By the results of research of foregoing approaches an author carried out their systematization research subject and directions.

Key words: *Shevchenko's scientific society, scientists-lawyers in complement of Shevchenko's scientific society, research of theoretic problems of the state and law and historical-law problems, research of separate problems of the state and law.*

УДК 340. 113 (477_8)

Каленюк Оксана Миколаївна,
здобувач відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

СТВОРЕННЯ СЛОВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено процес створення словників української правничої термінології на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: українська правнича термінологія, галицька правнича термінологія, західноукраїнська юридична термінологія, термінологічні словники.

Постановка проблеми. Як відомо, українська термінологія (як наукова дисципліна), а зокрема українська правнича термінологія, почала активно розвиватися в Галичині в другій половині ХІХ століття. Мовна ситуація в Австро-Угорщині та на теренах Російської імперії істотно різнилася внаслідок відмінної мовно-культурної політики імперських урядів: тоді як на території Росії існував ряд заборон на вживання української мови, австрійський уряд провадив ліберальнішу політику щодо застосування мов національностей, української мови зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєві відмінності тодішньої мовної ситуації відзначають як українські, так і зарубіжні вчені. Так, Юрій Шевельов у відомій розвідці «Внесок Галичини у розвиток української літературної мови» стверджує, що через заборони царського уряду «... до 1905-1906 рр. наша літературна мова розвивається на терені Галичини» [5, с. 16]. Австрійський мовознавець Мозер, описуючи функціонально-стилістичні відмінності мовної ситуації, доходить висновку, що в Галичині українська мова мала значно ширші сфери застосування: «... натомість, в Австрійському цісарстві, а зокрема – в Галичині, українська мова мала обслуговувати не тільки красне письменство, але й багато інших, не менш важливих комунікаційних сфер. Таким чином, в австрійських українців, коротко кажучи, українська мова мала зробитися поліфункціональною» [2].

Постановка завдання. Важливим і досі невіршеним завданням залишається дослідження початкового етапу формування сучасної української правничої термінології. У зв'язку з цим метою статті є аналіз процесу формування юридичної термінології, зокрема, при створенні словників правничої термінології в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливого культурного розвитку народи, які проживали на той час на території Австро-Угорщини, набули після так званої весни народів 1848 року. Так, у 1848 році у Львові була створена «Головна руська рада», офіційні політичні дебати велися українською мовою; з цього ж таки року почали виходити перші українськомовні газети тощо [2]. Наприкінці 1848 року завдяки виступам галицького студентства у Львівському університеті було відкрито кафедру руської (української) словесності та літератури, яку очолив відомий представник «Руської трійці»

Яків Головацький. Відбувається поступовий перехід на українську мову викладання й інших спеціальностей. Так, на юридичному факультеті 1862 року окремим цісарським декретом встановлено відкриття двох кафедр з українською мовою викладання: кафедри «цивільної процедури» і кафедри «австрійського карного права» [4].

На галицьких землях стрімко розвивається лексикографія, виходять у світ як загальномовні, так і вузько термінологічні словники. Після весни народів утворено австрійський парламент, делегатами якого були представники різних народів, тож особливо актуально постає питання щодо створення національних політико-юридичних терміносистем. Отже, при цісарському уряді, а саме при Міністерстві юстиції, у Відні в липні 1849 року була створена комісія з укладання реєстрів правничих термінів для слов'янських народів Австро-Угорської імперії. До укладання реєстру залучили не тільки урядовців, юристів, а й відомих культурних та громадських діячів. У межах комісії діяли окремі мовні секції (чеська, польська, сербська, словенська, русинська (українська)), перед якими «...було поставлено завдання створити юридичну термінологію на основі лексичного багатства цих мов, яка б могла задовільнити потреби тогочасного законодавства й управління» [3, с. 265]. Комісія завершила роботу в листопаді 1849 року, а 1851 року вийшло німецько-українське видання словника під назвою «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (deutsch-ruthenische separate Ausgabe)» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов Австрії (німецько-український випуск)»).

Згодом, 1892 року, Кость Левицький, видатний громадський і політичний діяч, який пізніше стане першим президентом Західноукраїнської Народної Республіки, на основі «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (deutsch-ruthenische separate Ausgabe)» видає «Німецько-русский словарь висловів правничих і адміністраційних». Джерелами словника, крім видання 1851 року, стали «Малоруско-німецький словарь» Є. Желехівського та «Німецько-русский словарь» О. Партацького. Також укладач скористався здобутками інших європейських лексикографій (польської, російської, чеської, угорської) і намагався розвивати термінологію на базі народної мови: «...використане природного багатства рускої мови, яка жиє в устах нашого народу» [1, с. IV].

Кость Левицький творчо опрацював і переосмислив терміни, уміщені в «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (deutsch-ruthenische separate Ausgabe)», значною мірою оновив і доповнив лексико-термінологічний склад видання. Так, у передмові упорядник, зокрема зазначав: «З першої рускої термінології правничої з року 1851 задержав укладник всі ті вислови, котрі відповідають теперішньому розвоєви рускої мови, натомість пропустив всі вислови: несхожі з духом рускої мови, неясні або незрозумілі...» [1, с. IV]. Дослідник також випустив друге, доповнене видання словника («Німецько-український правничий словарь»), яке вийшло друком 1920 року.

Отже, термінологічна праця К. Левицького складається з коротких перекладних німецько-українських статей, у яких подано переклад відповідного терміна без граматичних характеристик. Частина термінів запозичена безпосередньо з польської та німецької мов (або ж із німецької через польську): *пересправа, зажадати звороту, шупасник, виправувати, випроцесувати, справунок, орудка, закуп, притока, розправа, вислід процесу, вильосоване, уневажнити, виємок, виємковий суд; одідичити, дідичення, одідичине, бездідичність, розказ, узасаднене, цло (з нім. Zoll – мито), білянс (з нім. Bilanz – баланс), шаржа (з нім. Charge – посада), ручна праса (нім. Handprasse), конзулят (від нім. Konsulat – консульство).*

Проте переважна більшість термінів утворена на українській народно-розмовній основі. Це яскраво засвідчують синонімічні ряди, утворені від різних твірних основ: *відмежене, відграничене; відступлене, залишене; висилач, висилаючий; присуджене, присуд; граничний сусід, сумежник, межівник; оборонець, захисник, речник; вижидач, злодій, крадун; набувець, придбавець; вихователь, плекатель; заворушник, бунтівник; нагороджене, відплачене; уневинене, оправдане; розбруїти, розоружити; відрочене, продовжене речинця; діловодець, справничник; вязба, арешт; виконуване, справоване; ділане, чинність; таїтель, укривач, таєнник; перешкоджене, зупинене, перепинене; змерщина, спадщина; судовий урядник, судовик; тощо.*

Синонімія в різних лексико-тематичних групах правничої термінології наявна і на рівні суфіксів: визивник, визивач; надавець, надавник; видавник, видавець; вивідник, звідець; виставник, виставець; ладівник, наборець; посідник, посідач; вигнанник, засланець; службодачник, службодавець; чужоложність, чужоложство; самоволя, самовільність; власник, властитель; спротивлене, спротив; право вступу, право вступлення; відборець, приймач; розгнів, розгніване; призволене, дозвіл тощо.

Наведені вище приклади показують, що Кость Левицький закладав основи української правничої термінології. Як відомо, для першого етапу формування термінології характерною є наявність великої кількості синонімів на означення одного поняття. Згодом уже мовний узус, словотвірна продуктивність, відповідність поняття і терміна визначають, який саме термін залишається в термінологічній системі певної галузі. Тенденція до формування термінології на народній основі відображена в побудові словникових статей. Так, упорядник К. Левицький у більшості випадків на перше місце ставить власне національний термін зі слов'янським коренем, а іншомовні запозичення подає після українських відповідників: управа, заряд, адміністрація; правотар, адвокат, речник; підвинасемець, підарендатор; надплата, змінне, ажю; прием, акцепт, вексель; достовірність, автентичність; самоуправа, автономія; увідомне письмо, авізо; книговодець, бухгалтер; посадник, бурмістр; висланник, посол, депутат; відшибка, дисконто; уділовий зиск, дивіденда; второпис, дуплікат; виконане, екекуція; взір, формуляр; співпідпис, контрастигноване; згромаджене, корпорація; судовий відпоручник, судовий комісар; судовий помічний, адюнкт; судовий прислухач, авскультант; судовий засідатель, асесор; начерк закона, проєкт закона та багато ін.

Варто зазначити, що в словнику наявні й приклади зворотної побудови словникової статті, проте така практика запису терміна стосується переважно загальноновживаних у європейській правовій практиці інтернаціоналізмів. Більше того, упорядник усе ж намагається підібрати національний термін і подати його в синонімічному ряді: адвокатура, правотарство; аналогія, схожість; апеляція, відкликане; аристократія, можновладство; блянкет, порожня картка; бльокада, обступ; демократ, народовець; демократія, народовладь, народоправство; депутація, висланництво; службовий регулямін, службовий устав; дирекція, провідня та ін.

Висновки. Незважаючи на те, що галицька правнича термінологія не стала основою для загальноукраїнської юридичної терміносистеми і більшість західноукраїнських правничих термінів у радянські часи відкинута як діалектизми, регіональні слова, словник Костя Левицького містить корисний матеріал і для сучасних редакторів юридичних текстів, і для законотворців. Скажімо, у сучасному законодавстві досить часто вживана тавтологічна конструкція «відшкодування шкоди» у разі ушкодження. Словник же Левицького пропонує варіант «винагородження шкоди», «погорільча винагорода». Сучасний юридико-політичний термін «дострокові вибори» утворено від росіянізму «строк», що походить з кримінального жаргону; галицький словник пропонує власне

український термін «поновні вибори». У чинному законодавстві України велика кількість інших скалькованих з російської термінів, серед них – «безхазяйна річ»; а у той же час словник Левицького подає варіанти «річ нічія», «річ без власника».

Отже, галицька традиція укладання правничої термінології почалася в середині XIX ст. і далі була продовжена в кількох термінологічних виданнях. Терміни, зафіксовані в галицькому правничому словнику 1920 року, показують тенденцію до побудови термінології на народно-розмовній основі з домішками лексичних запозичень з інших мов (польської, німецької), поміркованим використанням інтернаціоналізмів. Незважаючи на те, що західноукраїнська юридична термінологія через низку історичних причин не стала основою загальнонаціональної юридичної терміносистеми, описані вище лексикографічні праці є цінним джерелом для сучасних мовознавців, юристів та редакторів.

Список використаних джерел

1. Левицький К. Німецько-український правничий словар / К. Левицький. – Відень : Накл. видавн. спілки у Відні, 1920. – 528 с.
2. Мозер М. Роль Галичини у формуванні української літературної мови [Електронний ресурс] : [доповідь, виголошена в Науковому Товаристві ім.Тараса Шевченка у Нью-Йорку, 15 травня 2004 року] / М. Мозер. – Режим доступу : //http://www.shevchenko.org/users/shevchenkocgi/webdata_news.cgi?fid=1085603326&query=pagenum%3D2%26cgifunction%3DSearch&cgifunction=form;
3. Остапенко О. До історії слов'янської лексикографії : Juridisch-Politische Terminologie fur die Slavischen Sprachen Oesterreichs (1849-1853) / О. Остапенко // Проблеми слов'язнавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 264-270.
4. Станіслав Дністрянський Громадсько-політична діяльність [Електронний ресурс] / С. Дністрянський. – Режим доступу : // http://www.lawyer.org.ua/?i=143.
5. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевальов. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.
6. Juridisch-politische Terminologie fur die slavischen sprachen Oesterreichs (deutsch-ruthenische separate Ausgabe). – Wien : Aus der K. K. Hobund Staats-druckerei, 1851. – 292 s.

Каленюк О. Н. Создание словарей украинской юридической терминологии на Галичине в конце XIX – в начале XX века.

В статье исследовано процесс создания словарей украинской юридической терминологии на западно-украинских землях в конце XIX – в начале XX века.

Ключевые слова: украинская юридическая терминология, галицкая правовая терминология, западно-украинская юридическая терминология, терминологические словари.

Kalenyuk O. M. Creation of Ukrainian Legal Terminological Dictionaries in Galicia in the End of the XIX th – at the Beginning of XX century

The article investigates the process of creation of Ukrainian legal terminological dictionaries in West Ukrainian lands in the end of the XIX th – at the beginning of the XX century.

Key words: Ukrainian legal terminology, Galychyna legal terminology, West Ukrainian legal terminology, terminological dictionaries.

УДК 340.1

Корольов Віктор Володимирович,
викладач кафедри судочинства
Юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Черепій Петро Миколайович,
голова Івано-Франківського окружного
адміністративного суду,
доктор права, заслужений юрист України,
старший викладач кафедри
кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОНЯТТЯ НАУКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розкривається поняття науки цивільного процесу, аналізується її назва, що пропонується російськими вченими, представниками цієї науки, а також досліджуються позиції українських процесуалістів.

Ключові слова: наука, цивільний процес, цивільне процесуальне право.

Постановка проблеми. Розвиток юридичної науки не стоїть на місці. За останні роки видано чимало підручників, навчальних посібників, практикумів з юридичних дисциплін, зокрема з цивільного процесу. Проте, незважаючи на цілу плеяду учених-процесуалістів у Росії, в Україні представників науки цивільного процесу є значно менше. А це, звичайно, впливає на розвиток науки, її збагачення новими науковими розробками із цивільного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розвитку науки цивільного процесу знайшли свій вагомий аналіз серед низки вчених-цивілістів, процесуалістів та практиків, як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, дослідження цієї проблеми здійснили С. С. Бичкова, С. В. Васильєв, В. К. Пучинський, Т. В. Сахнова, М. К. Треушніков, С. Я. Фурса та інші науковці. Проте ті зміни, що відбуваються у науці, розвиток якої не стоїть на місці, спонукають до проведення подальших досліджень поняття та сутності процесуальної науки з метою формування фундаментального цілісного її розуміння.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності науки цивільного процесу, а також обґрунтування авторської позиції щодо її назви в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука цивільного процесу – це галузь загальної науки про право, теоретичні погляди, думки (ідеї, теорії, концепції), поняття у сфері цивільних процесуальних відносин, які базуються на законодавстві України та міжнародному праві, досягненнях інших країн у цій галузі, яка вивчає закономірності виникнення, історію розвитку та функціонування цивільного процесуального права, його суть, місце у правовій системі, роль у виконанні соціальних функцій та принципи регулювання цивільних процесуальних відносин та аналізує їх, робить прогнози щодо розвитку та пропозиції щодо втілення наукових прогнозів до законодавства про судочинство та судоустрій [4, с. 27-28].

Слід звернути увагу на те, що в юридичній науці немає єдності щодо назви процесуальної науки. Одні дослідники називають її «цивільний процес» [7; 8; 11], інші науковці – «цивільне процесуальне право» [12; 13], ще інші не бачуть різниці і називають науку в своїх працях як «цивільний процес», так і «цивільне процесуальне право» [1-3; 5-6; 8-10].

Учений-процесуаліст С. Я. Фурса пропонує називати науку наближено до реального процесу, а не до конкретного цивільного процесуального права, що зумовлене нормами ЦПК України. Більш радикальні назви цієї дисципліни, як зазначає С. Я. Фурса, пропонуються у західних державах, де цивільний процес називають як цивільну процедуру або цивільний порядок. Представляється, що до радикальної зміни назви цієї дисципліни не готові українські вчені, які й так до цього часу вагаються, чи називати науку «цивільне процесуальне право» чи «цивільний процес» [1, с. 61].

Якщо в Україні більшість вчених-процесуалістів називає підручники «Цивільне процесуальне право України» [2, 5-6], лише окремі – «Цивільний процес» [2-4], то в Росії практично усі вчені називають свої праці «Цивільний процес» [7-14].

Незважаючи на те, що російські процесуалісти практично єдині щодо назви підручників з цивільного процесу, у той же час, розкриваючи окремі теми навчальної дисципліни, вони вживають поняття «цивільне процесуальне право». Це ще раз переконливо свідчить про відсутність єдиного підходу у вчених до розглядуваної нами проблеми.

На нашу думку, доцільно процесуальну науку називати «Цивільний процес». Так, можна навести аргументи на користь вказаної позиції:

1) історично так складалося, що й назви кафедр у вищих юридичних навчальних закладах України досить часто зазнавали змін. Сьогодні в окремих навчальних закладах можна побачити такі кафедри як кафедра цивільного права та процесу (Львівський національний університет імені Івана Франка), у деяких закладах окремо функціонує як кафедра цивільного права, так і кафедра цивільного процесу (наприклад, можна назвати Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» тощо);

2) наказом Вищої Атестаційної комісії України від 23.06.2005 р. № 377 (з наступними змінами і доповненнями) затверджено Перелік спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, відповідно до якого така галузь науки, як «Юридичні науки» шифр якої 12, має назву спеціальності 12.00.03 – «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право», що також свідчить про те, що самі вчені формулюють на титульних аркушах свої наукових дисертаційних доробків назву науки «цивільний процес», а не цивільне процесуальне право;

3) недоцільно також пов'язувати цивільний процес тільки з судом та його діяльністю. Оскільки, по-перше, тоді прийдеться змінювати назви кафедр, адже кафедри навчальних закладів судочинства не здійснюють. Окрім того, хотілося б звернути увагу і на той аспект, що виконавче провадження не можна буде відносити до стадій цивільного процесу, як це робить сьогодні значна кількість науковців. Це пояснюється тим, що відділ державної виконавчої служби є юридичною особою та органом, який не входить до системи судових органів. Про це можна було вести мову раніше, ще до прийняття Закону України «Про виконавче провадження», коли існували посади судових виконавців, котрі здійснювали виконавчі дії та посади яких функціонували в судових органах.

Висновки. Отже, виходячи із вищенаведеного, хотілося б зробити висновок, що нині така наука, як цивільний процес України, потребує збільшення когорти вчених-процесуалістів, які б створювали теоретичні концепції подальшого розвитку цивільного процесу.

Результати проведеного аналізу є підставою для подальших наукових досліджень проблем, пов'язаних із розвитком науки цивільного процесу в Україні.

Список використаних джерел

1. Васильєв С. В. Цивільний процес : навчальний посібник / С. В. Васильєв. – Х. : Одісей, 2008. – 480 с.
2. Гражданский процесс зарубежных стран : учебное пособие / [Алехина С. А., Давтян А. Г., Мирзоян М. Э., Кулакова В. Ю.] ; под ред. А. Г. Давтян. – М. : Проспект, 2009. – 480 с.
3. Гражданский процесс : учебник / [Абушенко Д. Б., Воложанин В. П., Дегтярев С. Л., Загайнова С. К., Комиссаров К. И. и др.] ; отв. ред. В. В. Ярков. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 784 с.
4. Гражданский процесс : учебник / Борисова Е. А., Иванова С. А., Кудрявцева Е. В., Молчанов В. В., Пискарев И. К. и др.; под ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец, 2008. – 784 с.
5. Гражданский процесс. Хрестоматия : учебное пособие / [Аргунов В. В., Борисова Е. А., Скрипников И. А., Салогубова Е. В., Треушников А. М.] ; под ред. М. К. Треушникова. – [2-е изд.]. – М. : Городец, 2005. – 896 с.
6. Коршунов Н. М. Гражданский процесс : учебник / Н. М. Коршунов, Ю. Л. Мареев. – [3-е изд.]. – М. : Норма, 2009. – 912 с.
7. Пучинский В. К. Гражданский процесс зарубежных стран / В. К. Пучинский ; под ред. В. В. Безбаха. – М. : Зеркало, 2007. – 520 с.
8. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты / Т. В. Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 696 с.
9. Треушников М. К. Гражданский процесс : теория и практика / М. К. Треушников. – М. : Городец, 2008. – 352 с.
10. Фурса С. Я. Цивільний процес України : Проблеми і перспективи : науково-практичний посібник / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – 448 с.
11. Цивільне процесуальне право України : підручник / [Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.
12. Цивільний процес України : академічний курс : підручник / [Фурса С. Я., Фурса Є. І., Гетманцев О. В., Щербак С. В., Лазько Г. З. та ін] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
13. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник / М. Й. Штефан. – [2-е вид.]. – К. : Ін Юре, 2001. – 696 с.
14. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / О. О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.

Черепий П. Н., Королёв В. В. Понятие науки гражданского процесса

В статье раскрывается понятие науки гражданского процесса, анализируется ее название, рекомендуемое русскими учеными, представителями этой науки, а также исследуются точки зрения украинских ученых-процессуалистов.

Ключевые слова: наука, гражданский процесс, гражданское процессуальное право.

Cherepiy P. M., Koroliov V. V. The concept of science of civil procedure

The article deals with the concept of science of civil procedure, analyzes its name, proposed by Russian scientists, representatives of science, and also studies the positions of Ukrainian scientists of proceedings.

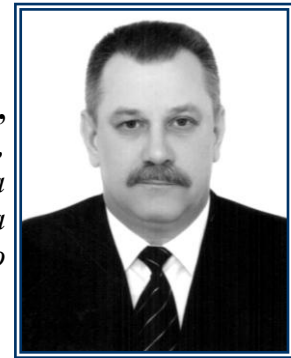
Key words: science, civil proceedings, civil procedural law.

УДК 340.15

Футулуйчук Дмитро Дмитрович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії держави та права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ АРМІЇ УНР (1917-918 РР.): СПРОБА РЕТРОСПЕКТИВНОГО АНАЛІЗУ

У статті на основі аналізу історичних документів та наукової літератури автор робить спробу показати особливості становлення армії УНР.

Ключові слова: армія, українська революція, Українська Центральна рада, армійський корпус.

Постановка проблеми. Історія українського державотворення періоду національної революції 1917-1921 рр. була і залишається однією з центральних тем досліджень вітчизняної історичної науки. Складні та неоднозначні, а іноді й суперечливі політичні процеси, події, факти і явища періоду визвольних змагань набули особливої актуальності і значущості у зв'язку з утворенням незалежної України.

Розвиток самостійної Української держави, поглиблення демократичних процесів, формування громадянського суспільства вимагає переосмислення нашого історичного минулого з точки зору паритету національних інтересів та національної безпеки. У цьому контексті особливого звучання набуває проблема дослідження історії армії УНР. Байдуже ставлення уряду УНР до процесу українізації в регулярних російських частинах, недооцінка зовнішньополітичної небезпеки як з боку більшовицької Росії, так і з боку Антанти та країн Троїстого союзу, непослідовність українського політичного проводу у питаннях організації та збереження української регулярної армії, певна недовіра і страх перед боездатною національною військовою силою – все це спричинило поразку української національної революції й звело нанівець її державотворчі досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем історичного становлення армії УНР присвячена нині значна кількість праць, зокрема, В. Верстюка, В. Волинського, В. Голубка, Я. Грицака, Т. Гунчака, Д. Донцова, В. Задунайського, А. Жука, В. Іваниса, Т. Остапенко, В. Солдатенка та інших. Однак нині необхідним є дослідження історії армії УНР з точки зору новітніх методів та підходів, з урахуванням потреби комплексного переосмислення минулого на основі раніше невідомих документів.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення ретроспективного аналізу етапів становлення армії УНР в історичному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія армії УНР в зазначений хронологічний період належним чином представлена в джерелах та висвітлена в науковій літературі. Джерельну базу склали опубліковані документи і матеріали. Крім того, окрему групу джерел становлять спогади безпосередніх учасників подій.

Цінні документи, що стосуються цієї проблематики, вміщені у збірнику «Українська Центральна рада: Документи і матеріали: у 2-х т.» [31; 32]. Важливе значення має документ «Матеріали і документи дев'ятої сесії ЦР від 16 січня 1918» [32, с. 109].

Зокрема, у ньому йдеться про «утворення народної армії на основі міліції, яка організовується для оборони від зовнішнього ворог». Фактично це була перша серйозна спроба УЦР організувати національні війська. Проте, як свідчать історичні факти, це рішення Центральної Ради було прийнято вже занадто пізно й не мало великого значення.

Ряд важливих документів вміщено у збірнику «Великая Октябрьская революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918: в 3-х т.» [2; 4]. Звичайно, ця збірка має тенденційний характер, проте деякі документи залишаються актуальними і в наш час. Важливе значення для нас мають документи, які свідчать про занепад бойового духу та деморалізацію військ Південно-Східного фронту. Ряд матеріалів доводять, що частина підрозділів російської армії, які ще навесні 1917 р. прихильно ставилися до УЦР, вже восени цього ж року висловлювалися про підтримку більшовиків або ж оголошували нейтралітет.

Отже, зазначені джерела дозволяють зробити висновок, що необачна політика уряду УНР у сфері організації національної армії потягла за собою невідворотні фатальні наслідки [2 с. 698].

Низку джерел становлять спогади учасників подій. У цьому сенсі центральне місце належить мемуарній спадщині генерала П. Скоропадського, який стояв біля витоків утворення української регулярної армії [24]. У своїх спогадах Скоропадський зазначав, що українізація охопила майже усі підрозділи російської армії. Наказ про українізацію 34-го армійського корпусу й про організацію Першого українського корпусу під командуванням генерала надійшов особисто від генерала Корнілова [24, с. 23]. Проте, як згадував сам Скоропадський, український політичний провід з недовірою поставився до українізації військ. Вимоги генерала до УЦР про висилку на фронт агітаторів, які паралізували б пропаганду більшовиків, також залишилися без уваги. Внаслідок цього, як зазначав сам Скоропадський, деякі українізовані полки ще до приходу більшовиків висловили їм свої співчуття [24, с. 59].

Цінна інформація міститься у київському щоденнику Д. Донцова «Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання» [11]. Спогади являють собою безпосереднє свідчення учасника подій періоду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського. У своїх коротких нотатках Д. Донцов подає надзвичайно глибоку і змістовну характеристику життя Києва 1918 р. У спогадах міститься важливе повідомлення, датоване 25 липням 1918 р. Донцов зазначає, що під час зустрічі з Р. Сушком, Є. Коновальцем та А. Чайківським довідався, що вони хотіли б звернутися до П. Скоропадського й відновити діяльність січових стрільців, які з встановленням влади гетьмана були розформовані [11, с. 75]. Незабаром гетьманський уряд у серпні 1918 р. дозволив формування частин січових стрільців, місцем дислокації яких було визначено Білу Церкву.

Історії армії УНР присвячено ряд фундаментальних досліджень. Одним з перших є «Історія українського війська: В 3-х ч.» за редакцією І. Крип'якевича та Б. Гнаткевича [20]. Дослідження опирається на значну джерельну базу, що робить його актуальним і певною мірою неупередженим. Історики досліджують основні етапи становлення та розвитку не лише збройних сил УНР, але й військових керівних установ, основних силових підрозділів, частин українського військово-морського флоту та авіації. Однією з основних причин поразки української національної революції, на думку І. Крип'якевича та Б. Гнаткевича, є неспроможність УЦР до рішучих дій у галузі організації зі стихійного військового руху регулярної української армії [20, с. 410]. Історики стверджують, що Центральна рада не мала змоги проводити організацію державного життя в Україні, бо не мала важливої опори – збройної сили, яка могла б очистити Україну від анархічного елемента та не допустити на українську землю більшовицьке військо [20, с. 396].

Подібної думки притримуються майже усі сучасні українські історики, зокрема Я. Грицак [9], О. Субтельний [28], В. Солдатенко [25] та інші. Український історик Т. Гунчак у дослідженні «Україна у першій половині ХХ ст.» [10] вважає, що український уряд не звертав належної уваги на розбудову дисциплінованої збройної сили. Автор зазначає, що українські полки потрапили під вплив більшовицької пропаганди та агітації, у результаті чого українські військові частини або саморозпустилися, або ж оголосили про свій нейтралітет [10, с. 126].

Таку позицію українського уряду щодо збройних сил пояснює В. Солдатенко у своїй монографії «Українська революція: концепція та історіографія» [25]. На основі праць ідеологів тогочасного визвольного руху, документів політичних партій і організацій, матеріалів періодичних видань і преси В. Солдатенко зробив спробу комплексно проаналізувати концепцію Української революції й дати їй виважену оцінку.

Лідери Української революції, на думку дослідника, вважали, що своєю поміркованістю, стримуючою позицією щодо української армії, вони убезпечують національно-визвольний рух від передчасного прямого зіткнення з переважаючими силами суперників, готових використати будь-який привід для рішучої розправи [25, с. 227].

Слід зауважити, що істориками розробляється проблема організації української армії в період гетьманату П. Скоропадського. Відомий український політичний діяч та історик періоду революції Д. Дорошенко у дослідженні «Історія України 1917-1923 рр.» [12; 13] зазначає, що згідно з умовою, яка була укладена між німецьким командуванням та гетьманом, мала бути утворена українська армія. Проте про її кількість та основні завдання, які б мали стояти перед цією збройною силою, мала вирішувати окрема українсько-німецька угода [13, с. 161].

Німецьке командування, як зауважив відомий український діаспорний історик О. Субтельний, не підтримувало створення великої військової сили, здатної кинути виклик німецькому переважаючому впливу. Проте гетьману вдалося організувати ряд військових частин та поліцейських формувань, до яких вступила значна кількість колишніх царських військових спеціалістів [28, с. 440].

Незважаючи на значну увагу гетьмана П. Скоропадського до питань армії, деякі регулярні українські частини (дивізії синезупанників, сірозупанників та січові стрільці) в листопаді 1918 р. перейшли на бік республіканських військ й виступили проти гетьмана. Сучасні українські дослідники В. Задунайський [15, с. 752] та І. Підкова [23, с. 755-762] вважають, що це було зумовлено тим, що значна кількість українських боездатних частин, у тому числі синезупанники і січові стрільці, у період гетьманату були роззброєні і розформовані. Зрозуміло, що такі дії гетьманського уряду викликали лише незадоволення.

Однак, незважаючи на розуміння значущості збройних сил, відсутність узгодженої політичної програми між діячами Директорії УНР призвела до неминучих катастрофічних наслідків.

Процес формування української армії розпочався відразу після повалення царизму в Російській імперії у лютому 1917 р. та одночасно з розгортанням національно-визвольного руху в Україні.

Перед Українською Центральною радою виникло актуальне тоді питання, а саме – створення Української національної армії. Початки творення Української Армії відбувалися в умовах надто несприятливих, серед революційного хаосу, який охопив простори Російської імперії [30, с. 43].

У березні 1917 р. у Києві за ініціативою М. Міхновського відбулися перші збори українських офіцерів та солдатів російської армії, які звернулися до Тимчасового уряду Росії з вимогами національної територіальної автономії України і проголосили себе

Тимчасовою українською військовою радою. Зокрема, у відозві до Тимчасового уряду, крім того, йшлося, що «Військова рада вітає виголошені Тимчасовим урядом свободи в твердій вірі, що Тимчасовий уряд виголосить до України правний акт ще до скликання Установчих зборів, подібний актові до Фінляндії, в якому має повернути Україні її автономні права, захвачені царатом» [12, с. 246].

Процес розвалу російської армії прогресував. Армія деморалізовувалася, втрачала свою боєздатність. Гасло, що кинули російські революціонери, – «мир без анексій і контрибуцій», – захопило стомлену 4-річною війною солдатську масу. Російська армія виразно не хотіла продовження війни.

24 березня відбулося військове віче, на якому зібралася понад тисяча солдатів і офіцерів. Віче підтримало рішення попередніх зборів. Крім того, було ухвалено організацію «Українського охочекомонного полку вільних од військової служби людей». За ініціативою того ж М. Міхновського 29 березня 1917 р. було скликано у Києві нараду українців-воjakів київського гарнізону. Головою цієї наради було обрано полковника П. Волошина, заступником голови – капітана О. Сахна-Устимовича. На порядок денний були поставлені такі питання:

- 1) організація українського військового клубу;
- 2) організація українського війська;
- 3) участь війська в українській маніфестації, призначеній на 19 березня [12, с. 246].

Нарадою були прийняті рішення про «негайну організацію власної національної армії яко могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна помислити про здобуття повної волі України». Крім того, постановили про організацію українських добровільних полків [5, с. 131].

Одноголосно було прийнято рішення про заснування у Києві Українського військового клубу імені Гетьмана Павла Полуботка «як окремої, вповні самостійної військової української організації». Вже 31 березня 1917 р. на засіданні клубу було затверджено Статут, який розробив Міхновський. Згідно зі статутом, головною метою організації було «згуртування в одній сім'ї всіх воjakів, лікарів і військових урядовців української народності під прапором Федеративної Росії – автономної України». Справами клубу керувала рада, що складалася з 24 членів і 12 кандидатів. Очолював її М. Міхновський [12, с. 252]. Клуб відкривав свої філії на фронтах і по всій Україні. Перед місцевими осередками ставилося завдання сприяти зростанню національної свідомості шляхом розповсюдження брошур, часописів та відозв із закликом до військових українців об'єднуватися в окремі національні громади та встановлювати зв'язок з організацією [12, с. 253]. У квітні 1917 р. у Києві відбулося віче українських солдатів – фронтовиків, яке ухвалило вимогу до Тимчасового уряду про створення української армії, виділення на фронті солдатів-українців в окремі частини, формування в тилу українських полків. Одночасно у Мінську утворилася Українська фронтова рада для військ Західного фронту на чолі з С. Петлюрою [10, с. 128].

Одночасно з утворенням клубу ім. Полуботка було засновано Український військовий організаційний комітет, метою якого була організація українських військових частин. Перша українська військова частина – Перший український козацький полк ім. Б. Хмельницького – утворилася в травні 1917 р. Так, 1 травня 1917 р. солдати, що перебували на збірних пунктах у Києві, виступили з вимогою сформувати з них Український козацький полк ім. Б. Хмельницького [8, с. 93]. Київська рада робітничих і солдатських депутатів, об'єднання громадських організацій та рада військових депутатів Київського військового округу засудила цю вимогу і виявила готовність збройним шляхом не допустити формування українських військових частин. Тоді солдати за підтримки УЦР

самочинно сформували Український козакий полк. Їх підтримав командувач Південно-Західного фронту генерал О. Брусилов, який 4 травня 1917 р. дав згоду на укомплектування полку за умов, що особовий склад частини формуватиметься з добровольців [30, с. 75]. Сформований полк складався з 16 сотень, чисельний склад становив 3574 осіб. Командиром полку було обрано штабс-капітана Д. Путника-Гребенюка, старшинами С. Ярошенка, В. Дмитренка, І. Лук'яненка, С. Избицького, Г. Мичка [1, с. 33].

З утворенням Першого українського козачого полку ім. Б. Хмельницького, український військовий рух входив у нову фазу. Ця фаза позначилася протистоянням двох напрямків щодо питання Української національної армії. Перший напрямок був представлений товариством ім. П. Полуботка на чолі з М. Міхновським, який відстоював ідею створення регулярної української армії як основи майбутньої самостійної України [5, с. 131]. Другий табір українських політиків – революційні демократи, речником яких виступав В. Винниченко. Останні вважали, що регулярна армія «непотрібна й небезпечна». З метою подолання конфронтації та для вироблення спільної лінії у військовому питанні було вирішено скликати 1-ий Всеукраїнський військовий з'їзд, який розпочав свою роботу у Києві 18 травня 1917 р. [12, с. 250].

У роботі з'їзду взяло участь 700 делегатів від усіх армій російського фронту, від Балтійського й Чорноморського флоту, від гарнізонів і військових частин тилу. За підрахунками організаторів з'їзду, делегати представляли 1580 тис. українських вояків. На 1-му Всеукраїнському військовому з'їзді було утворено Український генеральний військовий комітет, який мав здійснювати керівництво усім українським військовим рухом [10, с. 82]. Водночас зі створенням українських військових організацій і формуванням добровольчих полків тривав процес українізації тих військових частин російської армії, що склалися переважно з українців. До царської армії на початок Першої світової війни було мобілізовано не менше 4 млн. українців, які у міру розширення українського національного руху почали вимагати від російського командування виділення їх в окремі військові частини [9, с. 288]. У серпні 1917 р. українізований 34-й корпус російської армії під командуванням П. Скоропадського був перейменований у Перший український корпус [24, с. 23]. Організація Першого українського корпусу потребувала підтримки з боку як УЦР, так і Генерального військового секретаріату. Проте українські політики не тільки недооцінювали значення корпусу, а ще й ставилися до нього з певною недовірою, особливо до його командира генерала П. Скоропадського. Керівництво УНР не відреагувало на телеграми Скоропадського, який закликав вислати на фронт з Києва агітаторів, які б мали паралізувати більшовицьку пропаганду. Сам генерал пізніше писав, що круги Центральної ради не довіряють людям з вищого командного складу і думають опертися виключно на роботу в армії молодшого старшинства й отаманів-аматорів [24, с. 62].

Незважаючи на це, українізація в російських військах тривала. Так у вересні 1917 р. з 6-го російського армійського корпусу сформовано 2-й Січковий запорізький корпус. На початку листопада 1917 р. українські старшини і солдати піхотного Фінляндського полку створили Гайдамацький курінь під командуванням сотника Пустовіта [20, с. 374].

З метою дати законне обґрунтування стихійному українському національному руху серед військових Генеральний військовий комітет оголосив про скликання II-го Військового з'їзду [10, с. 89]. З'їзд розпочав свою роботу 5 червня 1917 р. У його роботі взяли участь 1976 делегатів, які представляли 1700 тис. українських солдат і офіцерів. З'їздом було прийнято ряд резолюцій, які стосувалися: повноважень Генерального

комітету; процесу українізації в армії тощо. Слід зауважити, що з'їзд лише посилив процес українізації серед солдатів-українців російської армії та спонукав УЦР до більш рішучих політичних заходів [25, с. 228].

Генеральний військовий комітет отримував велику кількість телеграм від начальників дивізій і корпусів Південно-Західного і Північного фронтів з високими оцінками бойової діяльності українізованих частин. Головнокомандуючий Південно-Західного фронту генерал Корнілов у розмові з членом Українського генерального військового комітету генералом Кондратовичем визнав, що українізовані частини б'ються надзвичайно відважно. Одночасно генерал Корнілов наказав, згідно з проханням С. Петлюри, дозволити перевід українців-офіцерів з різних частин до українізованих військових підрозділів [12, с. 260].

До вересня 1917 р. Український військовий комітет встиг добитися дозволу на відкриття у Києві двох піхотних шкіл підпрапорщиків, українських відділів при інженерній та артилерійській військових школах. Відкриття першої української школи підпрапорщиків відбулося в Києві в дні роботи III Всеукраїнського військового з'їзду [20, с. 367].

У листопаді 1917 р. комендант київської військової округи полковник В.Павленко поклав початок створенню української гвардії, сформувавши у Києві дві сердюцькі дивізії. Наприкінці 1917 р. з полонених галичан у Києві був створений Галицько-буковинський курінь січових стрільців. Рішення про організацію цієї військової частини було прийнято Галицько-Буковинським комітетом ще влітку 1917 р. [20, с. 446]. 12 листопада 1917 р. до комітету надійшла військова згода Генерального секретаріату військових справ на створення такої частини. Одразу ж з'явилася відозва «Тимчасової головної ради галицьких, буковинських і закарпатських українців», яка закликала вступати у ряди січових стрільців. Відозву підписали І. Лизанівський, Є. Коновалець, Р. Дашкевич. Полковник Р. Дашкевич відібрав у Дарницькому таборі військовополонених 22 добровольців-галичан, які поклали початок Галицько-буковинському куреню, що поступово поповнювався за рахунок полонених українців, утікачів із різних концтаборів біля Царицина, у Туркестані й Сибіру. Особовий склад куреня досяг 500 чол. Його комендантом було обрано сотника Г. Лисенка. З прибуттям до куреня групи колишніх полонених старшин УСС із концтабору під Царицином – А. Мельника, Р. Сушка, В. Кучабського, І. Андруха – та загону, сформованого О. Думіним і Є. Скалієм із полонених галичан, які працювали в копальнях на Криворіжжі, підвищилася дисципліна та боєздатність цього формування [23, с. 761]. При створенні підрозділу було прийнято за основу організаційну структуру Легіону УСС. Незабаром курінь став найбоєздатнішою частиною армії УНР [23, с. 762].

Ще у квітні 1917 р. розпочався процес утворення частин Вільного козацтва. Вільне козацтво представляло собою добровільні військово-міліційні з'єднання, які були створенні для захисту Української держави і охорони правопорядку. Перший кіш Вільного козацтва було сформовано у Звенигородському повіті на Київщині. Кошовим отаманом став С. Гризло. Ініціатором створення Вільного козацтва був селянин із Гусакова Звенигородського повіту – Смоктей. У серпні 1917 р. добре організовані вільнокозацькі підрозділи діяли в Бердичівському, Борзнянському, Київському, Канівському, Черкаському, Ніжинському та Уманському повітах [20, с. 378]. У серпні – вересні 1917 р. вільнокозацький рух охопив усю Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину, Херсонщину, Кубань. Були створені коші ім. Семена Палія, ім. гетьмана П. Сагайдачного. Одним із найкращих був «Гайдамацький курінь» на Херсонщині [20, с. 378].

У грудні 1917 р. С. Петлюрою, який став отаманом цієї частини, було сформовано Гайдамацький кіш Слобідської України. Кіш складався з двох куренів – червоних і чорних гайдамаків, кінної отаманської сотні та гарматного дивізіону. Особовий склад коша складався з добровольців, переважно старшин київських військових шкіл [20, с. 374].

У листопаді 1917 р. для управління всіма збройними силами України було сформовано Український генеральний військовий штаб, який став вищим органом управління збройними силами УНР. Керівником штабу було призначено генерала Б. Бобровського [1, с. 33].

Наприкінці грудня 1917 р. Генеральний військовий штаб приступив до розробки законопроекту про створення нового національного війська за територіальним принципом. У той же час змінюється керівництво Генерального секретаріату. У результаті постійних конфліктів між В. Винниченком та С. Петлюрою, останній пішов у відставку [18, с. 158-159]. Таким чином, посаду генерального секретаря військових справ посів М. Порш, який енергійно приступив до виконання своїх обов'язків [18, с. 159]. Вже 1 січня 1918 р. законом УЦР при Генеральному секретаріаті військових справ було створено Комітет з демобілізації, який мав керувати демобілізацією військ Українського фронту. 10 січня наказом М. Порша було впроваджено уніформу та розроблено відзнаки родів військ і посад для української армії [5, с. 149].

Незважаючи на значний національний революційний рух серед військових українців та на прагнення окремих діячів цього руху створити українські боєздатні регулярні війська, до початку українсько-більшовицької війни уряд УНР з ряду причин політичного і організаційного характеру не зміг створити регулярної армії. Тільки 16 січня 1918 р. на засіданні Малої Ради було прийняте рішення про створення народної армії [32, с. 109]. Однак через опір частини членів УЦР воно втілювалося в життя дуже повільно. Наприкінці січня – на початку лютого 1918 р. на підступах до Києва розгорнулися запеклі бої з наступаючими більшовицькими військами. Столицю обороняли Гайдамацький кіш Слобідської України, Курінь січових стрільців, Помічний студентський курінь, курінь Вільного козацтва, Полк ім. кошового К. Гордієнка, Окремий чорноморський курінь, Залізничний курінь та інші невеликі військові загоны [20, с. 401].

Залишивши Київ, всі українські військові частини, крім Гайдамацького коша, у районі містечка Ігнатівці були об'єднані в Окремий запорізький загін під командуванням генерала А. Присовського, що поклало початок формуванню української регулярної армії [12, с. 267].

Національно-визвольний революційний рух в Україні в 1917 р. охопив усі верстви суспільства. Армія не стала винятком. Стихійний революційний рух охопив майже усі військові підрозділи Південно-Західного фронту. Українізація регулярних частин російської армії та утворення власне українських військових формувань та організацій створили можливості для уряду УНР щодо утворення національних збройних сил.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, варто зауважити, що УЦР, незважаючи на військові з'їзди та їх рішення, готовність колишніх царських військових спеціалістів вступити на службу у частини УНР, масову українізацію у військах, потенційну військову загрозу з заходу та північного сходу, не спромоглася утворити боєздатну регулярну армію. Недалекоглядна політика щодо військової проблеми стала очевидною вже в грудні 1917 – січні 1918 рр., коли значна кількість прихильних до УНР військ або ж саморозпустилися, або ж оголосила нейтралітет. Незавершений процес формування національного українського війська спричинив поразку УНР у результаті більшовицької агресії в січні 1918 р.

Результати проведеного ретроспективного аналізу становлення армії УНР в 1917-1918 роках є підставою для подальших наукових досліджень проблем, пов'язаних із історичним розвитком УНР.

Список використаних джерел

1. Армія Української Народної Республіки // Довідник з історії України (А – Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
2. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918. Сборник документов и материалов : в 3-х т. – Т.1. – К. : Госполитиздат, 1957. – 1007 с.
3. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918. Сборник документов и материалов : в 3-х т. – Т. 2. – К. : Госполитиздат, 1957. – 729 с.
4. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918. Сборник документов и материалов : в 3-х т. – Т. 3. – К. : Госполитиздат, 1957. – 995 с.
5. Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради : бібліографічний довідник / В. Ф Верстюк, Т. С. Остапенко. – К., 1998. – 254 с.
6. Волинський В. На Львів і Київ : Воєнні спогади: 1918 – 1920 рр. / В. Волинський. – Торонто: Гомін України, 1963. – 238 с.
7. Галицька-Дідух Т. В. Радянська Росія в політиці урядів УНР і ЗУНР (1919 – 1920 рр.) / Т. В. Галицька-Дідух // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5-6. – С. 235–239.
8. Голубко В. Армія Української Народної Республіки, 1917 – 1918 : Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
9. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
10. Гунчак Т. Україна : Перша половина ХХ с. Нарис політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
11. Донцов Д. І. Рік 1918, Київ : Документально-художнє видання / упоряд. К. Ю. Галушко. – К. : Темпора, 2002. – 208 с.
12. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917 – 1923.: в 2-х т. : Документально-наукове видання / Д. І. Дорошенко. – Т. 1. – К. : Темпора, 2002. – 320 с.
13. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917 – 1923.: в 2-х т. : Документально-наукове видання / Д. І. Дорошенко. – Т. 2. – К. : Темпора, 2002. – 352 с.
14. Жук А. Вербна неділя у Києві 1918 року / А. Жук // Гетьманський альманах / відп. ред. Ю. І. Терещенко. – Ч. 2. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – 188 с.
15. Задунайський В. Синезупанників дивізії / В. Задунайський // Довідник з історії України (А – Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – С. 752.
16. Зимові походи Армії УНР 1919 – 1920, 1921 // Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – С.260 – 261.
17. История Великой Октябрьской социалистической революции на Украине / отв. ред. Ю. М. Гамрецкий; АНУССР, Ин-т истории. – К. : Наукова думка, 1987. – 270 с.
18. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України / В. Іванис. – К. : Наукова думка, 1993. – 270 с.
19. Історія українського війська, 1917 – 1995 / упорядн. Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.

20. Історія українського війська: В 3-х ч. / під ред. І. Крип'якевича, Б. Гнаткевича. – Львів, 1936. – Ч. 3. – 572 с.
21. Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – 488 с.
22. Литвин С. Суд історії : Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : Вид-во О. Теліги, 2001. – 640 с.
23. Підкова І. Січові Стрільці / І. Підкова // Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – С.761–762.
24. Скоропадський П. Спогади. (Кінець 1917 – грудень 1918) / гол. ред. Я. Пеленський. – К. – Філадельфія, 1995. – 492 с.
25. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В. Ф. Солдатенко. – К. : Книга Пам'яті України, 1997. – 416 с.
26. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена : Інтернована Армія УНР у таборах Польщі та Румунії (1921-1924) / І. Срібняк. – К. : Вид-во О. Теліги, 1997. – 128 с.
27. Срібняк І. Українська Держава на міжнародній арені: з досвіду діяльності воєнної дипломатії у 1918 р. / І. Срібняк // Гетьманський альманах / відп. ред. Ю. І. Терещенко. – Ч. 2. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – С. 94–100.
28. Субтельний О. Україна : Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
29. Требіцький В. Державні службові прапори Гетьманського Двору 1918 р. / В. Требіцький // Гетьманський альманах / відп. ред. Ю. І. Терещенко. – Ч. 2. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – С. 71–80.
30. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність : Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917 – 1921 / О. І. Удовиченко. – К. : Україна, 1995. – 206 с.
31. Українська Центральна Рада : Документи і матеріали: у 2-х т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 591 с.
32. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали : у 2-х т. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1996. – 591 с.
33. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / упор. В. Верстюк. – К. : Вид-во О. Теліги, 2003. – 1024 с.

**Футулуйчук Д. Д. Етапи становлення армії УНР (1917-1918 гг.):
попытка ретроспективного анализа**

В статье на основе анализа исторических документов и научной литературы автор делает попытку показать особенности становления армии УНР.

Ключевые слова: армия, украинская революция, Украинский Центральный совет, армейский корпус.

**Futuluychuk D. D. Stages of becoming of army of UNR (1917-1918.):
attempt of retrospective analysis**

In the article on the basis of analysis of historical documents and scientific literature an author gives it a shoot to show the features of becoming of army of UNR.

Key words: army, Ukrainian revolution, Ukrainian Central Cancil, army corps.

УДК 342.72

Луцький Роман Петрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОЗИТИВНЕ ПРАВО ЯК СПОСІБ ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових засад функціонування поняття позитивного права та взаємозалежної категорії правової реальності. Це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Зазначена проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

Ключові слова: закон, правова реальність, позитивне право, природне право, суспільство.

Постановка проблеми. Питання про те, до якого типу реальності відноситься позитивне право, лише на перший погляд не містить жодної проблеми, а відповідь на нього не становить жодних труднощів, оскільки право за дві з половиною тисячі років свого існування вже досконало вивчено. Проте відомий філософ і теоретик права Євген Спекторський (1875-1951) підкреслював: «Юристам здається, що вони знають, з якою реальністю мають справу тільки до тих пір, поки їх про це не запитують. Якщо ж їх запитують, то їм вже доводиться або самим допитуватись і дивуватися, або ж за необхідності вирішувати одне з найважчих питань теорії пізнання» [3, с. 320].

Для того, щоб особистість могла орієнтуватися в тій чи іншій сфері життєдіяльності, вона повинна відштовхуватись від реальної дійсності. Цей процес приходить як від теоретичного осмислення цієї сфери, так і через практичний досвід. Саме ці положення становлять актуальність порушеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали праці С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, В. А. Бачиніна, В. С. Журавського, М. В. Костицького, В. С. Нерсесянца, Н. М. Оніщенко, О. Л. Копиленка, Н. М. Пархоменко, С. П. Рабінювич, Л. Л. Фуллера, Р. О. Халфіна, Ю. С. Шемшушенка, які сприяють осмисленню поточних процесів у теорії права та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Виходячи уже з тих фундаментальних основ, які вони заклали, виникає потреба у більш детальному науковому аналізі відповідності позитивного права правовій реальності.

Постановка завдання. Стаття має на меті визначити провідну роль та особливості структури позитивного права, а також його взаємозв'язок з так званою правовою реальністю, оскільки саме позитивне право являється тією фундаментальною основою, на якій виникає та функціонує реальність, окреслена юридичними нормами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема становлення позитивного права як способу осмислення правової реальності була найбільш актуальною та досліджуваною через призму наукових підходів, які розроблені теорією та філософією

права на початку ХХ століття, оскільки її сутність була тісно пов'язана з основним питанням методології цих наук того часу (що таке реальність взагалі і як ставиться реальність, яка визнається або створюється наукою, до тієї реальності, яка називається емпіричною дійсністю). Гостроти цій проблематиці надавало різноманіття методологічних підходів у філософії права.

Наприклад, відомий російський юрист початку ХХ століття, засновник психологічної школи права Лев Петражицький (1867-1931) вважав, що природне право виходить від індивіда, воно народжується в глибинах людської психіки як інтуїтивне право, що, на відміну від позитивного, не залежить від маси зовнішніх факторів і визначається його внутрішніми переконаннями, індивідуальним сприйняттям людиною свого становища [2, с. 125].

За Петражицьким, первинний психологічний пласт правових явищ представлений інтуїтивним (природним) правом; до другого, соціологічного, відноситься позитивне право. Обидві форми буття права належать до емпіричного рівня, зводяться до досвіду, досягаються психологічними або соціологічними засобами.

Таким чином, Петражицький виходив з існування двох типів реальності: фізичної реальності, тобто чуттєвого сприйняття предметів, і психічної реальності, тобто внутрішніх переживань. Тому право у його розумінні зводилося до суб'єктивних переживань прав і обов'язків окремими людьми. Звичайно, Л. Петражицький правильно зазначив незвіданість буття права до чуттєвого буття і похідного його предметного буття від іншого типу реальності. Але, разом з Тим важко погодитися, що така реальність розглядається як психологічна реальність та являється видом емпіричної реальності, погодитися важко.

Інший погляд на природу права мав відомий український правознавець і соціальний філософ Богдан Кістяківський (1868-1920), який критикував Л. Петражицького за недооцінку інституційного буття права. Як зазначалося раніше, сам він виділяв чотири основні підходи до позитивного права, які відповідали чотирьом основним концепціям права і по-різному трактували реальну дійсність права:

- 1) аналітичний підхід, характерний для догматичної юриспруденції та відповідної позитивістської концепції права як державно-наказового явища;
- 2) соціологічний підхід, що відповідає розумінню права як форми соціальних відносин;
- 3) психологічний підхід, який відповідає психологічному поняттю права;
- 4) нормативний підхід, який відповідає аксіологічному поняттю права [1, с. 191].

Згодом Б. Кістяківський зробив акцент на соціокультурній реальності позитивного права як буття ідей, уявлень, цінностей, укорінених у культурі народу.

Сучасна теорія та філософія права також неоднозначно вирішують проблему природи позитивного права. Причому важливо зазначити, що всі наявні підходи до розуміння позитивного права виступають лише як моменти істини, оскільки поширюють на всю реальність лише приватні компоненти логічної моделі становлення права. Для того, щоб вийти з нескінченного розмаїття визначень природи позитивного права і водночас не втратити притаманного праву багатства своїх проявів, слід звернутися до категорії правової реальності як методологічного засобу, який адекватний досліджуваній проблематиці.

Питання про специфіку правової реальності й онтологічну структуру позитивного права виступає основним питанням правової онтології, оскільки воно є модифікацією питань філософії та теорії права. Ставлення до позитивного права – це питання про те, чому існує право як якесь буття, відмінне від інших, і як воно може існувати на практиці?

Концепція правової реальності («картина світу права») повинна задаватися чином права, представленим у наявній правосвідомості. Вона складається з взаємодії наступних компонентів:

- теорій різного рівня, у тому числі і філософського, а також правової ідеології, включаючи її втілення в чинній конституції;
- нормативних документів, що належать до різних рівнів правового регулювання;
- повсякденного досвіду, що має справу з проявами правового життя – правопорушеннями, практикою дотримання прав людини та угод і т. д. і яке дозволяє будувати гіпотези, версії та відчувати, що представлене в них відбулося і відбувається насправді [4, с. 219].

Що ж слід розуміти під правовою реальністю?

Розрізняють «широкий» і «вузький» зміст цього поняття. У «широкому» розумінні під правовою реальністю визнається вся сукупність правових феноменів: правових норм, інститутів, наявних правовідносин, правових концепцій, явищ правового менталітету і т. д. У «вузькому» розумінні до правової реальності включено тільки базові правові реалії, стосовно до яких всі інші правові феномени виявляються похідними, і тоді під правовою реальністю в різних напрямках і наукових школах прийнято розуміти або правові норми (нормативізм), або правовідносини (соціологічний напрямок), або правові «емоції» (психологічний напрямок). Також до базисних феноменів відносять встановлені державною владою норми права (позитивізм), об'єктивні суспільні відносини (об'єктивізм), ідея або сенс права (суб'єктивізм), ідеальну взаємодію суб'єктів, об'єктивовану в мові (інтерсуб'єктивність).

Хоча «широкий» і «вузький» зміст поняття «правова реальність» і відрізняються, їх все ж таки не слід абсолютно протиставляти, оскільки загальна картина правової реальності буде залежати від того, що прийняти в якості базисного феномена. Тому більш перспективною, очевидно, є інтегральна концепція правової реальності, під якою розуміється світ права, який конструюється з правових феноменів, упорядкованих у залежності від ставлення до базисного феномену, або «первореальності» права.

Правова реальність не представляє якусь субстанціональну частину реальності, а є способом організації та інтерпретації певних аспектів соціального життя та правового буття людини. Але цей спосіб є настільки ефективним, що за його відсутності розпадається сам людський світ. Тому ми представляємо його як реально існуючий. Вже в цьому виявляється відмінність буття позитивного права від буття власне соціальних об'єктів. Це пояснюється тим, що світ позитивного права – це світ повинності, а не існування.

Таким чином, введення в контекст методологічних і світоглядних проблем правознавства категорії «правова реальність» дозволяє розглядати позитивне право не просто як надбудову явища (суспільних відносин, інституту, форми суспільної свідомості), а як особливий світ, автономну сферу людського буття, що має власну логіку і закономірності, з якими не можна не рахуватися. Отже, сенс проблеми правової реальності полягає у з'ясуванні питання про буття позитивного права, тобто його вкоріненості в людському існуванні [5, с. 111].

У той же час слід враховувати специфіку онтології позитивного права, оскільки буття позитивного права – це «буття-повинності». Позитивне право – це сфера належного, тобто того, чого у звичному розумінні немає, але реальність якого значима для людини.

Що ж виступає онтологічною підставою позитивного права або завдяки чому воно виникло?

Цілком очевидно, що фундаментом права не може виступати природа та її закони чи космос у цілому, хоча і зараз трапляються спроби відродити характерні для античності уявлення про космічне походження права.

Право – надприродне явище, і ніяких підстав права в природі виявити неможливо. Природа – це царство об'єктів, а право – це сфера суб'єкта. Чи можна вважати у такому випадку субстанціональною основою права суспільство? Хоча право і виникає тільки в суспільстві, пов'язане з ним і навіть володіє соціальною сутністю, але суть ця вже не власне права, а його проявів. Тому говорити про будь-яку субстанціональну основу права не має сенсу.

Однак це не означає, що право не вкорінено в буття людини. Правова реальність виявляється в такому аспекті буття людини, яка містить моменти повинності, коли він стикається з буттям іншої людини і це спільне існування загрожує обернутися свавіллям. Тому не будь-яка людська взаємодія виступає основою права, а лише та, яка містить моменти повинності, що обмежує це свавілля. Взаємодія суб'єктів виступає підставою права не у субстанціональному, а в соціально-ідеальному, деонтологічному сенсі. Світ деонтологічності (тобто сфера права та моральності) можливий лише в тому разі, якщо дотримуються, як мінімум, такі дві умови:

- по-перше, визнання свободи совісті, тобто повної можливості кожної особи чинити так чи інакше і відповідно до цього виконувати або не виконувати свій моральний або юридичний обов'язок (причому для права ця вимога виявляється особливо значимою);
- по-друге, визнання принципової можливості норми належного, тобто критерію добра і зла, справедливості і несправедливості, що приписує чинити так, а не інакше, та й відповідно до цього оцінює людські вчинки як добрі чи злі, справедливі чи несправедливі.

Передумови взаємодії людської незалежності і норми права складають логічний мінімум деонтологічної реальності. Його суть така: коли людина не вільна, тоді вона не відповідає за свої вчинки, а якщо вона не відповідає за свої вчинки, тоді про жодні деонтологічні норми мови бути не може. Людина як істота розумна і вільна – у той же час істота підзаконна. Але вона підкоряється законам деонтологічно-етичного плану та емпірично-онтологічного – причинного плану. Це дві реальності, у яких живе людина і з позицій яких її дії оцінюються.

У рамках деонтологічної реальності злочин – це порушення за волевиявленням злочинця норми належного, яка наказує людям утримуватися від визначених діянь, тобто на самого злочинця накладається маска моральної особистості, що володіє свободою волі. Під цією маскою всі і кожен піднімаються на однакову висоту – вони визнаються однаково вільними. У цьому сенсі й полягає особлива велич права. З позицій же онтологічно-емпіричної реальності, де все підпорядковано причинному детермінізму, злочинець – раб біологічної природи та обставин, а тому тут немає місця для особистої свободи. Здібність бачити світ не тільки з позицій причин і наслідків, потреб та інтересів, а й з позицій значущості феноменів цього світу для людини – розвивається теорією права, тісно пов'язаною з етичною філософією. При цьому право має онтологічну природу, близьку до природи моральної реальності. Тому зобов'язання являється тим загальним компонентом, який притаманний як праву, так і моралі.

Головне ж у реальності права в цілому і в кожному з правових феноменів зокрема – це особливий спосіб вираження. Його суть полягає в тому, що право безпосередньо діє на людину. Це особливий вид дії, тобто дії не із зовнішньої причини, а за внутрішнім спонуканням. Він належить до сфери значущості, що відрізняється від сфери емпірично-соціальних проявів.

Тут ми маємо справу з особливою логікою: деонтологічні і відповідно з цим пізнавальні засоби повинні бути особливими та відрізнятися від тих, які застосовуються при пізнанні світу емпіричного, оскільки поєднують у собі пізнавальні та оціночні моменти. У зв'язку з цим суддя має вирішувати конкретну справу, насамперед, з точки зору категорій деонтології – вільної волі та відповідальності, а потім вже з теоретичних положень емпіричної онтології – спадковості, соціального середовища, але не підміняючи перше другим.

Висновки. Підсумовуючи усе вищенаведене, доцільно зауважити, що за своєю сутністю позитивне право є ідеальною реальністю стосунків між людьми. Воно представляє особливу складову частину існування. При цьому йдеться про сутність ідеального буття, зміст якого полягає в тому, що реально повинно бути в дійсності. Сутність позитивного права також знаходить свій вираз у ментальних установках, ідеях та теоріях, у формі знаково-символічної норми та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності.

Список використаних джерел

1. Даценко В. С. Класична соціологія. Макс Вебер і Б. О. Кістяківський / В. С. Даценко // Збірник наукових праць «Інтелект. Особистість. Цивілізація». – 2009. – № 7. – С. 188-195.
2. Иванов Г. А. Психологическая теория права в критической литературе / Г. А. Иванов. – С-Пб. : Типография М. Меркушева, 1993. – 157 с.
3. Спекторський Є. Кант і соціальна філософія [публікація, передмова, пер. укр.] / Є. Спекторський // Дух і літера. – Вип. № 7-8. – К., 2001. – С. 318 – 341.
4. Лівшиц Р. З. Теорія права : підручник / Р. З. Лівшиц. – М. : БЕК, 1994. – 345 с.
5. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку : монографія / Н. М. Оніщенко – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – 316 с.

Луцкий Р. П. Позитивное право как способ оценки правовой реальности

Актуальной проблемой в отрасли юриспруденции является определение теоретико-правовых принципов функционирования понятия позитивное право и взаимозависимой категории правовой реальности. Этот вопрос нуждается в последующем развитии и совершенствовании. Данная проблема играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

Ключевые слова: закон, правовая реальность, позитивное право, естественное право, общество.

Lutckyy R. P. Positive law as a kind of comprehension of legal reality

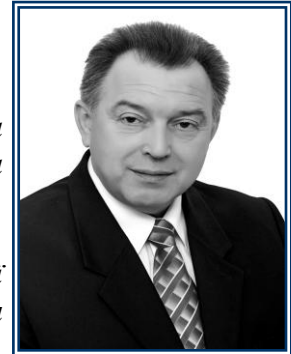
The topical of the problem in the sphere of jurisprudence is determination teoretic and legal principles bfunctioning of positive low concept and interdependent category of legal reality. This question needs subsequent development and perfection. This problem plays a considerable role and causes large interest in modern society.

Key words: law, lugal reality, positive law, natural law, society.

УДК 342.56

Мацькевич Микола Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
господарського та адміністративного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
заслужений юрист України,
докторант Національної академії
внутрішніх справ України

КУЛЬТУРНІ ПРАВА І СВОБОДИ В СИСТЕМІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті досліджується місце культурних прав і свобод у системі прав і свобод людини і громадянина в Україні. Робиться висновок про існування сьогодні самостійної видової групи конституційних культурних прав і свобод.

Ключові слова: права, свободи, конституційні права і свободи.

Постановка проблеми. Проблема визначення місця суб'єктивних культурних прав і свобод у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина реально постала перед вітчизняною юридичною наукою у другій половині 70-х років минулого сторіччя у зв'язку з прийняттям конституцій Союзу РСР і тоді ще Радянської України. Вказані конституції у порівнянні з раніше чинними радянськими Основними Законами помітно збільшили формальний перелік суб'єктивних конституційних прав і свобод. Це обумовило необхідність проведення відповідних теоретичних досліджень, пов'язаних з визначенням змісту, умов та гарантій реалізації прав і свобод, які вперше тоді знайшли своє закріплення на конституційному рівні.

До проблем, що вимагали свого першочергового вирішення, входила і низка питань щодо віднесення нових конституційних прав і свобод до тієї або іншої видової групи, тобто йшлося про проблему їх класифікації. При цьому обґрунтовано виходили з того, що вирішення класифікаційних проблем має не тільки суто теоретичне значення. Адже визначення місця того чи іншого конкретного суб'єктивного права чи свободи в системі конституційних прав і свобод суттєво сприяє встановленню їх спрямованості, змісту можливої поведінки індивіда, що входить до змісту цього права, визначенню умов і засобів забезпечення повної і безперешкодної реалізації цих прав і свобод та захисту від їх порушень. Крім цього, чітка і науково обґрунтована класифікація суб'єктивних конституційних прав полегшує дослідження шляхів їх подальшого розвитку та удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні піднімалися у працях радянських дослідників (А. І. Денисова, А. П. Іванова, Ф. М. Рудинського, В. Т. Прохорова) та сучасних українських учених (В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького та ін.).

Постановка завдання. Метою статті є визначення місця культурних прав і свобод у системі прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі пропонуються різні критерії класифікації конституційних прав і свобод громадян. Серед них слід вказати найбільш розповсюджені: однорідність матеріального змісту прав і однорідність

конституційних норм, які їх закріплюють [7, с. 489]. Звернемо увагу на те, що в цьому випадку пропонується одночасне застосування двох самостійних критеріїв: а) зміст прав і свобод; б) ознаки конституційних норм, які закріплюють сторони життя та діяльності громадянина [3, с. 219-257].

Загально визнаним і цілком обґрунтованим є висновок про те, що соціальне призначення прав і свобод громадян в умовах дійсно демократичного суспільства полягає, по-перше, у забезпеченні задоволення потреб та інтересів особи, тобто у створенні сприятливих можливостей для оволодіння індивідом певним соціальним благом і, по-друге, у забезпеченні можливостей безпосередньої та активної участі громадян у всіх сферах суспільного життя [10, с. 152-153]. Але при цьому в поняття соціального призначення прав і свобод громадян вкладався й дещо інший зміст: «Юридичні права і обов'язки особи мають соціальне призначення – задоволення її різнобічних потреб та інтересів. Соціальний зміст і призначення прав і обов'язків залежить від виду тих благ, які задовольняються шляхом їх використання і виконання» [2, с. 178]. На нашу думку, у цьому випадку автор при розкритті соціального призначення прав і свобод громадян (як найбільш загального поняття) фактично підмінює вужчим за своїм змістом поняттям – видом потреб, які покликана задовольнити чи забезпечити реалізація тих чи інших прав і свобод.

Інакше кажучи, у цьому випадку як критерій класифікації фактично пропонується ознака сфери суспільних відносин, у межах якої відбувається реалізація конкретних повноважень, що надаються тим або іншим правом. Вбачається, що саме цей критерій – ознака сфери суспільних відносин, у якій з найбільшою повнотою відбувається реалізація конкретного права громадян, – найдоцільніше покласти в основу класифікації конституційних прав і свобод громадян. А на основі цього критерію розділити ці права і свободи на групи: соціально-економічні, культурні, політичні та особисті.

Те, що економіка, політика і сфера особистого життя громадян є особливими сферами суспільних відносин, у науковій літературі ніяких сумнівів не викликає. Відповідно у кожній з цих сфер за громадянином визнається певний правовий статус, що знаходить свій вираз в існуванні відповідних груп прав: соціально-економічних, політичних та особистих.

Наявність специфічних суспільних відносин у сфері культури визнається в юридичній літературі практично одноставно, у тому числі і дослідниками проблем, пов'язаних з правовим статусом громадян [1, с. 6-7; 10, с. 134; 11, с. 13; 12, с. 93; 13, с. 93; 14, с. 59]. Однак при цьому деякі з них продовжують об'єднувати права і свободи, які реалізуються в культурній сфері, з правами соціально-економічними, що здійснюються у сфері суспільних відносин з іншою специфікою.

У цьому зв'язку в літературі справедливо вказувалось на те, що «Взаємовідносини держави і громадянина у сфері культури хоча і тісно пов'язані із взаємовідносинами держави і громадянина в економічній сфері, все ж володіють суттєвими особливостями і потребують виділення у самостійну групу» [18, с. 219]. Адже діяльність людини у сфері культури має на меті задоволення її культурних, духовних потреб, а також і вираз її інтелектуальних здібностей. Дійсно, демократична держава створює своїм громадянам необхідні умови для діяльності у цій сфері, у тому числі забезпечує правове регулювання цієї діяльності. Однією з форм такого регулювання виступає надання громадянам можливостей певної поведінки, найважливіші з яких фіксуються на конституційному рівні як відповідні права і свободи.

Ідея утворення самостійної класифікаційної групи конституційних культурних прав і свобод громадян знайшла досить широку підтримку в науковій літературі. З тим або

іншим змістом та рівнем аргументації цю позицію, крім вже тут названих, поділяє досить широке коло дослідників [6, с. 99; 15, с. 508; 4, с. 93; 5, с. 135-145; 8, с. 70; 16, с. 8, 25; 17, с. 53-59; 9, с. 236; 1, с. 6-7].

Висновки. Узагальнюючи, уточнюючи і доповнюючи наявні в науковій та навчальній юридичній літературі аргументи на користь утворення в системі конституційних прав і свобод громадян України особливої класифікаційної групи суб'єктивних культурних прав і свобод, а також маючи на увазі вищевикладене тут, вважаємо достатньо обґрунтованими такі висновки:

1. Серед суспільних відносин, поряд з економічними, політичними та іншими, мають місце специфічні відносини, які зароджуються і здійснюються у сфері культурної діяльності суспільства, держави, особи.

2. Українська держава здійснює правове регулювання цих суспільних відносин. Однією з форм такого регулювання є юридичне закріплення можливої поведінки громадян у цій сфері. Найважливіші з цих можливостей закріплюються на конституційному рівні у вигляді відповідних (культурних) прав і свобод.

3. Метою здійснення вказаних прав і свобод можуть бути:

а) задоволення духовних (інтелектуальних) потреб та інтересів індивіда;

б) реалізація його інтелектуального потенціалу у відповідній сфері відповідних суспільних відносин з метою сприяння вирішенню наявних у ній проблем;

4. Існує і постійно удосконалюється система правової регламентації суспільних відносин у сфері культури, у тому числі і змісту та процесу реалізації суб'єктивних культурних прав і свобод.

На підтримку викладених висновків вважаємо можливим і доцільним додати ще й такі аргументи:

а) визнання існування самостійної групи суб'єктивних культурних прав і свобод у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина підкреслює те, що особа в Україні володіє широкими можливостями ще в одній самостійній сфері суспільних відносин – у сфері культурної діяльності;

б) заперечення існування групи суб'єктивних культурних прав і свобод громадян України не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням нашої держави. Україна є учасником багатьох загальних та спеціальних міжнародно-правових угод у сфері забезпечення прав людини. У цих міжнародно-правових актах, поряд з констатацією існування специфічних суспільних відносин в економічній і політичній галузях, безумовно, визнається і галузь культурних відносин або використовується у тому ж значенні вираз «культурне життя».

Так, у ст. 22 Загальної декларації прав людини зазначається, що кожна людина має рівні права в «економічній, соціальній і культурній сферах». У преамбулі Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок вказується, що дискримінація жінок заважає їм нарівні з чоловіками брати участь «в політичному, соціальному, економічному і культурному житті своєї країни».

У ряді ратифікованих Україною міжнародно-правових актів поряд з економічними, соціальними та політичними правами культурні права громадян розглядаються як самостійна група прав і свобод особи.

У Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок зазначено, що держава-учасники зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користуватись «всіма економічними, соціальними, культурними, громадянськими і політичними правами». А один з цих документів – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права – спеціально присвячений цій групі прав і свобод громадян.

Аналіз статті 15 цього пакту, а також статей 26 і 27 Загальної декларації прав людини дає підстави для ряду висновків:

- по-перше, міжнародне співтовариство однозначно оцінює культурне життя як особливу сферу суспільних відносин поряд з економічними, політичними та іншими відносинами;

- по-друге, права у цій сфері суспільних відносин розглядаються як особлива група прав і свобод людини, що підлягає безумовному забезпеченню всіма сучасними державами.

Крім наведених, існують ще й інші аргументи, що дають підстави для висновку про теоретичну і прикладну обґрунтованість і відповідне значення утворення особливої групи суб'єктивних конституційних культурних прав і свобод.

На нашу думку, підтвердженням цього факту є те, що в науковій та навчальній юридичній літературі незалежної України суб'єктивні культурні права і свободи практично однозначно розглядаються як особлива група конституційних прав і свобод громадян в одному класифікаційному ряду з політичними, особистими та іншими видами прав і свобод.

Таким чином, загальний висновок про існування самостійної видової групи конституційних культурних прав і свобод у сучасній вітчизняній науковій юридичній літературі є практично загально визнаним. Проблеми починаються, коли йдеться про перелік цих прав, особливості їх змісту та процесів реалізації, які необхідно нині детально ще дослідити представникам науки конституційного права України.

Список використаних джерел

1. Боняк В. А. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. А. Боняк. – Київ, 2005. – 20 с.
2. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. – М. : Наука, 1979. – 229 с.
3. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 300 с.
4. Емельянов Г. П. Социально-культурные права и свободы и их гарантии / Г. П. Емельянов // Конституция СССР: проблемы государственного и советского строительства. – М., 1980. – С. 93-96.
5. Конституционный статус личности в СССР. – М. : «Юридическая литература», 1980. – 225 с.
6. Копейчиков В. В. Реальный социализм: демократия, личность, права человека / Копейчиков В. В., Суцук З. И. – К. : «Вища школа», 1983. – 151 с.
7. Лепешкин А. И. Курс советского государственного права / А. И. Лепешкин. – Т. 1, М. : Госюриздат, 1961. – 559 с.
8. Международное значение Конституции СССР. – М. : «Международные отношения», 1982. – С. 70
9. Основи правознавства : підруч. [для 9-го класу середньої загальноосвітньої школи] / [за редакцією І. Б. Усенка]. – Київ-Ірпінь : «Перун», 1997. – 416 с.
10. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР / В. А. Патюлин. – М. : Наука, 1974. – 248 с.
11. Патюлин В. А. Социалистическая концепция прав человека / В. А. Патюлин // Права человека при социализме. – Берлин-Улан-Батор, 1980. – 127 с.

12. Прохоров В. Т. Советское государство и право / В. Т. Прохоров ; под ред. С.С. Кравчука. – М. : «Юридическая литература», 1980. – 626 с.
13. Рабінович П. М. Юридичне забезпечення прав людини – стратегічний напрямок розвитку законодавства України / П. М. Рабінович // Концепція розвитку законодавства України : матер. наук.-практ. конф., травень 1996, Київ. – К., 1996. – С. 92-94.
14. Рудинский Ф. М. Гуманизм советского государства и права / Ф. М. Рудинский // Конституция СССР: проблемы государствоведения и советского строительства. – М. : ИГиП АН СССР, 1980. – С. 56-59.
15. Советское государственное строительство и право. – М. : «Мысль», 1984. – 508 с.
16. Социалистическая концепция прав человека / [отв. ред. Чхиквадзе В. М., Лукашева Е. А.]. – М. : «Наука», 1986. – 222 с.
17. Социалистическое право и личность. – Киев-Одесса : «Вища школа», 1984. – 127 с.
18. Чхиквадзе В. М. Социалистический гуманизм и права человека / В. М. Чхиквадзе. – М. : «Наука», 1979. – 303 с.

Мацькевич Н. М. Культурные права и свободы в системе прав и свобод человека и гражданина в Украине

В статье исследуется место культурных прав и свобод в системе прав и свобод человека и гражданина в Украине. Делается вывод о существовании сегодня самостоятельной видовой группы конституционных культурных прав и свобод.

Ключевые слова: права, свободы, конституционные права и свободы.

Matskevych M. M. Cultural rights and freedoms in the system of rights and freedoms of a man and a citizen in Ukraine

This article is dedicated to the place of cultural rights and freedoms in the system of rights and freedoms of a man and a citizen in Ukraine. A conclusion about existing today of independent group of constitutional cultural rights and freedoms.

Key words: rights, freedoms, constitutional rights and freedoms.

УДК 349.41

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного,
аграрного і земельного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЮРИДИЧНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ ЯК ПРИРОДНОГО РЕСУРСУ, ОСНОВНОГО ЗАСОБУ ВИРОБНИЦТВА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО БАЗИСУ

Автор статті досліджує особливості юридичного закріплення та обґрунтовує ознаки принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису. На думку автора, недоліки законодавчого формулювання та ігнорування ознак цього принципу спричинили колізії у правовому регулюванні та призвели деякою мірою до спотворення заходів земельної реформи.

Ключові слова: *принципи; принципи права; принципи земельного права; принцип поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису; ознаки принципів земельного права.*

Постановка проблеми. Земля завдяки своїм природним властивостям та виробничим характеристикам характеризується поліфункціональністю, що дає можливість розглядати її у триєдиному розумінні – як природний ресурс, як засіб виробництва і як територіальний базис для розміщення об'єктів соціальної інфраструктури.

Однак у правовому регулюванні не завжди враховуються вищезазначені особливості землі, внаслідок чого відсутній комплексний підхід до її використання та охорони. Насамперед комплексний підхід до визначення правового режиму використання та охорони земель повинен впливати з основних засад земельного права, до яких також належать і галузеві принципи.

Одним з таких принципів якраз виступає принцип поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису, що безпосередньо спрямований на впровадження комплексного підходу до використання та охорони земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі забезпечення комплексного підходу до правового регулювання земельних відносин часткову увагу присвячено у наукових дослідженнях, які здійснили В. І. Андрейцев, А. Берлач, І. С. Будзилович, Л. В. Бойко, О. М. Пашенко, В. І. Семчик, Н. І. Титова та інші науковці.

Постановка завдання. Проте окремого наукового дослідження потребують вихідні засади, тобто принципи, з яких розпочинається правове регулювання земельних відносин, у тому числі і забезпечується комплексний підхід у цій сфері. Ключовим принципом у цьому аспекті є принцип поєднання особливостей використання землі як природного

ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису. Саме тому особливості його юридичного закріплення та ознаки буде покладено в основу цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуваний нами принцип поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису закріплений у п. а ст. 5 Земельного кодексу України як «поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва» [8, с. 7].

Виходячи з пріоритетності функцій землі (екологічної, економічної та соціальної), цей принцип повинен бути сформульованим як «принцип поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису». З цього формулювання випливають такі положення:

1) первинним і основним є використання землі як природного ресурсу, який виступає також просторовою базою для існування інших природних об'єктів і тому безпосередньо впливає на їх екологічний стан. У такому випадку земля виконує екологічну функцію, яку слід розглядати як пріоритетну;

2) використання землі як основного засобу виробництва є вторинним. Оскільки форми і способи господарювання на землі повинні обмежуватися вимогами щодо збереження та охорони землі як одного з основних природних ресурсів та невід'ємної частини довкілля. Це економічна функція землі;

3) використання землі як територіального базису слід розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні земля є територіальним базисом української держави, а у вузькому значенні – територіальним базисом для розташування окремих населених пунктів, розміщення будівель та споруд. Це соціальна функція землі, яка обумовлюється, з одного боку, сприятливістю навколишнього природного середовища, належним екологічним станом землі (тобто екологічною функцією землі), а з другого боку – здатністю використовувати землю як основний засіб виробництва (тобто її економічною функцією);

4) усі вищевказані форми використання землі здійснюються комплексно, одночасно і з урахуванням особливостей кожної з них. Це має забезпечувати комплексний підхід до використання земельних ресурсів.

Варто зауважити, що принципам права в цілому та принципам земельного права зокрема притаманні *статусні ознаки*, які визначають їх загальне значення у правовій системі, *регулятивні ознаки*, які обумовлюють роль принципів у механізмі правового регулювання, *світоглядні ознаки*, які визначають вплив принципів на правосвідомість суб'єктів суспільних (у т. ч. й земельних) відносин, а також *доктринальні ознаки*, які визначають напрями розвитку правової науки (у т. ч. й науки земельного права). Вищевказані ознаки також притаманні принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису. Зокрема, до *статусних ознак* цього принципу можна віднести *комплексність* та *обумовленість загальноправовими засадами*.

Комплексність у використанні землі – це внутрішньо узгоджена система заходів, спрямованих на забезпечення єдиного підходу до використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису у правотворчій, правозастосовчій, правореалізаційній та правоохоронній діяльності. Суть цього комплексного підходу полягає у врахуванні всіх горизонтальних та вертикальних взаємозв'язків, які існують у земельних правовідносинах. Вони повинні враховуватися у всіх видах правової діяльності, а особливо у правотворенні, яке виступає передумовою усіх інших видів правової діяльності. Горизонтальні взаємозв'язки передбачають

врахування усіх функцій землі у процесі земельно-правового регулювання та чітку послідовність у трансформації земельних відносин. Вертикальні взаємозв'язки обумовлюють дотримання ієрархії нормативно-правових актів за юридичною силою [10, с. 143].

Однак всупереч комплексному підходу (без врахування горизонтальних та вертикальних взаємозв'язків) почався процес трансформації земельних відносин в Україні. Зокрема, у Постанові Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18.12.1990 р. земельну реформу проголошено частиною економічної реформи [15]. В Основах національної економічної політики земельна та аграрна реформи також визнані складовими економічної реформи [17]. Це утвердило однобокий підхід до процесу реформування земельних відносин, у відповідності до якого земля розглядалась лише як об'єкт власності та господарювання. Поза увагою залишились екологічне та соціальне призначення землі. А. Берлач слушно зазначає, що земельна реформа має охоплювати увесь агропромисловий комплекс, усі його сфери, стосується всіх земель та їх власників [2, с. 125]. Л. Бойко також стверджує, що аграрний сектор має реформуватися комплексно, з усіма своїми складовими, починаючи з виробництва і завершуючи банківською, фінансовою і кредитною структурами [3, с. 28]. П. Саблук вказує, що потрібна комплексність у здійсненні земельної реформи як на господарському, так і на державному рівнях управління [21, с. 7]. М. Головатюк слушно підкреслює, що земельні відносини за своєю сутністю становлять сукупність правових, економічних, соціальних, природоресурсних і екологічних відносин, що виникають між суспільством та його членами в процесі використання земельних ресурсів і управління ними [6, с. 45]. Остання думка найбільш повно відображає необхідність врахування усіх горизонтальних взаємозв'язків у галузі регулювання земельних відносин, оскільки враховує їх багатофункціональність.

Однак законодавець пішов іншим шляхом. Замість того, щоб здійснювати комплексні перетворення, прийняти науково обґрунтований закон про земельну реформу, Верховна Рада України прийняла Постанову «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» від 13.03.1992 р. [16], зобов'язавши відповідні державні інституції розробити державну та обласні (міські) програми земельної реформи на 1992-1995 рр. Ця постанова стосувалася в основному питань економічного характеру.

Отже, не враховано горизонтальні зв'язки, а саме – обсяг усіх відносин, які б мали підпадати під процес реформування. Їх коло було звужене суто до економічних відносин та без врахування екологічної та соціальної функцій землі. Лише у Земельному кодексі України від 25.10.2001 р. було враховано необхідність застосування комплексного підходу до використання землі, зокрема у вигляді принципу поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва (п. а ст. 5), однак виникає потреба у подальшому його коректуванні і поглибленні змісту.

Порушення вертикальних взаємозв'язків полягало в ігноруванні ієрархії нормативно-правових актів, за допомогою яких мало здійснюватись правове регулювання земельних відносин. Відбувся процес переходу від законодавчого до підзаконного нормативно-правового регулювання цих відносин. Замість того, щоб закласти основні засади регулювання земельних відносин у нормах Конституції України та прийняти новий Земельний кодекс, у 1994 р. покладено початок регулювання земельних відносин президентським указами. Зокрема, Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11.1994 р. прискорено безоплатну передачу земель у колективну власність колектив-

ним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам. Організації землеустрою мали у якомога коротші строки здійснити поділ земель, переданих у колективну власність, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості) [18, с. 159]. Крім того, всупереч ст. 17 Земельного кодексу України в редакції від 13.03.1992 р., який встановив 6-річний мораторій на відчуження землі, право на земельну частку (пай) було визнано об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави. Сам порядок паювання земель було визначено в Указі Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 р., який всупереч ст. 6 Земельного кодексу України в редакції від 13.03.1992 р. звужив коло суб'єктів права на земельну частку (пай), визнавши такими лише членів сільськогосподарських підприємств, кооперативів та сільськогосподарських акціонерних товариств, а також пенсіонерів, які раніше на них працювали [19, с. 91]. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3.12.1999 р. ознаменував прискорення аграрної реформи, упровадження приватної власності у сільськогосподарському товаровиробництві шляхом виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) [20, с. 86-87].

Ці Укази сформували стадії земельної реформи:

- 1) передача земель з державної власності у колективну;
- 2) визначення земельної частки (паю) працівників колективних сільськогосподарських підприємств та інших колективних організацій;
- 3) реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств та передача земельних часток (паїв) у приватну власність з подальшим виділенням їх у натурі та видачею державних актів про право приватної власності на землю.

З одного боку президентські укази передбачали певну послідовність у трансформуванні земельних відносин, на чому наголошували В. І. Семчик [22, с. 27], А. С. Даниленко [7, с. 34], О. М. Кузнецов [11, с. 8], Л. О. Артикульний [1, с. 4], В. Я. Мессель-Веселяк [12, с. 28], Р. М. Шмідт [24, с. 32].

З другого боку, як зазначає О. М. Пашенко, укази Президента України порушили ієрархію нормативно-правових актів у земельному законодавстві, що сприяло вирішенню кардинальних питань не на законодавчому рівні, а на рівні відомчих інструкцій [14, с. 12]; вступали, як зазначає О. А. Вівчаренко, у суперечність з нормами Земельного кодексу України в редакції від 13.03.1992 р. [5, с. 48]. Крім того, із значним запізненням прийнято Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 03.12.1999 р.

Як зазначають О. Онищенко, В. Трегобчук та В. Юрчишин, за час, який пройшов від моменту прийняття попередніх указів до прийняття Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки», керівники колективних сільськогосподарських підприємств більше почали дбати про власні інтереси. Внаслідок цього очевидніше проявлялось руйнування майнових об'єктів, масовий продаж тварин, утрачалась цілісність майнових комплексів. Тому на час видання цього указу майна було втрачено так багато, що майнові паї селян повністю знецінились [13, с. 18].

Таким чином, при трансформації земельних відносин в Україні допущено ігнорування горизонтальних та вертикальних взаємозв'язків у земельних правовідносинах, а отже, проігноровано комплексність у використанні земельних ресурсів – основну ознаку принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису. Це все, зі свого боку,

сприяло занепаду сільського господарства, утвердило суто споживацький підхід до землі без урахування її екологічного та соціального значення, сприяло внесенню безсистемності в земельне законодавство, що ускладнило правореалізаційну, правозастосовчу та правоохоронну діяльність. Отже, проблема ігнорування комплексності у використанні земель породила усі перелічені наслідки. Тому впровадження комплексного підходу у процес реформування аграрного сектора стане передумовою вирішення цілого кола проблем у цій сфері. У зв'язку з цим виникає необхідність у прийнятті окремого Закону України «Про земельну реформу», який урахував би комплексний підхід до використання землі. Крім того, у зв'язку з необґрунтованим переходом до підзаконного нормативно-правового регулювання процесу реформування земельних відносин (зокрема, на рівні указів Президента України) пропонується посилити дію п. 5 ст. 92 Конституції України, яка передбачає, що «виключно законами України визначаються засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу...», а також дію п. 7 ст. 92 Конституції України, відповідно до положень якої «виключно законами України визначається правовий режим власності» (у т. ч. і правовий режим власності на землю).

Обумовленість загальноправовими засадами означає, що принцип поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису обумовлений такою загальноправовою засадою, як визнання землі основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. З цього випливає, що земля має розглядатись як цінність при виборі будь-якої форми її використання.

З іншого боку, як зазначає В. І. Андрейцев у Науково-практичному коментарі до ЗК України за редакцією В. І. Семчика, цінність землі як національного багатства полягає в її багатофункціональному призначенні [9, с. 13].

Отже, з одного боку, визнання землі як об'єкта правового регулювання основним національним багатством обумовлює відповідне ставлення до неї при виборі будь-якої форми її використання, а з іншого боку, сама можливість багатогранної експлуатації землі робить її цінністю. Тому не викликає сумнівів дублювання положень ст. 14 Конституції України у чинному Земельному кодексі (ст. 1). Це слід розцінювати як трансформацію загальноправової засади у земельне право, що сприяє посиленню взаємозв'язку між загальноправовими та земельно-правовими принципами.

До *регулятивних ознак* досліджуваного нами принципу можна, на нашу думку, віднести *здатність визначати усю систему та механізм земельно-правового регулювання*. Це означає, що зазначений принцип поширюється на всі без винятку регулятивні інститути земельного права, які визначають процес використання землі з урахуванням пріоритетності її функцій. Відповідно до цього положення, система земельного права має передбачати спочатку інститути з правового регулювання використання землі як природного ресурсу, далі – інститути з використання землі як основного засобу виробництва та інститути, які врегульовують процес використання землі як територіального базису. На нашу думку, у чинному Земельному кодексі України після визначення категорій земель України варто розмістити положення про охорону земель та управління в галузі охорони та використання земель, оскільки вони визначають ставлення до землі як до природного ресурсу. Далі мають визначатись права на землю, підстави набуття і реалізації цих прав, а також їх гарантії, оскільки вони обумовлюють ставлення до землі як нерухомого майна (економічної категорії).

Крім того, доцільно було б в окремому розділі визначити особливості використання землі як територіального базису, у якому передбачити правовий статус

землевласників та землекористувачів стосовно об'єктів соціальної сфери, розташованих на їхніх чи на суміжних земельних ділянках.

Також, враховуючи цю ознаку, варто чітко виділити Загальну та Особливу частину земельного кодексу України. Такої ж думки, однак з іншою мотивацією, дотримується Н. І. Титова [23, с. 390].

Світоглядною ознакою цього принципу є *відображення комплексного підходу до землі у правосвідомості суб'єктів*. Правосвідомість суб'єктів земельних відносин має відображати ставлення до землі не лише як до засобу виробництва, а й як до основного природного ресурсу та територіального базису. Вони повинні не лише усвідомлювати горизонтальні взаємозв'язки, закріплені цим принципом, а й здійснювати свої правомочності землевласника чи землекористувача з максимальним урахуванням не лише економічної ефективності землі, а й її екологічної та соціальної функції.

Тобто йдеться як про інтелектуальний, так і про вольовий аспект правосвідомості. Саме кризу правової свідомості І. Будзилович та А. Юрченко вважають першим фактором негативного впливу на правове забезпечення земельної реформи в Україні [4, с. 25].

Доктринальною ознакою принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису можна вважати *врахування комплексного підходу до землі в розвитку науки земельного права та покладення цього підходу в основу наукових досліджень у цій сфері*. Так, при дослідженні правових форм використання землі мають обґрунтовуватись не лише найоптимальніші варіанти правового статусу аграрних суб'єктів та можливості їх економічного зростання, а й можливий вплив на природний стан земельних ділянок та наявних на них природних ресурсів, а також можливий вплив на розвиток об'єктів соціальної інфраструктури. Лише тоді таке наукове дослідження буде повним та максимально ефективним у процесі впровадження у практику його результатів. При цьому також слід не лише опиратись на досягнення науки земельного права, але й враховувати здобутки наук конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, екологічного права та інших юридичних наук. Варто також враховувати результати наукових досліджень в економічній теорії, економіці сільського господарства, екологічній науці і т. д.

Висновки. За результатами дослідження особливостей юридичного закріплення та ознак принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису можна зробити наступні висновки:

1) з врахуванням пріоритету та особливостей функцій землі, потребує вдосконалення саме законодавче формулювання досліджуваного нами принципу у такій формі: «принцип поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису»;

2) при здійсненні реформаційних заходів у сфері використання та охорони земель обов'язково має враховуватись комплексність як статусна ознака цього принципу, яка передбачає наявність об'єктивно існуючих горизонтальних та вертикальних взаємозв'язків у правовому регулюванні земельних відносин;

3) не повинен втрачатись зв'язок досліджуваного принципу та інших принципів земельного права із загальноправовими засадами, оскільки ігнорування такого зв'язку може спричинити законодавчі колізії між конституційно-правовими нормами, з одного боку, та нормами Земельного кодексу України та нормами інших актів земельного законодавства, з іншого боку;

4) принцип поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису здатний впливати на визначення

структури усієї галузі земельного права, у зв'язку з чим слід урахувати його комплексний вплив на побудову галузі та на механізм правового регулювання земельних відносин. А це, зі свого боку, може обумовити зміну структури самого Земельного кодексу України.

Список використаних джерел

1. Артикульний Л. О. Розвиток аграрної реформи в Україні / Л. О. Артикульний // Економіка АПК. – 1998. – № 7. – С. 3-7.
2. Берлач А. Правове забезпечення земельної та аграрної реформ в Україні / А. Берлач // Право України. – 1998. – № 11. – С. 125-128.
3. Бойко Л. В. Комплексність аграрної реформи / Л. В. Бойко // Економіка АПК. – 1995. – № 1. – С. 28-29.
4. Будзилович І.С., Юрченко А.Д. Фактори негативного впливу на правове забезпечення земельної реформи в Україні / І. С. Будзилович, А. Д. Юрченко // Право України. – 1998. – № 7. – С. 24-29.
5. Вівчаренко О. А. Право власності на землю в Україні (актуальні проблеми) / О. А. Вівчаренко. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 180 с.
6. Головатюк М. С. Формування системи земельних відносин в Україні на сучасному етапі / М. С. Головатюк // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 43-48.
7. Даниленко А. С. Проблеми реформування земельних відносин в Україні / А. С. Даниленко // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 34-35.
8. Земельний кодекс України від 25.10.2001 // Голос України. – 2001. – 20 листопада. – № 217-218. – С. 7-18.
9. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / [за ред. В.І. Семчика]. – К. : Ін Юре, 2003. – 676 с.
10. Книш В. В. Комплексність як основна ознака принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису / В. В. Книш // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004. – Вип. XIII. – С. 143-146.
11. Кузнецов О. М. Розвиток аграрних реформ в Україні / О. М. Кузнецов // Економіка АПК. – 1998. – № 10. – С. 3-9.
12. Мессель-Веселяк В. Я. Аграрні перетворення в Україні / В. Я. Мессель-Веселяк // Економіка АПК. – 1995. – № 9. – С. 27-29.
13. Онищенко О. Аграрна реформа. Які рішення, такий і результат / О.Онищенко, В. Трегобчук, В. Юрчишин // Віче. – 2000. – № 8. – С. 3-20.
14. Пащенко О. М. Розвиток і кодифікація земельного законодавства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 – «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О. М. Пащенко. – К., 2001. – 20 с.
15. Про земельну реформу : постанова Верховної Ради УРСР від 18.12.1990 // ВВР УРСР. – 1991. – № 10. – Ст. 100.
16. Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі: постанова Верховної Ради України від 13.03.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 25. – Ст. 355.
17. Про затвердження Основ національної економічної політики: постанова Верховної Ради України від 24.03.1992 // ВВР України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.

18. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України від 10.11.1994 // В. І. Андрейцев Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні : навч.-практ. посіб. – К., 1999. – С. 159-161.
19. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : Указ Президента України від 8.08.1995 // Економіка АПК. – 1995. – № 8. – С. 3-16.
20. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки : указ Президента України від 03.12.1999 р. // Законодавство України про землю : Земельний кодекс України. Нормат.-правові акти з земельних питань. – К., 2001. – С. 86-87.
21. Саблук П. Т. Аграрні перетворення в Україні на сучасному етапі / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 1998. – № 3. – С. 3-16.
22. Семчик В. І. Законодавче поле аграрної реформи / В. І. Семчик // Економіка АПК. – 1995. – № 1. – С. 26-28.
23. Титова Н. І. Земельний кодекс України міг би бути кращим / Н. І. Титова // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – Вип. 38. – С. 388-393.
24. Шмідт Р. М. Наші підходи до реалізації аграрної реформи / Р. М. Шмідт // Економіка АПК. – 1995. – № 2. – С. 30-33.

Кныш В. В. Юридическое закрепление и основные признаки принципа сочетания особенностей использования земли как природного ресурса, основного средства производства и территориального базиса

Автор статьи исследует особенности юридического закрепления и обосновывает признаки принципа сочетания особенностей использования земли как природного ресурса, основного средства производства и территориального базиса. По мнению автора, недостатки законодательной формулировки и игнорирования признаков данного принципа повлекло коллизии в правовом регулировании и в некоторой степени – искажение мероприятий земельной реформы.

Ключевые слова: *принципы; принципы права; принципы земельного права; принцип сочетания особенностей использования земли как природного ресурса, основного средства производства и территориального базиса; признаки принципов земельного права.*

Knysh V. V. Juridical fixing and basic signs of principle of combination of the using the land as a natural resource, as a basic mean of production and as a territorial base

The author of the article probes the features of the law fixing and grounds the signs of principle of combination of the using the land as a natural resource, as a basic mean of production and as a territorial base. In author's opinion, the lacks of legislative formulation and ignoring of signs of this principle caused collision in the law adjusting and distortion of measures of the land reform.

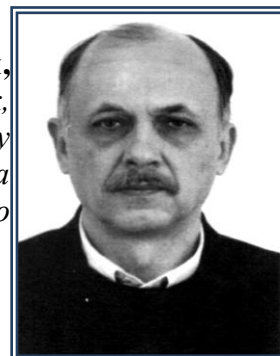
Key words: *principles; principles of the law; principles of the land law; principle of combination of features of the use of land as a natural resource, basic mean of production and territorial base; signs of principles of the land law.*

УДК 331.556ю4:338.246.025.2 (477)

Васильєв Олександр Валерійович,
доктор економічних наук,
професор кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського Університету права
імені Короля Данила Галицького

Гараніна Галина Григорівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, філософії права
та юридичної психології
Івано-Франківського Університету права
імені Короля Данила Галицького

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ МАЯТНИКОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В ПРИКАРПАТТІ

У статті розглядається специфіка трудової маятникової міграції населення у Прикарпатті та впливи на неї соціально-економічних трансформацій українського суспільства. Акцентується увага на змінах внутрішніх міграційних потоків за роки незалежності, порівнюється загальна тенденція в Україні з ситуацією, яка склалась у Прикарпатті. Окрім того, у статті наведені дані результатів пілотажного опитування серед студентської молоді заочної форми навчання університету стосовно її мотивації на міграцію та подаються організаційно-правові аспекти її регулювання.

Ключові слова: міграція, маятникова трудова міграція, організаційно-правове регулювання міграційних процесів, державна міграційна політика.

Постановка проблеми. Міграційна проблема в Україні є досить складною і має вагомим значення у національному поступі. Складність її обумовлюється майже постійними широкомасштабними примусовими переселеннями українців у межах їх історичної території та за її кордони.

Міграційні переміщення населення існували завжди. Так, міграція населення західного регіону, як і всієї України, наприкінці XIX – на початку XX ст. була зумовлена в основному економічними причинами. Складні економічні умови на початку XX ст. зумовили *міграцію селян із західного регіону України – Галичини, Буковини, Закарпаття*. Місцеве населення масово *мігрувало в межах Європи* (Росія, Румунія, Данія, Швеція, Франція, Велика Британія, Португалія). До Першої світової війни з цього регіону виїхало до 800 тисяч осіб. Паралельно йшов зворотний процес – західноукраїнські землі інтенсивно заселяли поляки. Так, їх чисельність у Галичині за перше десятиріччя XX ст. зросла на 19,4%, а чисельність українців – лише на 8,9%.

Радянська індустріалізація країни супроводжувалася бурхливим розвитком міст. У 1926-1939 рр. кількість міських жителів України передусім за рахунок селян подвоїлась.

Соціально-економічні, політичні трансформації українського суспільства за роки державної незалежності відбилися на міграційних процесах, що супроводжуються соціальною дезорганізацією масовими міграціями.

На сучасному етапі важливе значення для України мають внутрішні міграції населення, тобто міграції, що відбуваються між її регіонами, областями, населеними пунктами. Через них рахунок значно зросло і продовжує зростати населення міст України, що поновлюється вихідцями з села. Як правило, при внутрішньообласних міграціях населення осідає, насамперед, у найбільших містах та обласних центрах. Тепер найвища інтенсивність постійних міграцій припадає на високоіндустріальні області Донбасу і Придніпров'я (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька) та Півдня України (Автономна Республіка Крим, Херсонська область).

У межах України є найбільш розповсюдженою міграція за такими напрямками: село, селище міського типу – місто, місто (адміністративний центр) – місто (промислово-культурний центр, столиця). За роки перебудови набула особливих змін трудова маятникова міграція. Особливо це стосується Західного регіону, який займає провідне місце в міграційних процесах, зокрема Прикарпаття.

Але особливої інтенсивності вони набули у ХХ столітті, яке можна іменувати міграційним. Найбільш інтенсивні потоки трудової маятникової міграції спостерігаються в Прикарпатті, тут вона має як свої позитиви, так і негативи. З одного боку, це раціональне використання трудових ресурсів і обмеження зростання великих і середніх міст, з іншого, це значні заощадження на соціально-культурній інфраструктурі, незахищеність маятникових мігрантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовні теоретичні та методологічні дослідження з різних аспектів трудової міграції представлені у працях таких відомих українських вчених, як В. Бакіров, Е. Лібанова, О. Позняк, І. Прибиткова, А. Ручка, М. Романюк, М. Шульга та ін. Їх дослідження дозволяють нам проаналізувати і подати бачення майбутньої трудової міграції.

Постановка завдання. Враховуючи усе вищенаведене, метою дослідження є висвітлення соціальних причин міграційних потоків населення, а предметом – з'ясування специфіки маятникової трудової міграції жителів села і міста в Прикарпатті.

Вклад основного матеріалу дослідження. У західних областях України, де питома вага сільського населення є дуже високою, постійні міграції із села в місто виходять за межі областей. Чимало сільських жителів із західного регіону, а також північної та центральної частин України, переселяються до міст Донбасу, Придніпров'я та Півдня нашої країни. У міжобласних міграційних потоках «село-місто» склалась стійка тенденція притягання їх до найбільших міст України: Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Донецька, Львова, Запоріжжя, Кривого Рогу.

Високий рівень безробіття, негативне економічне сальдо, складна ситуація з працевлаштуванням у працевладлишкових депресивних регіонах, особливо містах і селищах, які розташовані поблизу великих підприємств, негативно позначається на соціально-економічному розвитку регіонів. Це явище вже стало стабільним, внаслідок чого поширюються міграційні настрої, особливо серед молоді. Це підтверджують дані, які ми отримали у результаті проведеного пілотажного опитування, яке було виконано за соціологічною програмою SPSS (була розроблена наприкінці минулого століття у США). Ми опитали 2 % від загальної кількості студентів нашого університету (див. табл. 1).

Було встановлено, що основним мотивом, який впливає на міграцію молоді, є безробіття, рівень заробітної плати, вирішення житлової проблеми. Особливу невдоволеність респонденти (30%) висловили стосовно розмірів заробітної плати (див. табл. 1).

Таблиця 1

Дайте оцінку розміру вашої заробітної праці

	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Мінімальна	15,8	30,0	30,0
Дуже низька	5,3	10,0	40,0
Низька	5,3	10,0	50,0
Задовільна	15,8	30,0	80,0
Достатня	5,3	10,0	90,0
Висока	5,3	10,0	100,0
Total	52,6	100,0	
System	47,4		
Total	100,0		

Ці оцінки відповідають загальним тенденціям, які фіксувались соціологами в Східній Європі з 80-х років ХХ століття. На нашу думку, доцільним доповненням до рівня вдовolenості є вирішення житлової проблеми. Отримання житла є високим мотивувальним фактором, що стримував би міграційні процеси молоді. Про це свідчить те, що більше 50 % апитаних потребують окремого якісного житла (табл. 2).

Таблиця 2

Які ваші житлові умови і як би ви бажали їх покращити?

	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Окрему квартиру від держави	15,8	17,6	17,6
Окремий будинок чи частину будинку в особистій власності	15,8	17,6	35,3
Квартиру гостинного типу	5,3	5,9	41,2
Не маю постійного житла, винаймаю кімнату, квартиру	5,3	5,9	47,1
Мешкаю з батьками	47,4	52,9	100,0
Total	89,5	100,0	
System	10,5		
Total	100,0		

Відповіді на питання з приводу оптимізації у вирішенні гострих проблем суспільства розподілились таким чином: 21,1% респондентів вважають можливим вирішення найближчим часом житлової проблеми, 15,8% – роботу загального транспорту, 10,5% – роботу лікарень, 15,8% – охорону навколишнього середовища (див. табл. 3).

Трудова маятникова міграція жителів Прикарпаття породжена невідповідністю між потребою в робочій силі та її наявністю. Вона вирішувалась шляхом поїздок з приміських зон і прилеглих сільських районів. Це явище особливо було розповсюдженим серед більшості міст у 60-х роках і тривало до 90-х рр. ХХ століття.

Основними факторами, які спричинили маятникову рухливість трудових ресурсів у міста регіону, – диспропорції у розміщенні робочих місць, високі темпи розвитку промислового виробництва і неможливість використати працездатне населення в сільській місцевості, густина якого є високою, достатньо розвинений транспортний зв'язок між містом і селом. Щоденні маятникові поїздки, а іноді й переселення сільських жителів до

міста на постійне місце проживання були вигідними, бо це була дешева робоча сила з приміських зон та сільських поселень.

Таблиця 3

**Які з вказаних проблем, на Вашу думку,
можуть бути вирішеними найближчим часом?**

		Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Житлова	21,1	23,5	23,5
	Робота загального транспорту	15,8	17,6	41,2
	Робота установ харчування	5,3	5,9	47,1
	Постачання магазинів	5,3	5,9	52,9
	Робота лікарень	10,5	11,8	64,7
	Робота дитячих садків	5,3	5,9	70,6
	Робота спортивних установ	5,3	5,9	76,5
	Охорона навколишнього середовища	15,8	17,6	94,1
	Благоустрій міста	5,3	5,9	100,0
	Total	89,5	100,0	
Missing	System	10,5		
Total		100,0		

За роки незалежності України внутрішні міграційні потоки змінилися. Цілком доречним є доведення І. Прибиткової стосовно домінуючої лінії міграційних процесів в Україні за період 1961-1990 рр. відбувся вплив сільських жителів (переважно молоді) у міста та за їх межі. За період 1986-1990 рр. міграційний потік сільських жителів знизився. А з 1992 року він змінюється на приплив населення у село, і тенденція зменшення міграції в сільській місцевості, яка почалась з 1994 року, триває [3, с. 243].

Якщо порівняти загальну тенденцію з ситуацією, яка склалась на Прикарпатті, то маятникова трудова міграція теж зазнала змін. Характерно, як зазначає М.Романюк, що тут припинився масовий відтік сільських жителів до міст, міграційні потоки спрямувались з міст у сільську місцевість, хоча і вони не є значними [4, с. 91]. Це обумовило деформацію демократичних процесів та структур у сільській місцевості. Збільшилась частка людей пенсійного віку, зросла смертність, скоротилась дітонороджуваність, погіршилась ситуація на шлюбному ринку, зменшився працездатний вік населення.

Для Прикарпаття характерною є низька інтенсивність міграцій сільського населення і невисока міського. Це можна пояснити традицією, особливою шаную і любов'ю до землі, до певного укладу життя, тісним соціальним зв'язком, релігійним вихованням. Прив'язаність до рідних місць є характерним показником для жителів цього регіону: 60 % опитаних (за результатами соціального моніторингу Інституту соціології НАН України) не збирається виїжджати з рідних місць [5, с. 3].

В 2008 р. у порівнянні з 2007 р. загальна кількість осіб, що здійснювали внутрішню міграцію, зменшилась на 38318 осіб. За даними Держкомстату в Україні в 2008 р. кількість мігрантів склала 22402 особи, що на 7267 осіб менше, ніж у 2007 р. На 20 % знизилась внутрішня міграція.

Що стосується перспективи розвитку міграційних процесів в Прикарпатті, то вважаємо, що потрібно здійснювати обмежувальні заходи щодо їх коливання. Міграційне законодавство мало б регулювати ці процеси, виробляти професійно-галузеві пріоритети

для працевлаштування громадян. Зрозуміло, що трудова маятникова міграція буде залежати від того, як в країні буде змінюватися економічна ситуація і рівень життя. У майбутньому внутрішня міграція, на нашу думку, буде дещо сповільненою.

Разом з тим, не тільки матеріальний фактор у вирішенні цієї проблеми є особливим. Стримання міграцій має ще підкріплюватись духовним чинником, який є не менш вагомим. Треба змінювати масову свідомість, зорієнтовуючи її на посилену працю на користь своєї держави.

Цікавим є те, що студентська молодь висловлює свою позицію стосовно необхідності внесення змін у правове забезпечення міграційних процесів у державі. Особливе хвилювання викликає відсутність закону про міграцію. Після прийняття Конституції у незалежній Україні питання міграції були впорядковані у відповідності до конституційних норм. Однак це є недостатнім для регулювання питань міграції населення. Нас цікавило розуміння студентами застосування принципів природного права при розробці законів і кодексів України у міжнародному праві, у взаємовідносинах між країнами. Встановлено, що 68,4% респондентів відповіли на питання про перспективу їх застосування (див. табл. 4). Це свідчить про їх певну обізнаність у сучасних правотворчих тенденціях.

Таблиця 4

На вашу думку, чи будуть застосовуватися принципи природного права?

	Requency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
При розробці законів і кодексів України (ТАК)	8	47,4	70,0	
При розбудові засад космічного права з обґрунтуванням права людства на загально світову спадщину – Землю (ТАК)	1	47,4	70,0	
При розбудові засад міжнародного права (ТАК)	1	47,4	70,0	
При здійсненні політичних відносин між Україною та Російською Федерацією (ТАК)	1	41,9	60,0	
При взаємодії між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються (ТАК)	3	47,4	70,0	
Total	6	68,4	100,0	
System	1	31,6		
Total	9	100,0		

Звичайно, процеси трудової міграції завжди були і будуть, але розбудова держави вимагає прийняття концепції міграційної політики України, проведення моніторингу міграційних процесів, щоб зменшити їх негативні наслідки. Для цього потрібно налагодити між Україною та європейськими країнами співробітництво з метою запозичення їх позитивного досвіду у сфері міграції. Сьогодні, на нашу думку, регуляція міграційних процесів в Україні є першочерговою.

Позитивно, що 15 липня 2010 року в Мінпраці відбулося перше засідання з питань трудової міграції громадян України при Кабінеті Міністрів. Тут звернено увагу на

забезпечення державного управління міграційними процесами та узгодження національного законодавства у сфері трудової міграції з відповідними міжнародними стандартами. Завданням Ради з питань трудової міграції є регламентація трудової міграції, внесення змін до чинних на сьогодні норм [1, с. 12].

Потрібна глибоко продумана і розроблена державна політика у сфері міграції. Рівень регулювання цих процесів сприятиме налагодженню стосунків України з іншими державами світу та визнанню престижу нашої країни на міжнародному ринку праці. Ефективному механізму внутрішнього і міждержавного обміну робочою силою варто приділяти особливу увагу. Необхідна ратифікація Конвенції Міжнародної Організації Праці № 97 «Про трудящих мігрантів» (1949 р.) та Конвенції № 143 «Про зловживання у сфері міграції та забезпечення трудящим-мігрантам рівних можливостей» (1975 р.). Необхідно створити ефективну національну законодавчо-нормативну базу та відповідну організаційно-інституціональну структуру органів управління трудовою міграцією.

Слід також скоординувати діяльність державних і громадських структур, які безпосередньо і опосередковано відповідають про стан міграційних процесів у країні.

Висновки. Отже, обмеження маятникової трудової міграції ми вбачаємо в розвитку підприємницької діяльності, у залученні інвестицій та створенні нових робочих місць, піднятті заробітної плати до європейського рівня, у належному соціальному захисті населення. Окрім цього, важливим фактором є налагодження організаційно-правової системи управління міграцією.

Хоча в Україні поки що не створена всеохоплена система управління міграційними процесами, проте слід урегулювати міграцію робочої сили у межах держави. Міністерствам та відомствам України, які займаються трудовою міграцією, треба ретельніше відстежувати трудові міграції, шукати їх причинно-наслідкові зв'язки з метою коригування державної міграційної політики, розробки прогнозів і моделей міграційних ситуацій, поведінки людей в контексті соціально-економічного розвитку держави.

Важливою є розробка заходів щодо територіального збалансування попиту і пропозиції робочої сили в залежності від стану регіональних ринків праці. На жаль, наша держава не має відповідного механізму регулювання міграційними процесами, залишається слаборозвинутою нормативна база щодо регулювання міграції. Хоча в цьому плані певні кроки напрацьовані, результатом чого є створення у 1996 році Міністерства України у справах національностей та міграції.

Слушною є пропозиція науковців Г. В. Осовської та О. В. Крушельницької щодо запровадження внутрішніх міграційних квот встановлення термінів обов'язкової роботи в країні після завершення освіти у вищих навчальних закладах за державний рахунок, визначення пріоритетних державних регіонів за категоріями зайнятості, встановлення рівня квот для кожного регіону окремо залежно від рівня його економічного розвитку і ситуації на внутрішньому ринку [2, с. 58].

Отже, міграційна політика й ефективність трудової міграції в Україні має бути чітко продумана і повинна розвиватись у строгому правовому полі, що впливатиме на імідж України у світі. Цілком визнаним науковцями є той факт, що трудова маятникова міграція – це основний засіб забезпечення прийняттого рівня життя і наслідок економічної кризи та нестабільного розвитку суспільства. Потрібно впроваджувати світовий досвід організаційно-правового врегулювання трудової міграції і розвивати свій власний досвід. Доцільною у цьому плані є розробка як національної, так і регіональної моделей державного управління міграційним рухом населення. Очевидним є те, що потрібні довгорічні міграційні програми, тимчасова трудова міграція, міграційні картки тощо.

Список використаних джерел

1. Міграційне законодавство вдосконалять // Людина і праця. – 2010. – № 7. – С.12.
2. Осовська Г. В. Управління трудовими процесами : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О.В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 224 с.
3. Прибиткова І. М. Основи демографії : посіб. для студ. гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – К. : АртЕк, 1997. – 256с.
4. Романюк М. Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: / М.Д. Романюк // Методологія і практика регулювання. – Львів : Світ, 1999. – 292 с.
5. Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 2003, 1 січня.

Гаранина Г. Г., Васильєв А. В. Организационно-правовой аспект регулирования трудовой маятниковой миграции населения в Прикарпатье

В статье анализируется специфика трудовой маятниковой миграции населения в Прикарпатье в связи с социально-экономическими трансформациями общества. Приведены данные пилотажного опроса среди студенческой молодежи университета относительно мотивации на миграцию. Показаны изменения внутренних миграционных потоков. Акцентируется внимание на организационно-правовых аспектах регулирования миграции.

Ключевые слова: миграции, маятниковая трудовая миграция, государственная миграционная политика, организационно-правовое регулирование миграции.

Garanina G. G., Vasiliev O. V. On organizational and legal aspect of adjusting of labour pendulum migration of population in Precarpathian area

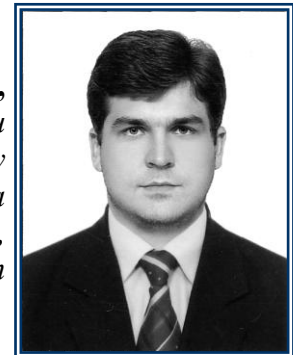
In the article the specific of labour pendulum migration of population is analysed in Precarpathian area in connection with socio-economic transformations of society. Cited data pilotage questioning among the students of university in relation to motivation on migration. The changes of internal migratory streams are shown. Attention is accented on the organizationally legal aspects of adjusting of migration.

Key words: migrations, pendulum labour migration, public migratory policy, organizationally-legal adjusting of migration.

УДК 343.222.4:343.224.1 (447)

Громко Володимир Ярославович,
 викладач кафедри
 кримінального права і процесу
 Івано-Франківського університету права
 імені Короля Данила Галицького,
 адвокат

ВПЛИВ УМОВ ЖИТТЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО НА ПРИЗНАЧЕНЕ ЙОМУ ПОКАРАННЯ

Стаття частково дає відповідь на питання, які виникають у процесі застосування недосконалого вітчизняного кримінального законодавства щодо призначення покарання неповнолітнім, а також можливості врахування судом при призначенні покарання неповнолітнім умов його життя, акцентує увагу на можливості застосування до неповнолітнього ст. 69 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: покарання, неповнолітній, призначення покарання.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що призначення покарання неповнолітнім є важливим аспектом у вихованні майбутнього покоління, а також у формуванні законотворчого населення.

Постановка завдання. Мета дослідження конкретизується в її завданнях, а саме: комплексне дослідження проблем, які виникають при призначенні покарання неповнолітнім; варіанти вирішення проблеми двозначного розуміння термінів, закріплені законодавцем, які застосовуються при призначенні покарання; можливість призначення покарання неповнолітнім, меншого від мінімальної межі санкції відповідної статті.

Об'єктом дослідження є особливості призначення покарання неповнолітнім, а саме ті обставини, за яких при призначенні покарання неповнолітньому суд повинен врахувати більш широке коло обставин, ніж при призначенні покарання особі, яка вчинила злочин після досягнення повноліття.

В роботі звернено увагу на окремі проблеми застосування законодавства до неповнолітніх, а також можливості застосування статті 69 КК України, що потребують додаткового дослідження, та запропоновано певні шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій вказує на те, що питання покарання неповнолітнього за вчинений ним злочин завжди привертало увагу як практиків, так і науковців – кандидатів юридичних наук В. М. Василяша, В. М. Бурдіна та інших. Проте на сьогоднішній день єдиної думки серед дослідників немає, існують тільки спільні точки дотику, у яких науковці погоджуються з тим, що покарання, яке призначається неповнолітньому, повинно, першочергово, виправити його, змінити на краще сторону і запобігти вчиненню нових злочинів у майбутньому.

Так, розділ XV Загальної частини Кримінального кодексу України передбачає особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, так звані пільгові обставини призначення покарання за скоєні ними злочини. Зокрема, частина 1 статті 103 КК України вказує на особливості призначення покарання неповнолітнім, а саме на ті обставини, за яких при призначенні покарання неповнолітньому суд повинен врахувати більш широке коло обставин, ніж при призначенні покарання особі, яка вчинила злочин

після досягнення повноліття. Серед них, по-перше, загальні засади призначення покарання, вказані у ст. 65 КК України обставини, які його пом'якшують та обтяжують (ст. ст. 66-67 КК України); по-друге, особливості застосування до неповнолітніх окремих видів покарань, передбачених ст. ст. 98-102 КК України, такі як: штраф; громадські та виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. По-третє, так звані специфічні обставини, які зазначені у ч. 1 ст. 103 КК України, – умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку, інші особливості особи неповнолітнього [2].

Щодо застосування загальних засад призначення покарання слід звернути свою увагу на ч. 3. ст 65 КК України. Вона містить підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України, за вчинений злочин. За цих обставин необхідно згадати також про статтю 69 КК України, у якій містяться норми про те, що суд може призначити покарання більш легке, ніж це передбачено нижньою межею санкції статті для відповідного складу злочину, шляхом застосування статті 69 КК України за умови наявності декількох (не менше двох) обставин, що пом'якшують покарання, із урахуванням ст.66 КК України, а також особи винного [1, с. 250-257]. Ця стаття містить також банкетну норму, яка відсилає нас до Загальної частини Кримінального кодексу України, у якій містяться межі, що їх суд не може переступати при винесенні вироку.

Ч. 1 ст. 103 Кримінального кодексу України, вказує також на те, що суд при призначенні покарання неповнолітньому повинен враховувати умови життя та виховання неповнолітнього, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

Окремі науковці, серед яких кандидати юридичних наук Бурдін В. М. та Василяш В. М., під іншими особливостями особи неповнолітнього розуміють, зокрема, такі умови життя та особливості виховання особи неповнолітнього, як:

- сімейні обставини – наявність чи відсутність батьків або осіб, що їх замінюють, рівень їх турботи про дитину та позитивний або негативний (з суспільної точки зору) вплив на неповнолітнього;
- матеріальні умови життя і виховання неповнолітнього;
- відвідування школи чи іншого навчально-виховного закладу, рівень успішності та стан поведінки, ставлення до вчителів, вихователів;
- морально-психологічний клімат у колективах, членом яких є неповнолітній, його стосунки з ровесниками та іншими неповнолітніми, становище серед найближчого оточення;
- спілкування з дорослими, їх авторитетність у неповнолітнього та їхній вплив на засуджуваного, наявність матеріальної чи іншої залежності від дорослих;
- рівень фізичного, інтелектуального розвитку, здатність усвідомлювати фактичну сторону і соціальне значення скоєного та покарання, яке може бути призначене;
- попередня поведінка неповнолітнього, насамперед його реакцію на застосування дисциплінарних заходів, раніше застосоване звільнення від кримінальної відповідальності і покарання;
- поведінка неповнолітнього після вчинення злочину, зокрема ставлення до потерпілого, поведінка в ході досудового розслідування і судового розгляду справи;
- наявність у неповнолітнього морального обов'язку піклуватися про інших членів сім'ї та його ставлення до цього обов'язку;
- ставлення неповнолітнього до правопорушень, вчинених іншими особами, та до призначених їм правових заходів впливу. Вказана точка зору є правильною, проте

автором не проводиться розмежування, як саме названі обставини повинні впливати на рішення суду при призначенні покарання неповнолітньому [4, с. 7-12].

Виклад основного матеріалу дослідження. На практиці нерідко виникає проблема при призначенні покарання неповнолітньому за скоєний ним злочин за статтями з матеріальним складом злочину, зокрема за статтями 185 КК України (крадіжка), 186 КК України (грабїж), 187 КК України (розбїй). Суд при призначенні покарання, враховуючи таку обставину, як умови життя, повинен її застосовувати до неповнолітнього як таку, що обтяжує покарання, чи як таку, що пом'якшує (тобто коли неповнолітній із благополучної заможної родини і веде, так би мовити, правильний спосіб життя, то таку обставину необхідно вважати як обставину, яка пом'якшує покарання, чи як таку, що обтяжує; і навпаки, коли особа із неблагополучної родини, то відповідно така обставина є пом'якшувальною чи обтяжувальною). Тож у якому випадку умови життя виступають як пом'якшувальна, а в якому як обтяжувальна обставина. У науці кримінального права проводились окремі дослідження вказаних вище норм, однак комплексного, повного та багатовекторного дослідження особливостей призначення покарання неповнолітнім у юридичній науці не було. На нашу думку, судові при призначенні покарання неповнолітнім необхідно виходити насамперед із принципу рівності всіх перед законом і судом, із індивідуального світобачення та світосприйняття неповнолітнього, тобто його особистого ставлення до скоєного ним діяння та можливості усвідомлення ним наслідків, які могли настати. Інакше кажучи, злочин вчинявся таким неповнолітнім через необачність, та без усвідомлення тяжкості суспільних наслідків, які настали, чи такий злочин вчинявся усвідомлено, із певною мірою прогнозованими наслідками для неповнолітнього і, що найгірше та найнебезпечніше, з бажанням їх настання.

Стаття 69 Кримінального кодексу України, яка називається «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом», досить широко застосовується у сучасному судочинстві; положення, які містяться у ній, дозволяють призначити за вчинення будь-якого виду злочину покарання менше від найнижчого, яке передбачене у санкції відповідної статті, при наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, та з урахуванням особи винного. Тобто суд за наявності двох підстав: перша – обставини, що пом'якшують покарання, друга – урахування особи винного, – може призначити покарання, яке «не зовсім» відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину для скоєного діяння. Варто зазначити, що ці підстави повинні бути наведені у кількості не менше двох, що прямо впливає із фабули статті. Так, наприклад, за умисне вбивство ч. 1 ст. 115 КК України, санкція передбачає позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років. Суд при винесенні вироку, посилаючись на статтю 69 КК України, наводячи обставини, що пом'якшують покарання, тобто обставин, що характеризують саме діяння, а також обставини, що характеризують особу винного, має всі законні підстави для призначення покарання у вигляді не семи років, як передбачено найнижчою межею санкції статті, за яку, як правило, нижче опускатися не можна, а лише один рік позбавлення волі. Більше того, якщо особа зарекомендує себе позитивно в місцях позбавлення волі, стане на шлях виправлення, суд може замінити частину невідбутого покарання більш м'яким або засуджена особа може потрапити під під амністію чи акт помилування. Таким чином, за вчинення умисного вбивства винна особа може мати покарання менше одного року або відбутися більш м'яким покаранням.

Обставини, що пом'якшують покарання, законодавець наводиться у статті 66 Загальної частини Кримінального кодексу України. Відповідно такими є [1, с. 25]:

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 3) вчинення злочину неповнолітнім;
- 4) вчинення злочину жінкою у стані вагітності;
- 5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;
- 8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України.

До обставин, які характеризують особу винного, належать, як правило, позитивна характеристика за місцем проживання, місцем роботи або навчання, наявність на утриманні неповнолітніх дітей або батьків-інвалідів та ін. Зрозуміло, що такий перелік не може бути вичерпним. Проте у судових вироках нерідко можна побачити таку пом'якшувальну обставину, як: особа вперше вчинила злочин. На нашу думку, таку обставину не можна вважати пом'якшувальною, оскільки це не є певним досягненням особи чи обставиною, яка дає можливість ставитися до винного більш лояльно. Важливим є факт вчинення особою суспільно небезпечного діяння, тобто злочину, тому не потрібно сам факт вчинення злочину вважати за обставину, яка може пом'якшувати таке діяння.

Необхідно сказати, що законодавець дійсно вживає такий термін, як «особа, яка вперше вчинила злочин», проте його застосування відбувається у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45; 46; 47; 48 КК України). Використовується цей термін виключно до злочинів невеликої або середньої тяжкості. Тут важливим є розрізняти звільнення від кримінальної відповідальності та обставини, які можуть бути пом'якшувальними і які характеризують особу винного.

У такому випадку якщо суд і застосує цю обставину як пом'якшувальну, то логічним було б її застосування у разі вчинення особою злочинів невеликої або середньої тяжкості, та ніяк не до важких чи особливо важких злочинів, що на сьогодні є непоодинокими випадками. Також, на нашу думку, привільно було б застосовувати її виключно як таку, що характеризує особу винного, проте аж ніяк не як обставину, яка характеризує саме діяння, що нерідко плутається або взагалі не розмежується на практиці.

Слід зазначити, що дії законодавця були правильними при введенні ст.69 КК України, вона дійсно має важливе значення для призначення покарання, проте ця стаття повинна застосовуватись судом як виняток, а не як правило.

У випадках, коли суд дійсно бачить, що призначення найнижчого покарання, яке передбачене санкцією відповідної статті, буде однаково суворе стосовно відповідної особи, неповнолітніх зокрема, коли особа дійсно щиро кається у вчиненому, наявні пом'якшувальні обставини, які характеризують діяння, так і обставини, які характеризують особу винного, лише тоді і тільки тоді суд у праві застосувати вказану статтю.

Достатньо широке застосування статті 69 КК України навіть у тих випадках, коли немає жодних на те правових підстав, наштовхує на висновок, що наша судова система не готова до подібного роду винятків із правил.

Висновки. Отже, враховуючи ситуацію, яка склалася навколо ст.69 КК України, законодавцю необхідно встановити певні межі, рамки її застосування, передбачити обов'язкову наявність обставин, які пом'якшують покарання із посиланням на конкретний пункт відповідної статті Кримінального кодексу України, а саме на вище згадану статтю 66 КК України, та провести чітке розмежування між обставинами, які характеризують саме діяння, та обставинами, які характеризують особу винного, і аж тоді суд, повно, всебічно та об'єктивно дослідивши обставини справи, матиме повне легітимне право застосовувати статтю 69 КК України.

Щодо призначення покарання неповнолітнім, то тут суд повинен, перш за все, виходити із принципу рівності всіх неповнолітніх перед законом та судом, незважаючи на їх соціальне становище у суспільстві, умови та спосіб життя, вплив дорослих, об'єктивно оцінити всі обставини, за яких було вчинене діяння, та винести покарання, яке б найбільш відповідало ступеню суспільної небезпеки.

Враховуючи види покарання, які можливо застосовувати до неповнолітніх, а також засади кримінального законодавства про те, що Кримінальний кодекс України має на меті не тільки покарання винного, а й його виправлення, суд має повне право практично у всіх випадках застосовувати при призначенні покарання неповнолітнім статтю 69 Кримінального кодексу України.

Список використаних джерел

1. Василяш В. М. Підстави призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та деякі проблеми встановлення їх у судовій практиці / В. М. Василяш // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 3. – С. 250-257.
2. Кримінальний кодекс України від 26.11.2003р. Офіц. видання. – К. : «Видавничий Дім «Ін Юре». – 240 с.
3. Лобач В. Правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою процесу національного розвитку кожної країни / В. Лобач // Вісник прокуратури. – 2008. – № 9. С. 7-12.

Громко В. Я. Влияние условий жизни несовершеннолетнего на назначенное ему наказание

Статья частично отвечает на вопросы которые возникают в процессе применения несовершеннолетнего отечественного уголовного законодательства, к назначению наказания несовершеннолетним, а также возможности учета судом при назначении наказания несовершеннолетним условий жизни несовершеннолетнего, акцентирует внимание на возможности применения к несовершеннолетнему статьи шестьдесят девятой уголовного кодекса Украина.

Ключевые слова: наказание, несовершеннолетние, назначение наказания.

Gromko V. Y. Influence of Life Designed for Him a Minor Penalty

The influence of juvenile's life conditions on his penalty. The article partially answers the questions arising from the application of the imperfect national legislation to imposing a penalty on juveniles as well as highlights the possibility of taking into consideration juvenile's life conditions during imposing a legal penalty on him. It emphasizes the possibility of applying Article 69 of the Ukrainian Criminal Code to a juvenile.

Key words: punishment, juveniles, sentencing.

УДК 349.23:331.526.3

Лаврів Оксана Ярославівна,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри цивільного права та процесу
Прикарпатського юридичного інституту

ГАРМОНІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз основних принципів трудового права України та європейського права і внесено пропозиції щодо удосконалення проекту Трудового кодексу України в частині нормативного закріплення основних принципів трудового права

Ключові слова: принципи права, галузеві принципи права, гармонізація законодавства, свобода праці.

Постановка проблеми. Ефективність правового регулювання суспільних відносин перебуває у прямій залежності від його відповідності об'єктивним закономірностям їх існування та розвитку. При цьому першоступеневе значення має здатність законодавця вловити основні тенденції і відобразити їх у змісті стиржневих елементів системи права – її принципах. Оскільки саме в принципах права найбільше відображена його сутність у всій багатоаспектності складових його сторін і закономірностей.

Особливо важливо наголосити на необхідності приведення законодавства України про працю у відповідність до основних засад міжнародно-правових стандартів у сфері застосування праці, зокрема, передбачених у конвенціях, положеннях Ради Європи, Європейського Союзу. Нині Україна ратифікувала значну кількість конвенцій Ради Європи і протоколів до них у сфері встановлення та захисту трудових прав працівників. Тому важливо, щоб основні принципи трудового права були узгоджені не тільки між собою, а також із загальними принципами права, з принципами міжнародно-правового регулювання праці, у тому числі регіонального на рівні Ради Європи, Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми гармонізації норм та принципів трудового права в контексті європейської інтеграції порушувались у роботах російських (К. М. Гусов, С. А. Іванов, І. Я. Кисельов, С. П. Маврін, В. І. Миронов, В. М. Толкунова) та українських (Н. Б. Болотіна, В. Я. Буряк, В. С. Венедиктов, В. В. Жернаков, П. Д. Пилипенко, Н. М. Хуторян, М. М. Феськов, Г. І. Чанишева) учених.

Однак, не зважаючи на те, що це питання було предметом дослідження багатьох учених, актуальність його сьогодні є очевидною, коли йде активний процес реформування трудового законодавства та приведення його до вимог міжнародно-правових стандартів.

Постановка завдання. Запропонована стаття ставить за мету з'ясувати узгодженість основних принципів трудового права із принципами міжнародно-правового регулювання праці на рівні Ради Європи, Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою подальшого інтегрування України в євроатлантичний простір є приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу. Дуже хочеться, аби в процесі євроінтеграції вирішальними для діяльності державних органів та посадових осіб, відповідальних за нього, був закріплений у Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України принцип врахування законодавчих актів Європейського Союзу настільки, наскільки це доцільно для України з огляду на економічні, політичні, фінансові та соціальні наслідки прийняття відповідних правових норм, адаптованих до вимог законодавства Європейського Союзу. Тому функціонування правової системи в Україні, яка має сприяти досягненню стабільності у суспільстві, гарантувати верховенство права, права людини і забезпечувати функціонування ринкової економіки, має бути не тільки завданням першого етапу, а найважливішим принципом всього євроінтеграційного процесу, у тому числі і гармонізації законодавства про працю [2, с. 19].

Такий принцип міжнародного права, як принцип поваги до прав людини, займає центральне положення й у національному праві. Тут він являє собою головний загальний принцип права цивілізованих націй. Жодна норма як міжнародного, так і національного права не може йому суперечити. В Україні це положення закріплене Конституцією. Відповідно до ч. 3 ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, що визнаються і гарантуються відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права [9]. У результаті принцип поваги прав до людини і норми, що його конкретизують, перетворюються в унікальну конструкцію, що забезпечує принципову єдність національного і міжнародного права, а також необхідні умови гармонізації і взаємодії національних правових систем одна з одною із міжнародним правом.

У Європі одним із основних джерел трудового права є Європейська соціальна хартія (переглянута) [4]. У ній сформульовані принципові положення стосовно змісту соціальних і трудових прав, які визнані основоположними. Так, ч. 1 Хартії закріплює коло основних трудових прав для європейських держав, вона фактично встановлює той мінімальний рівень прав, нижче якого не може опуститися жодна цивілізована європейська держава, яка визнає демократію, соціальні цінності та ідеали. Зокрема, Хартія розкриває та деталізує такі права: право на працю; право на справедливі, безпечні та здорові умови праці; право на справедливий винагорода; право на організацію та ведення колективних переговорів; право дітей, підлітків та працюючих жінок на охорону; право на професійну орієнтацію та підготовку; право на охорону здоров'я; право на соціальне забезпечення та соціальну і медичну допомогу; право на користування послугами соціального забезпечення; право осіб з фізичними та розумовими вадами на професійне навчання, перекваліфікацію та соціальну реадaptaцію; право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на охорону та допомогу. Незважаючи на те, що Соціальна хартія декларативна і її положення носять рекомендаційний характер, прийняття такого документу має велике значення, оскільки вона заклала основу, обов'язкову вихідну базу для подальшого розвитку трудового і соціального законодавства країн Європейського Союзу.

Важливим кроком, який уже зроблено в цьому напрямку, є закріплення в ст. 3 проекту Трудового кодексу України основних засад правового регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин [10]. Провідним принципом, на якому ґрунтується організація праці в рамках ринкової економіки, є принцип свободи праці, який знайшов своє відображення в проекті Трудового кодексу.

Аналізуючи право на працю, закріплене у Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 року, можна зробити висновок, що зміст права на працю,

встановлений чинним законодавством про працю, а також у проекті Трудового кодексу повністю відповідає вимогам Хартії. Зокрема, таке положення Хартії, як свобода праці, передбачено у ст. 43 Конституції України, п. 1 ч. 1 ст. 3 проекту Трудового кодексу України, а право людини на працю розуміється як можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обирає або на яку вільно погоджується людина. Законодавство України щодо загальної спрямованості державної соціальної політики у напрямку досягнення повної зайнятості, як юридичної гарантії права на працю, утворення та діяльності державної служби зайнятості, безплатності надання нею послуг відповідає вимогам пунктів 1, 2, 5 та 20 ч. 1 Хартії.

Свобода праці – це свобода від примусу до неї. Заборона примусової праці означає неможливість примушування до виконання будь-якої роботи під загрозою здійснення покарання. Україна закріпила в ст. 43 Конституції заборону використання примусової праці відповідно до міжнародно-правових стандартів. Варто зауважити, що ст. 5 проекту Трудового кодексу України, по суті, відтворює положення ст. 4 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод щодо примусової праці [3].

Реалізація права на працю забезпечується також через принцип заборони дискримінації у сфері праці, який знайшов своє закріплення у проекті (п. 4 ч. 1 ст. 3) і за допомогою якого реалізуються не лише трудові, а й інші, пов'язані з ними, права. Важливо відмітити, що порушення принципу про заборону дискримінації у сфері праці є підставою для звернення працівників до суду щодо усунення дискримінації. При цьому завдані збитки підлягають відшкодуванню, включаючи компенсацію моральної шкоди у зв'язку із вчиненою дискримінацією щодо працівника. Проте треба зазначити, що і у чинному трудовому законодавстві, і у проекті Трудового кодексу України відсутня норма щодо встановлення відповідальності роботодавця за дискримінаційні дії стосовно працівника. Тому вважаємо за доцільне доповнити ст. 4 проекту Трудового кодексу України положенням такого змісту: «роботодавці, які допустили дискримінацію у сфері праці, несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну особі».

Серед засад правового регулювання трудових відносин проект Трудового кодексу України (п. 3 ч. 1 ст. 3) закріплює принцип заборони дитячої праці, який відповідає п. 7 Хартії, яка закріплює положення щодо права дітей і підлітків на захист. Цей принцип передбачено і в ряді міжнародних нормативно-правових актів, зокрема в ухваленій 18 червня 1998 року на 86 сесії Міжнародної конференції праці в Женеві Декларації МОП основних принципів та прав у світі праці [1], Конвенції ООН про права дитини [8], а також низці конвенцій Міжнародної організації праці. Наприклад, № 138 «Про мінімальний вік для наймання на роботу» [7] та № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» [6]. Вона є дуже важливою, тому що в ній йдеться про три форми найгіршої дитячої праці – рабство, примусову працю, торгівлю дітьми і використання їх у військових конфліктах.

У чинному законодавстві України про працю також закріплено норми, які регулюють трудові відносини неповнолітніх. Так, у Кодексі законів про працю у 188 статті зазначається, що прийняття на роботу осіб, молодших 16 років, не допускається [5]. Також Закон України «Про охорону праці» забороняє зайнятність неповнолітніх на важких та шкідливих роботах, у небезпечних умовах, під землею, на роботах, пов'язаних із переміщенням важких речей тощо [11]. Праця підлітків 14-18 років дуже чітко регламентована, а праця дітей до 13 років без офіційного оформлення трудових відносин є поза законом. Треба сказати, що проект Трудового кодексу також допускає можливість прийняття на роботу в заклади культури осіб, які не досягли 14-річного віку. Однак поза увагою проекту Трудового кодексу залишаються невизначені питання прийняття

неповнолітніх за рахунок броні, обмеження їх звільнень, що призводить до порушення принципу забезпечення працівникам державних гарантій у сфері праці, закріпленого у проекті кодексу.

Важливим принципом, поряд із іншими основними засадами, є передбачений у п. 10 ч. 1 ст. 3 проекту Трудового кодексу України, який закріплює положення щодо гарантування працівникам своєчасної та у повному розмірі виплату заробітної плати, що забезпечує достатній життєвий рівень для них та їх сімей. Саме здатність людини трудитися і можливість відповідно одержувати гідну оплату за свою працю є одними із головних чинників розвитку правової держави. Так, у п. 4 Хартії проголошено, що кожна праця повинна бути справедливо винагороджена. З цією метою відповідно до нормативних положень, чинних у кожній країні: 1) працівникам повинна бути забезпечена справедлива заробітна плата, тобто достатня для забезпечення задовільного рівня життя; 2) працівники, які мають строкові договори або зайняті неповний робочий час, повинні одержувати справедливу вихідну винагороду; 3) утримання із заробітної плати можуть здійснюватись тільки відповідно до національного законодавства, при цьому працівникові повинні залишатись кошти, необхідні для забезпечення існування його і його сім'ї. Оплата праці повинна бути справедливою, тобто «рівна винагорода за працю рівної цінності». Саме це положення і закріплено у Хартії (п. 3 ст. 4). Кожна праця повинна бути належним чином оплачена, залежно від затраченої робочої сили і кінцевих результатів праці. Без повного використання енергії, потенціалу, здібностей та індивідуальних властивостей людини її професійна діяльність не буде результативною. Тому однією із умов реалізації принципу забезпечення належної винагороди за працю є забезпечення відтворення робочої сили, попит на яку зростає під впливом ринкових перетворень. І в першу чергу у відтворенні робочої сили повинен бути матеріально зацікавлений роботодавець. Тому, вважаємо, відповідне правове закріплення у новому Трудовому кодексі повинен отримати і такий принцип, як матеріальне сприяння роботодавцеві з боку держави у всебічному розвитку особистості працівника.

Проект Трудового кодексу (п. 11 ч. 1 ст. 3) серед основних засад правового регулювання трудових відносин закріплює положення щодо створення належних, безпечних і здорових умов праці та відпочинку. Закріплене у Хартії право кожного на справедливі умови праці включає серед інших і умови праці, які відповідають вимогам безпеки та гігієни, а також право на відпочинок. Небезпека для здоров'я працівника можлива через надмірну за тривалістю та інтенсивністю роботу. У зв'язку із цим доцільно цей принцип у проекті кодексу викласти у такій редакції: «Забезпечення створення належних, безпечних, здорових умов праці та відпочинку, включаючи обмеження робочого часу».

Проект Трудового кодексу України передбачає поряд із розглянутими також ще цілий ряд основних засад правового регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, які притаманні європейській моделі права, ґрунтовне вивчення яких у повному обсязі всіх їх особливостей є необхідним. Йдеться, зокрема, про принцип забезпечення права працівників і роботодавців на свободу об'єднання для захисту своїх прав та інтересів (п. 6 ч. 1 ст. 3 проекту), принцип рівності прав і можливостей працівників, у тому числі гендерної рівності шляхом забезпечення єдності та диференціації умов праці (п. 8ч. 1 ст. 3 проекту), принцип забезпечення працівникам державних гарантій у сфері праці (п. 9 ч. 1 ст. 3 проекту), сприяння веденню колективних переговорів з метою укладання колективних договорів і угод (п. 17 ч. 1 ст. 3), забезпечення права працівників на участь в управлінні юридичною особою-роботодавцем (п. 19 ч.1 ст. 3). Не маючи змоги розглянути їх всіх у межах цієї роботи, зазначимо, що законодавче закріплення повинні отримати і такі принципи трудового права, як рівність усіх працездатних громадян у трудових правах

і особливий державно-правовий захист трудових прав жінок, молоді, інвалідів; обов'язковість відшкодування працівникові шкоди, завданої у процесі трудової діяльності, які відображають ідеї гуманізму, утвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин і які отримали належне закріплення не лише у європейському праві, але і на міжнародному рівні.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок про те, що міжнародно-правові норми включаються в національне законодавство, у структуру конкретних правових актів. Закріплені у проекті Трудового кодексу назви основних принципів трудового права України в цілому відтворюють принципи, закріплені у Хартії. Однак виникає потреба приведення ряду норм трудового законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу щодо реальної можливості реалізувати ці принципи. Відповідність національного законодавства нормам міжнародних стандартів має ґрунтуватись не лише на легально встановлених положеннях нормативно-правових актів, а й на даних щодо реального фактичного їх дотримання.

Список використаних джерел

1. Декларація МОП «Про основні принципи та права у світі праці». Конвенції МОП. – К., 1999. – 39 с.
2. Жернаков В. В. Трудове право на шляху України до Європи: теоретичні та практичні проблеми / В. В. Жернаков // Трудове право України в контексті європейської інтеграції : матер. наук.-практ. конф., м. Харків, 25-27 травня 2006 р. ; за ред. проф. В. С. Венедиктова. – Харків : Українська асоціація фахівців трудового права, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – С. 13-19.
3. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/vis1_03.htm.
4. Европейская социальная хартия // Библиотека журнала «Социальная защита». – М., 1998. – Вып. 2. – 115 с.
5. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відом. Верх. Ради УРСР. – 1971. – додаток до № 50. – Ст. 375.
6. Конвенція МОП № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.declaration.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=128.
7. Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік для наймання на роботу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.declaration.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=128.
8. Конвенція ООН про права дитини // Права людини : Міжнар. договори України. Документи / Л. Кравчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 200 с.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. – Коментар Конституції України. – К. : Інститут законодавства при ВР України, 1996.
10. Проект Трудового кодексу України (реєстраційний № 1108, текст законопроекту до другого читання 2 жовтня 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
11. Про охорону праці : Закон України // Відом. Верх. Ради України. – 2003. – № 2. – Ст. 10.

Лаврив О. Я. Гармонизация основных принципов трудового права Украины с законодательством Европейского союза

В статье проведено сравнительно-правовой анализ основных принципов трудового права Украины и европейского права и внесено предложения по усовершенствованию проекта Трудового кодекса Украины в части нормативного закрепления основных принципов трудового права

Ключевые слова: *принципы права, отраслевые принципы права, гармонизация законодательства, свобода труда.*

Lavriv O. Y. Harmonization of basic principles of the Ukraine Labour Law and European Union Legislation

The article conduct a comparative and legal analysis of basic principles of the Ukrainian Labour Law and the European Law and proposes improving the draft of the Labour Code of Ukraine in the part of normative regulation of basic principles of the Labour Law

Key words: *principles of law, branch principles of law, harmonization of the legislation, freedom of Labour*

УДК 340.1

Юхимюк Ольга Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

ФУНКЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

У статті проаналізовано місце і роль тлумачення норм права в процесі правозастосування. Функції тлумачення норм права в процесі правозастосування – це основні завдання та напрямки роз'яснення змісту правових норм з метою їх однакового розуміння, застосування та прийняття законного правозастосовного рішення.

Ключові слова: тлумачення, правозастосування, функції.

Постановка проблеми. Загальний та абстрактний характер норм права виступає їх ключовою ознакою, адже вони покликані розповсюджувати свою дію на широке коло суб'єктів та ситуацій. У той же час норми права реалізуються у конкретних діях суб'єктів, застосовуються у певних ситуаціях. У процесі їх правозастосування виникає необхідність конкретизувати ті чи інші змістові елементи норм права, що виражені в загальній та абстрактній формі, і, таким чином, приблизити зміст норм права до конкретної життєвої ситуації. Тому при недостатній системності, плановості та координованості законотвірчих процесів тлумачення з метою правозастосування часто виявляється найважливішим, а інколи – практично єдиним засобом пристосування закону до динамічних суспільних відносин. Як показує сучасна юридична практика, тлумачення норм права було і залишається виключно дієвим інструментом врегулювання і аргументації правозастосовної діяльності, хоч разом з тим воно набуває універсального значення для всієї юридичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження питання тлумачення норм права в контексті правозастосування склали праці відомих учених, зокрема таких, як Є. Васьковський, Ю. Власов, Л. Воеводін, М. Вовпенко, В. Елькінд, А. Заєць, О. Зайчук, С. Комаров, О. Копиленко, М. Коркунов, П. Люблінський, М. Марченко, І. Михайлівський, Д. Михайлович, А. Міцкевич, П. Недбайло, М. Онищук, Н. Оніщенко, А. Піголкін, Ю. Тихомиров, Ю. Тодика, В. Хропанюк, Г. Шершеневич та ін.

Сучасні теоретичні дослідження проблем тлумачення висвітлюють у курсах лекцій або навчальних посібниках з теорії держави та права такі автори, як А. Венгер, В. Котюк, В. Лазарев, О. Скакун, М. Цвік, О. Черданцев, А. Шабуров та ін. Проблемам тлумачення правових норм присвячено монографії А. Смірнова та А. Манукяна, Ю. Власова.

Зв'язки тлумачення норм права з правозастосовною діяльністю аналізувалися у працях С. Алексєєва, В. Копейчикова, П. Рабіновича, Ю. Шемчушенка, Ю. Бро, І. Дюрягіна та ін. Частково питання функцій тлумачення норм права висвітлені в публікаціях А. Зайця, О. Капліної, М. Михайловича, М. Молибога.

Постановка завдання. Метою виокремлення функцій тлумачення норм права в контексті правозастосованої діяльності є більш ґрунтовне вивчення цілей, яких досягає суб'єкт правозастосування, з'ясовуючи та роз'яснюючи зміст правової норми, а також впливу результатів тлумачення на якість правозастосованих рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правозастосовну діяльність у теорії права прийнято розглядати як велику та різносторонню діяльність державних органів і посадових осіб, що зводиться насамперед до прийняття рішень та безпосереднього видання правозастосованих актів. Разом з тим правозастосування є складним процесом, який включає окремі етапи щодо встановлення фактичних обставин конкретної життєвої ситуації, пошук правових засад вирішення справи і, власне, безпосереднє її вирішення.

У той же час термін «тлумачення» в правовій сфері використовується в кількох значеннях:

- 1) тлумачення виступає як інтелектуальний процес розуміння та пізнання правової норми, що виражається в сукупності способів (прийомів) тлумачення;
- 2) тлумачення розглядається як діяльність певних суб'єктів (офіційне та неофіційне тлумачення), що має різну обов'язковість для правозастосовувачів;
- 3) тлумачення постає у вигляді результату інтелектуального процесу розуміння та пізнання правової норми, вираженого в мовній формі, що називається тлумаченням за обсягом (буквальне, поширювальне і обмежувальне) [5, с. 272].

Тлумачення норми права (як і її вибір) у процесі правозастосування здійснюється в нерозривному зв'язку із встановленням обставин справи. Фактичні обставини є тією передумовою, яка нерідко спрямовує думку інтерпретатора на ту чи іншу частину норми, ставить перед ним питання, що дають можливість розкрити її зміст стосовно конкретних обставин [1, с. 258]. Варто підкреслити, що в процесі вибору та аналізу юридичної норми здійснюється не тлумачення взагалі, а особливе, правозастосовне тлумачення, яке органічно вплітається у владно-організуючу діяльність компетентного органу щодо забезпечення реалізації правових норм та індивідуального врегулювання суспільних відносин [1, с. 259].

У процесі правозастосування тлумачення норм права має на меті однакове, правильне розуміння всіма суб'єктами правовідносин дійсного змісту правової норми. Разом з тим тлумачення вибраної правової норми передбачає звернення правозастосовувача до офіційного тексту відповідного нормативного акта, ознайомлення зі всіма можливими змінами та доповненнями його первинної редакції, а також з офіційним тлумаченням (роз'ясненням) застосовуваної норми.

Офіційне тлумачення прийнято в теорії держави і права визначати як юридично обов'язкове роз'яснення правових приписів спеціально уповноваженими на це органами. Офіційне тлумачення – це свого роду загальнообов'язкова директива про те, як правильно застосовувати певну норму. Обов'язковість офіційного тлумачення передбачає обов'язок правозастосовного органу: по-перше, шукати та вивчати акти тлумачення застосовуваних норм; по-друге, дотримуватись їх у разі розходження власних уявлень про зміст застосовуваних норм з вказівками актів офіційного тлумачення [7, с. 545]. Зі свого боку, офіційне тлумачення поділяється на нормативне (автентичне та легальне) і казуальне (судове та адміністративне).

Варто підкреслити, що необхідність правозастосовного тлумачення часто пов'язана з використанням у законодавстві формально невизначених правових норм, у тому числі оціночних понять. Формально невизначені правові норми – це такий різновид правових норм, які закріплені у статтях нормативно-правових актів із використанням формально невизначених термінів (понять). Формально невизначені терміни – форма виразу

оціночно-правових понять, спосіб закріплення соціально значущих явищ, як, будучи тотожними за зовнішніми параметрами, можуть мати різну значимість залежно від особливостей конкретних правовідносин.

За ступенем визначеності (точніше невизначеності) такі поняття можна поділити на дві групи: оціночні і напівоціночні (проміжні між оціночними і формально визначеними). Оціночне поняття – це закріплена у правовій нормі абстрактна характеристика соціальної значимості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації, завдяки чому забезпечується юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким властива зафіксована у юридичній нормі значущість [4, с. 25-26].

Отже, інтерпретація соціальної значущості окреслених такими поняттями явищ може бути пов'язана зі специфікою конкретної життєвої ситуації. Вони можуть по-різному тлумачитись залежно від суб'єкта правозастосування і створюють можливості правозастосувального розсуду у процесі формування юридичної оцінки.

При здійсненні тлумачення (в тому числі в процесі правозастосування) варто виділяти сферу, об'єкт та предмет тлумачення.

Сферою тлумачення права є сфера об'єктивного права, тобто сукупність норм, що містяться у джерелах (формах) права та мають потребу в усвідомленні та роз'ясненні як уповноваженими органами держави та їх посадовими особами, так і суб'єктами права у процесі правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та інших правових форм діяльності [3, с. 66].

Відповідно об'єктом тлумачення виступає норма права, що виражена в приписах законів та підзаконних актів, нормативних договорів та інших форм права, а також у правоположеннях проектів нормативно-правових актів, які підготовані до прийняття [6, с. 434].

Безпосереднім предметом інтерпретації права виступає юридичний текст, який міститься у відповідних джерелах права (нормативно-правових актах, правових договорах, правових прецедентах тощо). Безпосереднім предметом тлумачення (зокрема при правозастосуванні – О.Ю.) можуть бути як нормативно-правові акти або інші форми права в цілому, так і окремі правові приписи (статті, пункти, абзаци нормативно-правового акта тощо). У деяких випадках предметом правотлумачної діяльності виступають і відповідні матеріали, пов'язані з виданням та функціонуванням тих чи інших форм права (тексти законопроектів, програми політичних партій, стенограми засідань, на яких були ухвалені відповідні юридичні акти, матеріали практики тощо). Вони дозволяють дійти обґрунтованого висновку щодо дійсного змісту норм права, втілених у відповідному юридичному тексті, визначити не тільки «букву», а й «дух» закону або іншого акта, що підлягає тлумаченню [2, с. 421-422]. У процесі правозастосування це інколи породжує необхідність звернутись до нових фактів у справі або ж, навпаки, з'ясується, що деякі факти взагалі не стосуються конкретної справи.

Частим явищем, яке обумовлене недосконалістю систематизації сучасного законодавства, його суттєвою деструктурованістю та неузгодженістю, є те, що в процесі правозастосування спостерігаються прогалини та колізії в законодавстві. Під прогалинами розуміють повну або часткову відсутність (пропуск) необхідних юридичних норм у чинних законодавчих актах, якими, виходячи з принципів права, мають бути врегульовані певні суспільні відносини [6, с. 427]. Колізії в законодавстві – суперечності та розбіжності між нормами права, закріплені у приписах нормативно-правових актів, що регулюють однакові правові відносини і виявляються в процесі їх застосування компетентними органами і уповноваженими посадовими особами [6, с. 431].

І прогалини, і колізії в праві пропонується переборювати шляхом подолання. Це спосіб, який у процесі застосування норм права при виявленні прогалин дозволяє реалізовувати аналогію закону, аналогію права чи міжгалузеву аналогію (субсидіарне застосування норм права), а також тимчасово вирішувати правові колізії, хоча й не знімає суперечностей. Зокрема, суб'єкту правозастосування пропонується на основі загальних правил щодо темпоральної (часової), ієрархічної (субординаційної), змістової характеристик правової норми здійснювати загальне тлумачення нормативних актів, особливо коли вибір між нормами неможливо зробити на підставі колізійних норм (норм-арбітрів).

Отже, функції тлумачення норм права в процесі правозастосування можна окреслити як основні завдання та напрямки роз'яснення змісту правових норм з метою їх однакового розуміння, застосування та прийняття законного правозастосовного рішення.

До функцій тлумачення норм права в правозастосовній діяльності відносяться:

- 1) пізнавальна (інформаційна) – пізнання інтерпретатором сутності норми права, яка дістала своє вираження у нормативному розпорядженні;
- 2) конкретизувальна – уточнення норми права з урахуванням певної справи, визначених обставин;
- 3) регулятивна – виконання офіційним актом тлумачення спільно з нормою регулятивних функцій;
- 4) правоконтролююча – виявлення недоліків норми права і доведення до відома відповідних правотворчих органів про необхідність її удосконалення;
- 5) правозабезпечувальна – утримання від свавільного застосування нормативних приписів, забезпечення єдності, законності та безперервності правового регулювання, ефективності правозастосовної діяльності [3, с. 67];
- 6) правокompенсаційна – застосування аналогії закону, аналогії права, міжгалузевої аналогії та тимчасове подолання правових колізій;
- 7) освітньо-виховна – підвищення рівня правової свідомості та правової культури суб'єкта правозастосування в результаті виникнення необхідності опрацювання значної кількості як нормативно-правового, так і науково-юридичного матеріалу.

Висновки. У цілому процес тлумачення норм права є важливою складовою частиною правозастосування і спрямовується на з'ясування за допомогою певних засобів дійсної волі законодавця, вираженої в нормах права, та її роз'яснення іншим особам. Значимість тлумачення як стадії правозастосовної діяльності проявляється у частому його використанні, і саме в правозастосованні інтерпретація норм права отримує офіційний зовнішній вираз і втілюється у правозастосовному акті. Здійснюючи тлумачення норм права, суб'єкт правозастосування не лише якісно та кваліфіковано вирішує справу, а й сприяє забезпеченню цілісного функціонування механізму правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Проблемы теории права. Курс лекций в 2-х томах / С. С. Алексеев. – Т. 2. – Свердловск, 1973. – 418 с.
2. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка; д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2010. – 584 с.

3. Заєць А. Г. Тлумачення правових норм у сучасних умовах: функції та методи / А. Г. Заєць // Держава і право. – Вип. 37. – Київ, 2007. – С. 66-71.
4. Косович В. Формально невизначені терміни як засіб правового впливу / В. Косович // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Сер. юрид. – 2010. – Вип. 50. – С. 25-31.
5. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева – Х. : ТОВ «Одісей», 2008. – 432 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
7. Червонюк В. И. Теория государства и права: учебн./ В.И. Червонюк. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 704 с.

Юхимюк О. М. Функции правоприменительного толкования права

В статье проанализировано место и роль толкования норм права в процессе правоприменения. Функции толкования норм права в процессе правоприменения – это основные задания и направления разъяснения содержания правовых норм с целью их одинакового понимания, применения и принятия законного правоприменительного акта.

Ключевые слова: толкование, правоприменимый, функции.

Iukhymiuk O. M. The functions of law application interpretation of law norm

The article deals with the role and place of the interpretation of law norm in the process of law application. The functions of the interpretation of law norm in the process of law application are the main tasks and trends of explanation of law norm content with the purpose of the same understanding, the usage and adoption of the legal law application decision.

Key words: interpretation, law application, functions

УДК 343.241(477)

Марисюк Костянтин Богданович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА
У СФЕРІ МАЙНОВИХ ПОКАРАНЬ
У ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ У СКЛАДІ РУМУНІЇ
(1919-1940 РР.)**

Стаття висвітлює питання кримінально-правової політики у сфері майнових покарань у Північній Буковині у складі Румунії в період 1919-1940 рр. Досліджено їх види та підстави застосування. Звернено особливу увагу на проблеми, які мали місце при стягненні майнових покарань того часу.

Ключові слова: покарання, конфіскація, штраф.

Постановка проблеми. Перед історико-теоретичними дисциплінами у системі юридичних наук сьогодні постає важливе завдання з оновлення свого змісту, переорієнтації на дослідження державно-правової реальності під кутом загальноновизнаних взірців демократії, функціонування соціальної і правової систем, механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини.

Для цього теоретики та історики держави і права повинні критично переосмислити ті напрацювання, що були зроблені в попередній період, запропонувати нові підходи до розв'язання актуальних проблем та шляхи їх вирішення.

На вирішення зазначених вище завдань і спрямована ця публікація, а точніше – на дослідження суті кримінально-правової політики у сфері майнових покарань у Північній Буковині у складі Румунії в період 1919-1940 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До цього часу вітчизняні науковці не приділяли своєї уваги не лише питанням майнових покарань у Північній Буковині у складі Румунії досліджуваного періоду, але й кримінальному праву Румунії загалом. Саме тому основною джерельною базою стали публікації таких румунських науковців, як Л. Марку, М. Радулеско, А. Цезар та ін.

Постановка завдання. Розуміємо, що в межах однієї короткої публікації неможливо повною мірою висвітлити всі проблемні аспекти задекларованої теми, тому зосередимо свою увагу на найбільш важливих, з нашої точки зору, питаннях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові перетворення у Буковині розпочались одразу ж після їх військової окупації та проголошення їх об'єднання з Королівством Румунія [1, с. 125].

Проте, на відміну від інших галузей права, у сфері кримінального права румунська влада не пішла шляхом запровадження на окупованих територіях старого королівського законодавства безпосередньо або шляхом адаптації останнього до нових умов. Чи не основною причиною цього рішення стало те, що на різних територіях діяло доволі різноманітне законодавство – австрійське (Кримінальний кодекс Австрії 1852 р., наприклад, на території Буковини), угорське (Кримінальний кодекс Угорщини 1878 р. – на

території Трансильванії), російське (Кримінальне уложення 1903 р. – на території Бессарабії) [3, s. 134; 5, s. 399; 6, s. 540-541].

На думку М.Ж. Радулеско, жоден з вказаних вище кодексів уже не відповідав вимогам і потребам суспільства, а також передовим правовим поглядам першої половини ХХ ст. у сфері систематизації кримінального законодавства [6, с. 541].

Саме тому окупаційна влада визнала за краще не рятувати уже й так доволі застарілі норми чинного кримінального права, а починаючи з 1920 р., розпочала вироблення нового, що вилилось у прийнятій 18 березня 1936 р. Кримінальний кодекс (далі – КК) Румунії, який вступив у дію з 1 січня 1937 р. [3, s. 134; 5, s. 400-401].

За правильним твердженням І. Новосівського, згаданий Кримінальний кодекс Румунії був доволі прогресивним для свого часу. Законодавці «брали до уваги новітні течії у науці кримінального права і приймали їх, коли такі відповідали потребам побороювання і охорони від злочинності» [1, с. 138].

Аналізуючи систему кримінальних покарань, передбачених у розділі II КК Румунії 1936 р., можна констатувати, що вона була надзвичайно складною і доволі важкою для практичного застосування. Такий висновок можна зробити хоча б з того, що законодавцем окремо закріплювалось коло покарань, які могли застосовуватись за вчинення тяжкого злочину загального характеру, тяжкого політичного злочину (ст. 22 [4]), нетяжкого злочину загального характеру, нетяжкого політичного злочину (ст. 23 [4]), кримінально караного адміністративного правопорушення (ст. 24 [4]). Окрім того, самостійно існували т. зв. додаткові (ст. 25) [4] та допоміжні (ст. 26) [4] покарання.

Варто зазначити, що розробники Кримінального кодексу Румунії 1936 р. явно віддавали перевагу покаранням, спрямованим проти особи. Так, за тяжкі злочини загального характеру та тяжкі політичні злочини, здійснювались покарання лише цієї категорії [5, s. 403]. Такого ж роду домінування, хоч і не настільки повне, можна простежити і щодо інших груп основних покарань [3, s. 134].

У той же час не можна стверджувати, що значення інших видів покарань було абсолютно нівельовано. Незважаючи на те, що вони на практиці відігравали скоріше допоміжне, другорядне значення, однак застосовувались доволі часто та виступали впливовим каральним засобом свого часу. Насамперед це твердження можна застосувати до майнових покарань.

Серед згаданої групи особливо чітко та повно було врегульовано покарання у виді *штрафу*. Штраф як основне покарання міг призначатись за вчинення нетяжкого злочину загального характеру, нетяжкого політичного злочину (ст. 23) [4], кримінально караного адміністративного правопорушення (ст. 24) [4]. Також його можна було призначати у виді додаткового покарання (ст. 25) [4].

Значним досягненням розробників досліджуваного кодексу було чітке закріплення рамок згаданого покарання, що не завжди робилось у законодавстві інших держав цього періоду. Так, за вчинення нетяжкого злочину загального характеру та нетяжкого політичного злочину штраф міг бути призначений у розмірі від 2000 до 20000 лей, крім випадків, коли закон передбачав іншу максимальну суму (ст. 23) [4], а у випадку – вчинення кримінально караного адміністративного правопорушення – у розмірі від 50 до 1500 лей (ст. 24) [4].

Варто зазначити, що згаданий КК Румунії досить чітко дотримувався встановлених розмірів штрафу (за винятком 3-х статей, які передбачали вищі розміри штрафу, ніж ті, що були закріплені у ст. 23). Максимальний розмір штрафу передбачався у ч. 2 ст. 315 і становив 100000 лей [4].

Цікавим можна вважати варіант визначення розмірів штрафу як додаткового покарання. З цього приводу ст. 25 КК Румунії 1936 р. містила припис, що згадане покарання призначається «... у максимальних і мінімальних межах, встановлених для штрафу як основного покарання, тільки за вчинення злочину середньої тяжкості» [4]. Варто окремо підкреслити, що суд не міг застосовувати це покарання як додаткове, якщо покарання у виді позбавлення волі перевищувало шість місяців (ч. 3 ст. 25) [4].

Відповідно до ст. 52 та ст. 53, штраф мав два види, а саме виправний та поліційний. Відповідно до ст. 52, виправний штраф накладався на користь держави як самостійне покарання або як додаток до інших покарань (ч. 1 ст. 52) [4].

У межах мінімального і максимального розміру, встановленого законом за вчинений злочин, при призначенні штрафу, суд зобов'язаний був брати до уваги фінансове становище злочинця та встановлювати такий розмір штрафу, щоб він ускладнив його (засудженого) звичайне проживання, однак не завадив виконанню обов'язків, пов'язаних з утриманням та навчанням осіб, що перебувають на його утриманні (ч. 2 ст. 52) [4].

З цього приводу М. Ж. Радулеско звертав увагу на те, що оскільки основною метою досліджуваного покарання є зменшення прибутків винного, тобто створення певних обмежень щодо звичного для нього життя, тому покарання має бути пропорційним до його прибутків. Лише у цьому випадку штраф досягне своєї мети як покарання. Відтак для заможних осіб він має бути більшим, ніж для бідних [6, s. 557-558].

Якщо суд вважав, що навіть сума максимального штрафу була недостатньою, він міг на підставі спеціально мотивованого рішення призначити штраф, який перевищує цей максимум. Вищевказаний виняток застосовувався лише тоді, коли виправний штраф був основним покаранням або став таким завдяки застосуванню пом'якшувальних обставин, які дали змогу замінити цим покаранням тюремне ув'язнення (ч. 3 ст. 52) [4].

Поліційний штраф, відповідно до ст. 53, накладався як основне або як додаткове покарання до ув'язнення в ізоляторі і стягувався на користь комуни, де було вчинено злочин [4].

Безсумнівним досягненням румунських законодавців можна вважати те, що їм вдалося у нормах кодексу дуже чітко закріпити питання, пов'язані з наслідками несплати покарання у виді штрафу. Так, передбачалось, що засуджений зобов'язаний був представити у канцелярію суду, який виголосив обвинувачувальний вирок, квитанцію про повну сплату штрафу протягом одного місяця з моменту, коли рішення набуло статусу остаточного (ч. 1 ст. 54) [4].

Якщо засуджений не сплатив штраф у вищезазначений термін, то, відповідно до законодавства, він зобов'язаний був відпрацювати несплачену суму штрафу з урахуванням оплати за кожен день. Таке відпрацювання за виправний штраф виконувалося в пенітенціарних колоніях, а за поліційний штраф – у містах, муніципальних органах управління, сільських комунах, адміністраціях жудеца (*адміністративна одиниця Румунії – ред.*) (ч. 2 ст. 54) [4].

Винятком зі згаданого правила була ситуація, коли протягом вищезгаданого одного місяця засуджений надав докази, що через своє матеріальне становище він не спроможний сплатити штраф у зазначений термін, і попросив та отримав від суду дозвіл на сплату штрафу частинами (ч. 3 ст. 54) [4]. За умови несплати штрафу частинами у встановлений термін засуджений притягувався до відпрацювання несплаченої суми штрафу (ч. 4 ст. 54) [4]. 60% від оплати праці засудженого мало надходити на покриття штрафу, а решта йшла на утримання засудженого до повної сплати штрафу (ч. 5 ст. 54) [4].

Якщо засуджений не міг або відмовлявся працювати, то суд мав право прийняти рішення про звичайне затримання (якщо штраф накладався за вчинення злочину) або ув'язнення в ізоляторі (якщо штраф накладався за вчинення кримінально караного адміністративного правопорушення) (ч. 5 ст. 54) [4]. Тривалість утримання у виправній в'язниці при звичайному затриманні або ув'язнення в ізоляторі у таких самих випадках визначалася з розрахунку 50 лей штрафу за кожен день ув'язнення. Але ніколи позбавлення волі, яким був покараний злочинець за злочин, не могло перевищувати 6 місяців, а у випадку застосування ч. 3 ст. 52 – 1 року [4]. У випадку, якщо злочинець був засуджений за вчинення кримінально караного адміністративного правопорушення, цей термін не міг перевищувати 15 діб ув'язнення в ізоляторі (ч. 6 ст. 54) [4].

Штраф, замінений виправним ув'язненням, звичайним затриманням або ув'язненням в ізоляторі за наявності пом'якшувальних обставин, проголошених апеляційним судом, не міг бути замінений позбавленням волі на строк більший, ніж максимальний строк покарання, передбачений за такий злочин (ч. 7 ст. 54) [4].

Засуджений підлягав звільненню від виконання робіт, які він повинен здійснити, або від позбавлення волі після сплати відповідної залишкової суми штрафу, яку необхідно було сплатити (ст. 55) [4].

Відповідно до ст. 57, кошти, отримані від сплати штрафу, належали державі й утворювали спеціальний «Фонд штрафів», передбачений у бюджеті. Підпорядковувався згаданий фонд Міністерству юстиції Румунії (ч. 1 ст. 57) [4]. Цей фонд призначався для будівництва та розвитку пенітенціарних установ, для покриття витрат на допомогу та нагляд патронажних товариств щодо полегшення соціального перевиховання ув'язнених (ч. 2 ст. 57) [4].

Окрім згаданих у розділі II видів покарань, КК Румунії 1936 р. окремо містив і перелік т. зв. заходів безпеки (розділ IV). Саме до них, окрім, наприклад, ізоляції божевільних злочинців у психіатричних лікарнях, ізоляції бродяг та жебраків у будинку праці, вислання іноземців [6, s. 561], було віднесено й ще один традиційний вид майнових покарань – *конфіскацію майна* (ст. 71) [4]. Варто зазначити, що законодавець вів мову лише про *спеціальну конфіскацію*, не передбачаючи у жодній статті загальної конфіскації майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 80, суд з урахуванням прав третіх осіб міг ухвалити рішення щодо конфіскації:

- 1) речей, здобутих злочинним шляхом;
- 2) речей, які служили або були призначені для вчинення злочину, якщо вони є власністю виконавця вчинення злочину, підбурювача або іншого співучасника вчинення злочину;
- 3) незаконних речей [4].

Згадані вище речі у випадку, якщо вони завдавали або могли завдати шкоду громадському здоров'ю, після конфіскації мали бути знищені (ч. 2 ст. 80) [4].

Конфіскація вищезазначених речей могла бути здійснена навіть якщо виконавець, підбурювач або інший співучасник вчинення злочину є такими, що не підлягають покаранню, або якщо щодо них кримінальне обвинувачення не може застосовуватися, або якщо щодо них винесено наказ або рішення про сплату або несплату штрафу (ч. 3 ст. 80) [4].

Конфісковані речі підлягали продажу на користь держави, а отримані кошти надходили до «Фонду штрафів», передбаченого у ст. 57. Міністерство юстиції могло прийняти рішення щодо використання конфіскованих речей у кримінальних навчальних музеях або для розширення їх експозицій (ч. 4 ст. 80) [4].

Окрім КК Румунії 1936 р., значне коло нормативно-правових актів торкалось питань, пов'язаних з майновими покараннями. Особливу увагу привертають закони, які доповнювали чи тлумачили згаданий вище КК. Серед них варто виокремити закон, введений у дію в січні 1938 р., який встановлював заборону на користування у громадських місцях «руською» мовою. За порушення його приписів (а таке порушення розцінювалось як «образу румунської нації») передбачалось покарання у виді штрафу до 20000 лей або позбавлення волі до двох років [2, с. 17].

Висновки. Підсумовуючи усе вищесказане можна констатувати, що ставлення румунського законодавства до майнових покарань у першій половині ХХ ст. характеризується їх другорядністю у порівнянні з покараннями, спрямованими проти особи. У той же час саме майнові покарання відіграли роль того необхідного та дієвого доповнення до останніх у тих випадках, коли самих лише покарань проти особи було недостатньо для належного впливу на злочинця або коли застосовувати останні було недоцільно через незначну тяжкість діяння.

Список використаних джерел

1. Новосівський І.М. Нарис історії права Буковини і Басарабії / І.М. Новосівський. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто : META Publishing Co., 1986. – 180 с.
2. Суляк С. Молдавия и русский мир: история и современность (к 650-летию молдавской государственности) / С. Суляк. // Международный исторический журнал «Русин» [Кишинев]. – 2009. – № 1(15). – С. 7-24.
3. Cezar A. Introducere in istoria dreptului Românesc / A. Cezar. – Craiova : Universitatea Spiru Haret, 2009. – 197 s.
4. Codul Penal din 17 martie 1936 (Codul Penal din 1936) – Carol al II-lea // Monitorul Oficial 65 din 18 martie 1936 (M. Of. 65/1936) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://freelex.wolterskluwer.ro/DocumentView.aspx?DocumentId=00033229>; Дата доступу: 10.03.2011 р.
5. Firoiu D., Marcu L. Istoria dreptului Românesc. Partea a doua / D. Firoiu, L. Marcu. – București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987. – 501 s.
6. Radulesco M.J. Le Projet de Code Pénal Roumain / M. J. Radulesco. // Bulletin mensuel de la société de législation comparée. – 1928. – № 10 – 12 (Octobre – Décembre). – S. 540 – 596.

**Марисюк К. Б. Уголовно-правовая политика
в сфере имущественных наказаний в Северной Буковине
в составе Румынии (1919-1940 гг.)**

Статья освещает вопросы уголовно-правовой политики в сфере имущественных наказаний в Северной Буковине в составе Румынии в период 1919-1940 гг. Исследовано их виды и основания применения. Обращено особое внимание на проблемы, которые имели место при взыскании имущественных наказаний того времени.

Ключевые слова: наказание, конфискация, штраф.

**Marysyuk K. B. The criminally-law policy in sphere
of property punishments in Northern Bukovina as a part of Romania (1919-1940)**

The article lights the issue of criminal policy on property punishments in the Northern Bukovina and Bessarabia as a part of Romania in the period of 1919-1940. It is investigated their kinds and the application bases. It is paid special attention on problems which took place at collecting of property punishments of that time.

Key words: punishment, confiscation, penalty.

УДК 343.112

Томин Сергій Володимирович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПІДТРИМАННЯ ПРОКУРОРОМ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НЕЗАКОННИЙ ЗБУТ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті досліджуються особливості підтримання прокурором державного обвинувачення у справах про незаконний збут наркотичних засобів. Автор аналізує основні способи та елементи підготовки державного обвинувача до судового засідання у справах про незаконний збут наркотичних засобів, з'ясовує роль та завдання державного обвинувача на стадії попереднього розгляду справ, характеризує особливості участі прокурора у судовому слідстві, обґрунтовує необхідність забезпечення взаємодії державного обвинувача та працівників правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Ключові слова: державне обвинувачення, наркотичні засоби, сторона захисту, допустимість доказів, оперативна закупка, судове слідство.

Постановка проблеми. Істотні соціальні та економічні перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні, супроводжуються таким негативним явищем, як зростання злочинності. Особливу тривогу викликає зростання злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів.

Масштаби і темпи поширення злочинів про незаконний обіг наркотичних засобів на території України створюють безпосередню і реальну загрозу життєво важливим інтересам людей, суспільства і держави, істотно перешкоджають можливості їх прогресивного розвитку, негативно впливають на соціальну стабільність суспільства, є криміногенним фактором, який сприяє вчиненню злочинів інших видів.

Це вимагає від правоохоронних органів значних зусиль з розкриття, розслідування цієї категорії злочинів та судового розгляду відповідних кримінальних справ.

Одним з правоохоронних органів, що здійснюють кримінальне розслідування, є прокуратура України, яка наділена відповідними повноваженнями не тільки на досудових стадіях, але й під час розгляду кримінальних справ у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Вимоги Конституції України та закону України «Про прокуратуру» визначають, що у всіх кримінальних справах, які надійшли до прокурора з обвинувальним висновком і які направлені до суду, він зобов'язаний підтримувати державне обвинувачення. До таких справ відносяться і всі справи про незаконний обіг наркотичних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовим та криміналістичним аспектам підтримання прокурором державного обвинувачення присвячені праці таких науковців, як В. І. Басков, О. Я. Баєв, Ю. М. Грошевий, В. В. Долежан, В. С. Зеленецький,

Г. А. Зорін, М. Г. Зоріна, П. М. Каркач, М. В. Косюта, В. Т. Маляренко, І. Є. Марочкін, М. І. Мичко, Ю. Є. Полянський, М. В. Руденко, В. М. Савицький, В. В. Сухонос, П. В. Шумський, та ін. У своїх працях вони досліджували організаційно-правові проблеми підтримання прокурором державного обвинувачення та підвищення його ефективності в цілому, не зосереджуючи увагу на особливостях реалізації цієї функції під час судового розгляду окремих категорій кримінальних справ.

Постановка завдання. Однак з огляду на складність, багатоепізодність злочинів про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, наявність значної кількості помилок при кваліфікації дій осіб, які притягувалися до відповідальності, порушення органами досудового слідства та дізнання вимог КПК під час провадження слідчих дій, неправильне оформлення документів про речові докази, неналежну якість прокурорського нагляду на досудових стадіях кримінального процесу виникає необхідність наукового дослідження підтримання прокурором державного обвинувачення у суді у справах цієї категорії як засобу усунення недоліків, допущених стороною обвинувачення на попередніх стадіях.

Саме у цьому полягає мета нашого дослідження. Основними завданнями при цьому є такі:

- 1) з'ясувати основні способи та елементи підготовки державного обвинувача до судового засідання у справах про незаконний збут наркотичних засобів, а також питання, які він при цьому повинен з'ясувати;
- 2) окреслити роль та завдання державного обвинувача на стадії попереднього розгляду справ про злочини зазначеної категорії;
- 3) визначити особливості участі прокурора у судовому слідстві у справах про незаконний збут наркотичних засобів;
- 4) охарактеризувати засоби реагування державного обвинувача на заяви сторони захисту про недопустимість та необґрунтованість доказів, які підтверджують умисел підсудного на збут наркотичних засобів;
- 5) обґрунтувати необхідність організаційно-правового забезпечення взаємодії державного обвинувача та працівників правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підтримання державного обвинувачення у кримінальних справах про незаконний збут наркотичних засобів у суді першої інстанції можна поділити на декілька етапів:

- 1) підготовка прокурора до участі в судовому процесі;
- 2) участь прокурора у попередньому розгляді справи суддею;
- 3) участь прокурора в судовому слідстві;
- 4) участь прокурора у судових дебатах.

При підготовці до судового розгляду у цій категорії кримінальних справ державний обвинувач повинен ретельно вивчати матеріали справ [10]. Для цього йому перш за все необхідно отримати наглядове провадження з письмовою вказівкою прокурора про підтримання обвинувачення.

З метою детального вивчення кримінальної справи, а саме матеріалів, відсутніх у наглядовому провадженні, протоколів допитів обвинуваченого, свідків, «покупців», оперативних працівників, свідків захисту, висновків фахівців та експертів, скарг і клопотань сторони захисту, заявлених на досудовому слідстві, державному обвинувачеві необхідно ознайомитись із кримінальною справою у суді і зробити з неї необхідні виписки.

При вивченні кримінальної справи державному обвинувачеві потрібно передбачати можливі доводи (акти протидії) сторони захисту щодо допустимості доказів, зібраних стороною обвинувачення, і врахувати, що, як правило, кримінальна справа про незаконний збут наркотичних засобів порушується на підставі результатів ОРД за фактом проведення оперативної закупки. Як показує вивчення практики, основою стратегії захисту в суді є протидія, спрямована на визнання неприпустимими доказів, отриманих на основі результатів ОРД. Завдання ж державного обвинувача – підготуватися до типових засобів протидії та за наявності законних підстав всіма не забороненими засобами підтвердити законність отримання доказів обвинувачення та їх достатність для підтвердження обставин справи. Тому при вивченні кримінальної справи необхідно звернути увагу на помилки та порушення закону, допущені при проведенні ОРД, і підготуватися до їх нейтралізації в суді.

Слабка підготовка державного обвинувача до участі у судовому розгляді кримінальної справи дискредитує прокуратуру як орган, який представляє інтереси держави в суді. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка про доцільність участі призначуваного державного обвинувача у здійсненні нагляду за законністю досудового розслідування та перевірки матеріалів кримінальної справи в момент затвердження обвинувального висновку [5, с. 36] або ж навіть значно раніше – безпосередньо після пред'явлення особі обвинувачення [2, с. 120] шляхом прийняття про це відповідного рішення керівником прокуратури.

У справах про збут наркотичних засобів така рекомендація є особливо актуальною з огляду на їх складність та багатоепізодність.

Як свідчить аналіз практики підтримання державного обвинувачення в окремих категоріях кримінальних справ, така пропозиція ефективно реалізується у діяльності органів прокуратури [7, с. 92], хоча й на сьогодні не є достатньо поширеною.

Запровадження такої концепції у діяльності державного обвинувача дозволяє посилити його почуття відповідальності за результати розгляду справи, підвищує його обізнаність у матеріалах справи, формує внутрішнє переконання у винності обвинуваченого (підсудного), доведеності його вини на підставі безпосереднього сприйняття доказів.

В останні роки у юридичній літературі висловлюється думка про можливість використання державним прокурором такого елемента підготовки до судового засідання, як підготовка учасників сторони обвинувачення до судового розгляду, або ж «репетиція показань». Основна мета проведення вказаних заходів вбачається у нагадуванні деталей події злочину, побудова чіткої лінії обвинувачення у суді [12, с. 111].

Вважаємо, що чинне законодавство не дозволяє прокурору проводити так звану «підготовку свідків чи інших осіб, які беруть участь на стороні обвинувачення». Такі дії прокурора суперечать принципу публічності, який передбачає вимогу закону до цих органів керуватися законом, діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань за власною ініціативою, в інтересах держави [8, с. 7-10].

Певні особливості має діяльність державного обвинувача у попередньому розгляді справи суддею, де на нього покладається обов'язок переконати суд у можливості призначення справи до судового розгляду.

Згідно з ч. 2 ст. 240 КПК, учасники судового розгляду, які з'явилися у судові засідання, мають право висловлювати свої думки та заявляти клопотання щодо вирішення питань, які вирішуються суддею під час попереднього розгляду [6].

У справах про злочини, пов'язані з незаконним збутом наркотичних засобів, для протидії кримінальному переслідуванню стороною захисту, як правило, пред'являються документи, які дають підстави для зупинення провадження у кримінальній справі.

Крім того, стороною захисту у справах цієї категорії можуть заявлятися також клопотання щодо незаконності отримання доказів, які підтверджують винність обвинуваченого. Головним чином це стосується результатів оперативної закупки.

Враховуючи зазначене, сутність дій прокурора щодо підтримання державного обвинувачення у кримінальних справах про незаконний збут наркотичних засобів під час попереднього розгляду справи суддею полягає у запереченні доводів сторони захисту про недоброякісність обвинувальних доказів, а також в обґрунтуванні висновків слідства, викладених в обвинувальному висновку, доведеності фактів і обставин кримінальної справи.

Розглядаючи участь державного обвинувача у судовому слідстві у справах про незаконний збут наркотичних засобів, перш за все необхідно звернути увагу на тактику прокурорського реагування на заперечення стороною захисту таких обставин справи, як належність наркотичних засобів підсудному; вчинення підсудним дії зі збуту наркотичних засобів; достовірність показань свідків, які викривають підсудного; обґрунтованість висновків експертів про речовину і кількість наркотиків, вилучених у підсудного, а також наполягання підсудного та його захисника на недопустимості використання під час прийняття рішення у справі результатів оперативної закупки у зв'язку з допущеними під час її проведення порушеннями закону; провокаційному характері дій працівників правоохоронних органів під час організації оперативної закупки.

У таких ситуаціях прокурору рекомендується перш за все долучити до матеріалів справи висновки службової перевірки щодо працівників, які проводили дізнання чи оперативно-розшукову діяльність, а також результати перевірки скарг на їх незаконні дії.

Непоодинокі випадки дачі підсудним під час його допиту у суді показань про виготовлення наркотичних засобів виключно для власних потреб та про відсутність у нього умислу на їх збут. Щодо результатів оперативної закупки, то сторона захисту намагається переконати суд у неправомірності проведення відповідного ОРЗ. Прокурор повинен також бути готовий до абсолютного заперечення підсудним факту проведення оперативної закупки.

З метою підтвердження факту проведення на підставі Закону від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними» оперативної закупівлі наркотичних засобів та перевірки допустимості її матеріалів виникає необхідність допиту особи, яка була покупцем наркотичних засобів. На практиці трапляються випадки відмови органів слідства надати можливість суду допитати таку особу з посиланням на міжвідомчу Інструкцію про порядок проведення оперативної закупівлі [4]. Немає єдності також і у поглядах науковців щодо можливості допиту покупців, які брали участь у такій закупівлі. Одні автори вважають, що допитувати особу, яка проводила закупівлю, потрібно з дотриманням заходів безпеки. Інші наполягають на тому, що суд повинен допитати оперативних працівників, а не особу, яка під вигаданим ім'ям робила оперативну закупівлю [3].

Ми підтримуємо першу точку зору, оскільки вважаємо, що саме у цьому випадку забезпечується право підсудного, передбачене п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема йому буде надана можливість ставити запитання свідкові.

Такої ж позиції дотримується Верховний Суд України [11].

Однак досить часто навіть у випадку позитивного вирішення питання про допит свідків, щодо яких застосовано заходи безпеки, їхні показання ставляться під сумнів стороною захисту. Інколи аргументи адвокатів при цьому є цілком обґрунтованими.

Це пов'язано перш за все з тим, що як свідки під час судового розгляду справ про злочини, передбачені ст. 307 КК України, допитуються переважно „покупці» наркотичних засобів або поняті, які залучались до проведення оперативної закупки. У їх ролі найчастіше виступають співробітники оперативних підрозділів або наркотично залежні особи, які співпрацюють з правоохоронними органами на взаємовигідних умовах та систематично залучаються до проведення різноманітних ОРЗ.

Часто недобросовісні оперативні працівники використовують своїх знайомих, студентів-практикантів, вільнонайманих працівників тих же підрозділів. У зв'язку з цим у практиці з'явився термін «штатні поняті». Анкетні дані таких осіб час від часу вписують у протоколи слідчих чи оперативно-розшукових дій. Не виключено, що у самій оперативній закупці участі вони не беруть, підписуючи при цьому потрібні документи. На судове слідство вони часто не з'являються, змінюють показання або забувають їх, у суді встановлюється їх зацікавленість у результатах оперативної закупки.

Така версія сторони захисту дозволяє поставити під сумнів наявність самого факту передачі наркотичних засобів від підсудного до «покупця».

Спростувати таке припущення державному обвинувачеві часто не вдається, оскільки покупець, як правило, діє під видуманими анкетними даними. Його встановити та допитати у суді не можливо. Поняті ж на вимогу працівників правоохоронних органів готові виступити у суді і підтвердити законність і достовірність викладеного у протоколі, навіть якщо не брали участі у відповідному ОРЗ.

Однією з основних причин виникнення таких ситуацій є відсутність належного організаційно-правового забезпечення взаємодії державного обвинувача та підрозділів правоохоронних органів, які здійснюють ОРД.

Вказівки про основні аспекти такої взаємодії відсутні як на рівні законів України, так і міжвідомчих інструкцій та наказів Генерального прокурора України. Правове регулювання взаємодії прокуратури та органів, які здійснюють ОРД обмежується наглядом за додержанням прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави при проведенні оперативно-розшукових заходів [9].

Аналіз відповідних наказів та вказівок Генерального прокурора України дозволяє зробити висновок, що така взаємодія здійснюється з метою усунення порушень, допущених під час оперативно-розшукової діяльності, поновлення порушених прав і свобод громадян прокурором.

Державний обвинувач, яким, як правило, є помічник прокурора, не наділений будь-якими повноваженнями щодо ознайомлення з матеріалами оперативно-розшукових справ, витребування інформації, яка в них міститься та є необхідною для ефективного підтримання державного обвинувачення, отримання пояснень оперативних працівників щодо проведеної оперативної закупки чи будь-якої іншої оперативно-розшукової дії.

Висновки. Таким чином, вирішення проблем підтримання прокурором державного обвинувачення не можливе без дослідження особливостей реалізації цієї функції в конкретних категоріях кримінальних справ. Розроблені криміналістичною наукою окремі методики розслідування злочинів свідчать про специфіку порушення кримінальної справи відповідної категорії, особливий предмет та засоби доказування, які в кінцевому результаті значною мірою впливають на процес судового розгляду кримінальної справи та діяльність прокурора у суді.

Проведене дослідження проблем підтримання прокурором державного обвинувачення у справах про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів дозволяє визначити особливості реалізації вказаної функції:

- 1) у процесі підготовки прокурора до участі в судовому процесі;
- 2) на стадії попереднього розгляду справи суддею;
- 3) під час судового слідства.

Ефективне здійснення покладених на прокуратуру завдань у суді на будь-якій стадії судового розгляду справи про незаконний збут наркотичних засобів не можливе без подальшої наукової розробки організаційно-правового забезпечення взаємодії державного обвинувача з оперативними працівниками підрозділів правоохоронних органів, які здійснюють ОРД, та його практичної реалізації.

Список використаних джерел

1. Брагин А. Прокурор в уголовном процессе / А. Брагин, П. Чеурин // Законность. – 2004. – № 4. – С. 26-28.
2. Грицаєнко Л.Р. Інститут підтримання обвинувачення в Україні та зарубіжних країнах / Л.Р. Грицаєнко // Вісник прокуратури. – 2009 – № 8 (98). – С. 111-121.
3. До питання про докази у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osipov.kiev.ua/zakon/3102-do-pitannya-pro-dokazi-u-kriminalnomu-sudochinstv.html>.
4. Інструкція про порядок проведення оперативної закупівлі та контрольованого постачання предметів, товарів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності : затверджена наказом МВС України, Служби безпеки України, ДПА України від 30.11.2001 № 1065дск/307дск/482дск.
5. Кириллова Н. Государственное обвинение в суде / Н. Кириллова // Законность. – 2004. – № 5. – С 35-37.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. Станом на 01.11.2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://zakon.nau.ua>.
7. Накази, вказівки, інструкції, розпорядження прокуратури Івано-Франківської області // Наряд № 2. – 2009. – 170 с.
8. Попелюшко В. О. Публічність кримінального судочинства і захист / В.О. Попелюшко // Адвокат. – 2003. – № 2. – С. 7-10.
9. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність : наказ Генерального прокурора України від 19.09.2005 р. №4/1гн // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.12225.0>.
10. Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення : наказ Генерального прокурора України від 19.09.2005 № 5 гн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0005900-05>.
11. Ухвала Верховного Суду України у справі № 5-4174 км 07 від 13.12.2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1348328>.
12. Шашин Д.Г. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в методике расследования и поддержания государственного обвинения по уголовным делам о незаконном сбыте наркотиков : дис. ... канд. юрид. наук / Даниил Георгиевич Шашин. – Иркутск, 2008. – 181 с.

Томин С. В. Особенности поддержания прокурором государственного обвинения по делам о незаконном сбыте наркотических средств

В статье исследуются особенности поддержания прокурором государственного обвинения по делам о незаконном сбыте наркотических средств. Автор анализирует основные способы и элементы подготовки государственного обвинителя к судебному заседанию по делам о незаконном сбыте наркотических средств, выясняет роль и задачи государственного обвинителя на стадии предварительного рассмотрения дел, характеризует особенности участия прокурора в судебном следствии, обосновывает необходимость обеспечения взаимодействия государственного обвинителя и сотрудников правоохранительных органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность.

Ключевые слова: государственное обвинение, наркотические средства, сторона защиты, оперативная закупка, допустимость доказательств, судебное следствие.

Tomyn S. V. Maintenance the public prosecution in the cases of illegal drug trafficking

The article examines maintenance the public prosecution in the cases of illegal drug trafficking. The author analyzes the main elements of the preparing a public prosecutor to the court hearing in the cases of illegal drug trafficking, clarifies the role and tasks of the public prosecutor at the preliminary stages of the cases, describes the features of the participation of a public prosecutor in a judicial investigation, justifies the need for interaction between the public prosecutor and law enforcement performing operational-search activity.

Key words: public prosecution, drugs, side protection, operational procurement, the admissibility of evidence, judicial investigation.

УДК 343.213

Лоза Вікторія Василівна,
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін та кримінології
Закарпатського державного університету

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ВІДНОСНО ВИЗНАЧЕНИХ САНКЦІЙ

У статті аналізуються основні проблеми визначення меж кримінально-правових санкцій для однозначного застосування суддями покарань у вироках при притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності та удосконалення кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінально-правова санкція, межі кримінально-правової санкції, суспільна небезпечність діяння.

Постановка проблеми. У науці кримінального права інтенсивно здійснюються дослідження, спрямовані на пошук нових способів, засобів і методів боротьби зі злочинністю. Зі свого боку їх ефективність значною мірою залежить від потенційних можливостей, закладених у кримінально-правовій санкції. На сьогоднішній день відсутні ґрунтовні теоретичні розробки критеріїв визначення меж кримінально-правових санкцій, що іноді призводить до довільного встановлення санкцій законодавцем. Для того, щоб кримінальна санкція виконувала свою соціальну функцію, вона повинна мати ідеальну конструкцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед перших криміналістів, які спробували теоретично обґрунтувати побудову меж кримінально-правових санкцій, відомі праці російських та українських дослідників: Н. О. Гуторової, С. І. Дементьєва, І. Я. Козаченко, А. П. Козлова, Л. Л. Круглікова, О. Е. Лейста, Н. В. Огороднікова, П. П. Осипова, В. П. Проценко, О. Г. Фролова, М. І. Хавронюка та інші. Втім найбільш предметно проблему кримінально-правових санкцій розглянув А. П. Козлов, який сформулював загальні правила та рекомендації щодо їх побудови [3].

Проте більшість робіт, присвячених зазначеній проблематиці, були видані за радянських часів, кримінальне законодавство яких втратило свою чинність, а ряд питань до цього часу залишаються нерозкритими та дискусійними.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати основні теоретичні підходи щодо вирішення проблеми визначення меж кримінально-правових санкцій; виробити загальні правила застосування суддями меж кримінально-правових санкцій у вироках при притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності та запропонувати власні рекомендації щодо удосконалення кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці кримінального права визначенню меж санкцій не завжди надавалась відповідна увага. Проте, враховуючи складність досліджуваних питань, проблема визначення меж кримінально-правових санкцій, як стверджують окремі вчені, є не лише дискусійною, а й не має прийнятного вирішення. Так, В. М. Кудрявцев зауважив, що оптимальну межу санкції, і верхню, і нижню, інакше як уможливити шляхом визначити неможливо [4, с. 249].

Дослідження проблеми побудови меж санкцій слід здійснювати в усьому різноманітті їх зв'язків. Законодавче оформлення санкції кримінально-правової норми залежить від безлічі чинників, у найбільш узагальненому виді їх можна звести до таких: рівень розвитку суспільства; соціальна цінність об'єкта, що охороняється відповідною нормою кримінального права; політичний момент, що визначає кримінально-правові засоби для боротьби з антисоціальною поведінкою; місце, яке займає відповідна санкція в системі інших санкцій тощо.

Ці і деякі інші чинники, що впливають на побудову кримінально-правової норми в цілому і на побудову кримінально-правової санкції зокрема, хоча і є очевидними, але часто не враховуються законодавцем. Межі санкцій, види і розміри покарань, що передбачаються нею, залежать передусім від суспільної небезпечності діяння. Результат недостатнього аксіологічного аналізу суспільної небезпечності діяння призводить до того, що вона не знаходить у свідомості суб'єкта належного віддзеркалення, і, як наслідок, настає спотворена оцінка на законодавчому або судовому рівні. Завдання законодавця полягає в тому, щоб оцінити характер і міру суспільної небезпеки максимально наближено до об'єктивної і вже на цій основі визначати, які межі санкції будуть найбільш ефективні щодо конкретного суспільно небезпечного діяння. Злочини, які відрізняються один від одного за ступенем тяжкості, мають відрізнятися за видами та межами санкцій.

При аналізі санкцій чинного Кримінального кодексу України виявляється ряд моментів, що потребують пояснення та уточнення. Йдеться, перш за все, про неузгодженість санкцій між собою та необґрунтованість видів та розмірів покарань. Конкретна санкція повинна розглядатись у системі інших санкцій, а не у відриві від них. Так, аналіз санкцій, які передбачають відповідальність за умисне вбивство, свідчить про те, що за посягання на життя прокурора (ст. 348) передбачена суворіша відповідальність, ніж за посягання на життя захисника (ст. 400). Також можна зробити висновок про те, що такий об'єкт кримінально-правової охорони, як життя людини, практично прирівнюється до такого об'єкта, як право власності, оскільки санкція за умисне вбивство (ч.1 ст 115 передбачає позбавлення волі від семи до п'ятнадцяти років) майже не відрізняється від санкції за крадіжку, яка вчинена в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 185 - позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна).

Межі санкції мають бути побудовані таким чином, щоб дозволяли суду максимально індивідуалізувати покарання. Досягненню цієї мети сприяє побудова санкцій у чинному законодавстві за типом відносно визначених, що складає абсолютну більшість. У той же час санкція статті не повинна давати можливість призначати міру покарання, що явно не відповідає ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину.

Одним з важливих аспектів досліджуваної проблеми є встановлення співвідношення санкцій і диспозицій та вплив особливостей конструкції останньої на встановлення меж санкцій кримінально-правових норм. О. О. Книженко, досліджуючи цю проблему, зазначає, що чим більш формалізованою є диспозиція, тим вужчим має бути розрив між мінімумом і максимумом розміру санкції. Якщо ж кримінально-правова норма сформульована так, що має різні межі ступеня суспільної небезпечності, то санкція повинна містити більш широкі нижні та верхні межі [2, с. 73-75]. Однак аналіз санкцій статей свідчить про протилежне. Так, крадіжка, яка завдала значної шкоди потерпілому, карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років (ч. 3 ст. 185 КК), тобто різниця між верхньою і нижньою межею санкції – 3 роки. У ч. 4 ст. 185 КК різниця також складає 3 роки, у ч. 3 ст. 186 КК різниця – 4 роки, а в ч. 4 цієї статті – всього 3 роки [8, с. 88]. Тобто, незважаючи на більший розрив між верхньою і нижньою межею шкоди, межі санкції вужчі. Вищевикладене дає підстави стверджувати, що законодавець дещо

знижує караність винних за злочини з підвищенням ступеня суспільної небезпечності та розміру шкоди.

Недоцільним є встановлення у санкції великої амплітуди між нижчими та вищими межами покарання у формі позбавлення волі, яка сягає 7 – 10 років, наприклад, у санкціях ч.1 ст. 115, ч.2 ст. 194, ч.2 ст. 267, ч. 2 ст. 274, ч.2 ст.294, ст. 379. Санкція, що передбачає позбавлення волі на термін від 3 до 12 років, з точки зору мінімальної межі основного покарання відповідає злочину середньої тяжкості, з точки зору максимальної межі – особливо тяжкому. Це дає підстави говорити про те, що санкція з такими розривами в межах основного покарання з відносно визначеної перетворюється у відносно невизначену (абсолютну). С. І. Дементьєв стверджує, що в злочинах, які не віднесені законом до тяжких, різниця не повинна перевищувати 3 років, а в тяжких і особливо тяжких злочинах – 5 років [1, с. 41].

При таких розмірах санкції виникає необхідність обмежити можливе судове свавілля і межі індивідуалізації. Тому не є оптимальними санкції з широкими межами, оскільки в такому випадку принцип гуманізму може суперечити принципу доцільності. Як зазначає Н. А. Орловська, надмірні розриви в межах покарання запобігають формуванню єдиної судової практики у конкретних справах і одночасно створюють загрозу зловживання судами своїми повноваженнями [5, с. 207]. Проте і надто низький інтервал меж санкцій не є ефективним, оскільки збільшується каральний ефект і обмежуються інтереси підсудного.

При кваліфікованих складах злочинів трапляються випадки, коли максимальні межі санкції за частиною першою або другою статті КК є вищими, ніж мінімальні відповідно за частиною другою або третьою. У такому випадку суд має можливість призначити за злочин, вчинений за наявності кваліфікуючих ознак, менш суворе покарання, ніж за злочин, у якому такі ознаки відсутні. С. І. Дементьєв зазначає, що значно полегшить здійснення правосуддя, підніме авторитет закону й суду конструювання санкцій у статтях, які мають частини за правилом: мінімальна межа санкції частини статті, що встановлює покарання, не повинна заходити за максимальну межу покарання, встановленого за менш небезпечне діяння [1, с. 44].

Певні вади конструювання притаманні і санкціям окремих спеціальних кримінально-правових норм, які вводяться для пом'якшеного чи посиленого реагування на вчинені діяння. Принципових проблем щодо розмірів покарань, передбачених у спеціальних нормах, що пом'якшують покарання, немає. У спеціальних нормах, у яких передбачено більш суворе покарання, існують певні неузгодженості. З одного боку, покарання у таких спеціальних нормах то надто суворе, то м'якше, ніж у загальних нормах [6, с. 52-53]. Наприклад, спеціальні склади злочинів передбачені ч. 2 ст. 305, ч. 3 ст. 308, ч.ч. 1; 3 ст. 313 КК, вказують на менш суворе покарання, ніж загальні склади злочинів, передбачені ч. 2 ст. 201, ч.ч. 1 ст.ст. 185, 186, 187, 189, 191, ч. 4 ст. 187 КК. Таке співвідношення не відповідає правилам юридичної техніки.

Спостерігається певна непослідовність при встановленні такого виду покарання, як штраф, оскільки відсутні правила визначення його меж. У ряді санкцій кримінально-правових норм встановлено відносно низькі розміри штрафів, які не можуть здійснювати належний вплив на злочинця.

В окремих випадках, згідно з КК України, за більш тяжкі злочини встановлений такий же розмір штрафу, як за менш небезпечні злочини. Так, заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) ч. 1 ст. 190 КК вважається більш небезпечним злочином, ніж заподіяння значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства

(ч. 1 ст. 192 КК). Відповідно верхня межа санкції ст.190 ч.1 передбачає максимальне покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років, а ст. 192 ч.1 – арешт на строк до шести місяців. Водночас в обох випадках передбачена альтернатива у виді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши основні теоретичні розробки вирішення проблеми визначення меж кримінально-правових санкцій, з метою їх усунення пропонуємо при визначенні меж кримінально-правової санкції дотримуватися таких правил:

- 1) чим вища соціальна цінність об'єкта посягання, тим вищим має бути показник нижньої межі санкції і навпаки;
- 2) мінімальна межа санкції частини статті, що встановлює покарання, не повинна заходити за максимальну межу покарання, встановленого за менш небезпечне діяння [1, 44];
- 3) у разі, коли підставою для виокремлення спеціальної кримінально-правової норми є зміна ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення, то санкція такої норми повинна бути суворішою, порівняно із санкцією загальної норми і навпаки;
- 4) чим більш формалізованою є диспозиція, тим вужчим має бути інтервал між мінімумом і максимумом розміру санкції;
- 5) показник рівня різниці між нижньою і верхньою межею розміру санкції різних частин тотожного злочину має бути однаковим, де верхня межа розміру санкції частини першої одночасно була б нижньою межею розміру санкції частини другої зі збереженням цієї логічної конструкції в санкціях наступних частин [7, 31];
- 6) показник рівня різниці між нижньою і верхньою межею розміру санкції одних і тих же частин в однорідних злочинах має бути різнопропорційним, де нижня межа санкції кожної наступної частини має бути вищою за нижню межу санкції попередньої частини [7, 31];
- 7) у кваліфікованих видах складу злочину одна і та сама обставина має однакове значення в різних видах злочину, тому обґрунтовується необхідність пропорційного підвищення меж санкцій при наявності тієї чи іншої кваліфікаційної ознаки.

Список використаних джерел

1. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов-на-Дону : Ростов. ун-т, 1986. – 160 с.
2. Книженко О. О. Вплив кваліфікуючих ознак на межі кримінально-правової санкції / О. О. Книженко // Право і Безпека. – 2005/4. – № 4. – С.73-75.
3. Козлов А. П. Уголовно-правовые санкции. Проблемы построения, классификация и измерения / А. П. Козлов. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 171 с.
4. Кудрявцев В. Н., Яковлев А. Н. Основания уголовно-правового запрета / В. Н. Кудрявцев, А. Н. Яковлев. – М., 1982. – 303 с.
5. Орловская Н. А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации и функционального анализа : монография / Н. А. Орловская. – Одесса : Юридична література, 2010. – 296 с.

6. Осадчий В. І. Санкції у спеціальних кримінально-правових нормах / В. І. Осадчий // Держава і регіони : Серія Право. – К., 2004. – № 1. – С.52–54.
7. Соловій Я. І. Проблеми визначення меж кримінально-правових санкцій / Я. І. Соловій // Пробл. вдосконалення практ. застосув. крим. прав. засобів протидії злочинності ОВС : матер. наук. конф. – Львів, 2005. – С.30–32
8. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. В. Філей. – Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – 232 с.

Лоза В. В. Проблемы построения относительно определенных санкции

Анализируются основные проблемы определения пределов уголовно – правовых санкций для единообразного применения судьями наказаний в приговорах при привлечении виновных лиц к уголовной ответственности и усовершенствования уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовно-правовая санкция, пределы уголовно-правовой санкции, общественная опасность деяния.

Loza V. V. Problems of providing relatively defined sancions

The main problems of defining the boundaries of criminal-legal sanctions to judges Unambiguous administering punishment to the sentences at instituting criminal proceedings to offenders and improving the Criminal Legislation are analysed.

Key words: criminal-legal sanction, limits of criminal - legal sanctions, public peril from the offence.

УДК 343.211.3

Федорак Леся Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

«ТОЧКА ВІДЛІКУ» ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена питанню початкового етапу («точки відліку») при призначенні покарання, який виявляється у врахуванні загальних засад призначення покарання; також у статті висвітлено кримінально-правові підстави визначення «точки відліку» при призначенні покарання в залежності від виду санкції кримінально-правової норми.

Ключові слова: призначення покарання, загальні засади, санкція.

Постановка проблеми. Для того, щоб зрозуміти, яку міру покарання необхідно призначити у конкретній справі, щоб таке покарання відповідало нормам закону, слід визначити, що має бути основою при визначенні виду та розміру покарання, від чого суд повинен відштовхуватись.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального права ряд авторів висловлювались про так звану «відправну точку», «відправну позицію», «вихідну міру покарання» тощо [1, с. 43; 3, с. 274; 6, с. 48; 7, с. 5; 8, с. 131; 10, с. 128; 11, с. 140; 12, с. 171; 13, с. 388].

Першим з цим питанням виступив М. С. Таганцев, який стверджував, що при відносно визначеній санкції нормальним покаранням завжди є середня міра покарання, передбаченого в законі [13, с. 388]. Вказану позицію підтримали М. І. Бажанов, С. І. Дементьев, В. К. Грищук, Т. І. Іванюк, Л. Л. Кругліков, О. А. Мясніков, Т. В. Сахарук та інші [2, с. 39-40; 4, с. 51; 5, с. 71; 9, с. 149; 10, с. 128; 12, с. 172]. Обґрунтовуючи таку позицію, автори йшли від заперечення, вказуючи на те, що розміщення «пункту відліку» в мінімумі або в максимумі санкції статті виглядає нелогічним. Адже якщо він буде дорівнювати мінімальному покаранню, то будь-яке пом'якшення покарання буде виходити за межі санкції, що порушує встановлені законом правила призначення покарання (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України), винятком із яких є лише ст. 69. КК України. Аналогічно, розміщення його в максимумі санкції зробить неможливим посилення покарання за наявності у справі лише обставин, які обтяжують покарання [4, с. 51; 6, с. 50].

Однак і вказаний спосіб визначення «точки відліку» має свої проблеми у застосуванні. Адже визначення «відправної точки» при призначенні покарання шляхом знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два, як це пропонують робити вищезазначені автори, можливе у відносно визначених санкціях з визначеними нижньою і верхньою межами [2, с. 39-40; 4, с. 51; 5, с. 71; 9, с. 149; 10, с. 128; 12, с. 172]. Однак санкції норм КК України містять також відносно визначені санкції тільки з верхньою межею й альтернативні санкції. В тому числі і санкції, які поєднують вищевказані види.

Постановка завдання. Таким чином, ця стаття спрямована на вирішення питань визначення «точки відліку» у випадку, коли санкція статті (частини статті) Особливої частини КК України, за якою особа притягається до кримінальної відповідальності, є відносно визначеною з верхньою межею чи альтернативною.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. В. Полтавець вважає, що середньою типовою мірою покарання є відмітка, яка розташовується між мінімального й максимального розміру покарання кожного з видів, передбачених у санкції статті [11, с. 142]. Однак така позиція не дає відповіді на питання, яким чином буде визначатись вид покарання.

Зважаючи на те, що загальні засади призначення покарання є основою вказаної діяльності, визначаючи «точку відліку» при призначенні покарання, слід виходити саме з них.

Так, стаття 65 КК України визначає, що суд призначає покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Крім того, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК України за вчинений злочин, визначаються статтею 69 КК України. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК України.

Вимога про відповідність призначеного покарання меті покарання та певні вимоги щодо обмеження суворості покарання є фактично результатом застосування загальних засад призначення покарання, передбачених частиною 1 статті 65 КК України. Адже саме їх встановлення дасть можливість призначити покарання, яке може забезпечити виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, а також дати відповідь на питання: чи менш суворий вид покарання забезпечить виправлення особи та попередження вчинення нею злочинів.

Вимоги про більш м'яке та більш суворе покарання, ніж передбачено законом, Р. Н. Хамітов відносить до конкретних правил призначення покарання [5, с. 45].

Таким чином, призначення покарання ґрунтується на вимозі про призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Законодавець насамперед наводить таку загальну засаду призначення покарання, як призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Визначаючи «точку відліку» при призначенні покарання як середню міру покарання, встановлену законом, М. С. Таганцев та його послідовники з вказаного питання фактично також виходили із наведеної загальної засади призначення покарання. Це є логічно, оскільки, незважаючи на те, що кожна із загальних засад призначення

покарання здійснює самостійний вплив на покарання, що призначається, однак перше, від чого відштовхується суд при призначенні покарання, є санкція норми КК України. Наприклад, який сенс суду звертатись до норми ч. 3 ст. 56 КК України, яка передбачає, що громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військово-службовцям строкової служби. Тобто такої загальної засади призначення покарання, як призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України, якщо суду ще не відомо, чи санкція статті (частини статті) КК України, на підставі якої особа притягається до кримінальної відповідальності, містить відповідний вид покарання. Так само ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, не можуть дати уявлення про можливе покарання, якщо не відомо, яку міру покарання визначає санкція відповідної норми КК України.

Покарання, яке є необхідним і достатнім для виправлення особи і попередження вчинення нових злочинів, визначається в санкції статті як типове за відповідний злочин. З урахуванням же вимог Загальної частини КК України, ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, суду дається можливість визначити покарання, яке є необхідним і достатнім для виправлення конкретної особи. Однак таке покарання (за загальним правилом) знову ж таки має бути в рамках санкції статті (частини статті) КК України. Звідси знову звертаємось до вихідної загальної засади призначення покарання – призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Із наведеного правила існують винятки, прописані у статтях 69, 70, 71 КК України. Однак застосування вказаних норм передує визначенню інших засад призначення покарання і перш за все призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Адже в будь-якому разі необхідно визначити спочатку прописані законом межі, встановити підстави для виходу із них, а потім відповідно застосовувати наведені норми.

Таким чином, для визначення «відправної точки» при призначенні покарання насамперед слід звернутись до такої засади, як призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Відповідно слід погодитись із уже наведеною позицією щодо визначення «відправної точки» при призначенні покарання як середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два [6, с. 50].

Наведеним способом «відправна точка» при призначенні покарання може визначатись тільки у відносно визначених санкціях з нижньою і верхньою межею, оскільки такий спосіб забезпечує однаковий простір як для пом'якшення, так і для обтяження покарання.

У випадку призначення покарання за злочин, передбачений нормою КК України, яка містить відносно визначену санкцію тільки з верхньою межею, суд може дотримуючись такої загальної засади призначення покарання – призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України, визначити нижню межу відповідного виду покарання згідно з положеннями Загальної частини КК України. Після цього визначити «точку відліку» при призначенні покарання шляхом встановлення середнього арифметичного числа, яке отримуємо внаслідок складання мінімального

(передбаченого Загальною частиною КК України) та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання, передбаченого санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, та діленням цієї суми на два. Адже вид та розмір покарання визначаються в санкції, виходячи з типового ступеню тяжкості відповідного злочину. Невизначеність у санкції норми КК України нижньої межі певного виду покарання вказує на те, що нижня межа, встановлена Загальною частиною КК України, відповідає типовому ступеню тяжкості відповідного злочину.

Таким чином, запропонований спосіб визначення «точки відліку» при призначенні покарання повністю відповідатиме вимогам закону про кримінальну відповідальність. Крім того, така «точка відліку» при призначенні покарання дасть однакові можливості як для пом'якшення, так і для обтяження покарання.

Наприклад, санкція частини 1 статті 390 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років. Застосовуючи норму Загальної частини КК України (ч. 2 ст. 63 КК України), можемо визначити, що строк позбавлення волі знаходиться в межах від одного до п'ятнадцяти років (якщо підсудна особа не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, то слід застосовувати межі, передбачені ч. 1 ст. 102 КК України). Тобто нижня межа позбавлення волі становить один рік. Верхня межа згідно з санкцією ч. 1 ст. 390 КК України, становить три роки. Отже «точка відліку» при призначенні покарання за злочин, передбачений ч. 1 ст. 390 КК України, становить два роки позбавлення волі ($1+3/2=2$).

У випадку наявності альтернативної санкції так само для визначення «точки відліку» при призначенні покарання необхідно буде звернутись до загальної засади призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України. Подібний спосіб визначення «точки відліку» пропонує Т.І. Іванюк. На її думку, як зазначалось, при альтернативній санкції здійснювати призначення покарання слід у два етапи: спочатку обирати вид покарання; а потім – строк (розмір) цього покарання. При цьому вибір виду покарання, як зауважує автор, обумовлений особливостями змісту того чи іншого виду покарання, а також обмеженнями призначення певного виду покарання, закріпленими у Загальній частині КК України [6, с. 51]. Слід зазначити, що, визначаючи наявність чи відсутність обмежень щодо призначення певного виду покарання, суд фактично повинен врахувати особу винного. Адже обмеження щодо певних видів покарання, згідно КК України, прив'язані саме до даних про особу винного (особи, які не досягли шістнадцятирічного віку, вагітність, наявність у жінки дитини віком до семи років, інваліди першої та другої групи, особи пенсійного віку тощо). А вчинення злочину неповнолітнім чи жінкою в стані вагітності, згідно з ч. 1 ст. 66 КК України, є ще й обставинами, що пом'якшують покарання. Решта вищенаведених даних, як показує судова практика, застосовуються як обставини, що пом'якшують покарання в силу ч. 2 ст. 66 КК України. Отже, визначаючи вид покарання в альтернативній санкції, необхідно звертатись не тільки до положень Загальної частини КК України, але ще й до таких загальних засад призначення покарання, як особа винного та обставини, що пом'якшують покарання.

Звідси випливає висновок, що, визначаючи вид покарання, необхідно врахувати, окрім вимог Загальної частини КК України, ще й особу винного та пом'якшуючі обставини покарання. Однак якими тоді критеріями користуватись при визначенні розміру покарання. Якщо тими ж, то фактично наявне подвійне врахування одних і тих же критеріїв при призначенні покарання, внаслідок чого покарання може бути або занадто м'яким, або занадто суворим. вважаємо, що при визначенні розміру до уваги повинні братись інші обставини справи. За винятком тих випадків, коли одна і та ж обставина має різне правове значення. Наприклад, у силу частини 3 статті 56 КК України громадські

роботи не можуть призначатись інвалідам першої групи. Вказане обмеження пов'язане із гуманним ставленням до здоров'я особи. Таким чином, якщо підсудний є інвалідом першої групи, суд, врахувавши відповідну обставину, не призначатиме цього покарання. Однак може бути ситуація, що підсудний через свій стан не має засобів до існування і через це вчинив злочин. Відповідно у такому разі інвалідність стала причиною вчинення злочину. А отже, вона має ще одне правове значення. Звідси, на нашу думку, у суду є всі підстави для врахування цієї обставини ще й як такої, яка пом'якшує покарання.

У процесі визначення покарання при застосуванні альтернативної санкції виникає теж питання, який вид покарання вибрати, якщо немає підстав для незастосування якогось виду покарання, або в суду навіть після виключення якогось покарання із переліку можливих для призначення залишається ще мінімум два види покарання.

Вважаємо, що пропозиція М. С. Таганцева про середню міру покарання, передбаченого в законі, щодо відносно визначеної санкції [13, с. 388] може бути застосована і до альтернативної санкції. Адже покарання в КК України становлять не простий перелік, а систему, яка, згідно з статтею 51 КК України, побудована від найм'якшого до найсуворішого покарання.

Так, наприклад, згідно зі статтею 118 КК України, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років чи позбавленням волі на строк до двох років. Згідно зі статтею 51 КК України, середнім за суворістю видом покарання в порівнянні з виправними роботами та позбавленням волі є обмеження волі. Таким чином, «точкою відліку» для цієї санкції є такий вид покарання, як обмеження волі.

Суд, виходячи з обставин конкретної справи, може дійти висновку про надмірну суворість такого покарання, як обмеження волі, навіть у випадку відсутності обмежень до застосування цього виду покарання, визначених частиною 3 статті 61 КК України. Якщо, наприклад, підсудний здійснює нагляд за членом сім'ї, який не спроможний самотійно пересуватись, і не має інших осіб, які б надали йому таку допомогу, у такому разі, вважаємо, можливе визначення виду покарання на підставі інших наявних загальних засад призначення покарання (ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання). Відповідно наведена обставина при визначенні уже розміру покарання може застосовуватись тільки тоді, якщо, наприклад, хворий член сім'ї перебуває на повному утриманні підсудного. Таким чином буде виключена надмірна м'якість покарання.

Отже, суд, визначившись із «точкою відліку» при альтернативній санкції – видом покарання, керуючись такими загальними засадами призначення покарання, як ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, може прийти до вибору більш суворого або більш м'якого виду покарання у порівнянні із тим, що становить «точку відліку» щодо відповідної санкції.

Такий же спосіб вибору міри покарання може бути застосований і в тих випадках, коли санкція статті передбачає парне число видів покарання, що відповідно виключає можливість визначення «середнього» за суворістю виду покарання стосовно інших видів, передбачених санкцією.

Таким чином, єдиного правила для визначення «точки відліку» в альтернативних санкціях вивести не можливо. Тільки суд, оцінюючи обставини справи, може обрати відповідний вид та розмір покарання. Однак, звичайно, не допустиме повторне врахування одних і тих же обставин справи при визначенні виду та розміру покарання. На підтвердження зазначеного вказує і положення частини 2 статті 65 КК України, згідно з

яким більш суворий вид покарання з числа, передбачених за вчинений злочин, призначається лише у тому випадку, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. Тобто процес призначення покарання повинен бути виключно індивідуалізованим.

Висновки. Отже, у відносно визначених санкціях з визначеною верхньою та нижньою межею покарання «точка відліку» при призначенні покарання лежить в середині міри покарання і визначається тільки виходячи із санкції норми КК України. У відносно визначених санкціях з визначеною тільки верхньою межею покарання «точка відліку» повинна визначатись із врахуванням не тільки виду покарання та верхньої межі, визначеної санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, але й положень Загальної частини КК України, які визначають мінімальний розмір певного виду покарання. Це дає можливість визначити «точку відліку» при призначенні покарання шляхом того ж таки знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати шляхом складання мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два. Відповідно в альтернативних санкціях «точка відліку» при призначенні покарання визначається із врахуванням всіх загальних засад призначення покарання.

Список використаних джерел

1. Бабаев М. М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних / М. М. Бабаев. – М. : Изд-во «Юридическая литература», 1968. – 120 с.
2. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – К. : Вища школа. Головное изд-во, 1980. – 216с.
3. Будзинский С. Начала уголовного права. Сочинение / С. Будзинский. – Варшава : Главный склад в книжных магазинах Кожанчикова в С.-Петербурге, Варшаве и Казани, 1870. – 251 с.
4. Гришук В. К. Теоретико-прикладні проблеми обставин, які пом'якшують покарання / В. К. Гришук, Т. І. Іванюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюлетень / [за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.А. Музики]. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – 688 с.
5. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1986 – 160 с.
6. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Іванюк Тетяна Іванівна. – Львів, 2006. – 203 с.
7. Козлов А. П. Понятие и значение типового наказания / А. П. Козлов // Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью. – Томск : Изд-во Томск. ун-та им. В.В. Куйбышева, 1980. – С. 6-24.
8. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [В. Г. Беляев, А.И. Бойко, Б. В. Волженкин, Б. В. Иванов и др.] ; отв. ред. А. И. Бойко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 736 с.
9. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве / Л. Л. Кругликов. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1985. – 165 с.
10. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. – М. : ООО Издательство «Юрилинформ», 2002. – 240 с.

11. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/ Полтавець Валерія Володимирівна. – Луганськ, 2005. – 197 с.
12. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сахарук Тетяна Валеріївна. – Харків, 2006. – 226 с.
13. Таганцев Н. С. Русское уголовное право / Н. С. Таганцев. – Т.2. – Тула : Автограф, 2001. – 688 с.
14. Хамитов Р. Н. Специальные правила назначения наказания / Р. Н. Хамитов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – 166 с.

Федорак Л. Н. «Точка отсчета» при назначении наказания

Статья уделяет внимание вопросу начального этапа («точки отсчета») при назначении наказания, который являет собой учет общих начал назначения наказания; также у статье раскрыто уголовно-правовые основания определения «точки отсчета» при назначении наказания в зависимости от вида санкции уголовно-правовой нормы.

Ключевые слова: назначение наказания; общие начала; санкция.

Fedorak L. M. «Starting point» at sentencing

This article is devoted to the issue of the initial phase («benchmarks») at sentencing, which manifested in taking into account the general principles of sentencing, as the article highlights the criminal grounds definition of «starting point» for sentencing depending on the type of sanctions of criminal law norms.

Key words: sentencing; general principles; sanction.

УДК 342.1

Глазунова Світлана Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та господарського права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ДО ПИТАННЯ НАБУТТЯ ГІРСЬКИМИ НАСЕЛЕНИМИ ПУНКТАМИ УКРАЇНИ СТАТУСУ УЧАСНИКА КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті автор опираючись на здобутки вітчизняної юридичної науки, аргументує теоретичні засади функціонування гірських населених пунктів як суб'єкта конституційно-правових відносин.

Ключові слова: гірський населений пункт, адміністративно-територіальна одиниця, місцеве самоврядування, конституційно-правовий статус, нормативно-правовий акт, територіальна громада.

Постановка проблеми. Населені пункти, розташовані в гірському геопросторі, є важливим елементом екологічного, економічного, культурного середовища нашої країни. Значна їх частина (понад сімсот) відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» набула спеціального правового статусу гірських. Вони представлені містами, селищами, селами – базовими одиницями системи адміністративно-територіального устрою. Гірські населені пункти – це не тільки гірська частина території нашої держави, а передовсім – просторова основа для життя і праці значної частини населення України, де в особливих природних умовах реалізуються та захищаються конституційні права та свободи місцевих жителів, інтереси місцевих громад, здійснюється місцеве самоврядування.

Виходячи з цього, питання набуття ними статусу учасників конституційних правовідносин, зважаючи на їх специфіку, набуває особливої важливості як для процесу вдосконалення адміністративно-територіального устрою країни, так і для їх ефективного функціонування.

Актуальність цього питання зумовлюється і спрямованістю нашої держави на євроінтеграцію, оскільки ратифікація Європейської Хартії місцевого самоврядування, визнання фундаментальних принципів його здійснення зобов'язують Україну до більш ефективного розвитку гірських населених пунктів, який відповідав би міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці все частіше звертають увагу на наявні в Україні проблеми адміністративно-територіального устрою. Сьогодні є ряд наукових праць, у яких вчені досліджують конституційно-правовий статус окремих елементів системи адміністративно-територіального устрою. У той же час у науці конституційного права простежується певний науково-дослідницький вакуум щодо гірських населених пунктів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у всебічному дослідженні та обґрунтуванні теоретичних засад функціонування гірських населених пунктів як суб'єкта конституційно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці конституційного права суб'єктами конституційних правовідносин визнаються як органи місцевого самоврядування, територіальні громади, так і самі адміністративно-територіальні одиниці.

Гірські населені пункти як базові елементи системи адміністративно-територіального устрою вступають у суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права з іншими суб'єктами. Адже, власне, норми конституційного права є основним елементом складу їх конституційно-правових відносин, оскільки визначають права та обов'язки міста, селища, села – адміністративно-територіальних одиниць (значна частина яких набула спеціального статусу) – гірських населених пунктів як суб'єкта цих відносин.

Зазначений статус полягає в тому, що гірські населені пункти займають особливе місце в суспільних відносинах, зокрема у взаємовідносинах з місцевим населенням, громадою та іншими елементами системи місцевого самоврядування, органами виконавчої влади, державою в цілому тощо.

На нашу думку, характерними ознаками конституційно-правових відносин, безпосереднім суб'єктом яких можуть бути гірські населені пункти, є такі особливості:

- а) це суспільні відносини, що виникають у сфері здійснення влади місцевим населенням;
- б) їм властиве коло суб'єктів, які від їх імені реалізують владні повноваження: органи місцевого самоврядування, територіальна громада;
- в) для них характерний особливий спосіб реалізації прав і обов'язків, тобто права й обов'язки реалізуються безпосередньо через норми конституційного права;
- г) це різновид політико-правових відносин, оскільки предметом їх правового регулювання є сфера їх життєдіяльності, пов'язана з державною владою;
- д) вони виникають і реалізуються у сфері такої діяльності, яка органічно поєднує два інститути – безпосередньої демократії та діяльність представницьких органів влади.

Характеризуючи гірські населені пункти як суб'єкт конституційно-правових відносин, виокремимо ряд властивих їх ознак:

- 1) правовий статус гірських, який набувають відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» [7];
- 2) є легалізованими, тобто внесеними як до Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць, так і до переліку населених пунктів, які отримали статус гірських, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України;
- 3) мають майнову відокремленість, тобто наявність комунальної власності, належність якої забезпечується ст. 143 Конституції України [3], ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5];
- 4) правосуб'єктність, важливою ознакою якої є гарантованість державою діяльності гірських населених пунктів: надання можливості повного і безперешкодного здійснення прав і виконання обов'язків, зумовлених їх правосуб'єктністю, функціями та компетенцією місцевої влади, механізмом реалізації їхнього правового статусу.

Діяльність гірських населених пунктів як суб'єкта конституційних правовідносин з реалізації наданих їм прав та обов'язків пов'язана з об'єктами конституційно-правових відносин, з приводу яких вони вступають у відносини.

Питання, що стосуються віднесення учасників правовідносин до об'єктів і суб'єктів, є дискусійним.

У наукових колах відсутня єдність думок щодо об'єктів, тому що одні до об'єктів відносять тільки речі і нематеріальні блага, інші додають дії. У відносинах, які спрямовані

на отримання матеріальних благ, вияв об'єкта не створює проблем, оскільки вони спрямовані на речі.

Під об'єктами правовідносин слід розуміти «реальні соціальні блага, що задовольняють інтереси і потреби місцевих жителів і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються суб'єктивні права і юридичні обов'язки» [4, с. 118]. Згадані блага можуть бути матеріальні та нематеріальні.

Однак гірські населені пункти у силу своєї правової природи виступають суб'єктом публічного права, тому їхня діяльність спрямована на нематеріальні блага чи відповідні дії. Місцева територіальна громада, яку складають жителі гірських населених пунктів, органи і посадові особи місцевого самоврядування, не можуть виступати об'єктами в правовідносинах з територіальними утвореннями, оскільки, згідно з Конституцією і законами України, вони є суб'єктами конституційного права. Додамо, що особливістю юридичного змісту таких правовідносин є характер прав як гірських населених пунктів, так і інших їх учасників, «тому, що за теорією права, юридичний зміст становлять суб'єктивне право, юридичний обов'язок і юридична відповідальність» [9, с. 525].

Гірські населені пункти як суб'єкт конституційних правовідносин володіють правовим статусом, наділені правосуб'єктністю, реалізують свої повноваження властивими їм методами і у певних формах тощо.

Науковці, що досліджують проблеми теорії держави і права, займаються питаннями конституційного права, вважають, що суб'єкти правовідносин можуть бути індивідуальні, колективні [10, с. 240]; інші виділяють такі їх види: індивідуальні, колективні, держава і її структурні одиниці, соціальні спільності [8, с. 537]; індивіди, організації та об'єднання, соціальні спільності [1, с. 192]. Перші до соціальних спільностей відносять народ, націю, етнічні групи, громадян виборчих округів, поміж тим інші вважають, що це держава в цілому, народ, нація, адміністративно-територіальні одиниці, трудові колективи.

На думку В.Ф. Погорілка, суб'єктами конституційно-правових відносин є: 1) спільноти (народ, нація, національні меншини, корінні народності, територіальні громади); 2) держава, органи державної влади і органи місцевого самоврядування, депутати, службові та посадові особи; 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації); 4) підприємства, установи, організації; 5) громадяни України, особи без громадянства, жителі, біженці; 6) міжнародні органи і організації; 7) органи самоорганізації населення; 8) засоби масової інформації [2, с. 465].

Розглядаючи гірські населені пункти з огляду зазначеної класифікації, не можна віднести їх ні до колективних, ні до індивідуальних суб'єктів конституційних правовідносин. У той же час їх можна віднести до видової категорії – «держава і її структурні одиниці», оскільки гірські населені пункти – міста, селища, села – є елементами базового рівня системи адміністративно-територіального устрою держави.

На відміну від статусу інших суб'єктів права, яких відносять до категорії індивідуальних чи колективних суб'єктів конституційно-правових відносин, правовий статус гірських населених пунктів обмежується поставленими перед ними цілями і завданнями, закріпленими в чинному законодавстві.

Враховуючи той факт, що гірські населені пункти, виступаючи учасниками конституційних правовідносин як суб'єкт системи адміністративно-територіального устрою України та суб'єкт самоврядування, є також складним елементом державного управління, що дозволяє нам зробити такий висновок. Характерна особливість гірських населених пунктів полягає в тому, що вони є специфічним адміністративно-територіальним утворенням, суб'єктом конституційного права, що виник і існує на

підставі Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні», тим часом зберігає загальні риси, притаманні всім елементам базового рівня системи адміністративно-територіального устрою держави.

Важливою характеристикою гірських населених пунктів як суб'єкта конституційних правовідносин є майно, що перебуває в комунальній власності, «управління яким здійснюють територіальні громади міста, селища, села безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування», ст. 143 Конституції України [3, с. 47].

Об'єкти комунальної власності є основними ланками, через які гірські населені пункти в особі територіальної громади та створених нею органів місцевого самоврядування мають змогу забезпечувати надання послуг мешканцям у соціальній сфері та впливати на соціально-економічний розвиток власної території.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] під категорією «право комунальної власності» розуміється право територіальної громади володіти, доцільно, економічно, ефективно користуватися та розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Цей Закон, з одного боку, відтворює положення Конституції, а з іншого – їх конкретизує та деталізує. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 р. вводить принцип пріоритету прав територіальних громад на об'єкти комунальної власності. Відповідно до п. 1 ст. 60 Закону, територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, у тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, одержані від їх відчуження.

У Законі України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» [6] зазначено, що суб'єктами права власності на землі комунальної власності є територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування. При розмежуванні земель державної та комунальної власності до земель комунальної власності територіальних громад сіл, селищ, міст передаються: усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної власності та земель, віднесених до державної власності; земельні ділянки за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти комунальної власності; землі запасу, які раніше були передані територіальним громадам сіл, селищ, міст відповідно до законодавства України; земельні ділянки, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, що є спільною власністю територіальної громади та держави [6].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що територіальна громада як суб'єкт конституційного права, вступаючи в правовідносини з іншими суб'єктами, від імені гірських населених пунктів реалізує їх права й обов'язки через утворені нею органи місцевого самоврядування у межах своєї компетенції, встановленої законодавством України.

Висновки. Зважаючи на це, гірські населені пункти як самодостатній суб'єкт конституційно-правових відносин здійснюють покладені на них функції, реалізують своє призначення безпосередньо чи опосередковано через інших суб'єктів.

Гірські населені пункти як певна організація відокремленого суспільства виражають публічні інтереси, і тому зобов'язані діяти на основі публічно-правових норм права. Це означає, що гірські населені пункти у своїх територіальних межах можуть бути

учасником публічно-правових, державно-правових, адміністративно-правових відносин. У той же час гірські населені пункти вступають у цивільно-правові відносини на основі цивільно-правових норм, оскільки є суб'єктом права власності, тобто володіють, користуються та розпоряджаються майном, що належить місцевій територіальній громаді, яка виступає їх соціальним субстратом.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та інш.]; за ред. Копейчикова В. В. – [Стер. вид.] – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320с.
2. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 Т. / Ю. С. Шемшученко. – К. : «Юридична думка», 2006. – Т. 1. – В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – 2006. – 544 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254К/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Правознавство : навч. пос. / [В. І. Бобир, С. Е. Демський, А. М. Колодій та інш.]; за ред. В. В. Копейчикова. – [2-ге вид., перероб. та допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 704с.
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997, № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
6. Про розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 05.02.2004р., № 1457-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 411.
7. Про статус гірських населених пунктів в Україні : Закон України від 15.02.1995, № 56/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9. – Ст. 58.
8. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підр. / О. Ф. Скаун. – Харків : Еспада, 2006. – 776с.
9. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник [пер. з рос. О. Ф. Скаун]. – Харків : Консул, 2001. – 656 с.
10. Теорія держави і права : навч. посіб. / В. М. Субботін, О. В. Філонов, Л. М. Князькова. – К. : Знання, 2005. – 327 с.

Глазунова С. Н. К вопросу о приобретении горными населенными пунктами Украины статуса участника конституционных правоотношений

В статье автор, опираясь на достижения отечественной юридической науки, аргументирует теоретические принципы функционирования горных населенных пунктов как субъекта конституционно-правовых отношений.

Ключевые слова: *горный населенный пункт, административно-территориальная единица, местное самоуправление конституционно-правовой статус, нормативно-правовой акт, территориальная община.*

Glazynova S. M. To the question of acquisition by the mountain settlements of Ukraine of status of participant of constitutional law relationships

In the article author, leaning against the achievements of domestic juridical science, argues theoretical principles of functioning of mountain settlements as a subject of constitutionally-law relations.

Key words: *mountain populated areas, administrative-territorial unit, constitutionally law status, local self-government, normatively-law act, territorial governing.*

УДК 343.131.5 + 343.156

Острогляд Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ ЗАХИСНИКОМ РІШЕННЯ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ЗА АПЕЛЯЦІЙНОЮ ПІДСТАВОЮ НЕВІДПОВІДНІСТЬ ПРИЗНАЧЕНОГО СУДОМ ПОКАРАННЯ СТУПЕНЮ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНУ ТА ОСОБИ ЗАСУДЖЕНОГО

У статті характеризується суть і значення апеляційної підстави – невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого. Підкреслюється, що це, згідно з аналізом роботи судів загальної юрисдикції, основна підстава для скасування вироків в апеляційному порядку. Зазначаються вимоги до описово-мотивувальної частини апеляційної скарги захисника при оскарженні вироку суду першої інстанції зацією підставою.

Ключові слова: захисник, адвокат, апеляція, підстава, суд, злочин, засуджений, покарання.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 348 КПК України, апеляцію мають право подати засуджений, його законний представник і захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого; виправданий, його законний представник і захисник – у частині мотивів і підстав виправдання; законний представник, захисник неповнолітнього та сам неповнолітній, щодо якого застосовано примусовий захід виховного характеру, – у частині, що стосується інтересів неповнолітнього; законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного характеру; обвинувачений, щодо якого справу закрито, його законний представник і захисник – у частині мотивів і підстав закриття справи; обвинувачений, щодо якого справу направлено на додаткове розслідування, його законний представник і захисник – у частині мотивів і підстав направлення справи на додаткове розслідування [4].

Суд апеляційної інстанції розглядає і вирішує справу, як правило, в межах апеляційних вимог сторін (згідно з ч. 2 ст. 365 КПК України, якщо розгляд апеляції дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, щодо яких апеляції не надійшли, апеляційний суд зобов'язаний прийняти таке рішення [4]). При цьому обов'язковою для кожного рішення суду апеляційної інстанції є вказівка на підстави, що послужили для скасування чи зміни вироку або постанови.

Тому при оскарженні вироку суду першої інстанції адвокат-захисник насамперед повинен дотриматися усіх умов апеляційного оскарження, а також в апеляційній скарзі вказати на підстави, які він вважає достатніми для скасування або зміни вироку чи постанови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню підстав для оскарження рішень суду першої інстанції частково присвячені праці І. Голякова, В. Познанського, С. Тенькова та інших. Проте слід підкреслити, що переважна більшість зазначених праць

присвячені касаційному провадженню (у якості другої інстанції), що існувало в Україні до 2001 року, і, об'єктивно, вони не могли враховувати особливостей апеляційного перегляду.

Постановка завдання. У цьому ракурсі метою написання статті є визначення особливостей невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого як однієї з підстав для апеляційного оскарження захисником рішення суду першої інстанції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Апеляційні підстави – це ті передбачені законом обставини, встановлення яких апеляційним судом тягне повну або часткову зміну вироку (постанови, ухвали) суду першої інстанції або постановлення нового вироку чи закриття справи судом апеляційної інстанції.

За своїм змістом апеляційні підстави повинні бути такими, щоб, опираючись на них, апеляційна інстанція мала можливість повністю перевірити всі сторони діяльності суду першої інстанції, що пов'язана з встановленням фактичних обставин справи та їх правовою оцінкою [5, с. 69].

Кримінально-процесуальним кодексом України (ст. 367) передбачено такі підстави для скасування або зміни вироку чи постанови:

- 1) односторонність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства;
- 2) невідповідність висновків суду, викладених у вироку (постанові), фактичним обставинам справи;
- 3) істотне порушення кримінально-процесуального закону;
- 4) неправильне застосування кримінального закону;
- 5) невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого [4].

Закріплюючи систему апеляційних підстав, Кримінально-процесуальний кодекс України не поділяє їх на підстави, які ведуть тільки до скасування вироку чи тільки до його зміни. По суті, це правильно, оскільки неможливо заздалегідь, до розгляду справи в суді другої інстанції, визначити всі випадки скасування або зміни вироку. Кримінально-процесуальний кодекс України разом із тим виділяє самостійну групу істотних порушень вимог кримінально-процесуального закону, при наявності яких вирок завжди підлягає скасуванню (ст. 370 КПК України).

Адвокату-захиснику перед початком апеляційного оскарження необхідно визначитись, чи існує підстава для скасування або зміни вироку чи постанови.

Визначаючи наявність чи відсутність підстав для оскарження, захисник повинен пам'ятати, що оскарження ним рішення суду першої інстанції ні в якому разі не призведе до погіршення становища його клієнта (проте попередньо він повинен з ним узгодити свою позицію щодо оскарження і, лише за наявності згоди останнього, оскаржувати рішення суду першої інстанції).

Як правильно зауважує Тертишник В. М., слід мати на увазі, що виправдувальний вирок може бути скасований у апеляційному порядку не інакше як за поданням прокурора або за скаргою потерпілого чи самого виправданого. Апеляційна інстанція у праві винести свій вирок, у тому числі і приймаючи рішення в бік погіршення становища підсудного, але таке рішення допускається лише у випадку, якщо на такий вирок подана апеляція прокурора, потерпілого чи його представника і в апеляції ставилося питання про скасування вироку саме з підстав необхідності застосування закону про більш тяжкий злочин чи збільшення обсягу обвинувачення, за умови, що засудженому було пред'явлено обвинувачення у вчиненні такого злочину чи у вчиненні злочину в такому обсязі і від цього обвинувачення він захищався в суді першої інстанції; необхідності застосування

більш суворого покарання; скасування необґрунтованого виправдувального вироку суду першої інстанції; неправильного звільнення засудженого від відбуття покарання [7, с. 858].

Невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого є останньою з апеляційних підстав, передбачених у статті 372 Кримінально-процесуального кодексу.

Цією статтею передбачено, що невідповідним ступеню тяжкості злочину та особі засудженого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею Кримінального кодексу, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим внаслідок як м'якості, так і суворості.

При призначенні покарання суд після повного і всебічного дослідження справи враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, які пом'якшують чи обтяжують відповідальність. Порушення цих правил і складає вищезазвану підставу. Ця апеляційна підстава взаємопов'язана з іншими підставами, але наявність її встановлюється лише при умові, що справа розглянута повно і всебічно, висновки суду викладені у вирокі, відповідають фактичним обставинам справи, злочин правильно кваліфікований, вимоги КПК не порушені, а вирок визнається незаконним і необґрунтованим внаслідок того, що суд першої інстанції необ'єктивно підійшов до встановлення обставин справи, не врахував всі дані, які характеризують особу підсудного, або неправильно їх оцінив [6, с. 33].

Так, явно несправедливим буде покарання, якщо суд не виконає вимог КПК України, що зобов'язують його при призначенні міри покарання враховувати характер і ступінь суспільної небезпеки скоєного злочину, особи винного, а також обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність [5, с. 104].

Звичайно, що в цьому випадку захисник, крім досконалого знання вимог Кримінального кодексу (оскільки саме там він отримує знання про характер і ступінь суспільної небезпеки скоєного злочину, обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність), повинен досконало дослідити особу підзахисного. Особливо це важливо тоді, коли захисник вступає в справу саме на стадії апеляційного оскарження.

Будь-яка справа, проста вона чи складна, потребує від адвоката-захисника ретельного вивчення особи підсудного. Необхідно зібрати і надати суду всі документи, що характеризують особу підзахисного.

Наприклад, перелік документів, наданих у суд в одній справі для характеристики підзахисного: 1) характеристика з місця останньої роботи, 2) декілька характеристик з попередніх місць робіт, 3) грамоти, 4) трудова книжка, 5) довідка райвійськкомату про участь у Другій світовій війні, або у бойових діях, 6) посвідчення про нагородження орденами і медалями, 7) довідка про інвалідність, 8) довідка з ЖЕО про стан сім'ї, 9) довідка про хворобу дитини, 10) наявність осіб на утриманні і т.д. [2, с. 21]. У промові в цій справі адвокат-захисник покликався на подані документи. Він переконливо показав, що записи в трудовій книжці про сорокарічний безперервний стаж трудової діяльності, гарні характеристики, почесні грамоти свідчать про те, що підсудний протягом всього життя був чесним громадянином і скоїв злочин при випадковому збігу обставин. Усі ці обставини були враховані судом.

Звичайно враховувати ті чи інші обставини при призначенні покарання в якості пом'якшувальних це право суду, але подати суду всі необхідні матеріали, що можуть вплинути на прийняття рішення на користь підзахисного, це обов'язок захисника.

Як свідчить аналіз роботи судів загальної юрисдикції, кожного року з пом'якшенням міри покарання змінено приблизно 50% вироків від загальної кількості

змінені в апеляційному порядку. А також серед основних підстав для скасування вироків були невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого [1].

Кримінально-процесуальний кодекс вказує на явну несправедливість вироку, тобто на таку невідповідність міри покарання і тяжкості скоєного і особи засудженого, яке здається очевидним. Захисник у силу свого професійного нахилу до більш м'якої оцінки діяння дуже часто залишається невдоволеним оцінкою, яку зробив суд. Проте для визнання невідповідності покарання зі скоєним потрібен якийсь масштаб. Варто порівняти це покарання з покараннями, що призначені іншим засудженим у такій справі, чи з покаранням в аналогічних справах.

У цьому питанні захисник повинен проявити самокритичність і врахувати не тільки свою суб'єктивну оцінку [3, с. 216]. У подібних випадках особливо важливо обговорити зазначене питання з іншими захисниками, суддями. Важливим у цьому випадку є й аналіз Постанов Пленуму Верховного Суду України, які і забезпечують єдність застосування практики. Якщо при такому обговоренні покарання не буде визнане надто суворим, захисник може не подавати апеляцію (звичайно, якщо на цьому не наполягає підзахисний).

Висновки. Викладене дає можливість встановити, що описово-мотивувальна частина апеляційної скарги захисника при оскарженні вироку суду першої інстанції за цією підставою повинна містити:

- 1) аналіз обставин, що визначають ступінь і характер суспільної небезпеки скоєного злочину, особи засудженого і наслідків скоєного;
- 2) аналіз обставин, які пом'якшують відповідальність. Необхідно також вказати міру покарання, яку пропонує захисник;
- 3) вказівку на помилки суду, які допущені при обґрунтуванні міри покарання.

Якщо покарання, призначене судом, явно суворе й інших порушень у справі не допущено, вирок не скасовується, а покарання пом'якшується апеляційною інстанцією.

Подальші дослідження з цього питання можуть стосуватися особливостей виявлення зазначеної апеляційної підстави при дослідженні матеріалів кримінальної справи захисником, а також методики складання ним апеляційної скарги саме за цією підставою.

Список використаних джерел

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F&Count=500&>.
2. Гинзбург Г. Методика защиты в судебном следствии / Г. Гинзбург // Советская юстиция. – 1964. – № 5. – С. 20-22.
3. Защита по уголовным делам / [под ред. И. Т. Голякова]. – М. : Юриздат, 1948. – 222 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Станом на 01.04.2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1003-05&p=1299496402354395>.

5. Познанский В. А. Вопросы теории и практики кассационного производства в советском уголовном процессе / В.А. Познанский. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 136 с.
6. Теньков С. Співвідношення законних інтересів обвинуваченого і позиції адвоката в кримінальній справі / С. Теньков // Радянське право. – 1983. – № 5. – С. 40-44.
7. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – К. : АСК., 2007. – 1056 с.

Острогляд А. В. Отдельные аспекты обжалования защитником решения суда первой инстанции за апелляционным основанием несоответствие назначенного судом наказания степени тяжести преступления и личности осужденного

В статье автором раскрывается содержание апелляционного основания – несоответствие назначенного судом наказания степени тяжести преступления и лицу осужденного. Согласно анализа работы судов общей юрисдикции данное основание есть одним из основных для отмены приговоров в апелляционном порядке. Автор указывает некоторые требования к описательно-мотивировочной части апелляционной жалобы защитника при обжаловании приговора суда первой инстанции за данным основанием.

Ключевые слова: защитник, адвокат, апелляция, основание, суд, преступление, осужденный, наказание.

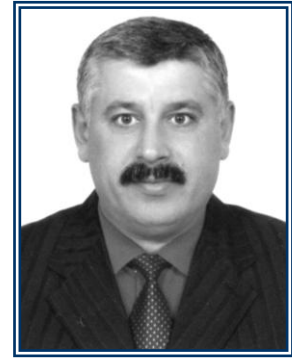
Ostroglyad O. V. Some aspects of a defender's appealing a decision of court of first instance on the appellate basis of incompletion of the degree of punishment imposed by the court and the offender's personality

The article highlights the content of appellate basis-incompletion of the degree of punishment imposed by the court and the offender's personality. According to the analysis of the activity of courts of general jurisdiction the given basis is one of the most essential for reversing sentences in an appellate order. The author points out some requirements to the descriptive and motivational part of the defender's appeal at appealing a decision of a court of first instance on the given basis.

Key words: defender, advocate, appeal, foundation, court, crime, convict, punishment.

УДК 340.12: 343.01

Соловій Ярослав Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИННИХ ЗАХОПЛЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ВИЯВІВ РЕЙДЕРСТВА

У статті розглядаються проблемні питання кваліфікації злочинних захоплень суб'єктів господарювання як виявів рейдерства та дається науково-теоретичне обґрунтування доцільності введення кримінальної відповідальності за організацію рейдерського захоплення.

Ключові слова: кваліфікація рейдерства, силове захоплення підприємств, рейдерський напад, рейдерські дії.

Постановка проблеми. Одним із ключових аспектів боротьби з корупцією та економічною злочинністю є протидія незаконному силовому захопленню підприємств (рейдерству) – як сукупності злочинних діянь.

Загальновідомо, що в українському кримінально-правовому законодавстві відсутня єдина норма, що передбачає покарання за незаконне захоплення підприємств з метою їх привласнення чи встановлення контролю над їх активами, у зв'язку з чим на практиці нерідко виникають проблеми кваліфікації такого діяння, яке включає як реальну, так і ідеальну сукупність декількох складів злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є дві юридичні позиції стосовно кваліфікації діянь, пов'язаних із захопленням підприємств (рейдерством).

Відповідно до першої (С. С. Чернявський, О. Є. Користін, Я. В. Монастирський та ін.), рейдерство складається з різних складів злочинів, а тому його кримінально-правова кваліфікація попросту є комплексом декількох складів. Відповідно для вирішення проблеми неефективного притягнення рейдерів до відповідальності за сукупністю складів злочинів необхідно створити спеціальну методику розслідування подібних справ, навчити її фахівців [6, с.23].

Досліджуючи проблему протидії рейдерству, Н. Гурова дійшла висновку, що чинне кримінальне законодавство містить норми, які дають підстави для притягнення до кримінальної відповідальності за дії, що входять до системи заходів з протиправного захоплення підприємств, а тому подальше вдосконалення кримінального законодавства у цій частині має відбуватися шляхом встановлення комплексу норм, які передбачатимуть кримінально-правову охорону корпоративних відносин. Криміналізація рейдерства як окремого суспільно небезпечного діяння шляхом встановлення відповідальності за його вчинення у спеціальній кримінально-правовій нормі не вбачається доцільною, оскільки, з одного боку, призведе до надмірності криміналізації, з іншого – створить зайві складнощі при притягненні винних до кримінальної відповідальності, оскільки потребуватиме

доведення суб'єктивних ознак системи рейдерських дій у цілому, тобто умислу на протиправне захоплення підприємств [1, с. 7].

Інший погляд, менш розповсюджений, зводиться до необхідності виділення рейдерства в окремий склад злочину [3, с. 28]. На нашу думку, під такою точкою зору є як теоретичні, так і, головним чином, практичні міркування. Одним із дієвих способів боротьби з незаконними поглинаннями (рейдерством) може стати вдосконалення правозастосовних механізмів.

У зв'язку з цим постає необхідність комплексного аналізу останніх наукових досліджень, що стосуються означеної проблематики.

На здійснення заходів щодо протидії рейдерству було спрямовано Указ Президента України № 103/2007 від 12 лютого 2007 р. «Про заходи щодо посилення захисту права власності». У квітні 2009 р. оприлюднено Указ Президента України № 191/2009 від 26 березня 2009 р. «Про додаткові заходи щодо посилення захисту права власності». Цими Указами Президента Кабінету Міністрів України за участю Верховного Суду України та Генеральної прокуратури України для забезпечення захисту прав та законних інтересів акціонерів при вирішенні корпоративних конфліктів доручено проаналізувати факти рейдерства та за результатами аналізу, з урахуванням міжнародного досвіду вирішення подібних питань внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України проекти законодавчих актів, зокрема й щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство [5].

Отже, насамперед йдеться про правову конструкцію, що включає, крім іншого, формулювання нової статті КК України, опираючись на яку можна буде більш ефективно виявляти, кваліфікувати та розслідувати рейдерські захоплення.

Тобто, існує нагальна потреба формування й внесення в КК України самостійного нового складу злочину під назвою «Рейдерство». Переваги включення цього складу в КК України полягають у тому, що істотно полегшиться:

- можливість виявлення й кваліфікації такого злочину й порушення кримінальної справи;
- розслідування таких злочинів (доказова база стане менш об'ємною), оскільки акцент буде зроблений на об'єктивній стороні;
- полегшиться контроль і нагромадження статистики щодо розслідування такого типу справ.

Постановка завдання. Метою статті є об'єктивний та всебічний аналіз проблемних питань кваліфікації злочинних захоплень суб'єктів господарювання як виявів рейдерства та науково-теоретичне обґрунтування доцільності криміналізації за окремою нормою відповідальності за організацію рейдерського нападу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звичайно, сьогодення слідчо-судова практика дає певну можливість притягувати до кримінальної відповідальності певну частину як безпосередніх учасників рейду, так і державних службовців, що сприяють рейдерам. З цією метою наведемо перелік злочинів КК України, за якими можливе притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з рейдерством (див. табл. 1).

Судячи із широти наведеного списку статей КК, може здатися, що на якомусь етапі рейдерські дії, по-перше, будуть припинені, а, по-друге, винні особи (замовники, рейдери і їхні пособники) понесуть кримінальну відповідальність хоча б за один з перерахованих злочинів. Однак це досить абстрактне уявлення. У реальному житті, і про це свідчить практика, ні рейдерські захоплення здебільшого не припиняються, ні винні не мають покарання.

Таблица 1

Склади злочинів, за які можливе притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, що становлять елемент (ланку) у рейдерському силовому захопленні суб'єктів господарювання

Номер і назва статті КК України	Опис рейдерських дій як самих «зацікавлених осіб», так і представників державних органів, які діють у їхніх інтересах
Стаття 182. Порушення недоторканності приватного життя	Незаконний збір інформації приватного характеру, що містить компрометуючий матеріал. Інформація збирається стосовно акціонера й/або службової особи, з метою подальшого її використання проти останніх (шантаж).
Стаття 163. Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер	Збір інформації приватного характеру, що має компрометуючий характер. Інформація збирається стосовно мажоритарного акціонера й/або службової особи, з метою подальшого її використання проти останніх (шантаж)
Стаття 190. Шахрайство	Застосовується для заволодіння частками статутних капіталів (у ТОВ/ЗАТ), цінними паперами (акціями), об'єктами нерухомості тощо. Застосовується за участі законного власника, однак при обмані такого або за допомогою зловживання його довірою. На практиці найчастіше такі діяння здійснюються за допомогою підписання «не тих» документів або за допомогою введення в оману власника.
Стаття 189. Вимагання	Злочин, за допомогою якого змушують законного власника передати його майно або право на майно іншій особі. Застосовується у відношенні часток статутних капіталів (у ТОВ/ЗАТ), цінних паперів (акцій акціонерних товариств), об'єктів нерухомості. Як правило, таке діяння супроводжують шантаж, але можливе також застосування погроз шляхом насильства
Стаття 197-1. Самовільне зайняття земельної ділянки	Найчастіше здійснюється за підробленими документами або без таких зовсім. Супроводжується, як правило, підкупом службових осіб
Стаття 206. Протидія законній господарській діяльності	За своєю правовою суттю в цьому випадку дії охоплюються поняттям, близьким до вимагання. Відмінності полягають в більш вузькому об'єкті злочину. У цьому випадку відбувається не пряме вимагання власності, а вимога припинити чи обмежити здійснення законної господарської діяльності або, навпаки, примус до укладення угоди всупереч інтересам власника, що може призвести до

	обмеження його законних прав і інтересів, а саме позбавити власника можливості фізичного контролю над підприємством або його активами.
Стаття 231. Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю	Цей злочин найчастіше проявляється з метою подальшого економічного або іншого шантажу, руйнування й підриву внутрішньої економіки юридичної особи, що є об'єктом атаки рейдерів, а також інших незаконних дій.
Стаття 218. Фіктивне банкрутство	Злочини, вчинені при застосуванні схем для банкрутства юридичних осіб. Використовується для ліквідації юридичної особи, фальсифікація, приховування або знищення документів, що відображають господарську та фінансову діяльність підприємства, вилучення активів з корисливих мотивів, а також економічного шантажу. Найчастіше здійснюється мажоритарними акціонерами, керівництвом, вищим менеджментом організації з власної корисливої ініціативи або при підкупі.
Стаття 219. Доведення до банкрутства	
Стаття 221. Незаконні дії у разі банкрутства	
Стаття 223-1. Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів	Застосовується з метою юридичної ліквідації підприємства. Внесення уповноваженою особою в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, завідомо неправдивих відомостей. Найбільшу поширеність одержало в сучасних умовах.
Стаття 223-2. Порухення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів	Діяння, вчинене службовими особами емітента чи професійного учасника фондового ринку. Застосовується найчастіше шляхом внесення завідомо недостовірних змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку, що призводить до порушення або втрати системи реєстру.
Стаття 356. Самоправство	Саме за цією статтею найчастіше порушуються кримінальні справи, коли здійснюється самовільне захоплення з «сумлінним набувачем» або «новим директором» офісу підприємства за допомогою співробітників приватної охорони, за відсутності рішення суду або іншого припису уповноважених державних органів на «вселення» на об'єкт.
Стаття 364. Зловживання владою або службовим становищем	Використовується з метою тиску на відому жертву «конфлікту», для створення перешкод у діяльності підприємства, наприклад, відкликання ліцензії при відсутності законних підстав. Однієї зі сторін «конфлікту» посадовці можуть сприяти в одержанні переваг при прийнятті рішень тощо.
Стаття 365. Перевищення влади або службових повноважень	Відбувається тоді, коли в перевірках бере участь і виносить приписи службова особа, що насправді повноважень для перевірки не має.

Стаття 368. Одержання хабара	Відбувається підкуп посадових осіб або одержання ними неправомірної вигоди за вчинення або не вчинення ними певних дій на користь «рейдера».
Стаття 368-1. Незаконне збагачення	
Стаття 366. Службове підроблення	Застосовується найчастіше для зміни сутності й правового змісту офіційного документа. Захоплення цілісних майнових об'єктів, яке відбувається зазвичай при діях, пов'язаних із земельними ділянками.
Стаття 367. Службова недбалість	Часто порушення, що допускаються чиновниками виглядають саме як недбалість. Вони умисно нічого не роблять (не видають вчасно документи законному власнику); видають документи й інформацію, що не в праві надавати „рейдерам» й т.п. (нерідко такі дії корумпованих чиновників часто помилково тлумачать саме як недбалість.
Стаття 358. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, а також збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів	Складання чи видача завідомо підроблених офіційних документів, що посвідчують певні юридичні факти або надають права. Застосовується найчастіше шляхом внесення завідомо недостовірних змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку, що призводить до порушення або втрати системи реєстру.

Це зв'язано, як мінімум, з наступними обставинами.

По-перше, цілком закономірно, що при кваліфікації в рамках чинного законодавства, ланцюжок рейдерських дій не з'являється як ланцюжок суспільно-небезпечних діянь. Скоріше як звичайне комерційне поглинання. Якщо ж «жертва рейдескої атаки» звертається до правоохоронних органів або в суд за захистом, то найчастіше їй важко або неможливо обґрунтувати свою позицію як потерпілої сторони. Принаймі зовні все виглядає законно.

По-друге, існують величезні труднощі для розслідування рейдерських захоплень. Річ у тому, що наслідок силового захоплення підприємства (втрата контролю над активами підприємства) стикається з великим числом протиправних діянь, кваліфікованих за різними статтями КК України. І об'єднати їх «наскрізною ідеєю» рейдерства досить складно. До того ж часто доводиться відшукувати умисел саме на протиправне та силове захоплення підприємства, а його часом неможливо довести.

По-третє, не можна забувати, що рейдерство, принаймні у наших умовах, безпосередньо пов'язане з підкупом різноманітних посадових осіб: судів, правоохоронних, податкових, владних органів, що реєструють підприємства і видають дозволи, забезпечують охорону захоплених підприємств, забезпечують виконання рішень судів, здійснюють нагляд та контроль та інші. Інакше кажучи, ми маємо справу з корупційним, причому багатоепізодним і надскладним злочином з досить великим набором співучасників. Тому, з одного боку, тут позначається названа вище друга обставина (труднощі розслідування), а з іншого – ймовірна корупційність інстанцій, у які може звернутися потерпіла сторона. Отже, проблем на цьому шляху чимало.

Злочинна діяльність, пов'язана з рейдерством, охоплює низку злочинів, що передбачені різними розділами КК України, але пов'язані єдиною метою та суспільно-небезпечним наслідком їх вчинення. Цим наслідком є встановлення контролю над юридичною особою чи її активами.

А. Орлеан та Р. Дурдиев зауважують, що проблема криміналізації рейдерства обумовлюється складністю цього явища. По-перше, рейдерство може вчинятись кількома альтернативними або сукупністю різних дій (від ухвалення неправосудного рішення суду, шахрайства до звичайного фізичного насильства). По-друге, у вчиненні таких дій можуть брати участь різні співучасники (замовник або особа, в інтересах якої вчиняються рейдерські дії; особа, яка безпосередньо організовує рейдерську схему; виконавці незаконних дій – складових рейдерської схеми). Очевидно, що окремі випадки рейдерства можуть надзвичайно відрізнятись один від одного і тому важко поєднати всі різновиди рейдерства в одному складі злочину [4, с. 83].

Для вчинення шахрайств рейдери можуть проникати в інформаційні масиви державних органів, фінансових установ чи інших організацій. Таке проникнення має бути по-перше, незаконним (обманним) і, по-друге, спрямованим на спотворення істинної інформації або внесення нової з метою введення в оману користувача. Електронно-обчислювальна техніка може слугувати засобом передачі фальшивих повідомлень, документів через систему Інтернет, електронну пошту тощо.

Слід окремо розглянути факти втручання корумпованих суддів у господарську діяльність підприємств при забезпеченні рейдерських захоплень шляхом ухвалення судових рішень, що явно виходять за межі компетенції суду. Рейдери ініціюють судові розгляди корпоративних спорів «своїми» суддями з метою поставити під сумнів законність права власності держателів великих пакетів акцій та блокувати роботу підприємства (шляхом усунення від участі у зборах акціонерів держателів великих пакетів, найбільш активних захисників підприємства тощо). Найчастіше рейдери домагаються виконання своїх вимог через «знайомих» суддів – шляхом невідповідного застосування інституту забезпечувальних заходів [6, с. 25-26].

Нерідко «судові» схеми пов'язані з участю міноритарних акціонерів. Не отримуючи часто ніякого доходу від володіння своїми акціями і не маючи поняття про їх реальну ринкову вартість, ці особи можуть не лише залучатись до схем зі скупки пакетів акцій (продаючи свої акції або видаючи довіреності), але і, що найнебезпечніше, використовуватись для корпоративного шантажу. Інколи, видаючи довіреність представникам рейдерських груп на здійснення дій щодо їх акцій, у тому числі й на представництво їх інтересів у суді з усіма правами позивача, міноритарні акціонери фактично розширюють можливості атак рейдерів, які від імені цих акціонерів звертаються до суду із вигідними для себе вимогами [2, с. 8].

Водночас рейдерство, що об'єднує вказані злочини в особливу форму злочинної діяльності, має більш небезпечні наслідки, ніж будь-який із перелічених злочинів, вчинених окремо.

Очевидно, за змістом рейдерство є корисливим заволодінням нерухомим чи рухомим чужим майном, вчиненим у різний спосіб (із застосуванням насильства, обману, зловживання службовим становищем або використання корупційних схем) з метою легалізації або встановлення контролю над юридичною особою чи її активами.

До запропонованої правової конструкції необхідно зробити кілька пояснень.

По-перше, у самому злочині за назвою «рейдерство» на центральне місце виводиться мета – корисливе заволодіння власністю (прав на майно, майнові об'єкти, інтелектуальні права) та (або) захоплення управлінських прав правомірного характеру.

Інакше кажучи, рейдерство – це легалізація та (або) встановлення контролю над розкраданням власності захопленого підприємства. Саме в цьому й полягає головна суспільна небезпека цього злочину.

По-друге, можна було б, у принципі, обійтися й однією частиною цієї статті, включивши в неї такий елемент, як участь (сприяння) службових осіб державних або муніципальних органів у легалізації захопленої власності. Адже рейдерські захоплення практично немислимі без активної участі в них (на різних стадіях) співробітників правоохоронних, що реєструють, і інших державних або муніципальних органів. Однак включення в «основний» склад рейдерства обов'язкової участі державних або муніципальних посадових осіб істотно утруднить можливість застосування цієї статті, тому що, якщо не вдасться відразу ж (а то й взагалі) виявити співучасників із числа посадових осіб, то відсутність одного з елементів складу рейдерства не дозволить відповідним чином кваліфікувати цей злочин і провести його розслідування.

Інакше кажучи, таке конструювання статті пов'язане швидше з підстрахуванням з метою успішного розслідування. У той же час ми припускаємо, що на практиці будуть в основному проблемні випадки кваліфікації дій службових осіб, які або самі є замовниками, або напряду зацікавлені в придбанні того або іншого активу, або ж якщо вони є безпосередньо рейдерами.

По-третє, ми виходимо з того, що при рейдерських захопленнях порушення справи й розслідування можливе й за ст. 255 КК України. Запропонована конструкція дозволяє в рамках статті 255 мати мету організації злочинного співтовариства, а саме здійснення злочину «рейдерського захоплення», що повинно полегшити кваліфікацію й за вказаною статтею, тому що характер цього злочину припускає якусь організацію послідовних дій із чітким розподілом ролей.

Мінусом такого підходу можуть стати всілякі зловживання новою тяжкою статтею КК України для зведення рахунків з непоступливими партнерами або власниками іменних цінних паперів. Будь-яку розмову про викуп частки можна піднести як спробу рейдерського захоплення й організувати на контрагента серйозний тиск.

Висновки. Як видно з опису наявних на нинішній день позицій щодо протидії рейдерству, обидві вони мають істотні недоліки й у випадку проходження якої-небудь із них протидія рейдерству, спрямована на поліпшення умов ведення бізнесу в країні, може привести до зворотного ефекту. У зв'язку із цим, щоб уникнути руйнівних наслідків для економіки країни, будь-які зміни в законодавстві можуть вироблятися тільки після всебічного обговорення й оцінки нововведень і їхніх можливих наслідків у широких суспільних колах: із залученням як державних органів, так і професійних учасників ринку корпоративних відносин, експертних, суспільних і правозахисних організацій.

Ми підтримуємо думку, що доцільним є введення кримінальної відповідальності лише за організацію рейду (рейдерського нападу). Злочинні діяння, вчинені окремими виконавцями на всіх етапах організації і здійснення рейдерського нападу, є наслідком діяльності організатора (організація злочинного об'єднання, керівництво ним, забезпечення його злочинної діяльності). Тому кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені рейдерськими групами чи організаціями, підлягає, відповідно до закону (ч. 1. ст. 30 КК України), організатор [3, с.88].

Треба відмітити, що, на відміну від організатора, інші учасники рейдерських груп чи організацій будуть нести відповідальність за всі злочини, у вчиненні яких вони брали участь під час рейдерського нападу.

Отже, оскільки рейдерство являє собою комплексне кримінологічне явище, протидія йому теж повинна мати комплексний характер і виявлятися на різних рівнях: як

на рівні кримінального, корпоративного, адміністративного, цивільного права, так і на рівні економічної та кримінальної-правової політики держави в цілому.

Список використаних джерел

1. Гуторова Н. Щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство / Н. Гуторова // Юридичний радник. – К., 2007. – № 2 (16). – С. 6–9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yurradnik.com.ua>.
2. Диба І. Обличчя зла або як боротися з рейдерством / І. Диба // Юридичний вісник України. – К., 2006. – № 47. – С. 8.
3. Камлик М. І. Рейдерство в Україні: сутність та засоби протидії. / М. І. Камлик, М. А. Погорєцький, В. П. Шеломенцев // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2007. – № 17. – С. 69-88.
4. Орлеан А. Щодо криміналізації рейдерства. / А. Орлеан, Р. Дурдієв // Вісник Прокуратури. – К., 2007. – №8. – С.83-88.
5. Про додаткові заходи щодо посилення захисту права власності : Указ Президента України № 191/2009 від 26 березня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/9106.html>.
6. Чернявський С.С. Протидія злочинним захопленням суб'єктів господарювання як виявам рейдерства : посіб. / [С. С. Чернявський, О. Є. Користін, Я. В. Монастирський та ін.]; за заг. ред О. М. Джужі. – К. : Київ. Нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 60 с.

Соловій Я. І. Уголовно-правовые проблемы квалификации преступных захватов субъектов предпринимательства как проявлений рейдэрства

В статье рассматриваются проблемные вопросы квалификации преступных захватов субъектов предпринимательства как проявлений рейдэрства и дается научно-теоретическое обоснование целесообразности введения уголовной ответственности за организацию рейдэрского захвата.

Ключевые слова: квалификация рейдэрства, силовой захват предприятий, рейдэрское нападение, рейдэрские действия.

Soloviy Ya. I. Criminal and Legal Problems of Qualification of Criminal Occupation of Management Subjects as a Raider Manifestation

Problem aspects of qualification of criminal occupation of management subjects as a raider manifestation are examined, scientific and theoretical explanation of appropriateness of criminal liability enactment for raider attack organization is given in the article.

Key words: raider occupations qualification, force occupation of enterprises, raider attack, raider actions.

УДК 393.97

Стеблинська Оксана Степанівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються окремі питання запровадження ювенальних судів в Україні та їх місце у системі суб'єктів щодо запобігання делінквентності неповнолітніх.

Ключові слова: девіантна поведінка, делінквентність, злочинність неповнолітніх, превентивні заходи, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. Практично з моменту зародження кримінології об'єктом пильної уваги вчених стала злочинність неповнолітніх. Така увага пояснюється місцем, яке займають неповнолітні як соціально-демографічна група в соціальній структурі суспільства. Особливе становище неповнолітніх в соціальній структурі визначається не лише тим, що вони є однією з найбільш масових соціально-демографічних груп суспільства, але й тим, що майбутнє суспільства з високим ступенем вірогідності можна прогнозувати, виходячи із стану справ у процесі соціалізації молодого покоління.

Довготривала криза в усіх сферах суспільного життя стала детермінантою дисфункцій основних інститутів соціалізації, що за умов стабілізації загальних показників злочинності у 1999 та 2000 роках призвело до збільшення питомої ваги злочинів, вчинених неповнолітніми та молоддю. До того ж викликають значне занепокоєння зміни, що відбуваються в структурі злочинності неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти запобігання і наркотизму, і злочинності неповнолітніх раніше як досліджувалися на рівні кандидатських дисертацій Н. В. Яницької, Т. Л. Кальченко, Л. С. Дубчак, так і були предметом уваги українських і російських учених, зокрема: В. В. Беспалька, Б. С. Бейсенова, Р. І. Благути, Р. В. Булатова, О. М. Джужі, А. І. Долгової, І. П. Лановенка, М. П. Легецького, Н. Ю. Максимової, А. Й. Міллера, Г. М. Міньковського, І. М. Мотринця, С. Г. Поволоцької, А. І. Рощина, А. П. Тузова, М. С. Хруппи та ін.

Постановка завдання. Незважаючи на наявність значного обсягу наукових праць, присвячених проблемі злочинності неповнолітніх та питанню суб'єктів щодо запобігання делінквентності неповнолітніх, питання щодо місця та ролі системи ювенальних судів у системі суб'єктів для запобігання вищевказаним явищам є ще мало дослідженим. Отже, метою статті є з'ясування місця і ролі ювенальної юстиції у системі запобігання делінквентності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неабияка увага звертається сьогодні як громадсько-політичними організаціями, так, особливо, правоохоронними органами на питання збільшення девіантних проявів серед неповнолітніх та їх профілактики, оскільки у залежність від наркотиків та алкоголю з кожним роком потрапляє все більше неповнолітніх. Надзвичайно складною є наркотична ситуація серед неповнолітніх в

Україні, яка продовжує входити до числа держав, для населення яких характерним є досить високий рівень вживання наркотиків. Зростає і питома вага неповнолітніх серед тих, які потрапили в залежність від алкоголю. За даними соціологічних опитувань, майже 58 % неповнолітніх у віці від 14 до 18 років вживають час від часу алкогольні напої, серед яких значний відсоток складають дівчата.

Соціальна небезпека поширення пияцтва та наркоманії у середовищі неповнолітніх полягає і в тому, що вони є підґрунтям для вчинення злочинів, у тому числі й тяжких. Перебуваючи в полоні хворобливої пристрасті чи намагаючись роздобути гроші для придбання алкогольних напоїв і наркотиків, більшість неповнолітніх беззаперечно готові вчинити будь-які злочинні дії. За даними статистики, найбільш поширеними злочинами, вчиненими в такому стані є: крадіжки (69,6 %), грабежі (7,33 %), хуліганство (6,97 %), розбій (2,78 %), умисні вбивства і замах на вбивство (1,03 %), нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень (1,03 %).

Окрім того, за даними МВС України, поряд зі зростанням кількості неповнолітніх споживачів алкоголю та наркотиків досить високим залишається число злочинів, вчинених ними в стані сп'яніння. Так, у 1992 р. було зареєстровано 4533 таких злочинів. Пік цього виду злочинності неповнолітніх випав на 1995-1996 рр., коли було зареєстровано 5414 і 5435 злочинів відповідно. У наступні роки і досі аналізований вид злочинів характеризується поступовим зниженням із коливанням в окремі роки. Так, у 2002 р. було зареєстровано 3853 такі злочини, у 2003 р. – 3995, в 2005 р. – 3070, в 2008 р. – 3073, 2010 – 4113 злочинів.

На сьогодні час злочини, які вчиняють неповнолітні, все частіше відзначаються немотивованою жорстокістю, малозначністю мотивів, цинізмом і бездушністю та все частіше вчиняються у складі організованих груп. Окрім того, злочинність неповнолітніх з кожним роком невпинно «молодшає»: за 13 років кількість засуджених вікової категорії 14-16 років у загальному масиві неповнолітніх засуджених зросла з 17 до 30 % [1; 5, с. 2].

Тому варто погодитись із Крестовською Н.М., що охорона дитинства та захист прав дітей об'єктивно стають одним із пріоритетів юридичного забезпечення національної безпеки, оскільки наявна депопуляція та невтішні демографічні прогнози, рівень якості життя дітей та молоді, що не відповідає гуманітарним світовим стандартам, зниження освіченості, незадовільний стан правової культури, відсутність позитивної динаміки у протидії негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі ставлять під загрозу майбутнє та саме існування українського суспільства. Від «молодіжного» та «дитячого» чинників, яким від природи властивий великий інноваційний потенціал, значно залежать реформування українського суспільства, його подальший соціальний та економічний розвиток, просування до інформаційного суспільства та демократії [2, с. 1].

Нині дедалі більше юристів-практиків, науковців усвідомлюють, що необхідно впроваджувати найбільш ефективні способи і розглядати новітні напрями соціалізації тієї молоді, поведінка якої не відповідає соціально спрямованим, загальноприйнятим нормам та очікуванням. З огляду на таку ситуацію виправити становище за допомогою лише засобів кримінально-правового впливу на неповнолітніх злочинців неможливо, тому потрібно створити систему ювенальної юстиції (цілий комплекс заходів, спеціальних програм).

Таким чином, назріла необхідність повернутися до питання, яке в Україні суспільство намагалося вирішити ще в XIX ст., тобто понад 100 років тому. Це впровадження інститутів, що забезпечували б соціалізацію неповнолітніх правопорушників [4, с. 39].

Основним принципом цього правосуддя є доктрина «*parens patriae*» (від лат. – батько країни, спаситель), згідно з якою держава відповідає за неповнолітніх, захищаючи їх від шкідливого оточення й застерігаючи від небезпечної поведінки.

Підлітки за своїми психологічними особливостями ще не здатні повною мірою усвідомлювати свої вчинки та відповідати за них перед законом. Проте їх можна перевиховати та допомогти адаптуватися в суспільстві. Зрозуміло, що ювенальна юстиція виходить далеко за рамки суто юриспруденції. До роботи з підлітками, які вступили в конфлікт із законом, залучаються працівники соціальних служб та недержавних організацій, педагоги, психологи й фахівці інших галузей. Центральною установою ювенальної юстиції все ж є суд, але з багатьма специфічними особливостями [5, с. 2-3].

За загальними уявленнями, система ювенальної юстиції в Україні має включати ювенальні (спеціалізовані) суди, спеціальні органи профілактики, контролю і захисту, спеціалізовані органи досудового слідства, установи відбування покарання, реабілітації та соціальної адаптації.

Ювенальний суд як базовий орган у системі ювенальної юстиції має не тільки з'ясувати обставини злочину, а й ретельно вивчати причини та умови, що сприяли асоціальної поведінці підлітка, вживати заходів до їх усунення, з'ясувати ступінь антисоціальних установок і, виходячи з нього, застосовувати адекватні заходи кримінально-правового впливу, контролювати діяльність інших органів, що входять до цієї системи. Метою діяльності такого суду є не покарання неповнолітнього, а здійснення щодо нього комплексу заходів, спрямованих на індивідуальне піклування, виховання, захист від негативного впливу оточення.

Однак ювенальна юстиція – це не тільки комплекс заходів, а й політика держави, зорієнтована на виховання молоді в дусі поваги і любові до батьків, близьких, поваги до чужої праці та власності, виховання підлітка таким чином, щоб у нього не виникало бажання порушити закон, а у випадку, коли це сталося, – існувала б реальна можливість виправлення, реабілітації, професійного навчання та працевлаштування у подальшому.

Історично склалося так, що ювенальна юстиція виникла як правосуддя в кримінальних справах, тому її законодавчою основою є насамперед норми та інститути кримінального права і процесу.

Аналіз положень Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з точки зору відповідності національного законодавства вимогам міжнародно-правових актів (Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), Мінімальним стандартним правилам, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1955 р.), іншим правилам ООН) та вивчення практики інших держав свідчать, що в чинному національному законодавстві дотримано принципи міжнародних стандартів здійснення правосуддя щодо зазначеної категорії осіб, диференційовано умови їх кримінальної відповідальності, передбачено застосування до них примусових заходів виховного характеру замість кримінального покарання, тобто альтернативних заходів впливу на тих осіб, які вступили у конфлікт із законом, містяться спеціальні процесуальні норми, спрямовані на поліпшення захисту їхніх прав.

Ефективно ж застосовувати до неповнолітніх названі вище заходи суд може лише за умови тісної взаємодії з відповідними соціальними службами та активної участі в них сім'ї неповнолітнього. При цьому слід урахувати й те, що вирішення цього питання можливе лише при дотриманні норм кримінального процесу. Тому йдеться саме про створення ювенальних судів, для яких неповнолітній буде не об'єктом для кримінального примусу, а суб'єктом реабілітації, що дасть можливість запобігти вчиненню повторних правопорушень.

Висновки. Ювенальна юстиція вирішує не проблему неповнолітніх у цілому, а конкретну проблему неповнолітнього правопорушника в певній ситуації. Проте таке правосуддя має ґрунтуватися не на поблажливому ставленні до неповнолітнього правопорушника, а на з'ясуванні причин його неправомірної поведінки та пошуку ефективних способів впливу на винних осіб з урахуванням їх вікових особливостей [4, с. 42].

Тому, варто погодитись з думкою голови Верховного Суду України, що створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні дозволило б ефективно виявляти ті глибинні процеси, які породжують злочинність неповнолітніх, адекватно реагувати на них, запобігати злочину, здійснювати правовий вплив на неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечні діяння, та на осіб, які сприяли антисоціальної поведінці підлітків, забезпечити соціальну реабілітацію неповнолітніх правопорушників та адаптацію їх у суспільстві [3, с. 4].

Список використаних джерел

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 23-34.
2. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н. М. Крестовська. – Одеса : Одеська національна юридична академія, 2008. – 42 с.
3. Маляренко В. Т. У Президії Верховного Суду України, у Раді Суддів України / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 3. – С. 4.
4. Мачужак Я., Лавровська І. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів / Я. Мачужак, І. Лавровська // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 7. – С. 39-42.
5. Створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 2-3.
6. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mvs.gov.ua.

Стеблинская О. С. Некоторые вопросы внедрения ювенальной юстиции в Украине

В статье исследуются некоторые вопросы внедрения ювенальных судов в Украине и их место в системе субъектов по предотвращению делинквентности несовершеннолетних.

Ключевые слова: *девиантное поведение, делинквентность, преступность несовершеннолетних, превентивные меры, ювенальная юстиция.*

Steblynska O. S. Some questions of introduction of Juvenal justice in Ukraine

In the article analysed question in relation to introduction and activity of juvenal justice as a subject of prevention an addictive conduct minors.

Key words: *deviant behavior, delinquency, juvenal delinquency, preventive measures, juvenal justice.*

УДК 349.6

Вітовська Ірина Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та господарського права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЖИВИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ВИКЛЮЧНОЇ (МОРСЬКОЇ) ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

Розглядається питання правового регулювання використання морських природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України з позиції успішного вирішення завдання підвищення ефективності впливу міжнародно-правових норм, які знаходяться в прямій залежності від характеру заходів, що приймаються державами на національному рівні щодо реалізації взаємно узгоджених правових приписів.

Ключові слова: природні ресурси, виключна (морська) економічна зона, право користування природними ресурсами виключної (морської) економічної зони.

Постановка проблеми. Із прийняттям Верховною Радою України 16 травня 1995 року Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» [7] відбулися суттєві зміни у правовому режимі природних ресурсів за межами територіального моря і врегулюванні відносин у цій сфері з урахуванням норм міжнародного права. Беззаперечним фактом є те, що використання морських природних ресурсів повинно зводитися до забезпечення правильного планування, встановлення оптимальних норм раціонального користування, застосування природозберігаючих технологій з урахуванням специфічних умов виключної (морської) економічної зони, які б сприяли безперервному використанню і підвищенню промислової продуктивності запасів цієї зони. Адже зазначена проблема виходить за національні межі, має глобальний характер і потребує вирішення на міждержавному рівні. У зв'язку з цим державне регулювання цього питання повинно максимально повно імплементувати стандарти та вимоги міжнародного права стосовно зазначеного об'єкта, використовувати досвід міжнародного співтовариства в цій сфері, запозичувати міждержавні форми законодавчого регулювання для внесення їх у законодавче поле України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі знайшли своє відображення лише окремі питання щодо використання природних ресурсів, що знаходяться в межах виключної (морської) економічної зони і розглядаються в загальному порядку (Ю. І. Бистраков, О. С. Баб'як, П. Д. Біленчук, С. А. Балашенко, Д. М. Демічев, А. П. Гетьман, В. К. Попов, М. В. Шульга, О. С. Колбасов, В. В. Костицький, В. В. Петров та інші).

Проте проблема правового регулювання використання відповідних морських природних ресурсів є багатогранною і в деяких моментах залишається відкритою (правовий режим та класифікаційні критерії природних ресурсів, що надаються в користування, різноманітність об'єктів та суб'єктів правовідносин тощо).

Постановка завдання. Метою статті є розгляд основних елементів змісту права користування природними ресурсами виключної (морської) економічної зони; розробка пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 13 Конституції України відносить природні ресурси виключної (морської) економічної зони України до об'єктів права власності Українського народу [4]. Якщо припустити, що зазначена стаття Конституції регулює відносини, пов'язані з використанням природних ресурсів економічної зони, і що такі ресурси можуть знаходитися у приватній або колективній власності, то подібне тлумачення Конституції буде суперечити міжнародному праву. Адже, відповідно до Конвенції ООН з морського права, прибережній державі дається не право власності на природні ресурси його економічної зони, а тільки суверенні права з метою їх зберігання і використання.

Водночас у чинному законодавстві України природні ресурси виключної (морської) економічної зони визнано власністю народу України.

З огляду на це чинне законодавство України в цій частині необхідно привести у відповідність до норм міжнародного права та спеціального законодавства про виключну (морську) економічну зону.

При фаховій законотворчості коректніше було б привселюдні владні прерогативи прибережної держави стосовно морських просторів (суверенні права щодо виключної економічної зони) не плутати із речовим правом – правом власності.

Якщо Конституція України визначає природні ресурси виключної (морської) економічної зони власністю народу України, від імені якого виступають державні органи, то необхідно визначити коло тих ресурсів, стосовно яких встановлено режим державної власності у відповідності до норм міжнародного права.

Характерним прикладом зазначеного слід вважати законодавство колишнього СРСР щодо природних ресурсів континентального шельфу. Так, Положенням про охорону континентального шельфу СРСР, затвердженим постановою Ради Міністрів СРСР від 11 січня 1974 р. [5], до природних ресурсів континентального шельфу як об'єктів права державної власності відносились мінеральні та інші неживі ресурси поверхні і надр морського дна, живі організми «сидячих» видів, які прикріплені до морського дна чи знаходяться під ним, або здатні пересуватися по дну.

Міжнародно-правові акти повною мірою визначають поняття і правовий режим морських ресурсів. Відповідно до норм міжнародного права морські живі ресурси – це морські організми, що перебувають у природному середовищі (у нашому випадку – виключній (морській) економічній зоні). Згідно з досить поширеним міжнародно-правовим визначенням «морські живі ресурси означають популяції плавникових риб, молюсків, ракоподібних і всіх інших видів живих організмів», що живуть в юридично визначеному морському районі (п. 2 ст. 1 Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики, 1980 р.) [2]. Коли морські організми добуті, до них застосовується спеціальне поняття «улов». Кількісні, якісні, статеві-вікові та інші характеристики улову є суттєвими при раціональному користуванні морськими живими ресурсами. Відповідно до Конвенції ООН з морського права, здійснення користування живими морськими ресурсами визначається як рибний промисел, а у відповідності до національного екологічного законодавства – як рибальство, тобто один із видів користування тваринним світом.

У юридичній літературі висловлювалася точка зору, відповідно до якої в сучасному розумінні рибальством охоплюється процес вилучення (добування, вилову, збирання) не

тільки риб, а всіх водних живих ресурсів, тобто організмів, життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До них відносять риб, водних безхребетних, ракоподібних, інших водних тварин та водорості [1, с. 318].

Ця думка видається слушною, адже вона збігається з положеннями Конвенції ООН з морського права. Крім того, у постанові Кабінету Міністрів від 13 серпня 1999 року № 1490 «Про порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони іноземними юридичними і фізичними особами» визначено, що водні живі ресурси — це сукупність біологічних організмів, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування у воді. До них, відповідно до постанови, належать: морські риби на всіх стадіях розвитку, морські ссавці, водні безхребетні, у тому числі молюски (головонігі, черевоногі, двостулкові), ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, водорості та інші водні організми [6].

До живих природних ресурсів виключної (морської) економічної зони належать також краби та інші живі організми (ракоподібні, губки, корали). У законодавстві вони визначаються як «сидячі види», тобто організми, «які у період, коли можливий їх промисел, знаходяться в нерухомому стані на морському дні або в його надрах чи спроможні пересуватися, лише знаходячись у постійному фізичному контакті з морським дном або його надрами» (п. 4 ст. 72) [3]. Відповідно до Конвенції ООН з морського права, до «сидячих» видів не застосовуються положення про виключну економічну зону (ст. 68). Правовий режим таких видів визначають насамперед міжнародно-правові норми про континентальний шельф. В умовах Чорного моря межі виключної (морської) економічної зони збігаються з межами юридичного континентального шельфу. Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України», суверенні права та юрисдикція України щодо морського дна виключної (морської) економічної зони реалізуються згідно із законодавством України про континентальний шельф. У зв'язку із наведеним, правове регулювання використання «сидячих видів» морського дна та його надр виключної (морської) економічної зони України тотожне правовому регулюванню використання «сидячих видів» континентального шельфу.

Одним з різновидів живих ресурсів виключної (морської) економічної зони є анадромні види риб. Відповідно до ст. 66 Конвенції ООН з морського права, для віднесення державою запасу риб до «анадромних видів» достатньо одного критерію: щоб риби цього запасу утворювалися в ріках такої держави. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України», Україна, у річках якої утворюються запаси анадромних видів риб, реалізує своє право, виходячи з першочергової зацікавленості в таких запасах, і несе за них першочергову відповідальність [7].

Міжнародно-правові норми встановлюють загальні правила використання водних живих ресурсів, що є обов'язковими для прибережних держав. Відповідно до статті 61 Конвенції ООН з морського права, держава повинна забезпечувати шляхом встановлення відповідних заходів для збереження та управління такий стан живих ресурсів у виключній (морській) економічній зоні, який буде перебувати поза межами небезпеки в результаті надмірної експлуатації. Відповідні заходи спрямовані на підтримку та відновлення популяцій видів, що виловлюються, на рівні чи до рівнів, при яких може бути забезпечений максимально стійкий вилов. Це визначається із врахуванням відповідних екологічних та економічних факторів, методів ведення рибного промислу, взаємозалежності запасів, а також загальнорекомендованих міжнародних мінімальних стандартів. Прибережна держава, приймаючи необхідні заходи, повинна враховувати

наслідки для видів рибних ресурсів з метою їх підтримки чи відновлення вище від рівнів, на яких їх відтворення може знаходитися в небезпеці.

Висновки. Для екологічного права на сьогодні період характерна значна диференціація нормативно-правової бази. У публікації було розглянуто це питання з позиції врегулювання відносин щодо використання живих морських природних ресурсів і визначено, що це значно ускладнює процес застосування законодавства на практиці.

Список використаних джерел

1. Екологічне право України : підруч. [для студ. юр. спеціальностей] / за ред. А. П. Гетьмана, В.К. Попова. – Харків : Право, 2001. – 478 с.
2. Конвенція ООН по морському праву от 10 декабря 1982 р. // Собрание законодательства РФ. – 1997. – № 48. – С.5493.
3. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики // Собрание постановлений правительства СССР. – 1983. – № 2. – С.1457.
4. Конституція (Основний закон) України (відповідні статті) // Окреме видання. – 1996. – 52с.
5. Положение об охране континентального шельфа СССР. Постановление Кабинета Министров СССР от 11 января 1974г. // СП СССР. – 1974. – № 3. – С.18.
6. Порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України іноземними фізичними та юридичними особами : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999р. №1490 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – С.145.
7. Про виключну (морську) економічну зону України. Закон України від 16 травня 1995р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152.

Витовская И. В. Правовое обеспечение использования живых природных ресурсов исключительной (морской) экономической зоны Украины

Рассматриваются вопросы правового регулирования использования морских природных ресурсов исключительной (морской) экономической зоны Украины, с точки зрения успешного решения задачи повышения эффективности влияния международно-правовых норм, которые находятся в прямой зависимости от характера мер, принимающихся на национальном уровне по реализации взаимосогласованных правовых предписаний.

Ключевые слова: *природные ресурсы, исключительная (морская) экономическая зона, право пользования природными ресурсами исключительной (морской) экономической зоны.*

Vitovskaya I. V. Legal providing of the use of living natural resources of exceptional (marine) economic area of Ukraine

The questions of the legal adjusting of the use of marine resources of exceptional economic area of Ukraine are examined, from point of successful decision of task of increase of influence of international norms, which are in direct dependence on character of measures, accepted at national level on realization of legislative orders.

Key words: *natural resources, exclusive (maritime) economic zone, natural resources right of use of exclusive (maritime) economic zone.*

УДК 343.82

Соловій Олександр Ярославович,
 викладач кафедри кримінального права і процесу
 Івано-Франківського університету права
 імені Короля Данила Галицького

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ
 ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ
 ЯК СКЛАДОВА СТИМУЛЮВАННЯ ЇХ ПОЗИТИВНОЇ
 ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ**

У статті акцентується увага на особливостях застосування до засуджених системи заохочувальних заходів під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі з метою стимулювання позитивної законослухняної поведінки.

Ключові слова: заохочення, заходи заохочення, засуджені, стимулювання, позитивна посткримінальна поведінка.

Постановка проблеми. З метою формування правомірної поведінки засуджених до позбавлення волі особливе місце займають заходи заохочення і стягнення, що виступають засобом стимулювання засуджених до правослухняної поведінки.

В основу застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення кримінально-виконавчим законодавством покладені принципи гуманізму, диференціації та індивідуалізації виконання покарання, раціонального застосування примусових заходів, засобів виправлення засуджених та стимулювання їх правослухняної поведінки. Важлива роль цих принципів полягає в поступовому переході від одних заходів до інших усередині системи заходів заохочення і стягнення.

Застосування до засуджених заходів заохочення є стимулювальним засобом у вигляді моральних чи матеріальних юридичних благ, виражених у нормах кримінально-виконавчого законодавства.

Разом з тим кримінально-виконавчим законодавством передбачена велика кількість заходів, спрямованих на вироблення у засуджених правомірної поведінки під час відбування покарання, а також стимулювання їх прагнення до виправлення.

Процес поступових системних змін у світогляді засудженої особи, отже, і у її поведінці, ставленні до порядку та умов перебування в ізоляції має свої певні стадії, поступовість яких обумовлюється чинною системою змін у правовому статусі засудженої особи під час відбування покарання. За змістом та сутністю кожна із цих стадій відтворює певний ступінь виправлення засудженої особи. Доведено, що суттєвий вплив на інтенсивність позитивних змін в особистості здійснюють стимулювальні заходи, серед яких належне місце має посісти система заходів заохочення. За змістом до цих заходів маємо віднести як разові заохочення, які несуттєво і на не тривалий термін змінюють правовий статус засудженого, так і ті заходи, застосування яких пов'язується із досягненням певного ступеня виправлення і надає право на значні пільги та значні зміни в обсязі правообмежень, які є сутністю будь-якого покарання [5, с. 164-165].

Тому аналіз питань, які стосуються застосування заходів заохочення до засуджених та стимулювання їх позитивної посткримінальної поведінки, складає теоретичний і практичний інтерес, хоча й пов'язаний з певними труднощами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заохочувальні норми кримінально-виконавчого права, їх особливості та ефективність застосування були предметом або частиною предмету наукових праць І. Г. Богатирьова, А. П. Гея, М. В. Лисодеда, В. А. Львовичкіна, І. С. Михалко, М. В. Романова, А. Х. Степанюка, Ю. А. Чеботарьової та інших. Окрім того, у працях О. І. Бажанова, Ю. М. Ткачевського відтворювалися найбільш типові погляди щодо застосування різних заходів, які мають стимулювати виправлення засудженої особи.

У статті аналізуються також окремі положення науково-практичного коментаря до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), підготовленого А. Х. Степанюком, І. С. Яковцем. Доктринальне тлумачення та надання рекомендацій вченими щодо практичного застосування кримінально-виконавчих норм у сфері застосування заохочень до засуджених осіб дозволяють визначитися із загальними тенденціями реформування чинного законодавства, напрямами посилення його ефективності у стимулюванні законослухняної поведінки засудженої особи.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз кримінально-виконавчих аспектів стимулювання позитивної посткримінальної поведінки засуджених до позбавлення волі, застосування заходів заохочення до осіб, які відбувають покарання, як важливої ланки у досягненні мети покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль у регулюванні посткримінальної поведінки засудженого відіграють заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі. При цьому не можна не враховувати й того, що факт застосування до засудженого заходів заохочення або стягнення може бути підставою для висновку про ступінь виправлення засудженого і юридичного обґрунтування рішення про застосування до засудженого відповідних елементів прогресивної системи відбування покарання, які в залежності від його поведінки мають наслідком зменшення або збільшення обсягу встановлених правообмежень.

Застосування заходів заохочення буде ефективним та дозволить досягнути поставленої перед нами мети лише за умов, якщо цей процес буде відповідати вимогам обґрунтованості та законності.

Обґрунтованість застосування заходів заохочення та стягнення, на нашу думку, полягає в тому, що основною підставою для прийняття рішення про їх застосування є об'єктивна оцінка поведінки засудженого під час відбування покарання (безперечно, з урахуванням й інших чинників – попередньої поведінки, особи засудженого та ін.).

Законність застосування заходів заохочення та стягнення полягає у суворому дотриманні вимог кримінально-виконавчого законодавства щодо процедури їх застосування.

Лише за умови дотримання всіх вказаних вище процедурних вимог застосування заходів заохочення стягнення може вважатися законним.

Мета застосування до засудженого заходів заохочення є однією із форм реалізації методу переконання і полягає у тому, щоб переконати засудженого, що законослухняна поведінка під час відбування покарання – це єдиний правильно обраний вид поведінки. Заохочення позитивних вчинків засудженого шляхом застосування передбачених у КВК України стимулів різного характеру (морального, матеріального та ін.) – один із можливих варіантів досягнення мети покарання.

У процесі застосування заходів заохочення виховний вплив здійснюється не тільки безпосередньо на тих засуджених, яким вони адресовані, а й опосередковано – на інших засуджених. Отже, застосування заходів заохочення без перебільшення може вважатися одним із суттєвих важелів впливу в процесі виправлення та ресоціалізації засудженого та формування у нього стереотипу законослухняної поведінки.

Завданням стимулювання у кримінально-виконавчому праві є не щось абстрактне, а саме законослухняна, правомірна поведінка. Поняття правомірності має більш конкретний, оцінний зміст, тобто є позитивною характеристикою. Правомірним виявляється те, що є прийнятним, припустимим чи бажаним у правовому розумінні [6, с. 377]. Для кримінально-виконавчого права характерна побудова правового матеріалу на основі правових обов'язків та юридичної відповідальності, тому суспільна корисність дій та поведінки засудженого міститься в самому факті реалізації зобов'язуючих приписів. Суть проблеми законослухняної поведінки окреслена тим, що вона нерозривно пов'язана, по-перше, зі зверненням до індивідуально-особистісного моменту в кримінально-виконавчому праві; по-друге, із пошуком засобів стимулювання, забезпечення та захисту такої законослухняної поведінки засуджених.

Слід зазначити, що посткримінальна поведінка осіб, що відбувають покарання, може бути як позитивною, так і негативною. Залежно від виду такої поведінки до таких осіб можуть в одному випадку застосовуватись засоби заохочення, в іншому – стягнення.

Позитивною посткримінальною у кримінально-виконавчому праві можна вважати таку поведінку засуджених:

- а) хорошу поведінку за певний період часу, що передбачає відсутність стягнень за певний період;
- б) добросовісне ставлення до праці, що полягає у якісному виконанні або перевиконанні виробничих завдань, хорошому триманні обладнання та робочого місця; відсутність порушень трудової дисципліни; виявлення трудової ініціативи, успішне оволодіння трудовою спеціальністю тощо;
- в) участь у роботі самодіяльних організацій засуджених, тобто постійна участь у роботі як секцій та інших підрозділів, так і окремих заходів вказаних організацій;
- г) участь в окремих виховних заходах (організації лекцій, концертів, випуску стінгазет тощо).

Чинний КВК України містить цілий ряд правових заохочень, що можуть бути застосовані до засуджених, які характеризуються позитивною посткримінальною поведінкою. Вони мають важливе значення для виправлення засудженого, яке, відповідно до ст. 6 КВК України, визначається як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [4].

Відповідно до ст. 130 КВК України, до засуджених до позбавлення волі на певний строк можуть застосовуватись такі види заохочень:

- 1) подяка;
- 2) нагородження похвальною грамотою;
- 3) нагородження подарунком; г) грошова премія;
- 4) дозвіл на одержання додатково посылки або передачі;
- 5) надання додаткового короткострокового або тривалого побачення;
- б) дозвіл на телефонну розмову;

- 7) дострокове зняття раніше накладеного стягнення; ж) дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до 15 % мінімального розміру заробітної плати;
- 8) збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин;
- 9) подання до суду матеріалів щодо умовно-дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Позитивна посткримінальна (постзлочинна) поведінка достатньо широко враховується і регулюється нормами КВК України. Вона дає підстави приймати рішення про заміну умов утримання засудженого і перевід його із місць позбавлення волі з більш суворим режимом до місць позбавлення волі з пом'якшеним режимом утримання (ст.ст. 100, 101 КВК України).

Закон встановлює дві обставини, за яких можлива зміна умов тримання засудженого:

- 1) відбуття визначеної частини строку покарання;
- 2) доведення засудженим певного ступеня виправлення, що визначено як «стає на шлях виправлення».

При відсутності хоча б однієї з вказаних вимог зміна умов тримання, передбачена у ст. 100, 101 КВК України, є неможливою.

Як і будь-який інший, такий критерій, як ступінь виправлення засудженого, складається з певних компонентів і характерних ознак. Основною складовою частиною, яка визначає ступінь виправлення, є сумлінна поведінка засудженого та його сумлінне ставлення до праці [9, с. 326].

Під сумлінною поведінкою у науковій літературі зазвичай розуміється свідоме і безперечне дотримання засудженим режиму відбування покарання та обов'язків, встановлених діючими нормативно-правовими актами з цих питань, виконання законних вимог адміністрації.

Як визначає Державний департамент України з питань виконання покарань, сумлінна поведінка передбачає не тільки наявність у засудженого заохочень, але й те, що засуджений подає позитивний приклад поведінки для інших засуджених. Не можна вважати сумлінною поведінкою лише формальний факт відсутності у засудженого не знятих або погашених у встановленому порядку заходів стягнення, оскільки дотримання вимог режиму відбування покарання є обов'язком засудженого (цитата за А. Х. Степанюк та І. С. Яковець).

Наука кримінально-виконавчого права розуміє сумлінне ставлення до праці як чесне та повне виконання засудженим своїх трудових обов'язків, покращення кількісних та якісних показників виконуваної роботи, підвищення робітничої кваліфікації, бережливе ставлення до обладнання та інструментів, суворе дотримання правил техніки безпеки тощо.

За твердженням А. Х. Степанюк та І. С. Яковець, Державний департамент України з питань виконання покарань рекомендує враховувати, що сумлінне ставлення до праці передбачає прагнення засудженого до перевиконання встановлених норм виробітку або зразкового виконання робіт, а також відшкодування збитків, заподіяних злочином, і надання матеріальної допомоги сім'ї, або виплати аліментів. При оцінці ставлення до праці слід враховувати також виконання засудженим робіт щодо благоустрою місць позбавлення волі без оплати праці.

Ці автори вважають, що засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою й чесним ставленням до праці довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [9, с. 227].

Водночас критерій «стає на шлях виправлення» означає, що поряд з позитивною оцінкою поведінки засудженого (нормальний хід відбування покарання, відсутність незнятих чи непогашених у встановленому порядку стягнень, сумлінне ставлення до праці та навчання, участь у диференційованих програмах виховного впливу) в адміністрації колонії немає повної впевненості у його виправленні, тому можливим є лише його переведення до структурної дільниці колонії з меншим обсягом обмежень.

Науково-практичний коментар КВК України визначає, що фактичні підстави, які обґрунтовують юридичний критерій «стає на шлях виправлення» відповідно до Методичних рекомендацій Державного департаменту України з питань виконання покарань щодо організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в кримінально-виконавчих установах, складають: наявність обґрунтованих матеріалів з висновками адміністрації виправної колонії, спостережної комісії, інших державних органів і громадських організацій, що свідчать про: а) визнання засудженим своєї вини у вчиненому злочині, каяття в цьому; недопущення протягом року порушень встановленого порядку відбування покарання або дострокове зняття раніше накладеного стягнення, після якого пройшло не менше шести місяців; відмова від негативних зв'язків з кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі; б) сумлінну і чесну працю, виконання норм виробітку та прагнення здобуття чи підвищення професійного та освітнього рівня; в) прийняття письмового зобов'язання щодо законослухняної поведінки [9, с. 326-327].

У ч. 1 ст. 101 КВК України визначено, що умови відбування покарання можуть бути змінені в межах колонії одного виду у випадку досягнення засудженим певного ступеня виправлення (стає на шлях виправлення) та відбуття частини строку покарання. Для засуджених, які відбувають покарання в колоніях максимального рівня безпеки, – це одна четверта, для переведення із приміщень камерного типу у звичайні житлові приміщення колонії цього ж виду або до колонії середнього рівня безпеки. Одразу постає питання: чому законодавець не визначив чітко, до колонії якого рівня безпеки повинен бути переведений засуджений? Адже існує суттєва різниця між умовами тримання та обсягом прав у колонії середнього рівня безпеки та звичайних житлових приміщеннях колонії максимального рівня безпеки. Ми вважаємо, що, таким чином, відбувається порушення принципів, законності, диференціації покарання, поєднання покарання із виправним впливом. Тому пропонуємо виключити із ч. 1 ст. 101 КВК України положення про переведення до колонії середнього рівня безпеки. Тим самим адміністрація колонії не зможе зловживати своїми повноваженнями, визначаючи обсяг заохочувальних норм закону, і викласти її в такій редакції:

«Засуджені, які стають на шлях виправлення, можуть бути переведені: з приміщень камерного типу в звичайні житлові приміщення колонії максимального рівня безпеки після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом покарання», а далі – за текстом.

Як випливає з Глави 22 КВК України, до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, може бути застосовано лише два види заохочення, а саме: а) дозвіл додатково витратити на місяць гроші в сумі до 20 % мінімального розміру заробітної плати; б) подання клопотання про застосування до засудженого помилування. При цьому обидва зазначених заходи прямо не називаються в тексті КВК України заохоченнями.

Окремо варто зупинитися на можливості застосування прогресивної системи до засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі в колоніях максимального рівня безпеки.

Про необхідність впровадження окремих елементів цієї системи в практику виконання зазначеного виду кримінального покарання йшлося ще на початку прийняття Кримінального кодексу та розробки проекту нового Кримінально-виконавчого кодексу, однак суттєвих зрушень навіть після прийняття останнього, на жаль, не відбулося. Тривалий час ведуться дискусії в наукових колах про доцільність та можливість її застосування [7, с. 146-147], враховуючи відсутність єдиного підходу до можливості запровадження її в практичну діяльність установ виконання покарання, вважаємо, що необхідно виважено підійти до її структурних елементів, вивчивши міжнародний досвід [1, с. 22-34; 9, с. 48], який вказує не тільки на гуманне ставлення до цієї категорії засуджених та можливість застосування умовно-дострокового звільнення від покарання, а й, як справедливо зазначає О. В. Беца, «...на можливе соціальне збереження частини довічно ув'язнених та їх перспективну соціальну реабілітацію» [2, с. 33].

Л. О. Мостепанюк вказує на те, що, пропонуючи застосування прогресивної системи виконання довічного позбавлення волі, ми розуміємо, що сьогодні існують певні складнощі щодо визначення частини строку покарання, оскільки «довічність» передбачає його «безстроковість», що має значення при вирішенні питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-достроковим звільненням від відбування покарання [7, с. 152-155].

Включення законодавцем до КВК України ст.151¹, на наш погляд, є позитивною тенденцією, спрямованою на створення належних умов для стимулювання позитивної посткримінальної поведінки засуджених, але водночас спірним залишається питання про вплив тривалого терміну ув'язнення на засудженого, який йому треба відбутися, щоб отримати право на переведення до багатомісних приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки. На наше переконання, слід звернути увагу на оцінку небезпечності таких засуджених, оскільки ст. 100 КВК України не містить необхідних критеріїв оцінювання для переведення засуджених (крім ставлення до праці та поведінки). Для зміни умов тримання цієї категорії засуджених варто розробити більш оптимальний, комплексний критерій оцінки можливості застосування цього правового інституту. Таким критерієм може слугувати кримінально-виконавча характеристика засуджених як комплексне поняття, яке дає уявлення про результати впливу на них основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [3; 10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що в чинному кримінально-виконавчому законодавстві діє система правових норм, що стимулюють або враховують позитивну посткримінальну осіб, засуджених до позбавлення волі.

Проте слід зазначити, що треба виважено, спираючись на висновки та рекомендації наукових досліджень, розробляти у національному законодавстві дієві механізми використання заходів стимулювання правослухняної поведінки засуджених.

Список використаних джерел

1. Арешко В. В. Пожизненное заключение : сб. материалов для сотрудников уголов.-исполн. системы / [сост. В. В. Арешко, И. В. Кучвальская] ; под ред. И. В. Кучвальской. – Минск : Юнипак. –2007. – 95 с.
2. Беца О. В. Довічне позбавлення волі: яким йому бути / О. В. Беца // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2000. – № 5. – С. 25-33.

3. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки : монографія / І. Г. Богатирьов, С. В. Царюк. – Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2010. – 210 с.
4. Ільїна О. В. Заходи заохочення, які можуть застосовуватися до засуджених за кримінально-виконавчим законодавством України, Російської Федерації та Республіки Білорусь : порівняльно-правове дослідження [Електронний ресурс] / О. В. Ільїна (стр.472-477) // Держава і право. Випуск 48. – 2010. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/DiP/2010_48/8-6.pdf
5. Конопельський В. Я. Ступінь виправлення засуджених до позбавлення волі: окремі аспекти законодавчого визначення / В.Я. Конопельський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць. Серія юридична. – Випуск №1 (2). – С.161-171.
6. Малахов В. П. Концепция философии права : науч. издание / В. П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 751 с.
7. Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мостепанюк Людмила Олександрівна. – К., 2005. – 196 с.
8. Смертная казнь и пожизненное лишение свободы : проблемы исполнения в Республике Казахстан: науч.-практич. исследование закон-ва Республики Казахстан и судеб. практики по вопросам, возник. при применении смертной казни и пробл. исполн. приговора в виде пожизненного лишения свободы. – Алматы, 2007. – 72 с.
9. Степанюк А. Х. Кримінально-виконавчий кодекс України : [наук.-практ. коментар] / Степанюк А.Х., Яковець І.С. [за заг. ред. А.Х. Степанюка] – Х. : ТОВ «Одісей», 2005. – 560 с.
10. Царюк С. В. Кримінально-виконавча-характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Царюк Сергій Васильович. – Дніпропетровськ, 2009. – 230 с.

Соловій А. Я. Кримінально-исполнительные аспекты применения мероприятий поощрения к осужденным как составляющая стимулирования их позитивного посткриминального поведения

В статье акцентируется внимание на особенностях применения к осужденным системы поощрительных мероприятий во время отбывания ими наказание в виде лишения свободы с целью стимулирования позитивного законопослушного поведения.

Ключевые слова: поощрение, мероприятия поощрения, осужденные, стимулирования, позитивное посткриминальное поведение.

Soloviy O. Y. Criminal and Executive Aspects of Encouragement Measures Usage for Convicts as a Part of Stimulation of their Postcriminal Behavior Positive

The peculiarities of usage of encouragement measures system for convicts during the completion such as deprivation of freedom for stimulation law-abiding postcriminal behavior are interpreted in the article.

Key words: encouragement, encouragement measures, convicts, stimulation, positive postcriminal behavior

УДК 340.116

Яцук Наталія Євгенівна,
кандидат філософських наук,
завідувач кафедри філософії, філософії права
та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ ЗАПИТУ СУЧАСНОСТІ НА ПРАВОВУ КОНЦЕПЦІЮ ФЕДЕРАЛІЗМУ

У статті розглядаються проблеми, пов'язані із переходом людства до нового суспільного порядку та роллю і місцем ідеї федерації у цих процесах.

Ключові слова: федералізм, унітарна держава, соціальна держава, революція.

Постановка проблеми. Епоха як завершена і цілісна парадигма має багато своїх специфічних особливостей – унікальна картина світу, система світоглядних і смисложитєвих орієнтирів, домінуючий спосіб виробництва і розподілу матеріальних благ, визначальна модель держави, правові реалії тощо. Сучасне людство, умовно кажучи, живе не в епосі, а між епохами, у часи переформатування базових соціальних атрибутів.

Остаточо винесено негативний вирок імперії як формі державного устрою, головною мірою за те, що вона базується на принципі «людина для держави, а не держава для людини». Початок третього тисячоліття – це черговий діалектичний парадокс людства, спричинений двома визначальними протиріччями: з одного боку, беззаперечно пріоритетними виступають так звані загальнолюдські цінності і процеси глобалізації як контекст, в якому перші взагалі мають сенс, з іншого, – тотальний розвал імперій і небачений тріумф унітарних національних держав як контекст самореалізації окремо взятої особистості.

Наш міжепохальний історичний час ознаменований поняттям переходу до так званого постіндустріального суспільства – новою парадигмою буття людства, що базуватиметься на цілісній системі абсолютно нових визначальних соціальних реалій. Тема постіндустріального суспільства вже не потребує обґрунтування щодо своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де розпочато дослідження даної теми показує, що в цьому напрямку активно працюють такі вітчизняні та зарубіжні дослідники як С. Д. Біляцький, Г. С. Киселев, А. Г. Мисливченко, І. П. Меркулов, В. К. Петросян, І. С. Піляв, В. А. Садовничий, В. С. Степин, С. Д. Хайтун, та багато інших. Усі вони намагаються дати виважену критику факторам «не спрацювання» певних механізмів соціального буття на перехідному етапі й описати ті чи інші базові реалії нового типу суспільства. Зокрема, А. Мисливченко приходять до висновку, що соціальні проекти інтеграції руйнують самі основи «соціальної держави» [3; 7]. Подібні результати дають і дослідження, що їх проведено Євдаменко Г. [1; 47]. Скальський В. також бачить очевидну кризу національної держави як суверенної одиниці, а разом і з нею і сучасної демократії у її представницькій формі, стверджуючи, що традиційні соціальні атрибути буквально розмиваються неспинними інформаційними потоками [4; 82-83]. Матвійчук О.,

досліджуючи вплив таких потоків на окрему людину, стверджує про відчуття з боку останньої так званого інформаційного шоку, що, у свою чергу, на його думку, виступає як запорука соціальної інтеграції [2; 82-83]. Пертосян В. пише про неминучість ноократичного управління новим типом суспільства як такого, що має надзвичайно складну багаторівневу організацію [9; 111]. Павленко А. взагалі філософськи окреслює ситуацію «переходів», наголошуючи на значенні хаосу у таких процесах [7; 39]. З тих самих позицій оглядаючи сучасні реалії, Степін В. каже, що найважче жити в епоху перемін, перш за все через гостроту суперечностей, що виникають у ній. До прикладу, сучасна техногенна цивілізація дала людині масу досягнень: нова якість життя, високий рівень споживання, зріст середньої тривалості життя тощо, але, при цьому, постала під загрозою самознищення людства [5; 18]. В унісон з цією думкою звучать висновки, що їх зроблено Яхнін Є. про те, що побічним продуктом здобутків сучасної цивілізації стало три надзвичайно складні проблеми – дефіцит ресурсів, забруднення середовища і деградація людини [11; 170]. Щердовський П. констатує факт серйозних змін у людському мисленні на межі ХХІ ст. [10; 54].

Між цими дослідженнями можна помітити ряд взаємозв'язаних між собою темою актуальності федерації як форми державної організації в часи глобалізації. Серед них – праця Сюдюкова І. [6], Піляєва І. [8] ін. Ці вчені пишуть про федералізм як новий, вищий, тип функціонування державного організму, що забезпечує дворівневу систему управління – на рівні верховних спільних органів (принцип централізації) та автономних місцевих (принцип децентралізації). На наш погляд, ця тема може бути серйозно доповнена теоретичним досвідом українських теоретиків федералізму, що у контексті глибшої проблеми – філософії національної ідеї – має свої цікаві розробки ще з часів Кирило-Мефодіївського братства. Українські вчені буквально «марилі» федералізмом, вбачаючи в унітарній українській державі лише перехідний місток у майбутнє – більшу спільноту народів, куди Україна ввійде зі своєю мовою, культурою, типом державної організації тощо.

Постановка завдання. У зв'язку з цим наше дослідження націлене на реалізацію таких завдань:

- актуалізувати ідею федерації як актуальну щодо сучасності форму державної організації;
- показати сучасні процеси глобалізації як рух до нової переформатованої імперіалізації (своєрідний постімперіалізм) світу;
- описати українські проекти федералізму з точки зору її зв'язку з проблемою подальшого розвитку України;
- не опустити з поля зору погляди українських мислителів щодо непридатності ідеї федералізму для України на переломних етапах її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія федералізму набрала особливої популярності із становленням Європейського Союзу. Проте витоки цієї ідеї мають значно глибші і давніші джерела. Вочевидь є всі підстави погодитися із Форзітом М., що як мінімум три причини безпосередньо вплинули на дискусії щодо європейської інтеграції:

- 1) та, що ґрунтується на теоретичній спадщині І. Канта, який, розробляючи ідею «вічного миру», виступав за розширення федерації як форми правління, що дає найбільші конституційні гарантії проти загрози війни;
- 2) та, що ґрунтується на певних аспектах демократії, зокрема у напрямку пошуку шляхів ефективного управління в плані зближення влади і народу;
- 3) та, що впливає з аналізу соціальних умов та рухів, що викликають федералістські наслідки.

Свого часу Петланд Ч. слушно зауважив, що у федералістських підходах виразно простежуються дві відправні точки:

- 1) соціологічна – що базується на засаді миру і прогресу й виникає в результаті взаємодії людей, їх соціальної активності;
- 2) конституційна (установча) – що відштовхується від ідеї гармонії і стабільності, що, у свою чергу, уможлиблюються наслідками просвітницько-конституційного проекту як механізму зм'якшення атавістичних тенденцій у поведінці держав.

Деякі дослідники зазначають, що є сенс вести мову не просто про ідею федералізму, а значно глибше – про своєрідну федералістичну ідеологію, головними аспектами якої виступають такі її тенденції як централістська, децентралістська та управлінська. Ще інші зауважують на тому, що межі федералізму надзвичайно широкі – від закликів до створення єдиного світового порядку – до майже анархізму.

Проте у розбудовчих процесах ЄС федерація постає найбільш привабливою з точки зору закладеного у ній потенціалу до органічного синтезу двох рівнів управління:

- федерального як управління цілим;
- місцевого як управління частинами.

Таким чином, у сучасних реаліях федерація з красивої мрії Канта про ідею вічного миру перетворюється на один із способів забезпечення цього миру та стабільності через делегування частини владних повноважень більш високій формі правління – спільній конституційній угоді. З прагматичних засад зрозуміло, що в принципі «вічний мир» як красива мрія і кінцева мета міжнародного права нездійснений, хоч Кант твердо переконував у неминучості свого проекту в одному із двох варіантів:

- всесвітній федеративний договір про заборону війни;
- «вічний мир» на всесвітньому цвинтарі людства.

Але ідея «вічного миру» не втрачає своєї актуальності у зв'язку з ідеєю федералізму як сучасної світової політики, спрямованої на те, щоб вступати у такі міжнародні зв'язки, які служили б постійному зближенню унітарних держав до стану вічного миру. Оскільки на сучасному витку історії тріумф національних держав разом з ідеологією націоналізму вичерпує свій сенс не тільки в ідеологічному, а й в політико-економічному плані, що, у свою чергу, означає те, що створюється своєрідний вакуум, порожнеча, потребує заповнення, то цілком очевидно, що на зміну національному як процесу дроблення, диференціації, різноманітності (теза) приходять інтернаціональне як процес збирання (згадаймо про те, що є час розкидати каміння і – збирати його), інтеграції, уніфікації (антитеза).

Схоже на те, що на рівні досягнення певних (високих) соціальних стандартів національна держава вичерпує свій сенс. Соціальні стандарти – це тоді, коли значна більшість нації має високу кваліфікацію (самодостатні соціально розвинуті індивіди), що дає змогу повною мірою задовольняти людські потреби, первинні і вторинні, засобом роботи, тобто цілковито у прозорому правовому полі. Оця більшість, образно кажучи, «тягне» на собі соціально незахищену меншість через систему податків і державних соціальних програм. Перші отримують відчуття самореалізації і безпеки, другі – не біологічне, а соціальне (коли задоволені базові первинні і деякі вторинні потреби) існування. Національна держава існує доти, доки втримується певне допустиме співвідношення між першими і другими. Сучасна Європа дійшла такого суспільного балансу, що 2/3 мають привілейоване положення через наявність постійної добре оплачуваної роботи, а 1/3 знаходиться на периферії цього становища (безробітні, незайняті, маргінали). Для них встановлюється так званий соціальний мінімум, що зовсім не мінімізує життя цієї 1/3 до рівня виживання, оскільки система соціальних дотацій

включає різнобічні допомоги: допомога по безробіттю, пенсії, дотації на медичне страхування, доплати на неповнолітніх дітей, виплати на квартплату тощо. Початок порушення цього співвідношення, до речі витікаючого із закону Т. Мальтуса, – це початок кінця «соціальної держави». Мисливченко А. Г. справедливо зазначає, що «попереднє (європейське, вставка авторська) суспільство опинилося під тиском всезростаючого об'єму різних соціальних виплат» [3; 8].

Таким чином, руйнація національної держави, зокрема її європейської моделі (до речі поки що єдиної), зумовлюється процесами глобалізації та масової «у-western-міграції», коли у пошуках кращої долі люд масово «пішов» (повернувся?) у Європу і порушив цифровий баланс, співвідношення 1/3-2/3. Національна держава – це держава з традиційними атрибутами – владою, кордонами. Глобалізація й інформатизація руйнує одне й інше – розмиває кордони й перекладає ряд важливих функцій влади на транснаціональні корпорації. Так глобалізація виборює простір для реалізації свого історичного завдання. У чому воно полягає? Вочевидь в розкритті подальшої екзистенційної природи людини. «Homo-sapiens» як велика абстракція в контексті історичного часу випромінює різні атрибутивні вияви. До прикладу, у стародавньому світі «homo-sapiens» означає «homo-politicus» (людина політична), у соціальній державі «homo-sapiens» – це «homo-economic» (людина економічна, розраховуюча). Що на часі? Цілком імовірно «homo-juridicus», з огляду на інституалізацію права.

Треба взяти до уваги, рух до великих соціальних утворень – це незмінна закономірність історії. До сучасності ми знали єдину форму тих утворень – імперію. Імперії виникали і зникали. Історія наче витворювала і розвалювала їх, крутячись як білка в колесі. Вона робила з меншого більше, і, не задовольнившись результатом, починала спочатку. Ідея космополітизму, єдиної світової держави така ж давня як і світ. Але до сучасності з її атрибутами глобалізації й інформатизації, історія реалізовувала цю ідею у формі імперії, нехай у своєму найдовіренішому статусі – конституційної (Австро-Угорська), та все ж імперії – державної організації, що спирається на силу зброї (а не миру – домовленостей). Схоже, що ХХ ст., що просвітило поняття «самознищення людства», підштовхує історію на вищий рівень формування з меншого більшого, коли його підставою стає не сила зброї, а сила права (слова). Таким чином ми вступаємо у добу постімперіалізму, ідеологічною базою якого стає філософія федералізму. Зрештою ще Арістотель казав, що кінечна мета війни – мир.

Що радикально зміниться? Мета – вічна, космополітизм, засоби – сучасні, домовленості (слово, а не зброя), саморозвиток частин у складі цілого (діалектика, а не деїзм), різноманітність частин, а не уніфікація (дисиміляція, а не асиміляція) як потенціал варіативності подальшого розвитку тощо.

Чи все так просто і зрозуміло? Просто і зрозуміло те, що процес федералізації світу із створенням ЄС розпочався, а цивілізаційний світ – це простір без виходу назад. Непросто і не зрозуміло щодо ролі і вибору тих етно-соціальних організмів, що не завершили етапу національної держави і, відповідно, не виконали її головних задач – забезпечення соціальних стандартів і формування суспільної свідомості homo-sapiens як «homo-economic». Тих, хто «проспав» тріумф національних держав, історія не чекатиме, отже між нею і ними виникатиме всезбільшуюча прірва. Як її здолати??? Стрибком?! Ми знаємо що це, перестрибнуть не всі, і слово це «революція», таке непопулярне у світі, де твориться історія. Але... І саме слово, і те, що за ними стоїть, виникло у світі, де твориться історія. І чи не це – підстава (або одна з підстав) того, що світ, де твориться історія, на цілий порядок попереду світу?

Отже виходячи на ідею (ідеологію) федералізму ми шпортаємося на понятті революції, розбираючи яке будь-який сучасний мислитель збагатить політ своєї думки, запустивши в цей контекст досвід України. Маємо на увазі мирний характер помаранчевої (а не червоної!) революції. Що за тим послідувало? Стрибок, падіння, готовність до стрибка, розчарування у стрибку, відчуття марно втраченого часу, порожнечу (прірву) душі – що?

Щоб розібратися в цій історії, є сенс задіяти історію як метод і вивчити досвід теоретиків українського федералізму, у тому числі й дотично до проблеми революції, тим більше що у цій площині досвід наших співвітчизників як невідомий материк, що його тільки починаємо відкривати й теоретично осмислювати.

Перший серйозний теоретик українського федералізму – М. Костомаров. У своїх працях «Статут слов'янського товариства», «Книга буття українського народу», «Правда москвичам про Русь», «Дві руські народності» вчений обстоював право українського народу на своє гідне і самобутнє існування, вбачаючи саме у самобутності народів джерело історичного розвитку усього людства. Він був переконаний, що в Російській імперії національне питання може бути розв'язаним тільки шляхом децентралізації, коли кожному народові буде гарантоване право мати свій народний уряд, а громадяни, не залежно від віросповідання, походження і суспільного положення, співіснують на засадах рівності.

М. Костомаров писав: «поза нашою волею став нам уявлятися федеральний лад як сама щаслива течія суспільного життя слов'янських націй. Ми стали уявляти всі слов'янські народи, з'єднані між собою у федерацію, подібно грецьким республікам або Сполученим Штатам Північної Америки, з тим, що все знаходиться в тісному зв'язку між собою, але кожне зберігає свято свою окрему автономію».

Більше того, М. Костомаров обґрунтовував докази месіанської ролі України в слов'янському світі, виходячи з того, що український народ ще з часів Русі ніс у собі реальний досвід федералізму, зокрема – удільно-вічову систему, щодо якої писав: «удільність – це такий лад, при якому самобутні частинки разом утворюють одне державне тіло. Найповніше переваги такого устрою проявились в Україні тоді, коли замість довільних князівств почали виступати самобутні землі за природним поділом». Це абсолютно співзвучне з кантівською ідеєю федерації, але вже світової, де головне, щоб кожен народ мав право на свою територію, яку він займає історично, через що, власне, і не повинен потерпати загрози насильства з боку пришельців. М. Костомаров стверджував, що за всіх конкретних умов розбудови своєї державності Україна прагнула саме до федеральної форми політичного устрою, що на високому рівні простежується в організації українського козацтва.

Розуміючи, що повного федералізму в Україні ніколи не було, М. Костомаров не мав сумніву у тому, що майбутнє нашого народу – це загальна й універсальна федерація, яка, з одного боку, буде передбачати широку внутрішню аж до федералізму автономію, а з іншого, входження до більшого, слов'янського, федеративного союзу. З цього приводу він писав: «У майбутньому Слов'янському союзі, в який ми віримо і до якого сподіваємося, наша південна Русь повинна становити одну державну цілісність на всьому просторі, де народ говорить українською мовою, зберігаючи єдність, засновану не на згубній, мертвій централізації, але на ясній свідомості рівноправності своєї власної користі ... то ж ні росіяни, ні поляки не вважають своїми землі, заселені нашим народом». При цьому вчений постійно наголошував, що визнання самобутності і свободи етносів не може мати для держави жодних негативних наслідків, навпаки сприятиме зникненню ворожнечі та зростанню довіри між ними.

Можна вважати, що серйозним доповненням федералістської теорії М. Костомарова є «хутирна філософія» П. Куліша як теорія, умовно кажучи, внутрішньої федералізації України. Звичайно виступи мислителя проти цивілізаційних технологій не звучать в унісон із сучасністю, але його заклики до життя на хуторі як у позаміському середовищі, де кожна людина буде мати свій клапчик землі, власний будинок, природне довкілля тощо ще й які сучасні з огляду на вихідні засади теорії позаміського способу життя і, власне, – соціальних реалій сучасної європейської соціальної держави.

Подальше осмислення федералізації України здійснювали громадівці. Вони вже шукали ту реальну соціальну силу, яка могла б забезпечити процес перебудови українського суспільства, відповідно до ідеї федералізму, вбачаючи таку в селянстві. Паралельно осмислювалася ідея революції як одного із засобів такої перебудови. Усі громадівці були одностайні в думці, що федералізація – це рух у двох напрямках: в середину буття (децентралізація) і назовні (об'єднання унітарних держав у міжнародні союзи). Проте розходження виникали щодо ідеї революції та історичних шансів щодо реалізації проекту українського федералізму. Так О. Кістяківський, ставлячись до цієї проблеми з «холодним розсудком» – переконував у неспроможності її розв'язання за тодішніх умов не лише Російської імперії, але й Австрійської, незважаючи на конституційність останньої.

Аналізуючи чи ідея федералізму, так би мовити на часі, а також причини поразок українського національного руху О. Кістяківський взагалі прийшов до висновку, що останні так чи інакше зводяться до відсутності єдності серед видатних українських діячів, коли кожен прагне стати свого роду гетьманом, а поки Україна входить до складу імперій, будь-які виступи народу – марна втрата його сил. Мислитель також був повністю розчарований у наявності будь-якої надійної української соціальної верстви, спроможної забезпечити реальні суспільні перетворення – як селянської, так і робітничої, елітної, молодіжної тощо. Тому основні свої сподівання покладав лише на еволюційний шлях розвитку народу через проведення ліберальних правових реформ, ідеалом яких вважав встановлення сили та панування закону в усіх сферах суспільного життя народу, а в державі – конституції, тобто, фактично виступав за розбудову такого типу соціуму, що нині іменується громадянським суспільством і правовою державою. Як усі громадівці, закликав український народ до широкої просвітницької діяльності, при цьому зберігаючи сили до часу коли імперії впадуть і з'явиться об'єктивна можливість скористатися історичною ситуацією.

Натомість М. Драгоманов пішов ще далі, ніж кирило-мефодіївці. Він виступав усе не за слов'янський контекст українського федералізму, а за європейський. Розмірковуючи над українським національним питанням, вчений виходив із виробленого на підставі глибокого знайомства з різними формами державного ладу в Європі власного розуміння державотворчих процесів, вважаючи, що у сучасному йому світі у сфері державотворення найбільше виправдовує себе принцип децентралізації. Відчувши на власному досвіді самодержавний деспотизм Росії, він не сприймав ні централізованої влади самодержавства, ні будь-якої іншої форми централізованої диктатури, пропагуючи ідею республіканського федеративного устрою, закладеного на вільному об'єднанні національно-історичних областей з розширеним місцевим самоврядуванням та соціальною вартістю прав людини.

Відстоюючи недопустимість застосування принципу «мета виправдовує засоби», що тягне за собою непомірно високу ціну неминучих жертв, учений пропагував реформаційний спосіб розбудови нового ладу, однак, подекуди, як крайній захід не виключав і революційних дій мас. Щодо ідеї революції, то заслуговує на увагу таке

застереження мислителя: якщо революції йдуть від почуттів, а не думок, то ціна цих актів соціальної кари завжди більша за передбачену, бо, в такому разі, революція постає бунтом і має консервативний, а не творчий характер, через що повертається невиправданими людським жертвами, кровопролиттями, руйнаціями тощо, тоді як найвища цінність історичного поступу – не питання системи державно-суспільної організації, а живий індивід, воля і свобода якого є відправною точкою всіх можливих соціальних порядків.

Аналізуючи російську соціальну дійсність з позиції її перебудови на новий лад, М. Драгоманов зазначав, що за умов відсталості Росії для здійснення революції потрібна значна підготовка народних мас, тому на перше місце революціонери повинні ставити досягнення політичних свобод, розвитку освіти, підвищення культурного рівня народу, оволодіння досягненнями світової цивілізації тощо. Втілення соціальних ідеалів відбувається не організацією звичайного кровопролитного повстання, а розумною пропагандою, просвітою, щирою правдою, залученням до політики найширших мас трудового народу, який є хранителем життя кожної національності і навчанням мас. Допоки в Росії всього цього не буде, українське національне питання не буде мати під собою жодної надійної основи і залишатиметься нерозв'язаним.

Щодо проблем власне українського державотворення, М. Драгоманов виходив з того, що XIX ст. – пропачий час для України, яка завжди складала частину європейського світу. Це сталося тому, що у XVIII ст. хвиля російського поступу відірвала Україну від Європи, прилучивши до себе. Так найкращі українські сини, виховані в душі європейської культури, стали суб'єктами європеїзації Росії, а Україна перетворилася в глуху провінцію, відгороджену від західного світу імперським кордоном. Як наслідок, «до України європейські вітри залітають не прямо, а через вузьке петербурзьке вікно».

Майбутнє України – в її федеративній організації, органічно інтегрованій у європейський простір. Наріжний принцип інтеграції – права людини та громадянина, а також місцеве самоврядування територій і національних громад, об'єднаних за принципом «знизу вгору».

На думку вченого, оскільки спосіб реалізації інтересу простої людини – згуртування у громади, щоб спільними силами відстоювати свої спільні інтереси, то людство рано чи пізно прийде до вільного громадського устрою, де кожна громада буде жити за своїми внутрішніми законами, а її інтереси перед іншими громадами буде представляти один з найкращих її членів – громадівець (еліта). Визначальним принципом утворення громад буде трудова діяльність. Громадівці через своїх представників узгоджуватимуть закони співжиття вільних громад між собою, а верховна влада народу, що формуватиметься із громадівських представників, буде мати у своїй компетенції лише ті повноваження, які їй делеговані як такі, що не можуть буди розв'язані на місцях силами громад. Так потреба в державі відпаде. Багато соціалістичних ідей, таких як братерство, рівноправність, солідарність, соціальна справедливість тощо, мають стати загальними засадами внутрішньої організації громадівського життя.

Подальший розвиток теми майбутнього українського державотворення здійснювали представники «Молодої України» що взяли на себе роль будителів української національної свідомості. Т. Зінківський, зачинатель цієї української течії, з приводу ідеї федералізму стверджував, що серед українців вона, безумовно, знайде підтримку, але проблема полягає у тому, як досягти її підтримки з боку росіян, не схильних до ідеалів федералізму. Ця підтримка конче необхідна, бо без неї українці не матимуть змоги реалізувати свій ідеал. Як вихід, чи, принаймні спробу виходу, вчений пропонував продовжувати справу М. Костомарова, який розповідав росіянам про

«федералістичну вдачу вічової Русі» і, тим самим призвичаювати росіян до автономістично-федералістських ідей.

Представник «Молодої України» І. Франко писав: «упадок абсолютизму в Росії буде не нині, то завтра, а конституційна управа дає поле готовим силам до конкуренції. Коли українство до того часу не буде готовою силою, то будьте певні, що й найкраща конституція перейде над ним до древнього порядку і куватиме на него нові ярма».

Мислитель був буквально просякнутий парадоксальним духом своєї епохи і витікаючим з нього «страхом неготовності» свого народу, він просто таки кричав про це знову і знову: «горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими!», закликаючи «Молоду Україну» нести в маси національну ідеологію: «перед українською інтелігенцією відкривається тепер ... величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в як найширшій мірі і в найширшій темпі загальнолюдських культурних набутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і сильна, держава не може остоятися».

Усі застороги і заклики І. Франка були породжені вірою мислителя у те, що підготовлений титанічною працею попередніх поколінь свідомої української інтелігенції час зробити вибір «роздвоєним» українцям між тим, українці вони чи ні, – наступив, і це вибір не лише певних зовнішніх атрибутів життя, таких, як до прикладу мова, а вибір онтологічного значення – бути українцям чи не бути: «українці, незважаючи на стільки років зусиль, не зважаючи на працю кількох поколінь і кількох геніальних одиниць, ще й нині стоять перед фатальним питанням: бути чи не бути».

Важливість національного вибору беззаперечна, бо нація – це місце притулку, перепочинку на шляху окремого індивіда в загальну людську інтеграцію: шлях до більшого лежить через менше. У меншому індивід заряджає себе енергією, щоб дійти до більшого. Без цієї складової людина неминуче робиться «неповною», «уломною»: «все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеями раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації». У зв'язку з цим І. Франко стверджував, що «консолідування якимось вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей ... може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені». Це була його власна відповідь щодо можливостей здійснення одвічної української ідеї федералізму.

М. Грушевський, великий сподвижник українського духу, також пов'язував майбутнє України з демократичною федерацією з широкими правами місцевих громад та виборністю органів управління. Що правда, розчарувавшись в ідеї федеративного союзу України з Росією, щодо федерації він мав деякі серйозні застереження: «ми вже нюхали цю федерацію, гарно знаємо, чим це діло пахне, вже були ми з Литвою і потім з ляхами, як «рівний з рівним та як вільний з вільним» ... Ні, перше треба нам волю одвоювати, одбити, потім землею своєю гарно упоратись, усе, що не до ладу, поправити, а потім вже всякі союзи та «федерації» робити».

А. В. Винниченко закликав до утвердження «Єдиної Федеративної Конкордистської Республіки Землі» і постановки «надконкордистської мети» – встановлення зносин у Всесвіті з іншими планетами на ґрунті «Всесвітнього закону

поєднання і погодження сил». З цим ідеями він навіть звертався до урядів і суспільної думки планети, до ООН тощо.

Представники «розстріляного Ренесансу» у період потужної хвилі українізації 20-х рр. ХХ ст. пов'язували ідею української федерації з союзом з Росією. Але курс СРСР на розбудову держави на засадах централізації й тоталітаризму звів внівець цю ідею.

Висновки. Федералізм – це одвічна установка української державотворчої свідомості. Він завжди розумівся як рух у двох напрямках – від широкого місцевого самоврядування – до укладення міжнародних союзів з метою досягнення миру і зовнішньої безпеки. Більшість українських мислителів бачили об'єктивною умовою федеративного переформатування соціального життя відсутність імперських утворень як абсолютно чужорідних щодо федеративного організму. Запорука широкої федералізації, на їх думку, – попередня якісна просвітницька діяльність, автономність правових інституцій, патріотична свідомість національної еліти, іншими словами – сильна національна держава. Проте не вона – вінець історії, за нею органічно має послідувати саме федерація як тип складнішого соціального організму, що створить нове середовище для подальшого розвитку окремої людини. Ідея революції як засобу федералізації світу великими українцями здебільшого відкидалась як така, що неминуче потягне за собою невинуваті жертви. Навпаки виправдовувалась так би мовити своя етнічна хода нації в історії, оформлена поняттям «коливання у прагненні до прогресу».

Перспективи подальших розробок у даному напрямку:

- філософія української національної ідеї;
- теорія постіндустріального суспільства;
- процеси інтеграції, глобалізації й інформатизації у сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Євдаменко Г. Вплив глобалізації на трансформації соціальної політики / Г. Євдаменко // Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2004. – № 63-65. – С. 44-48.
2. Матвійчук О. Віртуальні спільноти як нова форма соціальної організації в інформаційному просторі / О. Матвійчук // Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – № 59-61. – С. 109-112.
3. Мысливченко А.Г. Перспективы европейской модели социального государства / А. Г. Мысливченко // Вопросы философии. – 20004. – №6. С.3-12.
4. Скальський В. Інформаційне суспільство: нові тенденції розвитку / В. Скальський // Вісник КНУ ім. Т.Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2004. – № 68-69. – С. 81-84.
5. Степин В.С. Философия и эпоха цивилизационных перемен / В.С. Степин // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С.18.
6. Сюдюков І. неминучість вічного миру. Велика мрія Канта: ілюзія та реальність / І. Стендюков // День. – 20005. – 1 жовтня. – С.7.
7. Павленко А. Место «хаоса» в новом мировом «порядке» / А. Павленко // Вопросы философии. – 20003. – № 9. – С.39-54.
8. Піляв І. С. Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу / І. С. Піляв // Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – № 59-61. – С. 45.
9. Петросян В. К. Понятие и сущность ноократического общества / В. К. Петросян // Вопросы философии. – 2002. – № 10. – С.45-62.

10. Щердовський П. Изменения в мышлении на рубеже XXI ст. / П. Щедровский // Вопросы философии. – 2007. – № 7. – С.36-54.
11. Яхин Е. Эволюция и будущее человеческого социума / Е. Яхин // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С.165-175.

***Яцук Н. Е. Украинский опыт в контексте запроса современности
на правовую концепцию федерализма***

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з переходом людства до нового суспільного порядку, роллю і місцею ідеї федерації в цих процесах.

Ключові слова: *федералізм, унітарне державство, соціальне державство, революція.*

***Yatsuk N. Y. The Ukrainian experience in the context
of the current necessity on the idea of federalism***

The article investigates some problems connected with the transition of mankind to a new order. The role and the place of the federation's idea in these processes.

Key words: *federalism, unitary state, social state, revolution.*

УДК 340.15

Глин Любомир Михайлович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС АПАРАТУ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ (1861-1918 РР.)

На основі аналізу нормативно-правових актів Австро-Угорської імперії, автор визначає порядок організації, основну сферу діяльності та правовий статус Галицького крайового сейму. У статті аналізується структура управлінського апарату, повноваження та обов'язки послів, узагальнюються практичні наслідки роботи сейму, визначається його вплив на суспільно-політичний і правовий розвиток регіону.

Ключові слова: Галицький крайовий сейм, каденція, сесія, маршалок, послі, Краєвий виділ, курія.

Постановка проблеми. Політична історія України сповнена численними фактами і подіями, що формують цілісну картину ствердження національної державності, становлення її основних рис та особливостей і, незважаючи на часові рамки, зберігають тісний взаємозв'язок. Діяльність Галицького крайового сейму (1861-1914 рр.) стала важливим етапом у політичній історії Галичини, яка продовжила традиції парламентаризму і вплинула на розвиток політико-правової думки України.

Характеристика основних правових засад функціонування Галицького сейму, повноважень його керівного апарату та послів, процедури організації та проведення сесій і каденцій, системи голосування, стенографування виступів і дебатів послів, реалізація на практиці прийнятих рішень є необхідним елементом до усвідомлення рівня розвитку системи парламентаризму в Галичині другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. та її зіставлення із сучасними нормами права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття українська наука все частіше почала звертати увагу на політичну історію Галичини загалом та діяльність Крайового сейму зокрема. З одного боку, притаманний цим дослідженням регіоналізм провокує суб'єктивний підхід до висвітлення та аналізу фактів і явищ, а з іншого – значна частина дослідників свідомо упускає події, що відбулися в політичній історії краю. Загалом основу вітчизняних досліджень з цієї проблематики було закладено на межі ХІХ-ХХ ст. істориком права, львівським адвокатом та громадсько-політичним діячем К. Левицьким. У другій половині ХХ ст. започатковану ним роботу продовжив львівський дослідник В. Кульчицький. Серед сучасних науковців насамперед варто виокремити публікації правників та істориків Т. Андрусяка, О. Аркуші, П. Гуралю, О. Мікули, М. Мудрого, М. Никифорака та І. Чорновола.

Отже, у міру обставин, що склалися в українській науці (а це регіоналізм та політичні і свідомісні стереотипи) Галицький сейм виступає об'єктом наукових

досліджень швидше істориків, ніж правників (за винятком Львова, де науковці обох галузей тісно співпрацюють при дослідженні зазначеної проблематики).

Натомість у працях іноземних науковців, насамперед польських, велика увага приділяється дослідженню правової спадщини Галицького крайового сейму, який вважається невід'ємною складовою історії польського парламентаризму. Серед польських дослідників варто насамперед виокремити істориків права С. Гродзіцького, Г. Верещинського, С. Заброварного, Є. Зраду та ін.

Постановка завдання. Першочерговим при виконанні статті постає питання висвітлення процедури організації та роботи Галицького крайового сейму, розкриття обов'язків та повноважень сеймового керівництва та послів, аналіз тогочасного законодавства та спроб його реформування. Автор намагатиметься визначити місце Галицького сейму в історії українського парламентаризму, його вплив на становлення політико-правової думки та суспільно-політичного розвитку Галичини зокрема та України загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Королівство Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським – офіційна назва Галичини у складі імперії Габсбургів – на 1861 р. займало площу 78.493 км² з населенням близько 5,5 млн. чоловік. Відсталий у соціально-економічному розвитку регіон характеризувався національною строкатістю і різним віросповіданням його мешканців [3, с. 47]. Політико-правовий статус Галичини виходив з юридичних норм Австрійської імперії, що під впливом зовнішньополітичних чинників трансформувалися від централізму до федералізму. Цілий комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників ознаменувався утворенням у 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської імперії, базою якої було конституційне право. Найвищим політичним органом у провінції внаслідок конституціоналізації внутрішнього устрою став Крайовий сейм.

Попередником Крайового сейму був Становий сейм, створений після входження Галичини до складу Австрійської імперії. Становий сейм скликався у Львові протягом 1782-1790 та 1817-1845 рр. [10, с. 13]. Він повністю відповідав ідеалам шляхетського парламентаризму, притаманного країнам Західної і Центральної Європи у середні віки та ранньомодерну епоху [7, с. 8]. Правонаступність між Становим та Крайовим сеймами видно з того, що формально Становий сейм не був ліквідований, а його виконавчий орган – Становий виділ – продовжив своє функціонування до 1861 р. і передав повноваження Крайовому виділові як виконавчому органу Сейму [8, с. 21].

Правові основи функціонування Крайових сеймів були закладені рядом конституційних актів, прийнятих на початку 1860-х рр. Так, 20 жовтня 1860 р. був проголошений «Імперський диплом для регулювання внутрішніх відносин конституційної монархії», що одержав назву «Жовтневий диплом». Згідно з цим законом, проголошувалося встановлення в імперії конституційного ладу, скликання парламенту та провінційних сеймів, основні повноваження яких зводилися до «права приймати чи ліквідувати закони тільки за участі Імператора чи Імперської ради» [11]. «Жовтневий диплом» був своєрідним компромісом між федералістськими та централістськими тенденціями, поєднанням середньовічних засад «представництва інтересів» з новими ліберально-демократичними ідеями [9, с. 26].

Черговим етапом реформування системи парламентаризму стало опублікування газетою «Wiener Zeitung» 26 лютого 1861 р. тексту нового «Лютневого патенту» та 46 додатків до нього [4, с. 29]. «Лютневий патент» значно розширив повноваження двопалатного рейхсрату, чітко визначив межі законодавчої ініціативи сеймів, порядок організації їхньої роботи та регламенту засідань, виборчої системи. Друга стаття «Лютневого патенту» вказувала на бажання імператора відновити для королівств,

князівств та герцогств імперії колишні конституції, якщо їх положення не виходили за рамки чинного законодавства [12].

Законодавчу основу функціонування Галицького крайового сейму визначали два додатки до «Лютневого патенту»: Крайовий статут та Сеймова виборча ординація. У першому розділі Крайового статуту – «Про репрезентацію краю взагалі» визначався кількісний склад сейму – 150 послів (Упродовж роботи сейму кількість його послів збільшувалася шляхом розширення представництва окремих курій та вірильних (гарантованих) мандатів. Так, у 1896 р. було збільшено кількість послів від Львова з 4-х до 6-и, Кракова – з 3-х до 4-х, а у 1900 р. до сейму було включено п'ятьох представників 10 міст. У 1896 р. право посольського мандату отримав єпископ краківський, а у 1900 р. – президент Академії наук у Кракові і ректор Львівської політехніки. Загалом 1900 р. сейм нараховував 161 посла. Внаслідок роботи комісії для виборчої реформи з 1907 до 1914 рр. було прийнято ухвалу про розширення кількості депутатів до 228, з яких українці могли б отримати 62 мандати [Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття (1902-1914). – Львів, 2002. – С. 148]). Імператор зобов'язувався скликати сейм щорічно. Монарх наділявся повноваженнями достроково припиняти роботу найвищого крайового органу. Цим правом імператор скористався в 1863 р. у зв'язку з повстанням у Королівстві Польському. Каденція сейму, як і Державної ради, тривала шість років, тобто скликалося шість сесій.

Виконавчим органом сейму був Крайовий виділ, який нараховував сім членів, шість із них були виборними. Очолював Крайовий виділ маршалок сейму. Крайовий виділ володів широкими повноваженнями, виконував ухвали сейму, завідував крайовими фондами і маєтком, розробляв внески до сейму та проектував нові крайові ухвали. Крім цього, Крайовий виділ був розпорядчим органом, здійснював нагляд за повітовими, міськими і сільськими властями [1, с. 36].

Сферу діяльності Крайових сеймів регламентував другий розділ Крайового статуту – «Обсяг діяльності репрезентації краю». Повноваження сейму зводилися до трьох основних функцій – законодавчої, управлінської, контрольної. Дослідниця правового статусу Галицького сейму О. Мікула серед цих функцій основною визначає законодавчу, поділяючи її на три головні групи та одну додаткову. Основні групи законодавчої сфери стосувалися затвердження та прийняття законів, а додаткова – подання пропозиції щодо прийняття, відміни чи поправок до чинних законів та правових актів, які приймалися рейхсратом і мали відношення до крайової адміністрації. Законодавча ініціатива Крайового сейму в основному стосувалася господарської сфери та крайової системи управління [4, с. 131]. Сейм здійснював також контроль за діяльністю намісника, однак ця функція була досить обмеженою і формальною через відсутність відповідальності крайового намісника (призначеного імператором) перед сеймом.

У фінансовій сфері Крайовий сейм виконував фіскальну функцію, неодноразово користуючись правом призначати додаткові податки до основних податкових зборів. У питаннях місцевого самоврядування здійснювався контроль над повітами, міськими і сільськими органами влади. У 1867 р. після перетворення монархії на дуалістичну сейм отримав додаткові функції: організація судочинства й адміністрації; контроль за веденням ґрунтових книг; регулювання привілею пропінації [8, с. 23].

Третій розділ («Спосіб полагодження справ») визначав процедуру ведення засідань і роботи сейму. З окремими змінами цей розділ у 1863 р. був прийнятий як регламент сейму і функціонував аж до 1907 р. Кожна нова сесія розпочиналася з урочистих богослужінь (як у польському костелі, так і в соборі св. Юра – центральному греко-католицькому храмі у Львові).

Галицький крайовий сейм мав усі атрибути парламенту, починаючи від органів управління і закінчуючи нормами законотворення. Керівний склад сейму складався з маршалка, віце-маршалка, чотирьох секретарів, трьох квесторів і ревізорів. Очолював сейм маршалок, якого обирали більшістю голосів (за весь період функціонування Крайового сейму 1861-1914 рр. змінилося 12 маршалків, усі вони були поляками. Першим маршалком Крайового сейму був поляк Леон Сапега, який займав цю посаду протягом 1861-1874 рр. Атрибутами маршалка була чамара та жезл з ебенового дерева, яким він стукав об підлогу на початку засідання або коли хотів припинити галас і шум у залі). На посаді його затверджував своїм указом імператор. Маршалок виконував управлінську функцію, вів засідання, очолював Крайовий відділ, відбирав найважливіші для сейму пропозиції і внески тощо [6, арк. 1].

Заступником маршалка був віце-маршалок, якого також обирали послы, а кандидатуру підтверджував імператор. Своєрідною сеймовою традицією в Галичині було призначення маршалком поляка, а віце-маршалком – русина-українця. У повноваження віце-маршалка входило стежити за регламентом, вести засідання у випадку відсутності маршалка.

Основну роботу з документацією виконували секретарі та квестори. Секретарів було чотири. У більшості випадків порівну були представлені українці та поляки. Секретарями були освічені люди, у повноваження яких входили збір і підрахунок карток для голосування, впорядкування кореспонденції, зачитування протоколу засідання, виголошення інтерпеляцій та внесків [6, арк. 1]. Завдання квесторів – спостерігати за роботою Крайового сейму і над сеймовою службою, керівництво роботою стенографістів та журналістів [6, арк. 1]. Забезпечення вчасного опублікування стенограм, внесків та пропозицій входило до компетенції ревізорів [6, арк. 6].

Отже, для ефективної діяльності сейму створювався цілий апарат працівників, які стежили за дотриманням регламенту, вели документацію, підтримували порядок та режим.

Окрім керівного проводу, Галицький сейм поділявся на секції чи комітети, до повноважень яких належав розгляд урядових пропозицій, постанов відділів, а також внесків окремих послів. Перед розглядом порядку денного всі внески мали бути попередньо розглянуті в сеймових комітетах [6, арк. 6]. Комітет був самоуправною структурою, яка обирала зі свого складу керівництво – голову та секретаря. У випадку вирішення нагальних питань або тих, що мали значну політичну, економічну вагу, створювалися спеціальні комітети (відділи). Кількісний склад спеціальних комітетів (відділів) визначався самими послами, з членів відділу також обирався голова та секретар [6, арк. 6]. На відміну від комітетів, спеціальним відділам можна було запрошувати на свої засідання окремих депутатів, які не були їхніми членами, але могли надати допомогу у вирішенні питання, що розглядалося. Також на засідання відділу могли бути запрошені свідки або послы, що володіли інформацією з певної проблеми [6, арк. 6].

Таким чином, законодавство чітко регламентувало юридичні норми та принципи діяльності Крайових сеймів, включаючи Галицький сейм. Керівництво сейму на чолі з маршалком забезпечувало ефективне функціонування найвищого крайового органу.

Крайове законодавство визначало основні повноваження послів Галицького сейму. Участь у засіданнях сейму була обов'язковою, як і в роботі комісій або комітетів (спеціальних відділів), членами яких були практично всі послы [6, арк. 6]. Передбачалася спеціальна процедура внесення звернення на ім'я маршалка про надання відпустки, термін якої не повинен був перевищувати восьми днів [6, арк. 6]. У випадку, коли посол не з'являвся у восьмиденний термін або був обраний депутатом іншого сейму, маршалок мав

зарєєструвати постанову з вимогою 14-ти денного терміну його появи чи надання відомостей про себе. У випадку невиконання постанови ставилося питання про позбавлення його повноваження і обрання замість нього нового депутата [6, арк. 6].

Що стосується організації діяльності Галицького крайового сейму, то робота починалася за наявності кворуму. Засідання сейму були закритими, перед початком роботи із залу виходили всі сторонні особи, які не володіли посольськими мандатами [6, арк. 6]. У ході засідання в обов'язковому порядку складався протокол, який розглядався і затверджувався попередньо, обговорювалося також питання про доцільність публікування протоколу. Право бути присутнім на засіданнях Крайового сейму мав крайовий намісник або делегований посол від крайового комісара, що міг клопотати про отримання голосу кожного разу, коли вважав це за необхідне [6, арк. 2]. Присутність крайового намісника була нормою контролю імперського уряду за роботою Крайових сеймів. Намісник був уповноважений відповідати на внески послів, адресовані уряду, а також давати тлумачення імперських постанов та указів.

Особлива увага в законодавстві приділялася процесу подання пропозицій та внесків. Виділяється декілька груп внесків. Першу групу складали урядові внески на ім'я маршалка, другу – пропозиції Крайового виділу чи спеціальних комітетів, які безпосередньо стосувалися функціонування сейму [6, арк. 2]. Третю групу складали внески окремих депутатів без різниці, чи вони стосувалися предмету розгляду сейму. Всі внески рядових послів мали адресуватися на ім'я крайового маршалка, але перед цим бути розглянутими в комісіях чи комітетах, до компетенції яких належали питання, що в них порушувалися [6, арк. 2].

Для ефективної роботи сейму та уникнення зайвих дискусій було вироблено спеціальну процедуру, у відповідності до якої маршалок мав право відправляти внески послів до відповідних комісій без їхнього попереднього обговорення на засіданні. Після подання внеску тривала процедура його розгляду в сеймі. Відповідна резолюція зачитувалася на найближчому після подання засіданні і в тому порядку, у якому були подані внески. Автор внеску мав право на короткий виступ, під час якого міг викласти основні положення. Далі, без розгортання дискусії, виносилося на голосування питання про доцільність його детального розгляду. У випадку, якщо за внесок не проголосувало хоча б десять послів, він вважався відхиленим. Однак з часом склалася практика, за якою під кожним внеском підписувалися послі, які його лобіювали. Урядові внески та пропозиції розглядалися позачергово, а нерозглянуті – автоматично переносилися на наступне сеймове засідання [6, арк. 2].

До кожного внеску можна було вносити доповнення, процедура подання яких також досить детально регламентувалася. Доповнення вносилися тільки після закриття дискусії за умови підтримки щонайменше десяти послів [6, арк. 2]. Поправки і додатки повинні були безпосередньо стосуватися питання, що порушувалося у внеску, та подаватися тільки у писаному вигляді.

Параграф 36 регламенту Крайового сейму визначав основні положення, за якими відбувався порядок денний. Маршалок сейму мав у цьому домінуючу роль, безпосередньо визначав, у якому порядку повинні розглядатися питання, оголошував день та годину наступного засідання [6, арк. 3]. Для того, щоб кожен депутат був ознайомлений з порядком денним, його роздруковували і вивішували в усіх залах сейму, роздавали кожному послу [6, арк. 3]. Крайовий маршалок Л.Сапега 16 жовтня 1871 р. направив до Крайового виділу листа, у якому у відповідності до рішення сейму від 10 жовтня того ж року зобов'язував Крайовий виділ розсилати пропозиції та проекти послам за два тижні до початку роботи сейму [5, арк. 31].

У законодавстві передбачалося, що послы самі могли ініціювати скликання позачергового засідання сейму. Для цього їм необхідно було зібрати 50 підписів. Однак варто зауважити, що жодного разу за 53 роки функціонування сейму не висувалося рішення про скликання позачергового сеймового засідання.

Законодавство чітко регламентувало процедуру ведення засідань сейму. Перед початком кожного засідання секретар був зобов'язаний зачитати протокол з попереднього засідання, після чого маршалок ставив на голосування питання затвердження протоколу. Протокол вважався затвердженим, якщо за нього віддала свої голоси більшість депутатів сейму. Після затвердження змісту протоколу з попереднього засідання секретар ознайомлював присутніх з новими внесками і постановами, які виносилися на поточне засідання. Після цього послы переходили до розгляду порядку денного.

Окремий розділ у проекті регламенту Крайового сейму визначав порядок виступу. Правом виступати володів кожен посол, який попередньо записався у секретаря. Послы просили слова під час дебатів, просто піднімаючи руки і виголошуючи власне прізвище. У випадку, коли на порядок денний виносилося обговорення внеску, маршалок попередньо зачитував список промовців, що бажали виступити. Першим право висловитись мав автор внеску, а вже після нього – всі бажанчі, які попередньо записалися [6, арк. 3]. Правом позачергового голосу могли скористатися намісник краю та урядовий комісар. Передбачалося навіть процедура, у відповідності до якої промовця могли позбавити слова. Так, якщо через промовця почався галас і шум на засіданні, маршалок міг припинити виступ. Як засіб протидії цьому десять послів могли порушити питання про продовження виступу і розгортання дискусії [6, арк. 4]. Якщо промова викликала збурення в роботі сейму, маршалок міг припинити засідання і в разі необхідності оголосити перерву або ж взагалі його закрити.

Після завершення усіх дискусій і відсутності бажаних виступити, послы переходили до голосування щодо розгляданого питання. Маршалок перед початком голосування ознайомлював присутніх з порядком денним. Якщо до внеску були пропозиції чи поправки, то спочатку повинно було відбутися їхнє затвердження шляхом голосування, а вже після цього – голосування щодо головного питання [6, арк. 4]. За умови, коли внесок складався з кількох частин, голосування здійснювалося щодо кожної частини окремо [6, арк. 5]. Така процедура дозволяла детально розглянути кожен пункт постанови і внести до неї необхідні поправки.

Пропозиції чи внески до остаточного затвердження повинні були розглядатися у сеймі тричі. На першому читанні обговорювалася доцільність розгляду цього внеску, під час другого – аналізувалися окремі частини та поправки, які виникли в ході обговорення. Третє читання – прийняття рішення в цілому [6, арк. 5]. В окремих випадках, коли внески стосувалися дрібних господарських справ (статус крайових доріг та ін.), питання приймалися відразу в трьох читаннях, якщо за була більшість (50 + 1 %).

Саме голосування було відкритим, а послы віддавали свої голоси, встаючи з місця. У випадку, якщо на голосування виносилося обрання членів сеймових комітетів, то свій вибір послы записували на спеціальних картках для голосування [6, арк. 5]. Для підрахунку голосів за картками створювалася спеціальна комісія, яка попередньо їх виготовляла, вносячи в них прізвища кандидатів. На другу половину XIX ст. це був досить демократичний спосіб голосування, тим більше, що самі послы могли бачити, хто підтримує чи не підтримує обговорюване питання.

Основними правовими актами Крайових сеймів, які мали першочерговий статус до виконання, були ухвали. Ухвали передбачали зміни Крайового статуту, виборчого законодавства, адміністративного кодексу чи системи міського самоуправління. Ухвали

приймалися сеймом абсолютною більшістю голосів. Так, ухвала, що стосувалася внесення зміни до крайового статуту, повинна була розглядатися за присутності 3/4 усіх депутатів і прийматися 2/3 їхніх голосів [6, арк. 5].

Кожен депутат сейму володів правом подання інтерпеляції – звернення до крайового намісника або делегованого представника крайової адміністрації, маршалка. В інтерпеляціях висувалися найбільш нагальні і дискусійні питання крайової політики, зокрема, мова урядування та шкільництва, національні права тощо. Інтерпеляції крайовому намісникові, маршалкові або спеціальному віділові сейму повинні були подаватися у писаному вигляді. На відміну від внесків, інтерпеляцію під час її виголошення не можна було переривати, вносити поправки, розгортати дискусію [6, арк. 5]. Крайовий намісник чи маршалок могли відразу дати відповідь на інтерпеляцію. Водночас інтерпеляції до сеймових комітетів передавалися на розгляд комітету, а на наступному засіданні представники комісії зобов'язані були надати відповідь на поставлене питання.

Основною формою внесення питання на розгляд сейму були петиції. Вони реєструвалися у відповідного секретаря, який також здійснював короткий опис винесеної в ній проблеми. Після цієї процедури маршалок передавав петиції до відповідних комітетів сейму, що займалися подальшим їх розглядом. Для направлення петиції необхідна була підтримка щонайменше 15 депутатів [6, арк. 5].

У випадку, коли посол чи група послів не погоджувалися з прийнятим законопроектом, у них було право висунути протест, який адресувався на ім'я маршалка в письмовому вигляді. Секретар його зачитував і вносив до протоколу засідання [6, арк. 5]. Ця норма гарантувала дотримання прав опозиційних послів, хоча сеймової опозиції в сучасному розумінні цього терміну не існувало. Кожний раз обговорення конкретного проекту визначало його прихильників чи противників. Останні могли опротестувати прийняте рішення і винести на повторне обговорення.

Відповідно до імперського законодавства, сейм був самоврядним органом краю, якому заборонялося вести зносини з іншими провінціями імперії. Так, Крайові сейми не мали права підтримувати офіційні стосунки з послами сеймів інших провінцій, що повинно було відвернути поширення відцентрових тенденцій у державі.

Висновки. Конституційні перетворення в імперії Габсбургів 60-х рр. XIX ст. мали визначальний вплив на суспільно-політичний розвиток Галичини. Галицький крайовий сейм, створений у Львові 1861 р., був центром політичного життя провінції. Незважаючи на половинчастість австрійського законодавства, пережитки середньовічних станово-правових норм, реформи 1860-х рр. заклали початок формування нового типу політичних взаємин. Виходячи з тогочасних норм права, Галицький крайовий сейм володів обмеженими політичними повноваженнями, однак рішення, розглянуті в ньому, мали безпосередній вплив на соціально-економічний і культурний розвиток краю. Незважаючи на те, що конституційна система в імперії Габсбургів була недосконалою порівняно з сучасними демократичними нормами, крайове законодавство забезпечувало основні принципи діяльності Крайових сеймів. Система управління та функціонування Галицького сейму хоч і була досить складною, повноцінно регламентувала діяльність найвищого крайового органу Галичини.

Список використаних джерел

1. Батенко Т. До історії формувань виборчої системи в Галичині... / Т. Батенко // Республіканець. – 1994. – № 3-4. – С. 35-39.

2. Мікула О. Антинародна сутність Галицького крайового сейму / О. Мікула // Право України. – 2003. – № 1. – С. 130-133.
3. Мудрий М. Проблема автономії Галичини в діяльності Галицького Крайового сейму (кінець 60-х – початок 70-х років XIX ст.). / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 3. – Львів, 1995. – 47-56 с.
4. Никифорак М. В. Розвиток правових основ австрійського парламентаризму у 1859-1918 рр. / М. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. прац. Вип. 105: Правознавство. – Чернівці : Рута, 2001. – С. 29-33.
5. ЦДІАЛ. – Ф. 165. (Крайовий комітет, м. Львів), Опис 5, Спр. 83. (Лист до Крайового виділу Л.Сапегі.) – Арк. 31.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАЛ). – Ф. 165. (Крайовий комітет, м. Львів), Опис 5, Спр. 1. (Проект регламенту Крайового сейму). – 7 арк.
7. Чорновол І. 199 депутатів галицького сейму. / І. Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010 – 228 с.
8. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861 – 1901 рр. / І. Чорновол. – Львів, 2000. – 270 с.
9. Arkusza O. Ukraińskie przedstawicielstwo w sejmie galicyjskim / O. Arkusza // Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XX wiek / pod redakcją Jarosłwa Mokłaka. Kraków, 2006. – S. 13–57.
10. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914 / S. Grodziski. – Warszawa, 1993. – Т. I–II. – 385 s.
11. Kaiserliches Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie (vom 20. Oktober 1860 (R.G.Bl. 226/1860) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.verfassungen.de/at/oktoberdiplom60.htm>.
12. Kaiserliches Patent (vom 26. Februar 1861) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.verfassungen.de/at/februarpatent61.htm>.

***Ильин Л. М. Организация работы и правовой статус аппарата
Галицкого краевого сейма (1861-1918 гг.)***

На основании анализа нормативно-правовых актов Австро-Венгерской империи, автор определяет порядок организации, основную сферу деятельности и правовой статус Галицкого краевого сейма, анализируется структура управленческого аппарата, полномочия и обязанности послов, обобщаются практические последствия работы сейма, определяется его влияние на общественно-политическое и правовое развитие региона.

Ключевые слова: *Галицкий крайовой сейм, каденция, сессия, маршалок, послы, Краевой выдел, курия.*

***Ilyin L. M. Arrangements and juridical status of the
Galychyna Region Sejm (1861-1918)***

Analising the juridical acts of the Austria-Hungarian Empire, the author defines how the organization's field of business and legal status of the Galychyna Region Sejm, analyzes the structure of the managerial staff, the powers and duties of ambassadors, summarizes the practical effects of the Sejm are is determined by its impact on the socio-political and law development in the region.

Key words: *Galychyna Region Council, cadence, session, marshal, ambassadors, Regional apportionment, department.*

УДК 340.15

Гуменюк Тетяна Іванівна
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПАКТ МОЛОТОВА-РІББЕНТРОПА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто погляди зарубіжних істориків на підписання радянсько-німецьких угод 1939 р., виділено основні оцінки вчених пакту Молотова-Ріббентропа.

Ключові слова: радянсько-німецький договір, Друга світова війна, дипломатія, історіографія.

Постановка проблеми. Історія дослідження процесу соборизації України, радянзації Східної Галичини і Західної Волині у 1939-1941 рр. є важливою темою, аналіз якої дозволяє оцінити стан одразу декількох національних історіографій, простежити, які зміни в них відбувалися в останні роки і, якщо відбулися, то з яких причин. Не зважаючи на те, що вивчення державно-соборного процесу в Україні впродовж останнього двадцятиліття провадилося інтенсивно, певне коло політичних і етносоціальних питань залишалося малодослідженим. Їх аналіз дозволив би вивести історіографію вказаної проблеми на новий, більш якісний рівень. Важливе значення має вихід історіописання за межі національної парадигми, у контексті геополітичної ситуації в Центральній Європі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранною і неоднозначною є зарубіжна історіографія. Насамперед заслуговують уваги праці російських істориків, які зробили чималий внесок в історіографію проблеми (зокрема в оцінку одіозного пакту Молотова-Ріббентропа). Це наукові публікації С. В. Волкова, Д. А. Волгогонова, Р. А. Медведєва, Д. Г. Наджафова, П. П. Севастьянова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз праць зарубіжних істориків, присвячених передумовам, наслідкам підписання радянсько-німецького договору 23 серпня 1939 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що деякі з дослідників, навіть достатньо відомі і авторитетні (наприклад Д. Волгогонов, А. Якушевський та інші) у часи значного послаблення ідеологічного тиску з боку режиму або його падіння на початку 90-х років все ще дотримувалися старих постулатів. Зокрема, А. Якушевський, аналізуючи мотиви сталінського керівництва, стверджував: метою пакту було «забезпечити Радянському Союзові більш надійну безпеку за рахунок обмеження просування німецьких військ на схід і відмови Німеччини від використання Прибалтійських держав в антирадянських цілях... Радянський Союз міг за домовленістю з Німеччиною вирішити свої територіальні проблеми. Для СРСР, вважав Сталін, було важливо повернути такі території, як Західна Україна, Західна Білорусія, Бессарабія та інші, відірвані від Радянської Республіки шляхом насильства після Першої світової війни». Договір з Німеччиною, спекулятивно стверджує автор, «надавав СРСР більше

можливостей, ...ніж договір з Англією і Францією». Відтак, резюмує А.Якушевський, «рішення уряду СРСР заключити договір з Німеччиною про ненапад було вимушеним, але цілком логічним у тодішніх умовах» [16, с. 263-264].

У монументальній і оригінальній праці «Тріумф і трагедія» Д.Волкогонов загалом об'єктивно оцінив діяльність Сталіна, що став кривавим тираном більшовицької імперії. Водночас, аналізуючи його зближення з Гітлером і укладення серпневих угод, вважав: «СРСР на той момент прийняттого вибору не мав. Відмова від будь-яких кроків навряд чи зупинила б Німеччину... Та, розуміючи вимушеність пакту, треба з усією визначеністю сказати, що ніщо не може виправдати Сталіна, який у зближенні з Гітлером пішов значно далі допустимого». Аналіз праці Д. Волкогонова свідчить, що він не звільнився від деяких пропагандистських тверджень сталінської верхівки [2].

Безпідставно виправдовувала підписання радянсько-німецьких угод 1939 р. й Г. Сергєєва, яка на основі вивчення документів і матеріалів радянської дипломатії зробила висновок, що вони забирали в агресора – Німеччини – всяку можливість виправдати можливий напад на СРСР, отже, створювали серйозні перешкоди для просування німецької агресії на схід. Укладенням пакту Молотова-Ріббентропа радянська дипломатія зірвала, на думку Г. Сергєєвої, спроби утворення єдиного антирадянського фронту й отримала, таким чином, переконливу перемогу, уникнувши війни з силами імперіалізму [11].

У досить поважній за обсягом монографії П. Севостьянова щодо зовнішньої політики СРСР у 1939-1941 рр. безпосередньо стверджується, що Москва провадила миролюбну політику, і відкидається звинувачення «буржуазних» істориків у «змові» з нацистською Німеччиною. Усі військово-дипломатичні заходи СРСР, тобто укладення пакту Молотова-Ріббентропа та приєднання шляхом спільного з вермахтом розгрому Польщі західноукраїнських земель, окупацію Прибалтійських країн, автор вважає законними засобами забезпечення безпеки й, на відміну від значної частини американських, англійських та західнонімецьких істориків, аж ніяк не «агресією». П. Севостьянов повторив давно офіційну тезу Кремля: світову війну зупинити було неможливо з вини західних держав і Польщі, отже, СРСР змушений був у односторонньому порядку забезпечити себе від нападу Німеччини [10, с. 29, 41].

Відомий російський історик дипломатії В. Сіполс всупереч Д.Волкогонову, який наголошував, що уникнути нападу Німеччини на Польщу було неможливо, на основі німецьких документів акцентує увагу на тому, що Гітлер серйозно побоювався зближення СРСР з Англією і Францією. При цьому він навів висловлення фюрера: «У випадку завершення переговорів у Москві заключенням союзу між західними державами і СРСР він змушений буде відмовитися від нападу на Польщу. Якщо ж західні держави не підпишуть союзу з СРСР, то шлях для розгрому Польщі буде відкрито». Водночас автор стверджує: радянський уряд робив все можливе, щоб домовитися щодо політичного і воєнного співробітництва з Англією і Францією, а також з Польщею з метою не допустити війни [12, с. 73].

Сучасний російський історик М. Мельтюхов вбачає в пакті Молотова-Ріббентропа навіть позитивний аспект, який проявився у тому, що «завдяки цій угоді Радянський Союз вперше за всю свою історію домігся визнання своїх інтересів у Східній Європі з боку великої європейської держави. Москві вдалося... знизити для СРСР загрозу загальноєвропейської консолідації на антирадянській основі». Водночас автор визнає, що угода розв'язала Гітлеру руки й створила для нього сприятливі умови для нападу на Польщу і розв'язання Другої світової війни. На основі нових архівних документів М. Мельтюхов слушно резюмує: Сталін був зацікавлений у вибуху світової бойні, про що

він відверто заявляв лідеру Комінтерну Г. Димитрову. Завдання Москви полягало в тому, щоб підштовхувати обидві сторони до війни, тобто західні держави і Німеччину, й допомагати усякими способами останній. Польщу, нагадує автор, Сталін назвав фашистською державою, яка гнобить українців і білорусів, і планував після її розгрому «розповсюдити соціалістичну систему на нові території і населення» [7, с. 279].

Російський історик Г. Городецький (нині мешкає в Ізраїлі) всіляко (і безпідставно) захищає військово-політичний статус СРСР у 1939-1941 рр. Сталін, на його думку, підтримуючи колективну безпеку, «прагнув дипломатичними способами створити буферну зону від Галичини до Чорного моря», тож пакт 1939 р. не був ні «військовим союзом з Німеччиною, ні відродженням старої мрії про безмежну експансію» [4, с. 244-252]. Втім на основі методу систематичного аналізу більшість російських дослідників відійшли від заідеологізованих підходів в оцінці зовнішньополітичних дій СРСР як «безгрішної сторони».

Слід відзначити, що в радянській історіографії до 1989 р. таємний протокол до пакту про фактичний поділ Європи Гітлером і Сталіном не був визнаним, і лише після його відкриття 1992 р. склалися умови для глибокого переосмислення і об'єктивного висвітлення подій 1939 р. Але частина істориків, зокрема Р. Медведєв, аналізуючи дипломатичні і військові прорахунки Сталіна у 1939-1941 рр., слушно вважають: Пакт повинен був бути доповнений конкретним таємним протоколом, оскільки подальші події після його укладення були спланованими, розвивалися за чітким сценарієм, зокрема вступ у війну проти Польщі СРСР і окупація Прибалтики. Водночас, вважає Р. Медведєв, оскільки зупинити напад Німеччини на Польщу було неможливо, СРСР змушений був піклуватися про безпеку власних західних кордонів. Він піддав критиці істориків, які стверджували, що вступ Червоної армії у війну був нібито «четвертим» поділом Польщі», адже йшлося про визволення українців і білорусів, які двадцять років боролися за національне визволення [6].

Публікація на Заході повного тексту таємних протоколів викликала інформаційно-емоційний вибух не лише в історіографії, але й у громадській думці. Різко посилювався національний рух у західних регіонах СРСР, особливо у Прибалтійських республіках. Навколо правочинності пакту розгорнулася широкомасштабна кампанія щодо визнання його з таємними додатками незаконним від самого початку. З'являлася підстава для відділення народів Балтії від СРСР. У зв'язку з цим на замовлення агонізуючого режиму провладні історики видали низку праць на захист пакту Молотова-Ріббентропа. Серед них була книга С. В. Волкова і Ю. В. Ємельянова «До і після секретних протоколів». Автори знову обстоювали заявлені постулати про «саботаж наполегливих спроб СРСР створити систему колективної відсічі гітлерівській агресії» і вимушеність угод з нацистською Німеччиною. Водночас вони піддали критиці тих істориків, які вважали, що саме СРСР зірвав переговори із західними державами й укладенням пакту сприяв Гітлеру розв'язати світову війну, здійснив акт агресії у відношенні до Польщі та Прибалтійських держав, що договір з Гітлером був важким злочином проти народів. Відтак автори зробили спробу повернути нове історієписання в старе русло [1, с. 3-11].

Російський історик Д. Наджафов охарактеризував таємні протоколи до пакту Молотова-Ріббентропа як «найбільшу з таємниць сталінської дипломатії... змову про розмежування сфер взаємних інтересів у Східній Європі», які разом із 60 тисячами Особливих папок зберігалися у Кремлівському архіві, а згодом перейшли до Архіву Президента Російської Федерації й залишаються недоступними для дослідників. Автор наголошує, що перед Нюрнберзьким процесом Молотов і Вишинський склали проблеми,

які не повинні були розглядатися. Першим пунктом значився пакт Молотова-Ріббентропа, другим – радянсько-польські відносини й приєднання Західної України до СРСР [8].

Один із провідних учених-істориків Російської академії наук В. Роговін у книзі «Світова революція і світова війна» глибоко проаналізував події, пов'язані з підготовкою і підписанням радянсько-німецького пакту 23 серпня 1939 р. Використовуючи і ретельно зівставляючи радянські і зарубіжні джерела дипломатичної історії 30-х років, автор переконує: укладення пакту Молотова-Ріббентропа – злочинна змова двох диктаторів, що стала безпосередньою причиною вибуху Другої світової війни. При його розробці, підкреслює історик, «начисто проігноровано конституційно-правовий механізм формування зовнішньої політики..., усунуто не лише Верховну Раду і уряд СРСР, але навіть і Центральний Комітет ВКП(б)». У серпневому пакті, за висловом автора, сповна відбилися імперські замисли Сталіна, які склали суть його зовнішньої політики. Вони особливо проявилися у таємних протоколах, які дозволяли здійснити окупацію частини Польщі та поглинути Прибалтійські держави. У книзі наведено слушний вислів гітлерівського дипломата, учасника переговорів Гауса: «За ці позиції майже два з половиною століття назад вів 21 рік війну цар Петро Великий, а Сталіну... вони без усілякої боротьби падали з неба завдяки заключенню пакту з Гітлером» [9, с. 274]. Загалом вищезгадана праця досить детально відтворює події, пов'язані з пактом Молотова-Ріббентропа, зокрема аналізує реакцію світового співтовариства на московсько-берлінську змову.

Дискусії щодо пакту російських істориків можна підсумувати висновком директора Інституту всесвітньої історії РАН академіка А. Чубарьяна, який у праці «Європа в ХХ столітті» наголосив: у 1939 р. Сталін керувався аргументами безпеки країни, а також ідеєю «зіткнення імперіалістичних країн». Він діяв, власне, як і інші країни, що керувалися своїми інтересами, не рахуючись із нормами міжнародного права. Але в тих умовах Сталін «відкинув убік усі моральні, ідеологічні й правові судження і пішов на далекосяжне співробітництво з нацистським режимом» [15, с. 272-273].

Отже, навіть через сім десятиліть після радянсько-німецьких угод серед істориків не досягнуто концептуального консенсусу. Вважаємо, що найближчими до істини є праці сучасних українських істориків, які зробили вагомий внесок у історіографію проблеми. Проте у нинішній ситуації не повністю використано можливості для створення фундаментальних праць з цього питання, зокрема й із залученням документальних колекцій і методик істориків Західної Європи та Америки.

Серед майже одностайного засудження країнами виступу Червоної армії 17 вересня 1939 р. на боці Німеччини, що прискорило розгром Польщі, досить оригінальною є думка колишнього прем'єра Великобританії В.Черчілля. У книзі «Друга світова війна» (1948-1954. Т. 1-6) він багато уваги приділив, зокрема, подіям 1939 р. Зрив англо-франко-радянських переговорів у Москві спричинила, на його думку, Польща, яка не дала згоди на пропуск радянських військ на свою територію, що могло б стримати Гітлера. «Хоча росіяни винні в грубому віроломстві під час недавніх переговорів, – писав прем'єр, – однак вимогу маршала Ворошилова, у відповідності з якою російська армія, як союзник Польщі, повинна була зайняти Вільнюс і Львів, що було виправдано воєнною ситуацією. Його Польща відкинула... В результаті Росія зайняла як ворог Польщі ті ж самі позиції». У наведеному в книзі радіовиступі 1 жовтня 1939 р. Черчілль визнав дії Сталіна загалом правильними. «Росія проводить холодну політику власних інтересів, – говорив він. – Ми хотіли б, щоб російські армії стояли на нинішніх позиціях як друзі й союзники Польщі, а не як загарбники. Але для захисту Росії від нацистської загрози вартувало би, щоб

російські армії стояли на цій лінії. У всякому разі, ця лінія існує і, власне, створено Східний фронт, на який нацистська Німеччина не зможе напасти» [14, с. 103–104].

Про тісне співробітництво командувань вермахту і Червоної армії в період спільного розгрому Польщі у вересні 1939 р. красномовно свідчить тодішній начальник Генерального штабу сухопутних військ Німеччини генерал-полковник Ф.Гальдер. У книзі «Воєнний щоденник», яка з'явилася 1962 р. в Штутгарті, колишній воєначальник відтворює ситуацію в районі Львова 20 вересня, коли на вимогу Сталіна Гітлер наказав зняти облогу міста й відвести війська за Сян, що було зустрінuto військовими колами вкрай негативно. «Вирішено, росіяни займають Львів. Німецькі війська очистять Львів. День ганьби німецького політичного керівництва», – підсумовував автор. Генерал детально висвітлив порядок відступу німецьких військ із території Західної України, взаємодію з радянським командуванням. Чимало уваги він приділив перекиданню головних сил з Польщі на Західний фронт, коли радянський кордон залишилися прикривати всього 12 дивізій досить невисокої боєздатності. Так союзом із Сталіном Гітлер забезпечив свій тил і створив перевагу на Західному фронті, що дозволило блискавично розгромити англо-французькі війська й окупувати Францію та інші країни Європи [3, с. 129-140].

Вказана тематика є донині дратівливою для суспільної та наукової думки Польщі. У полі зору польських дослідників завжди була проблема східних державних кордонів – спершу Другої, а потім «Третьої» Речі Посполитої (ПНР). І тут наші польські сусіди впродовж тривалого часу займають безкомпромісні етноцентристські позиції – звинувачують СРСР і Німеччину у воєнному втручанні 1939 р. у внутрішні справи суверенної Польщі. Представники польської військово-історичної школи Анджей Айненкель, Збігнев Пальський, Анджей Жупанський, Міхал Клімецький, Генрик Піскулович вважають (як, зрештою, чимало українських істориків), що у вересні 1939 р. відбулася військова агресія Німеччини і СРСР проти суверенної Польської держави, а Західна Україна відповідно до умов серпневого пакту Молотова-Ріббентропа була окупована радянським військом. Для того, щоб обґрунтувати приєднання нових теренів до Сталінської імперії, 22 жовтня 1939 р. були організовані вибори до Народних зборів Західної України, які 27 жовтня ухвалили Декларацію про входження Західної України до складу СРСР [13, с. 312-316].

Ч. Партач пише, що радянське зайняття «східних кресів» відбулося згідно з пактом Молотова-Ріббентропа й німецького-радянським договором про дружбу і кордони від 28 вересня 1939 р. Він детально проаналізував п'ять статей пакту, які обумовлювали взаємовідносини двох держав на захоплених землях: формування лінії радянсько-німецького кордону, нової адміністрації тощо. Згадує й зміст таємних протоколів пакту: умови виїзду на захід німців, громадян Польщі, а на схід (СРСР) – українців і білорусів; протидію польському рухові опору. Вказані документи, зауважив автор, доповнила радянсько-німецька ухвала від 16 листопада 1939 р., яка визначила умови обміну населення.

Відома польська дослідниця Г. Дулагова (Інститут Центрально-Східної Європи у Любліні) в академічній монографії «Історія Польщі 1795-1990» підкреслила: пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 р. фактично «врятував німців перед атакою зі сторони Радянського Союзу. Гітлер міг і не розпочати війни проти Польщі» [17, с. 167]. Вважаємо, що це вже інша крайність – війну розв'язали два агресори-партнери.

Відзначимо розробку польськими вченими й геополітичного чинника передодня і початку нової світової війни, польсько-радянських і польсько-українських стосунків у 1939-1941 рр. Польські історики, зокрема в еміграції (Велика Британія, США, Канада), у

повоєнні десятиліття чимало уваги приділяли висвітленню політики США та Великої Британії у польському питанні.

Відчутне розширення міжнародної проблематики в ПНР відбулося після XX з'їзду КПРС. Як наслідок, з другої половини 60-х рр. XX ст. там з'явилися роботи, автори яких акцентували увагу на висвітленні діяльності політиків польського «лондонського» табору, урядів Великої Британії та США щодо старих і нових кордонів Польщі. Важливе місце відводилося вивченню процесу формування позиції європейських урядів щодо територіальних обрисів (утрат чи надбань) Польської держави, з'ясуванню основних чинників, під впливом яких вона еволюціонувала. Щоправда, у працях цього періоду відчутним є вплив марксистської ідеології [18, 19].

Демократичні перетворення у країнах Східної Європи (зокрема й Польщі) розпад СРСР зумовили переосмислення, а відтак – відхід від заідеологізованого та не завжди об'єктивного висвітлення геополітичних подій періоду Другої світової війни. Починаючи з 90-х років, у Польщі опубліковано низку робіт про політику західних держав, зокрема й «великої трійки», у польському питанні. Увагу дослідників здебільшого привертала проблема східного кордону, яку польські автори вважали нерозв'язаною.

У цих роботах на новому документальному матеріалі продовжено аналіз політики еміграційного уряду в Лондоні й власне британського уряду. Як відомо, зміна геополітичної кон'юнктури внаслідок перемоги Німеччини на Заході влітку 1940 р. потребувала від британців пошуку шляхів до діалогу з СРСР. Зважаючи на це, стверджують польські дослідники, офіційний Лондон у червні та жовтні 1940 р. висловив готовність поступитися Москві у багатьох питаннях, зокрема територіальних у східноєвропейському регіоні.

Отже, відмова Кремля визнати передвоєнний східний кордон Польщі та небажання офіційного Лондона гарантувати територіальну цілісність Польської держави, чого домагався еміграційний уряд В. Сікорського у Лондоні, ускладнювали польсько-британське порозуміння.

Польські дослідники А. Дибковська, М. Жарин і Я. Жарин в узагальнюючій російськомовній роботі «Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів» зауважили: слабою стороною передвоєнної Другої Речі Посполитої були «погані стосунки з найближчими сусідами, однак, і в середині країни не вдалося налагодити нормальних взаємовідносин між поляками і деякими етнічними меншинами. Автори відзначають героїзм польського гарнізону Львова (капітулював 22 вересня 1939 р.), доводять: військо польське стримувало натиск агресорів аж до 2 жовтня. У ході вересневої кампанії загинуло або було поранено близько 200 тис. польських громадян, ще 500 тис. – полонено. «Переділ Польщі» стався, на їх думку, за потурання «бездіяльності західних союзників», а головне – реалізації таємного протоколу до договору Ріббентропа-Молотова [5, с. 268-272].

Висновки. Отже, більшість сучасних вітчизняних і зарубіжних студій доводять: возз'єднання переважної частини західноукраїнських земель з основним масивом української території у 1939 р. (як, зрештою, і в 1940 і 1945 рр.) стало наслідком радянсько-німецької угоди про поділ Східної Європи. Однак зроблено це було Кремлем не в ім'я пошатованого українського народу, а задля інтересів більшовицької імперії, зміцнення і розширення її західних прикордонних теренів. Змова диктаторів тоталітарних держав, стверджують зарубіжні автори, надовго вирішила й долю інших країн і народів Східної Європи, полегшила Гітлерові й Сталіну виконання їхніх експансіоністських планів.

Список використаних джерел

1. Волков С. В. До и после секретных протоколов / С. В. Волков, Ю. В. Емельянов. – М., 1990. – 222 с.
2. Волкогонов Д. А. Триумф і трагедія : політичний портрет Й.Сталіна [у 2-х кн.]. – Кн.1 / Д. А. Волкогонов. – К., 1989. – 597 с.; Кн.2. –1990. – 671 с.
3. Гальдер Ф. Военный дневник / Ф. Гальдер. – Москва, 1968. – 508 с.
4. Городецкий Г. «Ледокол» Сталин и путь к войне / Г. Городецкий // Война и политика. 1939–1941. – Москва : Наука, 1999. – С.244-252.
5. Дыбковская А. История Польши с древнейших времен до наших дней / А. Дыбковская, М. Жарын, Я. Жарын. – Варшава, 1995. – 380 с.
6. Медведев Р.А. Дипломатические и военные просчеты Сталина в 1939–1941 гг. / Р.А. Медведев // Новая и новейшая история. – 1989. – № 4. – С.140–164.
7. Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг. / М. Мельтюхов. – Москва, 2001. – 464 с.
8. Наджафов Д.Г. Советско-германские переговоры 1939 года: по документальным публикациям США / Д.Г. Наджафов // Предвоенный кризис 1939 года в документах. – М., 1997. – С.47–49.
9. Роговин В. Мировая революция и мировая война / В. Роговин. – Москва : Новости, 1998. – 416 с.
10. Севостьянов П.П. Перед великим испытанием. Внешняя политика СССР накануне Великой Отечественной войны. Сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г. / П.П. Севостьянов. – М., 1981. – 367 с.
11. Сергеева Г. Документы и материалы кануна второй мировой войны / Г. Сергеева // Новая и новейшая история. – 1982. – № 4. – С.156–162.
12. Сиполс В.Я. Тайны дипломатические. Канун Великой Отечественной. 1939-1941. / В.Я. Сиполс. – М., 1997. – 448 с.
13. Україна–Польща : важкі питання : матер. IV міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни», 8–10 жовтня 1998 р., Варшава. – Варшава, 1999. – 348 с.
14. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война / Уинстон Черчилль. – Ростов-на-Дону, 1997. – 636 с.
15. Чубарьян А. Европа в XX веке / А. Чубарьян // Мир в XX веке. – Москва, 2000. – С.271-274.
16. Якушевский А. С. Советско-германский договор о ненападении: взгляд через годы / А. С. Якушевский // Страницы истории советского общества. – М., 1989. – С.254-273.
17. Dylagowa H. Historia Polski. 1795–1990 / H. Dylagowa. – Lyblin, 2000. – 314 s.
18. Kowalski W. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie 1939–1949 / W.Kowalski. – Warszawa, 1966. – 746 s.
19. Zabiełło St. O rząd i granice. Walka dyplomatyczna o sprawę polską w II wojnie światowej / St. Zabiełło. – Warszawa: PAX, 1970. – 324 s.

Гуменюк Т. І. Пакт Молотова-Риббентропа: историко-правовой аспект

Рассмотрены взгляды зарубежных историков на подписание советско-немецких соглашений в 1939 г., выделены основные оценки ученых Пакта Молотова-Риббентропа.

Ключевые слова: советско-немецкий договор, Вторая мировая война, дипломатия, историография.

Humenyuk T. I. The Molotov-Ribbentrop Pact: historical and legal aspect

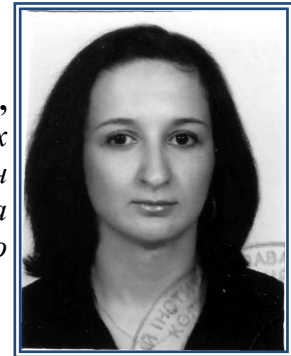
The foreign historians pointsof view foreign historians are considered to signing of the Soviet-German agreements in 1939 , the basic estimations of scientists on the Ribbentrop Pact Molotov- are pointed out .

Key words: Soviet-German agreement, the second World War, diplomacy, historiography.

УДК 340.12

Черник Наталія Степанівна,
викладач кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ХРИСТІЯНСЬКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ В ПОГЛЯДАХ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядається християнські основи в поглядах кириломефодіївців і Т. Шевченка. Обґрунтовується думка, що людина намагається забезпечити себе приємним в умовах влади закону причинності, і тому вона створює імперії. Проте, протиборство імперій великою мірою зменшує її шанси на здійснення свого призначення. Найменший ризик поразки завжди призводить до того, що частина членів однієї імперії таємно або явно переходить на бік іншої, більш щасливої.

Ключові слова: християнство, Кирило-Мефодіївське товариство, Т. Шевченко, гурток «Київська молода», антропологізація християнства, слов'янофільство.

Постановка проблеми. Людство упродовж історії весь час вибирало шлях, яким краще рухатися задля забезпечення охорони та захисту людських прав та інтересів. Всі ці критерії ґрунтувалися на релігійних та соціальних засадах, які витікали з ідей та поглядів Кирило-Мефодіївського товариства та Кобзаря українського народу – Т. Шевченка.

Саме християнський соціалізм був на думку кириломефодіївців і Т. Шевченка тією основою на якій повинна будуватися демократично-правова держава задля її швидкого морального та духовного процвітання. Ці положення доцільно було б взяти за основу в сучасних умовах державотворення і саме вони становлять актуальність піднятої проблематики. Крім того суть дослідження полягає у врахуванні ролі та значенні християнського соціалізму у програмах та цілях діяльності кириломефодіївців задля формування української суверенної та незалежної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню християнського соціалізму, приділено достатньо уваги у працях В. Бачиніна, Д. Вовка, Р. Панаяна, в різних часописах вийшли статті З. Антонюка, В. Бондаренка, А. Залужного, М. Костицького, І. Міма, Ю. Оборотова, М. Ковронюка, Л. Ярмоя та інших.

Постановка задачі. Метою написання даної статті є дослідження суті християнського соціалізму, який чітко проглядався в поглядах та ідеях кириломефодіївців та який, на їх думку, міг би бути тією рушійною силою, яка об'єднає український народ у їх спільній політичній діяльності. У даній роботі використано загальні методи гуманітарних моделювання і прогнозування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після приходу до влади царя Миколи I в Російській імперії настав час реакції для України він відзначився подальшим наступом на її права, нівелюванням її особливостей та державницької пам'яті. Як відзначав Г. Сергієнко, у цей час продовжувався наступ самодержавства на рештки автономії України. У 1835 році Київ позбавлено традиційного Магдебурзького права – магістрат перетворено у міську думу, залежну від місцевих властей. Урядовими постановами

припинено чинність в південно-західних і литовських губерніях Литовського статуту і доповнюючих його сеймових конституцій та поширено на ці області закони Російської імперії. 4 березня 1843 р. Литовський статут втратив силу в Чернігівській та Полтавській губерніях [1, с.145].

Певним струсом, що активізував громадську думку в Україні стало польське антиросійське повстання 1831 р., яке серйозно налякало уряд Російської імперії. У ході його доволі жорстокого придушення російська влада намагалась підірвати не лише економічну основу польського визвольного руху, конфіскуючи майно повстанців (правда, невдовзі більшість конфіскованих маєтків була повернута родичам репресованих, чи передана їм у оренду), а й знищити духовні передумови польського патріотизму. З 1832 року російська мова стала єдиною офіційною у всіх установах Правобережжя, закрито значну кількість костьолів. Всі польські навчальні заклади перетворено на російські, а Крем'янецький ліцей – закрито. Його бібліотека і наукові збірки перевезено до Києва, де вони стали основою для створення навчальної бази Київського університету святого Володимира, який за задумом імператора Миколи I, повинен був стати цитаделлю «обрусення края» та замінити собою Києво-Могилянську академію як центр світської освіти із значними історичними і гуманістичними традиціями. Сама академія перетворювалась на заклад, що готував виключно служителів православної церкви.

Однак, створення центру вищої освіти в давній князівській столиці мало своїм результатом наслідки, багато в чому протилежні задумам імператора. Київ з його молодим університетом став осередком культурного життя де зустрічалися між собою спольщені українці Правобережжя зі зросійщеними українцями Лівобережжя. Тут, на перехресті різних культурних впливів, на ґрунті так багатому історичними споминами, прокидалася українська національна думка й поширювалася до ідеї слав'янської взаємності. Вплив польської літератури надавав їй радикальний відтінок.

Студенти і молоді викладачі університету організували тут таємний гурток «Київська молода», поставивши за мету сприяти розвитку духовних сил української нації та звільненню селян із кріпацтва. На своїх засіданнях гуртківці обговорювали майбутнє України, вивчали праці французьких філософів-утопістів – Сен-Сімона, Фур'є, цікавилися процесами відродження сусідніх народів: поляків, чехів, хорватів, сербів, болгарів, словаків, словенців.

Цей гурток став ідейним та організаційним предтечею найбільш відомого українського політичного товариства кінця 40-х років XIX ст. – Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія, більш відомого в літературі як Кирило-Мефодіївське товариство.

Товариство виникло в кінці 1845 – на початку 1846 року і проіснувало, за оцінками істориків, не більше п'ятнадцяти місяців. Його засновниками були, як прийнято вважати, чиновник канцелярії генерал-губернатора М. Гулак, ад'юнкт Київського університету М. Костомаров та студент цього ж університету М. Білозерський. До товариства також приєдналися поет Т. Шевченко, вчителі П. Куліш і Д. Пильчиков, студенти університету О. Навроцький, О. Маркович, І. Посяда, Г. Андрузький і О. Тулуб, поміщик М. Савич. За оцінками дослідників близько 100 осіб підтримували зв'язки і дружні відносини з членами товариства. Серед членів товариства, на відміну від декабристів, не було представників великої родової аристократії, його основу склали вчені, письменники, діти середніх чи дрібних землевласників.

Особливою постаттю в Кирило-Мефодіївському товаристві стоїть Тарас Шевченко. Хоч формально (за документами слідства) він і ніби не був членом товариства, але постійно контактував з М. Гулаком, М. Костомаровим і П. Кулішем, був на зборах членів товариства, дискутував з приводу документів організації.

За словами доктора Р. О. Додонова є три найбільш узагальнені образи Тараса Шевченка:

- 1) соціалістичний: пост-матеріаліст, атеїст, революційний демократ який закликає до боротьби із зброєю в руках проти гнобителів;
- 2) націоналістичний: Т. Шевченко, незламний, крицевий носій націоналізму, державницької ідеології, поборник самостійної України який закликає із зброєю в руках постати проти ворогів-окупантів та запродавців-українців;
- 3) народницький: Шевченко – пророк, Геній, з яким ідентифікується Україна, українство, український народ [3, с. 18].

Напевно в кожному з підходів є частка істини Тараса Шевченка, оскільки він глибоко віруюча людина, істинний православний християнин. Історію минулого для Тараса Шевченка освітлюється через призму християнської віри. В перекладах пророків поет замінює Ізраїль Україною, а в релігійних руках минулого дуже важливим для нього є боротьба за свободу. Тарас Шевченко досконало знав Біблію, часто її цитував, брав з неї епіграфи, перекладав уривки з неї.

Одночасно, він вважає високим, святим, правдивим, те в чому для нього полягає дійсність і вічність проповіді Ісуса Христа. Шевченко відкидає в християнській релігії те, що робить з неї абстрактну силу, що є байдужим до конкретної живої людини, виступає проти індивідууму, перешкоджає задоволенню духовних потреб. Він проти релігійних війн, проти інквізиції та церковного прокляття, надмірної обрядовості, байдужості церковних ієрархів до бідних і нещасних. Т. Шевченко – за очищення християнської віри.

Тому, християнський зміст програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства вирізняється через харизматичний вплив особи Тараса Шевченка та через дискусії з ним інших членів товариства.

Що ж стосується самого Кирило-Мефодіївського товариства, фактично не встигнувши розпочати активної роботи, підготувавши лише ряд програмних документів і визначивши основні цілі і завдання своєї діяльності воно було викрите внаслідок доносу студента Київського університету Петрова. Його учасники були заарештовані і після слідства, що велось в Києві та Санкт-Петербурзі, засуджені на різні терміни ув'язнення і заслані до різних міст Росії. Найважчий вирок отримав Т. Шевченко – його було віддано в солдати і відправлено в оренбурзькі степи із суворою заборонаю писати і малювати.

Незважаючи на те, що товариство встигло зробити доволі мало, його розгром викликав значний резонанс в тогочасній пресі Європи. «Паризькі газети «Jornal des debat» і «Democratic rasifique» вмістили повідомлення про арешт кирило-мефодіївців і заслання Т. Г. Шевченка в солдати» [4, с. 110]. Відгукнулась на ці події і віденська преса, сповіщаючи про арешт Костомарова, Куліша та інших.

Справа кирило-мефодіївців мала відгук у Галичині, що перебувала під владою Австрії. У газеті «Дневник руський» (виходила у Львові в серпні-жовтні 1848 р. під редакцією учасника гуртка «Руська трійця» І. М. Вагилевича, вміщено вірш, присвячений кирило-мефодіївцям, польського поета Г. Яблонського «Мученикам вольності з року 1847». В іншому номері Кирило-Мефодіївське товариство названо «змовою малоросіян», а Шевченка — «мучеником справи руської вольності». У статті «Слово о Русі і її становищі політичском» містився заклик підтримувати традиції визвольного руху: «Чую голос народа, борющегося в путах деспотизму, чую воззваніє мучеників народної справи Шевченка, Костомарова, Куліша і інших» [4, с. 110-111].

Основні політичні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства було викладено в його програмних документах, до яких належать «Статут Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія», відозви «Брати українці» та «Братья великороссияне и поляки», «Книги

буття українського народу», а також у ряді робіт, що мали своєрідний підготовчий щодо програмних документів характер, у наукових розвідках та літературних творах учасників організації.

Статут Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія (саме таку назву носило товариство) складається з двох частин. Перша – «Головні ідеї» – містить у концентрованому вигляді вихідні положення ідеології та основні цілі діяльності, а друга – «Головні правила товариства» – присвячена визначенню способів та засобів реалізації програмних засад товариства.

Першим пунктом «Головних ідей» зазначалося: «Приймаємо, що духовне і політичне поєднання слов'ян є їх призначенням до якого вони повинні прагнути» [1, с. 150]. Цей пункт є першим не лише за порядком, а й за ідеологічним значенням, оскільки ідея об'єднання слов'янських народів проходить «червоною ниткою» через всі програмні документи Кирило-Мефодіївського товариства і є тим вихідним пунктом на якому ґрунтуються всі подальші теоретичні розробки.

Слов'янофільство було досить популярним напрямком політичної думки у слов'янських народів першої половини ХІХ сторіччя. Однак, як ідеологічна течія, воно не було однорідним і цілісним. У кожного із слов'янських народів ці ідеї набували специфічного змісту, а цілі та засоби поєднання слов'ян були, в значній мірі, відмінними.

Для кирило-мефодіївців слов'янофільство не було самодостатньою ідеєю. У підготовчих матеріалах до програмних документів товариства досить чітко прослідковується думка про те, що, оскільки всі спроби українців досягти державно-політичної незалежності самостійно закінчувались невдачею, то єдиним виходом для них, який дозволить позбавитись національного і соціального гніту, є спільна боротьба з іншими поневоленими слов'янськими народами. Так, зокрема, В. Білозерський у Пояснювальній записці до Статуту товариства відзначав: «... ця свобода є досяжною для нас і інших підкорених племен тільки при об'єднанні слов'ян в одну державу, засновану на повазі народності кожного» [2, с. 292-293].

Слов'янофільство учасників Кирило-Мефодіївського товариства корінним чином відрізнялось від російського слов'янофільства і було більш співзвучним до чеського, словацького чи польського. Ідеться, фактично, про ідею створення добровільної федерації рівних слов'янських націй (яку згодом удосконалив М. Драгоманов, а ще пізніше спробувала втілити в життя Центральна Рада)».

Цю ж особливість українського слов'янофільства відзначав і начальник жандармського управління граф О. Орлов, який в доповідній записці імператору Миколі І наголошував на загрозі для майбутнього імперії розвитку подібних настроїв: «У Києві та Малоросії слов'янофільство перетворюється на українофільство. Там молоді люди з ідеєю об'єднання слов'ян поєднують думки про відновлення мови, літератури і звичаїв в Малоросії, доходячи навіть до мрій про повернення часів минулої вольниці і гетьманщини... думки ... про відновлення народності їх батьківщини можуть повести малоросіян, а за ними і інших підвладних Росії народів до бажання існувати самобутньо» [4, с. 130-131].

Таке розуміння ідеї учасниками Кирило-Мефодіївського товариства розшифровувалося в другому пункті «Головних ідей» статуту, який чітко наголошував на тому, що при утворенні майбутнього слов'янського союзу кожен слов'янський народ повинне мати свою державно-політичну самостійність. Вона розглядалась «братчиками» як головна передумова майбутнього об'єднання.

Іншою, не менш важливою умовою створення майбутнього слов'янського союзу, було встановлення у всіх слов'янських народів республіканської форми правління та

політико-правової рівності громадян: «Приймаємо, що кожне слов'янське плем'я повинно мати правління народне і дотримуватись повної рівності співгромадян по їх народженню, християнським віросповіданням і стану» [4, с. 151].

Так, А. Панюк і М. Рожик визначаючи особливості поглядів товариства на проблему самостійного державно-політичного існування України, писали: «Питання про самостійне існування України в статуті розглядалось як частина загальнослов'янського і ставилося в залежність від утворення республіканської федерації слов'янських народів» [5, с. 195].

Основою для встановлення справедливого суспільного та державного ладу у слов'янських народів, на думку учасників Кирило-Мефодіївського товариства, повинні були стати непорушні і керівні принципи християнської моралі. Так, зокрема, в четвертому пункті «Головних ідей» статуту зазначалося про те, що «... правління, законодавство, право власності і просвітництво у всіх слов'ян повинні ґрунтуватись на святій релігії господа нашого Ісуса Христа» [4, с. 168]. Саме вірність цим моральним засадам християнства в його чистій, неспотвореній пізнішими нашаруваннями формі, повинна була стати основною передумовою для залучення до товариства та зайняття відповідальних державних посад у майбутньому.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищенаведені положення доцільно зазначити, що практично всі правові джерела українського права ґрунтувалися на принципах християнської моралі. Не виключенням були положення Кирило-Мефодіївського товариства та просвітницькі ідеї Т. Шевченка, які в своїй суті під християнською мораллю розуміли невід'ємну частину соціальної та індивідуальної психології українців. Вона була притаманна філософським, культурологічним, а пізніше – політичним ідеям та доктринам. Українські політичні партії і політичні діячі ХІХ – початок ХХ ст. (за незначним виключенням) дотримувалися християнської моралі та в програмних документах, політичних деклараціях або прямо відстоювали християнські цінності, або виходили з них, інтерпретуючи їх стосовно конкретних умов. Навіть українські соціалісти (на відміну від російських та інших) були в першу чергу патріотами, а в другу фактично пропагували і реалізовували принципи християнства, проголошені Ісусом Христом майже дві тисячі років тому. Отже, можна стверджувати, що український соціалізм був не лише національним (народним), але й християнським.

Список використаних джерел

1. Антонюк З. Побудова громадянського суспільства в Україні та християнське соціальне вчення / З. Антонюк // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін : матер. міжнар. конф., 15–16 травня 1998 р., Київ. – К., 1998. – 328с.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. [Т.5 : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях ХІV-ХVІІ віків] / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1994. – 430с Сергієнко П. Соборність України: поняття, ідея і реальність / П. Сергієнко. – К., 1993. – 207с.
3. Додонов Р. О. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності: автореф. дис. ... д-ра філос. наук/ Р. О. Додонов. – Х., 1999. – 23с.
4. Історія держави і права України : хрестоматія / за ред. О. Шевченка. – К., 1996. – 400с Антонюк З. Побудова громадянського суспільства в Україні та християнське соціальне вчення/ З. Антонюк // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін : матер. міжнар. конф., 15–16 травня 1998 р., Київ. – К., 1998. – 328с.

5. Панюк А., Рожик М. Історія становлення української державності / А. Панюк, М. Рожик. – Львів, 1995. – 268с.

Черник Н. С. Християнско-правовые основы во взглядах Т. Шевченко

В статье рассматривается христианские основы во взглядах кирилло-мефодиевцев и Т. Шевченко. Обосновывается мысль, что человек пытается обеспечить себя приятным в условиях власти закона причинности, и потому она создает империи. Однако, противоборство империй в большой степени уменьшает ее шансы на осуществление своего назначения. Наименьший риск поражения всегда приводит к тому, что часть членов одной империи тайно или явно переходит на сторону другой, более счастливой

Ключевые слова: христианство, Кирило-Мефодиевское общество, Т. Шевченко, кружок «Киевская молодая», антропологизация христианства, славянофильство.

Chernik N. S. Christian-legal grounds in the views of Kyrylo-Methodians of T. Shevchenko

In the article the christian bases are examined in the for himself as under and T. Shevchenko . The idea is , that a man tries to provide pleasant the conditions of law power causality, and that is why it creates the empires. However, opposing of empires diminishes its chances on realization . The minimal risk of defeat always results on a members volume, of one empire which secretly or obviously passes to the other, side more happy.

Key words: christianity, Kyrylo-Methodians society, T. Shevchenko, group «Kyiv young», антропологізація of christianity, slavophiliny.

Скоморовський Віталій Богданович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ СРСР

У статті аналізуються політико-правові передумови створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, аналізується суспільно-політична ситуація 1920-х років з точки зору зародження, формування, кристалізації та закономірностей розгортання основних тенденцій постреволюційної епохи у СРСР, характеризуються державотворчі процеси в українських землях у складі СРСР.

Ключові слова: Декларація про утворення СРСР, федеративні відносини, модернізація, державний устрій.

Постановка проблеми. Упродовж тривалого часу питання політико-правових передумов створення СРСР та розвиток української державності в цей період трактувалися тенденційно відповідно до усталених схем. Відтак у статті актуалізується необхідність вивчення подій суспільно-політичного життя українських земель 20-х років ХХ століття як системи відносин, яка формувалася як внаслідок об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, так і під впливом практичної діяльності політичного режиму постреволюційної епохи.

Враховуючи те, що тематика політико-правових передумов створення СРСР відноситься до категорії менш вивчених в історико-правовій науці, дослідження об'єктивних і суб'єктивних факторів створення СРСР дасть можливість достовірно встановити політичні й правові передумови створення СРСР. У ході дослідження був зібраний і узагальнений матеріал, що дозволив уточнити та багато в чому переглянути традиційні висновки стосовно цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес дослідників до зазначеної проблематики особливо посилюється з другої половини 1950-х років. У працях сучасних дослідників С. Білошицького, З. Захожай, Ю. Кукушкіна, І. Мельника, З. Олійника, А. Фесенка, О. Чистякова це питання висвітлюється фрагментарно і цілісної ґрунтовної картини стосовно політико-правових передумов створення СРСР не подається.

Постановка завдання. Основне завдання дослідження – проаналізувати політико-правові передумови створення СРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унаслідок більшовицького перевороту 1917 року на території колишньої Російської імперії були встановлені радянські республіки. Серед них основна роль належала Росії, у складі якої вже існували певні автономні утворення.

І Всеукраїнський з'їзд Рад (11-12 грудня 1917 р.) прийняв резолюцію «Про організацію влади в Україні», де було офіційно задекларовано, що «Україна проголошується Республікою Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів»

[10, с. 259]. Національна політика Радянської держави в основу заклала принцип рівності всіх націй і народностей і право націй на самовизначення, закріплені в Декларації прав народів Росії (2 листопада 1917 р.) і Декларації прав працюючого й експлуатованого народу (січень 1918 р.). Вільними і недоторканими оголошувалися вірування, звичаї, національні й культурні установи народів Поволжя й Криму, Сибіру й Туркестану, Кавказу й Закавказзя, що викликало ріст довіри до нової влади не тільки з боку іногородців Росії (які становили 57% населення), але й у країнах Європи, Азії. На території колишньої Російської імперії національні уряди деяких країн вели боротьбу за національну самостійність упродовж громадянської війни (Центральна рада в Україні). Такі процеси призвели до проголошення I Всеукраїнським з'їздом Рад (25 грудня 1917 р.) Української Соціалістичної Радянської Республіки [6, с. 192].

У зв'язку з перемогою радянської влади на основній території колишньої Російської імперії виникла об'єктивна передумова об'єднавчого процесу – єдиний характер політичного ладу (диктатура пролетаріату у формі рад), подібні риси організації державної влади й керування. У більшості республік влада належала національним комуністичним партіям. Нестійкість міжнародного становища молодих радянських республік в умовах капіталістичного оточення також диктувала потребу в об'єднанні, яка була зумовлена також історичною спільністю доль народів багатонаціональної держави, наявністю багаторічних економічних і культурних зв'язків. Між окремими районами країни історично склався економічний поділ праці: промисловість центру постачала у райони південного сходу й півночі продукцію, одержуючи взамін сировину – бавовну, лін, льон; південні райони виступали основними постачальниками нафти, кам'яного вугілля, залізної руди й т.д. Значення цього поділу зросло після закінчення громадянської війни, коли постало завдання відновлення зруйнованого господарства й подолання економічної відсталості радянських республік.

На сьогоднішній день вчені вбачають декілька складових у створенні СРСР. Однією із них є військово-політичний союз. Війна й особливо іноземна інтервенція продемонстрували необхідність створення оборонного союзу. Улітку 1919 р. склався військово-політичний союз радянських республік. 1 червня 1919 р. був підписаний декрет «Про об'єднання радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби зі світовим імперіалізмом» [6, с. 192]. Зазначимо, що цей декрет за формою був актом вищого органу державної влади РРФСР, але стосувався інших республік і фактично втручався в їх внутрішні справи. Це дає підстави вважати зазначений декрет документом, що направлений на забезпечення інтересів передусім Росії.

11 грудня 1919 р. був створений Всеукраїнський революційний комітет – законодавчий і виконавчий орган радянської влади в Україні. Його головою став Г. Петровський, а згодом (27 січня 1920 р.) Всеукраїнським анулював всі декрети уряду УСРР, які стосувалися функціонування органів влади, і замінив їх російськими декретами [10, с. 260].

Таким чином, з 1919 р. в Україні встановлюється радянська форма державності. Першим кроком на цьому шляху стала відмова більшовиків від попередньої назви держави – Українська Народна Республіка. 3 6 січня 1919 року держава, що стверджувалася в Україні радянськими багнетами, одержала нову назву – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) [15, с. 304].

Підсумком процесу, що мав закріпити радянську владу в Україні, став укладений 28 грудня 1920 р. між УСРР і РСФРР союзний робітничо-селянський договір [7, с. 220]. Стаття 1 цього документу встановлювала, що РСФРР і УСРР вступають у військовий і господарський союз, для чого об'єднують народні комісаріати обох республік: військових

і морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошт і телеграфів у Вищу раду народного господарства [3, с. 57].

Отже, найважливіші сфери державного управління були визнані спільними для обох республік і передані під керівництво уряду РСФРР. Об'єднані комісаріати тепер здійснювали свої функції в Україні через своїх уповноважених, яких призначала Москва за формальним погодженням кандидатур з ВУЦВК. Такі уповноважені входили до складу Раднаркому УСРР на правах народних комісарів [4, с. 212-213].

У лютому 1922 р. у Москві нарада представників РРФСР, України, Білорусії, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Бухари, Хорезма й Далекосхідної республіки, доручила делегації ВУЦВК представляти інтереси всіх радянських республік на міжнародній конференції в Генуї з питань економічного відновлення Центральної й Східної Європи (квітень 1922 р.), укладати від їх імені будь-які договори й угоди. Делегація РРФСР була поповнена представниками України, Азербайджану, Грузії й Вірменії [5, с. 161].

У серпні 1922 року була створена спеціальна комісія для вироблення основ тісного об'єднання республік у нових умовах. У вересні 1922 року комісія прийняла «Проект резолюції про взаємовідносини РРФСР з незалежними республіками», який передбачав вступ УРСР, БРСР, Грузинської РСР, Вірменської РСР і Азербайджанської РСР до складу РРФСР на автономних правах [6, с. 193]. 6 жовтня 1922 року Постановою Пленуму ЦК РКП (б) визнавалася необхідність укладання договору між Україною, Білорусією, Федерацією Закавказьких республік і РРФСР про об'єднання їх у Союз Радянських Соціалістичних Республік із залишенням за кожною з них права вільного виходу зі складу Союзу. До 30 листопада комісія ЦК РКП(б) розробила Основні пункти Конституції СРСР, які були розіслані в компартії республік для обговорення. 18 грудня 1922 р. Пленум ЦК РКП(б) обговорив проект Договору про створення Союзу РСР і запропонував скликати з'їзд Рад СРСР.

Перший Всесоюзний з'їзд Рад СРСР відкрився 30 грудня 1922 р. У ньому взяли участь 2215 делегатів. Чисельний склад делегацій від республік визначався пропорційно до кількості населення в них. Найчисленнішою була російська делегація – 1727 осіб. Від України – 364, Закавказької Федерації – 91, Білорусії – 33 делегати [6, с. 193]. Слід зауважити, що за національним складом серед делегатів переважали росіяни, що на той час не відповідало структурі населення республік.

З'їзд в основному затвердив Декларацію й Договір про створення СРСР у складі чотирьох республік – РРФСР, Української РСР, Білоруської РСР, ЗРФСР. Декларація законодавчо закріплювала принципи устрою союзної держави: добровільність, рівноправність і співробітництво на основі пролетарського інтернаціоналізму [3, с. 58-59]. Доступ у союз залишався відкритим для всіх радянських республік. Договір визначав порядок входження окремих республік до складу СРСР, право вільного виходу, компетенцію вищих органів державної влади. З'їзд обрав Центральний виконавчий Комітет СРСР (ЦВК) – верховний орган влади в період між з'їздами.

У договорі були відображені положення, які певною мірою гарантували республікам широкі права, проте саме поняття «суверенітет» до нього не ввійшло. Маємо на увазі положення про право ЦВК Союзу скликати надзвичайні з'їзди Рад СРСР за його власним рішенням або ж на вимогу не менше двох республік. З'їзди Рад і сесії ЦВК Союзу повинні були скликатися у столицях союзних республік. ЦВК Союзу обирав чотирьох голів ЦВК відповідно до кількості союзних республік [6, с. 194].

Юридичним закріпленням створення нової держави стала Конституція СРСР, що була прийнята 31 січня 1924 р. Конституція складалася зі вступної частини і 2 розділів – Декларації про утворення СРСР і Договору про утворення СРСР. Договір містив 11 глав:

1) про предмет відання верховних органів влади СРСР; 2) про суверенні права союзних республік і про союзне громадянство; 3) про з'їзд рад СРСР; 4) про ЦВК СРСР; 5) про Президію ЦВК СРСР; 6) про РНК СРСР; 7) про Верховний Суд СРСР; 8) про народні комісаріати СРСР; 9) про Об'єднане державне політичне управління; 10) про союзні республіки; 11) про герб, прапор і столицю СРСР [14, с. 229-244].

У вступній частині коротко йшлося про політико-правові передумови прийняття конституції та її структуру. Ця частина була ухвалена спеціальним голосуванням на 2-й сесії ЦВК СРСР 1-го скликання (6 липня 1923 р.) і лише згодом внесена до тексту Основного Закону.

Перший розділ конституції текстуально відтворив Декларацію про утворення СРСР, що розглядалася на 1-му з'їзді рад СРСР 30 грудня 1922 р. У ній проголошувалося, що на відміну від капіталістичних держав лише радянській владі в умовах диктатури пролетаріату вдалося ліквідувати національне пригноблення і налагодити братське співробітництво народів, яке забезпечило перемогу над внутрішніми і зовнішніми ворогами, що в країні припинено громадянську війну і здійснено перехід до мирного господарського будівництва. Визначались причини утворення СРСР: необхідність організації зовнішньої безпеки радянських республік, потреби у відновленні їхнього народного господарства та інтенсифікації їхнього економічного поступу тощо. Декларувалося право кожної республіки на вільний вихід із СРСР.

У другому розділі, який був прийнятий на основі видозміненого Договору про утворення СРСР 1922 р., розмежовувалися компетенції СРСР і союзних республік.

До відання СРСР в особі його верховних органів належало: 1) представництво Союзу в міжнародних та дипломатичних відносинах, укладання політичних та інших договорів з іноземними державами; зміна зовнішніх кордонів Союзу, а також регулювання питань про зміну кордонів між союзними республіками; 2) укладання договорів про прийняття до складу Союзу нових республік; 3) оголошення війни і укладення миру; 4) укладання зовнішніх і внутрішніх позик СРСР і надання дозволу союзним республікам на зовнішні і внутрішні позики; 5) ратифікація міжнародних договорів; 6) керівництво зовнішньою торгівлею і визначення системи внутрішньої торгівлі; 7) встановлення основ загального плану всього народного господарства Союзу, визначення галузей промисловості та окремих промислових підприємств, що мають загальносоюзне значення, укладання концесійних договорів – як загальносоюзних, так і від імені союзних республік; 8) керівництво транспортною та поштово-телеграфною справою; 9) організація й керівництво збройними силами СРСР; 10) затвердження єдиного державного бюджету СРСР – до його складу входили бюджети союзних республік; 11) встановлення загальносоюзних податків і доходів, а також відрахувань від них та надбавок до них, що йдуть на формування бюджетів союзних республік; 12) надання дозволу на додаткові податки і збори на формування бюджетів союзних республік; 13) встановлення єдиної грошової та кредитної системи; 14) визначення загальних начал землеустрою і землекористування, а також користування надрами, лісами та водами по всій території СРСР; 15) формування загальносоюзного законодавства про міжреспубліканське переселення і встановлення переселенського фонду; 16) встановлення основ судоустрою і судочинства, а також цивільного і кримінального законодавства Союзу; 17) розроблення основних законів про працю; 18) встановлення загальних начал у галузі народної освіти; 19) визначення загальних заходів у галузі охорони народного здоров'я; 20) встановлення системи мір та ваги; 21) організація загальносоюзної статистики; 22) розроблення основ законодавства в галузі союзного громадянства щодо прав іноземців; 23) право амністії, яке поширюється на всю територію Союзу; 24) скасування постанов з'їздів рад і

центральної виконавчих комітетів союзних республік, що порушують Конституцію СРСР; 25) вирішення спірних питань, які виникають між союзними республіками; 26) затвердження й зміна основних начал Конституції СРСР.

Згідно з 2-ю главою 2-го розділу, суверенітет союзних республік був формально обмежений лише тими предметами, що належали до відання СРСР, а самі республіки мали право вільного виходу з СРСР [3, с. 59]. Однак фактично ці норми мали декларативний характер.

Порівняно з Договором про утворення СРСР 1922 р. у конституції були звужені права республік на врегулювання питань про кордони між собою, дипломатичні відносини, укладення договорів з іноземними державами, встановлення внутрішніх позик тощо, відповідно розширена компетенція центру [6, с. 197].

Прийняття Конституції зумовило внесення змін до чинних конституцій союзних республік, зокрема до Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки 1919 р., активізувало розвиток загальносоюзного законодавства, стало однією з причин другої хвилі кодифікації законодавства у союзних республіках, у тому числі УСРР.

Загалом у цей час чітко простежується тенденція до розширення прав загальносоюзного центру і звуження прав союзних республік, а також до централізації та бюрократизації органів державного управління. Проголошуючи федеративний принцип устрою держави, Конституція СРСР містила в собі унітарні тенденції, оскільки, наприклад, лише декларувала та не визначала механізм виходу зі складу СРСР, заохочувала втручання центру в справи республік [14, с. 229-230].

Із часу прийняття Конституції 1924 р. і до Конституції 1936 р. відбувався процес національно-державного будівництва, що здійснювалося згідно з такими напрямками: утворення нових союзних республік; зміна державно-правової форми деяких республік і автономних областей; посилення ролі центру, союзних органів влади.

Висновки. За результатами дослідження можемо стверджувати, що одним із головних факторів утворення СРСР стала об'єднувача діяльність радянського партійного керівництва. Суверенітет союзних республік після створення СРСР залишився відносно номінальним, оскільки реальна влада в них концентрувалася в руках комітетів. Ключові правові, політичні, господарські рішення приймалися центральними партійними органами, які були обов'язковими для республіканських.

Список використаних джерел

1. Білошицький С. Розколи та поглинання опозиційних партій як засіб монополізації політичної влади РКП(б) в Україні в 1917-1925 рр. / С. Білошицький // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – Вип. 13. – К. : Рідний край, 2001. – С. 69-97.
2. Захожай З. Документи ЦДАГО України про політику більшовицького керівництва щодо західноукраїнських земель (1921-1939 рр.) / З. В. Захожай // Архіви України. – 2000. – № 4-6. – С. 67-70.
3. Іванов В. Історія держави і права України / В. Іванов: у 2-х кн. – Київ : МАУП. – Кн. 2. – 2003. – 224 с.
4. Історія держави і права України : у 2-х т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – Том 2. – Київ, 2000. – 580 с.
5. История государства и права СССР / О. Чистяков, Ю. Кукушкин. – Москва : Юридическая литература, 1971. – 432 с.
6. Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.

7. Луцький І. Історія українського права / І. Луцький. – Львів : Край, 2011. – 370 с.
8. Мельник І. Криза унітарної моделі СРСР і проблеми оновлення його національно-державної системи / І. Мельник // Вестник Севастопольского ун-та. – Политология. – Севастополь, 2005. – Вып. 62. – С. 3–10.
9. Мельник І. Радянський експеримент розв'язання національного питання в багатонаціональній державі: проект і реальність / І. Мельник // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 272. – С. 200–206.
10. Музиченко П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. Музиченко. – Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 429 с.
11. Олійник З. Національна політика РКП(б) щодо самовизначення України: історіографія питання / З. Олійник // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – Вип. 11. – К., 2000. – С. 467 – 477.
12. Фесенко А. К вопросу об экономической программе «левой оппозиции» в СССР в 1920-е годы / А. Фесенко // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. – Вип. 10. – Одеса, 2000. – С. 276-281.
13. Фесенко А. Чи була партноменклатура правлячим класом СРСР? / А. Фесенко // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська Академія» та Миколаївського центру політичних досліджень : Науково-методичний журнал. – Вип. 9: Політологія. – Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С.134-139.
14. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2-х т. – Том 2. Лютий 1917 – 1996 р. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. – Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 1997. – 800 с.
15. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті / О. Юрченко. – Мюнхен, 1971. – 402 с.

Скоморовский В. Б. Политико-правовые предпосылки создания СССР

В статье анализируются политико-правовые предпосылки создания Союза Советских Социалистических Республик, анализируется общественно-политическая ситуация 1920-х годов под углом зрения зарождения, формирования, кристаллизации и закономерностей развертывания основных тенденций постреволюционной эпохи в СССР, характеризуются государственно созидательные процессы в украинских землях в составе СССР.

Ключевые слова: Декларация об образовании СССР, федеральные отношения, модернизация, государственный строй.

Skomorovsky V. B. Political and legal pre-conditions of creation of the USSR

The article elucidates political and legal pre-conditions of creation of the Union of Soviet Socialist Republics. The author analyses the social and political situation of 1920th from the point of view of origin, forming, crystallization and conformities with a few of development of basic tendencies of post-revolutionary epoch in the USSR. State creative processes on Ukrainian areas in the part of the USSR are characterized.

Key words: Declaration about formation of the USSR, federal relations, modernization, government system.

УДК 349.2(477)

Ковалик Володимир Васильович,
кандидат історичних наук,
професор кафедри історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті обґрунтовується необхідність реформування державної служби в Україні на сучасному етапі. За результатами дослідження сформульовано та узагальнено конкретні пропозиції щодо удосконалення законодавства в цій сфері.

Ключові слова: державна служба, посадова особа, ієрархія посад, категорії і ранги державних службовців.

Постановка проблеми. Державна служба завжди була, є і в майбутньому залишиться одним з головних інститутів держави. Всі ключові державницькі процеси відбуваються за участю державної служби і багато в чому завдяки їй, тому дослідження різноманітних аспектів її побудови, розробка теоретичних моделей, вивчення історії її виникнення і розвитку, динаміки якісних змін, що відбуваються, та прогнозування того, що саме необхідно змінити для кращого її функціонування в майбутньому, – питання, які не втратять своєї актуальності.

Процеси державотворення, становлення демократичної системи державної влади, які розпочалися з набуттям Україною статусу самостійної незалежної держави, – явища надзвичайно складні і багатоаспектні. Зміна соціально-політичної і державно-правової ситуації в країні зумовила необхідність реформування всієї системи державного управління.

Однією зі сфер сучасного реформування в Україні є державна служба, яка визнається одним з найважливіших інститутів у справі формування і розвитку державності, від якого залежить функціонування всієї суспільно-політичної системи, вирішення різноманітних завдань і функцій сучасної держави. Без сумніву, цей інститут потребує докорінних змін. При чому, важливим є реформування не лише структури та порядку її функціонування, а й зміна самої ідеології державної служби, у якій пріоритетне місце займає людина.

Для недопущення гальмування державницьких процесів вжиття негайних заходів потребує проблема формування якісно нової державної служби, яка б ґрунтувалась на засадах демократизму, гуманізму та справедливості.

Отже, актуальність дослідження зумовлена як науковою, так і суспільно-політичною значущістю проблеми.

Об'єктом дослідження є державна служба як самостійний інститут адміністративного права. Предметом розгляду виступає вивчення та аналіз сутнісних ознак державної служби, її основних рис і принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням та розробкою цієї проблематики займалися багато як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Значний

внесок у дослідження і розробку інституту державної служби внесли такі відомі фахівці, як: А. Барабашев, Д. Бахрах, Б. Гурне, Т. Конте, А. Оболонський, Ю. Старилів та інші. В Україні питанням державної служби займалися такі визначні вітчизняні фахівці в галузі правової і політичної науки, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Н. Грінівецька, І. Коліушко, І. Пахомов та деякі інші.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблеми вдосконалення функціонування державної служби. Реалізація цієї мети передбачає огляд і узагальнення масиву теоретичних напрацювань з приводу державної служби, визначення ролі і місця інституту державної служби в незалежній Україні, огляд чинного законодавства в цій галузі і шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією зі сфер сучасного реформування в Україні є система державного управління і державна служба як її елемент. Реформування державної служби є невід'ємним процесом від усього державно-правового будівництва в будь-якій країні і в будь-який час. До сьогоднішнього дня в більшості країн світу інститут державної служби еволюціонував в одну з підвалин демократичної правової держави, став важливою гарантією ефективного функціонування державного механізму. В Україні цей процес розпочався в 1992 році, коли вперше постало завдання її реформувати в напрямку створення ефективного апарату держави.

У 1993 році був прийнятий Закон України «Про державну службу». Вперше на законодавчому рівні було встановлено принципи державної служби, визначено загальні засади діяльності та правовий статус державних службовців, закріплено право громадян України на державну службу. Закон в загальних рисах сформулював основні елементи державної служби: етику поведінки державного службовця, структуру управління державною службою, права, обов'язки, обмеження, особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців, проходження державної служби, інститут кар'єрної служби, підстави припинення державної служби, матеріальне та соціально-побутове забезпечення державних службовців тощо.

Безперечно, у Законі є норми, які дійсно сприяють формуванню суспільно необхідного статусу сучасної державної служби: введення конкурсів та атестацій, обмеження, пов'язані зі статусом державного службовця, гарантії і привілеї службовцям. Проте в цілому в Законі все ж привалює не принцип оцінки і просування службовців на засадах їх заслуг, який є визначальним у сучасній державній службі розвинутих країн, а бажання створити режим відтворення і захисту державних службовців як певної соціальної групи [5, с. 205].

Ситуацію, яка склалася в площині модернізації державної служби на думку В. Цветкова, можна характеризувати як боротьбу двох тенденцій – корпоративістської та демократичної. «Поки що можна констатувати, що нині в розвитку нашої державної служби діють дві тенденції. З одного боку, це певне просування у напрямі її демократичної модернізації з урахуванням світового досвіду, а з іншого, – намагання створити незалежну від громадського контролю бюрократичну корпорацію з її особливою системою цінностей [6, с. 206].

Очевидно, що такі песимістичні погляди на сучасний етап державної служби не безпідставні і мають право на існування. З метою подолання такої ситуації система державної служби підлягає глибокому і всебічному реформуванню з урахуванням тенденцій модернізації державної служби в розвинених зарубіжних державах.

З прийняттям Закону України «Про державну службу», реалізацією його основних положень та вимог виникла можливість констатувати факт утворення в Україні інституту державної служби, який вважається одним із основних публічно-правових інститутів

сучасного суспільства і ефективне функціонування якого є невід'ємним елементом правової, демократичної організації держави [4, с. 93]. Зазначений Закон виконав своє призначення щодо створення інституту державної служби, але фактично вичерпав себе, не відповідає вимогам сьогодення і потребує доопрацювання і внесення значної кількості змін та доповнень.

Річ в тому, що підхід, яким пішов законодавець на час прийняття Закону України «Про державну службу», видався найбільш вдалим і прийнятним і полягає в тому, що цей Закон регулює відносини лише в державних органах та їх апаратах, тобто регулює державну службу у вузькому розумінні цього поняття. Проте, як виявилось, такий підхід має низку недоліків, які привели до необхідності уточнення багатьох сутнісних питань державної служби.

У Концепції адміністративної реформи України зазначається, що розбудова державності України має супроводжуватися відповідним розвитком та удосконаленням державної служби. Метою реформування цього інституту є становлення справді професійної, високоефективної, стабільної та авторитетної державної служби, цілями і завданнями якої мають стати охорона конституційного устрою, створення умов для розвитку відкритого громадянського суспільства, захист прав та свобод людини і громадянина, а також забезпечення ефективної діяльності державних органів відповідно до їх повноважень і компетенції шляхом надання професійних управлінських послуг політичному керівництву цих органів та громадськості.

Першим кроком у цьому напрямі має стати оновлення законодавства про державну службу відповідно до вимог Конституції України 1996 року.

У Конституції близько десяти статей присвячено питанням організації державної служби, які повинні стати підґрунтям для приведення у відповідність з духом та буквою Конституції як власне Закону «Про державну службу», так і прийнятих на його основі підзаконних нормативно-правових актів щодо окремих проблем організації державно-службових відносин [4, с. 95].

Конституційні засади повинні розвиватися перш за все шляхом прийняття необхідних законів та інших нормативно-правових актів, які б регулювали весь спектр суспільних відносин у цій сфері, а також діяльність держави щодо створення організаційних, соціальних, економічних, правових умов реалізації конституційного права громадян України на державну службу.

Для вирішення проблем правового регулювання державно-службових відносин важливе значення має розробка пріоритетних напрямків, системного підходу до створення законодавства, що має складати інститут державної служби. При цьому знову ж таки слід виходити з аналізу конституційних норм, що встановлюють основи побудови державного апарату, його системи та структури, формування кадрової політики держави. У цьому плані такі вчені фахівці в галузі адміністративного права, як І. Куліушко та О. Петришин, у своїх публікаціях висловлюють думку про необхідність підготовки спеціальної Програми, яка б містила конкретний перелік питань, що підлягають перегляду на основі Конституції, та терміни виконання таких завдань [4, с. 95].

Дехто з фахівців висловлюється за розробку програми, яка б повністю охоплювала всі аспекти реформування державної служби. Зокрема, С. Дубенко зазначає, що доцільно було б розробити комплексний, системний документ, у якому необхідно визначити мету, основні напрями, відповідні заходи для їх реалізації, а саме: передбачити організаційно-правове і, що дуже важливо, матеріальне забезпечення. Таким документом мала б стати Програма реформування державної служби [3, с. 93].

Концепція адміністративної реформи визначає, що державна служба має розвиватися на таких засадах:

- класифікація державних органів і посад державних службовців;
- визначення сфери державної служби і статусу державних службовців;
- конкурсність, об'єктивність, прозорість і гласність при прийнятті на державну службу та здійсненні службової кар'єри;
- вдосконалення адміністративної культури державних службовців та посилення суспільної довіри до них;
- правова захищеність та політична нейтральність на державній службі;
- мотивація, стимулювання та заохочення державних службовців;
- професійна підготовка кадрів для державної служби;
- оптимізація структури управління державною службою.

Отже, Концепція визначила основні напрями роботи для реформування інституту державної служби. У змісті цих напрямів звичайно існує ще багато нюансів, які є надзвичайно важливими, мають концептуальне значення і також потребують розробки і втілення в процесі реформування.

Зокрема, у Законі України «Про державну службу» вперше на офіційному рівні сформульовано поняття державної служби в Україні як професійної діяльності осіб, що займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичних завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. У той же час у Законі відсутнє поняття державного службовця. Про його зміст можна лише робити висновок, виходячи з аналізу поняття державної служби. До державних службовців належать особи, що займають посади в державних органах та їх апараті та мають відповідні службові повноваження. Державні службовці виконують покладені на них обов'язки на постійній чи на тимчасовій основі на підставі, як правило конкурсного відбору (залежно від категорії посади). Посада, яку зайбіймає державний службовець визначає зміст його діяльності і правовий статус. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про державну службу», посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень.

Таким чином, можна зробити висновок, що в Законі фактично ототожнюються поняття «державний службовець» і «посадова особа», що привело до розмитості визначальних понять Закону.

Окрім того, у Законі згадується поняття посадових осіб, під якими розуміються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами чи іншими нормативно-правовими актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. Питання щодо визначення поняття посадової особи має дуже важливе значення, тому наведене визначення не є задовільним з принципових позицій через свою нечіткість і недостатню визначеність. Воно підлягає уточненню шляхом виключення з кола посадових осіб, які виконують консультативно-дорадчі функції, оскільки вони не мають повноважень приймати рішення і не несуть за них юридичної відповідальності, що вважається невід'ємною ознакою статусу посадової особи.

Поняття посадової особи належить до числа міжгалузевих, тому воно повинно бути узгодженим з трактовкою посадових осіб в інших галузях права (особливо в кримінальному праві). З огляду на це до числа посадових осіб слід відносити службовців не тільки на підставі важливості виконуваних ними функцій, а й з урахуванням їх правового статусу.

Не вирішеною до кінця проблемою Закону є проблема визначеності сфери його дії, відсутність розподілу видів державної служби в залежності від класифікації органів державної влади, інших державних інституцій та посад у них. Також у Законі не врегульоване питання щодо безпосередньої активності політичної діяльності державних службовців, хоча загальновідомо, що одним із головних принципів державної служби є політична нейтральність державних службовців, служіння їх суспільству і державі, а не окремим політичним силам. Вирішення цих питань можливе через прийняття нової редакції Закону України «Про державну службу».

Чинна редакція Закону «Про державну службу» встановлює основні принципи державної служби, перелік яких у процесі реформування необхідно доповнити. До числа основних принципів слід додати перш за все верховенство Конституції України та законів України, що повинно конкретизувати загальні вимоги законності щодо здійснення державно-службової діяльності, політичну і релігійну нейтральність. Також до переліку основних принципів слід додати положення про рівний доступ громадян України до служби в органах державної влади та їх апараті, що ґрунтується на нормах Конституції України. Відкритість та прозорість як основні принципи державної служби мають сприяти демократизації здійснення державно-владних повноважень, підконтрольності державно-службової діяльності, підвищенню відповідальності державних службовців у стосунках з громадянами.

У Законі «Про державну службу» закріплені основні права та обов'язки державних службовців. Також необхідно наголосити, що в Законі закріплене не стільки право, скільки обов'язок державного службовця будь-якого рівня при отриманні доручення, яке суперечить чинному законодавству, невідкладно, у письмовій формі доповісти про це посадовій особі, яка дала доручення, а у разі наполягання на його виконанні – повідомити про це вищу за посадою особу.

Разом з тим це положення потребує доопрацювання і перегляду в бік спрощення процедури вирішення такої ситуації. Чинна редакція Закону (ч. 2 ст. 10) передбачає досить ускладнену процедуру, у той час як Конституція (ст. 60) прямо забороняє віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу та передбачає за це юридичну відповідальність.

Перелік основних обов'язків державних службовців доцільно було б доповнити також обов'язком своєчасно розглядати звернення громадян, їх об'єднань, підприємств, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, приймаючи щодо них обґрунтовані рішення.

Перелік основних прав службовців державних органів та їх апарату також може бути доповнений. Зокрема до переліку слід додати право знайомитися з документами щодо своїх прав та обов'язків, оцінки якості своєї роботи, умов проходження служби, що повинно підсилити юридичні гарантії правового становища державного службовця та визначити юридичні підстави для просування у службі та службової кар'єри [4, с. 98].

Посади державних службовців класифікуються з урахуванням організаційно-правового рівня органу, обсягу і характеру компетенції на конкретній посаді, ролі та місця посади в структурі державного органу. Зокрема, встановлено сім категорій посад державних службовців, яким відповідають п'ятнадцять рангів. При прийнятті на державну службу працівникові присвоюється ранг у межах конкретної категорії посад відповідно до займаної посади, рівня професійної кваліфікації та результатів роботи. Для присвоєння чергового рангу в межах відповідної категорії посад державний службовець за загальним правилом має успішно пропрацювати на ній два роки.

Встановлення категорій і рангів державних службовців має велике значення для забезпечення ефективності державної служби, стабільності кадрів, оскільки дає змогу вирішувати багато питань, пов'язаних з підготовкою, добором, розстановкою кадрів, їх перепідготовкою, підвищенням кваліфікації, просуванням у службі, а також оплатою праці та пенсійним забезпеченням.

Ієрархія категорій посад, викладена в ст. 25 чинного Закону «Про державну службу», потребує модернізації, оскільки вона є досить застарілою і громіздкою, що аж ніяк не сприяє демократизації та ефективності організації державної служби.

У нинішній час практично у всіх країнах Європи, Канаді, США та деяких інших державах у законодавчому порядку встановлюються категорії посад і ранги. Разом з тим слід зауважити, що за рекомендацією відповідних служб країн Європейського Союзу в основу кваліфікації посад державних службовців у країнах Європи покладено рівень освіти. За цим критерієм виділяється чотири групи категорій державних службовців – А, Б, В, Г (вища, висока, середня та проста служба). Чотириланковий стандарт організації служби в державних органах та їх апараті повинен бути побудований на підставі об'єктивних критеріїв, зорієнтованих на роль посади в державному органі та рівень відповідальності виконуваних державним службовцем функцій. Тому пропонується до категорії А відносити керівників великих колективів державних службовців, до категорії Б – керівників структурних підрозділів великих колективів державних службовців, В – фахівців, які займають посади в державних органах, Г – обслуговуючих працівників [4, с. 99].

Запропонований підхід значною мірою сприяв би уніфікації класифікації посад у різних галузях державної служби України та у військовій ієрархії.

Доцільно змінити і підхід до інституту «рангів» державних службовців. У зв'язку з цим слід збільшити їх кількість до тридцяти, з метою забезпечення гнучкості у визначенні кваліфікації службовця та в оплаті праці [2, с. 339].

Виникає також об'єктивна потреба у вдосконаленні національної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців. Одним із головних завдань реформування державної служби має стати забезпечення об'єктивності в підборі кадрів. Необхідно передбачити, що зайняття службових посад здійснюється тільки за результатами конкурсу, а також встановити певні механізми для гарантування демократичності і прозорості цього процесу.

З досвіду країн Європи можна виокремити дві моделі організації підбору кадрів:

- 1) «система кар'єри», за якої державні службовці починають службовий ріст із найнижчих шаблів у службовій ієрархії державної служби, а держава сприяє їм у подальшій кар'єрі;
- 2) «система посад», за якої на посади кожного рівня організовується відкритий конкурс, у якому мають право брати участь не лише державні службовці [2, с. 338].

Слід зазначити, що «система кар'єри» характерна для країн з так званою закритою системою державної служби (таких як Франція та Японія), а «система посад» властива країнам з відритою системою державної служби, прикладом яких можуть бути Сполучені Штати Америки та деякою мірою Швеція.

На сьогодні для України більше підходить «система посад», оскільки у нас не існує підготовленого і сформульованого корпусу державних службовців.

Висновки. Підсумовуючи усе вищенаведене, можна сказати, що в нашій державі закладена певна законодавча база для функціонування інституту державної служби, яка потребує досить серйозного вдосконалення та розвитку.

У цьому напрямку пропонуємо якнайшвидше прийняти Закон України «Про державну службу» в новій редакції з метою забезпечення органів державної влади кваліфікованими та політично нейтральними кадрами, змінивши при цьому назву на «Про службу в органах державної влади».

Цей Закон повинен максимально повно регулювати відносини в органах державної влади. Зокрема мають бути детально регламентовані порядок прийняття на державну службу та питання службової кар'єри, питання класифікації посад в органах державної влади, навчання державних службовців, дисциплінарна відповідальність тощо. Дехто з фахівців висловлюється про недоцільність прийняття такого Закону, про впровадження необхідних новацій у законодавчому регулюванні інституту державної служби шляхом внесення відповідних змін та доповнень до чинного Закону. Однак на думку більшості науковців, внесення фрагментарних змін не приведе до дійсного реформування цього інституту, спрямованого на задоволення сучасних потреб держави у забезпеченні органів державної влади кваліфікованими, політично нейтральними кадрами [2, с. 334]. Пропонується також розробити узагальнюючий Закон України «Про основні засади державної служби і служби в органах місцевого самоврядування».

Окрім того, має бути проведена значна робота зі створення розгалуженої системи законодавства (як із визначення загальних положень, які б поширювалися на систему державної служби в широкому розумінні щодо забезпечення функціонування усіх державних органів, установ та підприємств та були б закріплені в окремому Законі «Про засади державної служби в Україні, так і з розробки низки спеціальних законодавчих актів щодо окремих напрямів державно-службової діяльності) [1, с. 81].

Список використаних джерел

1. Битяк Ю. П. Конституційно-правові засади становлення та розвитку державної служби в Україні / Ю. П. Битяк // Вісник Академії правових наук України, 1998. – № 2 (13). – С.75-82.
2. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Ін Юре, 2002. – 662с.
3. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні : навч.-метод. посіб. / С. Д. Дубенко. – К. : Ін Юре, 1999. –242с.
4. Коліушко І. Основні напрями реформування законодавства про державну службу / І. Коліушко, О. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С.92-103.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / за заг. ред. В. В. Цветкова. – К. : «Оріяни», 1998. – 364с.

Ковалык В. В. Основные направления реформирования государственной службы на современном этапе

В статье обосновывается необходимость реформирования государственной службы в Украине на современном этапе. По результатам исследования сформулированы и обобщены конкретные предложения по совершенствованию законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: государственная служба, должностное лицо, иерархия должностей, категории и ранги государственных служащих.

Kovalyk V. V. Main directions of reforming the civil service at the present stage

The article substantiates the need for civil service reform in Ukraine today. The study formulated and generalized concrete proposals on improvement of legislation in this area.

Key words: civil service, official hierarchy of posts, categories and ranks of civil servants.

УДК 34.09: 347.998.85(043.3)

Ковальчук Руслан Леонідович,
виконавчий керівник
Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ДЛЯ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових засад функціонування права на освіту для інвалідів. Це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Дана проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

Ключові слова: освіта, суспільство, держава, право, інвалід.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми інтеграції осіб з особливими потребами у суспільство, їх самореалізації у здоровому оточенні значно зростає у зв'язку з різким збільшенням людей із значними порушеннями здоров'я, а також з інвалідністю. Загальна кількість інвалідів у світі становить майже 600 млн. осіб, понад чверть з них – діти. В Україні ж людей з інвалідністю налічується понад 2,6 млн. осіб, причому 168,12 тисяч з них – діти [4, с. 38-39].

Ця категорія людей певним чином стигматизована, що сприяє формуванню в індивіда заниженої самооцінки, призводить до її закритості у суспільстві. Люди з обмеженими можливостями здоров'я нерідко сприймаються як «баласт» для суспільства, у зв'язку з чим спостерігається дискримінація інвалідів, зменшуються їх життєві шанси. Вони знаходяться у ситуації соціальної ексклюзії, оскільки не можуть скористатися правом на якісну освіту, працевлаштування, відчувають значні обмеження у наданні медичної та соціальної допомоги; вони також блокуються у доступі до культурних благ. Причинами цього можуть бути архітектурні і транспортні бар'єри, а також «закритість» у міжособистісному спілкуванні, яке обмежується тільки членами сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали праці С. Алексєєва, О. Бандурки, К. Волинка, М. Вітрук, А. Колодій, В. Копейчикова, О. Малько, М. Матузова, Н. Нижник, О. Скакун, О. Тихомирова, В. Марчука, О. Морозова, Ю. Шемшушенка, В. Шепітька, С. Яковенка, які сприяють осмисленню поточних процесів в сфері юриспруденції та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування права особи з функціональними обмеженнями здоров'я на якісну освіту, в тому числі вищу, як механізму подолання соціальної ексклюзії представників досліджуваної соціальної групи.

Завдання статті:

- окреслення реального стану соціального самопочуття осіб з функціональними обмеженнями здоров'я;
- визначення бар'єрів інтеграції;

- обґрунтування освіти, в тому числі вищої, як критерія соціалізації осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процесом дестигматизації особи з особливими потребами виявляється її інтеграція у суспільство здорових людей, що означає процес і результат реалізації права людини, незалежно від ступеня її обмежень, брати участь у всіх сферах соціального життя на рівні зі здоровими людьми, в умовах, що компенсують її відхилення в розвитку та в обмеженні можливостей.

Проте, в силу дисфункцій соціальних інститутів і антигромадських практик нерідко порушується нормальне протікання соціалізації осіб з функціональними обмеженнями здоров'я, що на індивідуальному рівні характеризується як бар'єр соціалізації. У сучасній Україні для таких людей існує нерівний доступ до освіти, економічні і психологічні проблеми працевлаштування інвалідів. Тому основною метою соціально-психологічної реабілітації є інтеграція інваліда у суспільство, розширення його можливостей, здатність бути адекватним до нових умов життя. Основним завданням спеціалістів у роботі з інвалідами стає сприяння реалізації творчого потенціалу особистості з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей через соціальну адаптацію, ресоціалізацію і інтеграцію в суспільне життя. З таких позицій критерієм соціалізації стає наявність вищої або середньої спеціальної освіти і можливість для індивіда реалізувати себе в будь-якій сфері суспільного життя за власним бажанням.

Враховуючи досвід розвинених країн світу щодо напрямів соціальної політики стосовно інвалідів, необхідно постійно, на системній основі виробляти виважені підходи до ідеї інтеграції людей з обмеженими фізичними можливостями. Це виявляється можливим тільки на основі формування адекватної громадської думки про інвалідів, створення соціальних умов для реалізації їхніх збережених можливостей і здібностей, а також побудови інноваційної моделі соціальної роботи з цією категорією клієнтів.

В цілому, державою розроблено низку документів, згідно з якими управлінські структури, громадські об'єднання, меценати покликані здійснювати заходи, що спрямовані не лише на охорону здоров'я населення і профілактику інвалідності, але й на створення умов для реабілітації інвалідів, задоволення їх інтересів, інтеграції у суспільство і професійну діяльність. Проте, і сьогодні люди з функціональними обмеженнями здоров'я та їх сім'ї відносяться до найменш захищеної категорії населення. Особливо така ситуація поглиблюється у кризовому суспільстві, за умов безробіття і зубожіння навіть здорової частини населення [1, с. 21].

Суспільство має створювати комфортні умови для соціалізації людей з особливими потребами, які з причин обмеженої рухливості або іншої форми інвалідності не можуть самореалізовуватись відповідно до своїх потреб та інтересів у повній мірі. Однак, в Україні і сьогодні реалізується державна соціальна політика, що по суті орієнтована на ізоляцію дітей з проблемами розвитку від суспільства. Оптимальним варіантом їх соціалізації вважається інтернування, тобто розміщення у закритих установах інтернатного типу. Негативними моментами перебування дитини у таких установах виступає їх відірваність від родини, обмеженість в комунікації зі здоровими однолітками, занижений рівень освітніх послуг та подальша профорієнтація на спеціальності, які або не користуються попитом на ринку праці, або мають низький рівень оплати праці. Ця ситуація гальмує процес інтеграції людей з особливими потребами, обмежує їх соціокультурну мобільність та життєві шанси особистості. Все це підкреслює необхідність визначення нових пріоритетів державної соціальної політики на основі принципів рівності, нормалізації життєдіяльності і включення у суспільство осіб з функціональними обмеженнями здоров'я.

Необхідний серйозний соціологічний супровід процесу інтеграції людей з обмеженими можливостями до соціальних умов, що так динамічно змінюються, послідовно гуманізувати відносини між здоровими людьми і особами з функціональними обмеженнями. У кризовому суспільстві, яким є сучасна Україна, досить гострою виявляється проблема самореалізації дітей-інвалідів, нерівного доступу до освіти людей з функціональними обмеженнями, адекватного використання їхнього кар'єрного ресурсу у відповідності з їх потребами та можливостями, виходить на передній план розробки спеціальної соціологічної теорії та підвищення ефективності соціальної роботи.

Доцільно враховувати, що на сьогоднішній день менше третини дітей здорові, решта – має відхилення різного ступеня. Ця небезпечна тенденція дозволяє припустити, що вже через десяток років суспільство зіткнеться з тим, що людей з особливими потребами (інвалідів), а також людей, які мають важке захворювання, буде вдвічі, втричі більше, ніж сьогодні. Тому суспільство вже сьогодні має бути готовим запропонувати цій категорії населення особливі програми інтеграції та самореалізації, в тому числі професійної.

На основі функціонального підходу інвалідність розглядається як стан порушення функцій організму, що веде до обмеження дієздатності, формується розподіл на «хворих – інвалідів і «нормальних – здорових» людей. Залежно від цього статусу формуються і певні соціальні ролі, які обумовлюють значну залежність, некомпетентність, низький рівень самореалізації і самоактуалізації. Таким чином, створюються передумови для розвитку дискримінації саме на основі функціональних порушень. У теоретичному підході до соціальної компетентності саме статус є визначальним для окреслення позиції інваліда в суспільстві, що передбачає порушення питань щодо рівних можливостей і прав незалежно від фізичних особливостей.

Одним з основних інститутів інтеграції має виступати освіта, в тому числі – вища. В зв'язку з цим, система вищої освіти має це враховувати, бо саме низький рівень здоров'я дітей актуалізує проблему і вимагає розширення освітніх послуг, в тому числі і для даної категорії осіб [2, с. 89].

Необхідно створити всі умови доступності вищої освіти, яка передбачає, перш за все, подолання певних бар'єрів, які можна класифікувати наступним чином: мала перспективність працевлаштування, що, безумовно, не може підвищувати мотивацію до отримання високого рівня освіти. Навіть обов'язкова 4-відсоткова квота інвалідів у кадровому складі підприємства не зупиняє роботодавців у відмовах надання робочого місця і, тим більше, не стимулює підтримку цієї категорії працівників; система спеціальної корекційної освіти, яка пропонується людям з особливими потребами. Це інтернатні заклади закритого типу, які не сприяють соціальній адаптації та соціальній інтеграції інвалідів у суспільство і створюють певні комплекси побоювання ризику навчатися в традиційному навчальному закладі; неготовність викладачів працювати в інтегрованому освітньому середовищі, організувати персональну адресну підтримку (допомогу) студентам з особливими потребами; невідповідність інфраструктури, яка включає в себе архітектурну та транспортну незручність.

Особливі потреби і обмежені можливості дітей та молоді обумовлюють цілий комплекс специфічних проблем освіти. Оцінки батьків містять бажання відвідувати групи навчання у спеціальних закладах, центрах, визначають нестачу спеціальних центрів для занять, недостатній обсяг роботи з інтеграції дітей з обмеженнями в колективи. В цілому, система спеціалізованої освіти спроможна забезпечити потреби сімей, які виховують дітей з функціональними обмеженнями, хоча поки що не ліквідовані перешкоди для легкого доступу дітей до мережі спеціалізованих навчальних закладів. Це пов'язано з

недостатньою інформованістю батьків, територіальною віддаленістю потрібних закладів від місць помешкання і, відповідно, труднощами як матеріального, так і суто фізичного характеру, пов'язаними з необхідністю постійного перевезення дітей. Хоча Законом України «Про освіту» дітям-інвалідам гарантується не тільки право на навчання, а й вибір його форм і освітніх програм, цей вибір поки що не є загальнодоступним [3, с. 312].

Можливості вибору обмежені станом здоров'я дітей, фізичного і розумового розвитку, часто несприятливими соціальними умовами і бідністю сім'ї, непристосованістю споруд і приміщень, транспортних засобів, нестачею інформації і бюрократичними перешкодами.

Окремою освітянською проблемою залишається проблема інтеграції дітей з обмеженнями в середовище звичайної загальноосвітньої школи. Хоча метод спільного навчання здорових дітей і дітей з обмеженнями визнаний як найбільш прогресивний, реальні умови більшості загальноосвітніх шкіл поки що не сприяють його поширенню. Основними причинами небажання батьків віддавати дитину з обмеженими можливостями у загальноосвітню школу залишаються жорстокість оточення, незрілість суспільства, відсутність спеціальних умов.

Висновки. Отже, освіта, в тому числі вища, виступає дієвим механізмом інтеграції та самореалізації осіб з функціональними обмеженнями здоров'я, тому що престижна професія підвищує статус людини в суспільстві, збільшує життєві шанси бути успішною, визнаною, економічно незалежною особистістю. Саме це виступає підґрунтям виходу зі стану соціальної ексклюзії та надає можливість бути повноцінним актором суспільних віносин та соціальних процесів.

Список використаних джерел

1. Освіта в Україні. – К. : Молодіжна Альтернатива, 2001. – Вип. 3. – 32 с.
2. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Вища школа, 2001. – 159 с.
3. Про освіту : закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-ХП// Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
4. Про становище інвалідів в Україні. Національна доповідь. Міністерство соціальної політики. –Київ, 2011. – 200 с.

Ковальчук Р. Л. Особенности гарантирования права на образование для инвалидов в Украине

Актуальной проблемой в отрасли юриспруденции является определение теоретико-правовых принципов деятельности права на образование для инвалидов. Этот вопрос нуждается в последующем развитии и совершенствовании. Данная проблема играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

Ключевые слова: образование, общество, государство, право, инвалид.

Kovalchuk R. L. Features of the Right for Education for the Disabled People in Ukraine

The actuality of the problem in the sphere of jurisprudence is legal principles determination functioning for the right to education for theoretical disabled. This question needs subsequent development and perfection. This problem plays a considerable role and causes keen interest in modern society.

Key words: education, society, state, law, disabled people.

УДК 351.87(477)

Василів Інна Василівна,
заступник начальника УМВС
в Івано-Франківській області –
начальник Управління
кадрового забезпечення
полковник міліції

ПОРУШЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: ЇХ ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

У статті проаналізовано основні причини порушення правових норм працівниками органів внутрішніх справ у західних областях УРСР у перші повоєнні роки при виконанні своїх професійних обов'язків; показано масштаби й наслідки цих порушень.

***Ключові слова:** органи внутрішніх справ, західні області УРСР, порушення, правові норми.*

Постановка проблеми. Відновлення діяльності органів міліції в західних областях у міру звільнення територій від гітлерівських окупантів, відбувалося за рахунок присланих працівників із інших областей УРСР, союзних республік та із резерву кадрів НКВС СРСР. Чимало із них у силу різних причин не були готовими до виконання покладених на них завдань і обов'язків, що призводило до порушення законності, службової дисципліни та різного роду аморальних виявів. Виявлення й аналіз цих основних причин і становить предмет дослідження цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності ОВС у західних областях УРСР у перші повоєнні роки були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких можна відзначити доробки І. Андрухів, І. Біласа, М. Войцеховського, В. Жембровського, П. Михайленка, М. Нагірняка, В. Сергійчука, Я. Кондратьєва та інших. Однак проблема аналізу причин порушення законності працівниками ОВС у наявних нині публікаціях розроблена ще недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення історико-правових знань про діяльність ОВС у західних областях УРСР у повоєнні роки; виявлення й аналіз причин порушення частиною співробітників законності й службової дисципліни та їх наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність кадрового забезпечення відновлених ОВС у звільнених західних областях було зумовлено не лише наслідками війни, у ході якої чимало працівників або перебувало в діючих військових формуваннях, або загинули на фронтах. Ускладнювало ситуацію й те, що не було можливості в перші повоєнні роки відродити в УРСР й мережу довоєнних спеціальних шкіл НКВС і РСМ із підготовки кваліфікованих фахівців. Наприклад, із десяти довоєнних шкіл РСМ, з довоєнних шкіл, наприкінці 1945 р. вдалося відновити навчання лише у створеній заново Київській Всеукраїнській офіцерській школі (із загальним набором 350 осіб, з яких 200 – на курси підготовки з річним терміном навчання; 100 – на шестимісячні курси перепідготовки і 50 – на шестимісячні курси радистів), в Одеській та Львівській однорічних школах (з набором по 250 курсантів у кожній). А Станіславську й Дрогобицьку школи міліції через відсутність приміщень так і не було відновлено.

Натомість у Чернівцях було відкрито шестимісячні курси з підготовки дільничних уповноважених міліції (із набором 200 курсантів). Упродовж 1946 р. всіма названими навчальними закладами було підготовлено 1065 працівників [15, арк. 34-35].

Щодо місцевого населення, то відповідних спеціалістів тут не було, а, крім того, чимало чоловічого населення було мобілізовано на початку війни до Червоної армії. Значну частину вивезено нацистськими окупантами на роботи до Німеччини, кілька десятків тисяч осіб вступило в ряди УПА. Водночас згідно з наявними правилами прийому на роботу в ОВС щодо кандидатів проводилася ретельна перевірка, і вже сам факт перебування на окупованій території, наявність родичів за кордоном, співпраця рідних із окупантами та націоналістичним підпіллям автоматично позбавляли кандидатів бути прийнятими на роботу в ОВС. У зв'язку з цим і доводилося направляти в західні області працівників із ОВС інших областей УРСР та союзних республік.

Серед приїжджих працівників теж було чимало таких, які не відповідали освітньо-професійним критеріям. Понад 605 із них мали так звану «нищу» освіту (1, 2, 3, 4 класи початкової школи) і 1-3 роки практичного стажу роботи. Однак, як відзначив нарком НКВС УРСР В. Рясний у своєму виступі на I-й Всеукраїнській нараді заступників начальників УНКВС із кадрової роботи, що відбулася в Києві 19-20 червня 1944 р., «процес формування органів НКВС в Україні закінчився» і в подальшій роботі постали нові, більш складніші завдання – «покращення всієї кадрової роботи в наших органах НКВС». Безпосередньо від відділів кадрів всіх рівнів, починаючи від ВК НКВС УРСР і закінчуючи ВК УНКВС, вимагалось відтепер не лише «розставляти присланих готових працівників, а й виховувати їх» і припинити нарікання з боку начальників УНКВС та їх заступників щодо кадрів, що присилають їм непідготовлених працівників. За словами наркома, «нам дали те, що більш-менш було можливим» в умовах війни. Тому перед відділами кадрів на місцях ставилися такі ключові завдання, як: 1) активізувати роботу з підвищення кваліфікації через організацію курсів, семінарів, інструктажів, шкіл; 2) розгорнути роботу з проведення спецперевірок серед працівників начальницького, оперативного і технічно-рядового складу з метою очищення рядів органів внутрішніх справ від «ворожих елементів» та «випадкових людей»; 3) уважно вивчати справи тих партизанів, яких направляють на роботу в органи внутрішніх справ; 4) активізувати роботу з формування кадрового резерву, роботу на заміщення вакантних посад оперативного та начальницького складу; 5) розробити заходи з покращення матеріально-побутових умов праці працівників органів внутрішніх справ [8, арк. 158-167].

За підсумками наради НКВС УРСР видав 26 червня 1944 р. циркуляр № 98 «Про підсумки I-ї Всеукраїнської наради заступників начальників УНКВС з кадрів, проведеної в червні місяці 1944 року» за підписом заступника наркома НКВС УРСР по кадрах полковника держбезпеки Кальченка. У ньому, зокрема, вимагалось від відділів кадрів органів внутрішніх справ всіх рівнів «форсувати комплектування органів і апаратів НКВС перевіреними, відданими справі партії Леніна-Сталіна кадрами». Основними джерелами для їх комплектації повинні стати перш за все «партійно-комсомольські організації і партизанські загони» [7, арк. 18-20].

А щодо підбору кадрів із місцевого населення, то, як висловився із цього приводу М.Хрущов на нараді секретарів обкомів КП(б)У та начальників УНКВС й УНКДБ західних областей, що відбулася 31 жовтня 1945 р. у Станіславі, їх теж треба приймати на роботу, оскільки вони знають місцеві умови, можуть надати значну допомогу як в боротьбі зі збройними формуваннями ОУН та УПА, так і в забезпеченні охорони громадського порядку й законності. Однак при цьому застерігав, що «їх необхідно добре перевіряти» [11, арк. 2].

Таким чином, у силу названих причин, основний контингент кадрового потенціалу ОВС західних областей у перші повоєнні роки становили прислані працівники із інших областей УРСР та союзних республік Радянського Союзу.

Оскільки вся ця прислана маса «спеціалістів» була доволі різнобарвною щодо освітньо-кваліфікаційного, професійного і морально-психологічного рівня, то на основі аналізу архівних джерел до основних причин порушення законності, службової дисципліни та аморальної поведінки нами віднесено такі.

Упродовж 1944 р. і в першій половині 1945 р. в ОВС західних областей постійно був недокомплект особового складу. У зв'язку з цим на плечі працівників окремих служб та відділів лягав подвійний, а то й потрійний обсяг роботи. Наприклад, станом на 1 квітня 1945 р. у штаті НКВС у Станіславській області мало бути за штатом 1552 працівники, а фактично було 1100 працівників. Серед 452 вакансій незайнятими були 26 посад оперуповноважених, 38 – дільничних, 137 – рядового й молодшого начальницького складу, а решта – технічно-господарських служб [10, арк. 36]. Особливо складною була ситуація з комплектування кадрами райвідділів гірських районів області. Так, станом на квітень 1945 р. найбільш насичений «бандитизмом» Перегінський райвідділ НКВС був укомплектований лише на 39 %, а райвідділ НКДБ – на 50 % [3, арк. 3].

Найважчий контингент працівників ОВС, крім виконання своїх безпосередніх обов'язків і завдань, постійно залучався до оперативно-військових операцій з ліквідації боївки ОУН-УПА. Наприклад, якщо в II кварталі 1945 р. на теренах області було проведено 576 оперативно-військових операцій, до яких, крім військових, залучалися й працівники ОВС [4, арк. 13-14], то в III кварталі було проведено 2179 оперативно-військових операцій і 556 засідок [4, арк. 37]. Безперечно, що при такому фізичному й психологічному навантаженні для більшості працівників не могло бути й мови про якісне виконання своїх службових обов'язків на займаній посаді.

Найболючішою проблемою, яка «сприяла» вчиненню злочинів і аморальних проявів, було зловживання працівниками ОВС алкоголю як в робочий час, так і на дозвіллі. Психологічні стреси, а також всі негаразди соціально-матеріального плану: мізерна заробітна плата, побутова й сімейна необлаштованість тощо – знімалися алкоголем.

Необхідно зазначити, що пияцтво серед частини працівників ОВС було розповсюдженим явищем не лише для західних, а й для інших областей України. Так, за даними НКВС УРСР, упродовж 1944 р. в Україні військовими трибуналами було засуджено на різні терміни 518 працівників ОВС, із них 371 працівник міліції, а саме: 100 – за порушення постової, караульної та конвойної служби, 50 – за незаконне застосування зброї, 33 – за дезертирство, 34 – за хабарництво, 14 – за мародерство, 15 – за вбивство. Причому серед засуджених 52 працівники були членами і кандидатами в члени ВКП(б), а 92 – членами ВЛКСМ [10, арк. 43]. Крім того, упродовж року було допущено 2779 дисциплінарних порушень, у тому числі 1811 – працівниками міліції. Найбільше порушень кримінального та дисциплінарного характеру було допущено в УНКВС Харківської області – 47 кримінальних злочинів і 262 дисциплінарні порушення, в УНКВС Сталінської області – відповідно 35 і 194, Київської – 58 і 86, Полтавської – 28 і 118, Чернігівської – 10 і 113, Вінницької – 24 і 24, Запорізької – 27 і 71 [10, арк. 22-23, 43]. Із 1058 випадків аморальних вчинків 509 скоїли представники начальницького складу, 120 – молодшого начальницького складу і 429 – рядового і технічного складу [9, арк. 16].

Таким чином, наглядний «приклад» своїм підлеглим подавали особи вищого начальницького складу, а також комуністи й комсомольці.

У західних областях за вказаний період до судової відповідальності було притягнуто 85 працівників ОВС і 631 – до дисциплінарної, що сумарно було найменше з усіх областей УРСР. На цьому фоні «лідером» із західних областей була Ровенщина де, відповідно було скоєно 20 злочинів кримінального характеру і 186 – дисциплінарного [10, арк. 43]. Більше половини злочинів і дисциплінарних порушень було скоєно в стані алкогольного сп'яніння. Стабільною в цьому плані була статистика і в 1945-1946 роках.

Наприклад, упродовж 1945 р. військовими трибуналами Внутрішніх військ НКВС було засуджено в західних областях 52 працівники ОВС, з яких 4 – до вищої міри, 12 – до 10 років позбавлення волі, 31 – від 5 до 10 років, 15 працівників отримали до 5 років позбавлення волі. Із засуджених 17 працівників були членами партії, а 5 – членами ВЛКСМ. Крім того, до адміністративної відповідальності впродовж року було притягнуто 374 працівники, із них 107 членів і кандидатів у члени партії та 27 – комсомольців [10, арк. 57-58].

Незадовільний стан службової дисципліни, порушення законності, зловживання службовим становищем значної частини начальницького й оперативного, а також і рядового складу працівників міліції змусили ЦК КП(б)У ухвалити наприкінці 1945 р. постанову «Про факти грубих порушень радянської законності в західних областях УРСР». У доповідній записці від 23 липня 1946 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)У А. Єпішева міністр МВС УРСР генерал-лейтенант міліції Т. Строкач, зокрема повідомляв, що за 6 місяців 1946 р. з органів внутрішніх справ було звільнено «за порушення державної і громадської дисципліни» 2185 працівників. Крім того, було виявлено 408 фактів «порушень радянської законності», за якими притягнуто до відповідальності 537 працівників, із них: 146 притягнуто до кримінальної відповідальності (у т. ч. 42 справи пройшли через військові трибунали), а 391 працівника покарано в дисциплінарному порядку [13, арк. 123].

Крім проблеми із вживанням алкоголю, болючою була проблема безпідставних арештів та побиття громадян. За словами прокурора Станіславської області Добротіна, «арештовували всі, кому не лінь і хто тільки не хотів» [5, арк. 4]. Наприклад, у першому півріччі 1946 р. у Станіславській області було зафіксовано 5 убивств у стані алкогольного сп'яніння, 5 умисних підпалів майна, 6 незаконних обшуків з привласненням майна, 22 випадки побиття громадян, 258 незаконних арештів, 2371 незаконне затримання громадян, 453 порушення постанов партії й уряду [6, арк. 20-21], 77 незаконних виселень сімей членів ОУН [10, арк. 43]. До різних видів покарань (кримінального, адміністративного, дисциплінарного) в I півріччі було притягнуто 426 працівників ОВС [16, арк. 69]. За словами начальника УМВС Станіславської області полковника Неізмайлова, «аналіз справ по кримінальних злочинах і адміністративних проступках показує, що 95 % злочинів і проступків здійснено в нетверезому стані». Основними причинами, на його думку, були «відсутність політико-виховної роботи серед особового складу та контролю за роботою підлеглих з боку начальників відділів» та «несвоєчасне виявлення і реагування на факти порушень дисципліни» [2, арк. 68-69].

Майже 89 % із загальної кількості порушень «службової дисципліни і радянської законності», допущених у в першому півріччі 1946 р., у Станіславській області було вчинено співробітниками МВС-МДБ, а решта – працівниками радянсько-партійних та судових органів, військовослужбовцями Збройних сил [5, арк. 7].

Значний вплив на порушення законності мав і низький освітньо-професійний рівень більшості працівників ОВС. Зокрема, найпоширенішими в 1945-1946 рр. були факти незаконних арештів та порушення норм ведення слідства, утримування під вартою, а також застосування фізичної сили під час допитів. Наприклад, у Станіславській області

впродовж 1945 р. було незаконно арештовано 24912 осіб, із яких 22027 було невдовзі звільнено за відсутністю складу злочину [6, арк. 12].

«Ці цифри вражають, – відзначав з цього приводу начальник УМВС Станіславської області полковник Неізмайлов. – Цифри, які говорять про те, що ми маємо неправильну практику, грубо зневажаємо і порушуємо радянські закони. Причиною цього, по-перше, є розхлябаність з боку наших окремих працівників і цілого ряду працівників, які не притримуються порядку дотримання радянських законів. Це є причиною і того, що прокурорський нагляд активно «допомагає» у цьому. При активному потуранні з боку прокурорського нагляду ми й маємо стільки грубих порушень радянських законів» [5, арк. 66].

У постанові бюро Станіславського ОК КП(б) від 20 серпня 1945 р. теж відзначалося, що «слідчі органи в практиці своєї роботи допускають безпідставні арешти громадян, грубо порушують встановлені терміни слідства по спецсправах, а в окремих випадках застосовували фізичні методи під час допитів арештованих». Так, під час перевірки в 17-ти райвідділах НКВС Станіславської області в камерах попереднього ув'язнення було виявлено 737 осіб, термін утримання яких значно перевищував встановлені законом норми, із них 270 осіб було арештовано без санкції прокурора [12, арк. 1-2].

Поширеним явищем була і фабрикація справ на «бандпособників». Зокрема, у 1945 р. за «зв'язки з українсько-німецькими націоналістами» було сфабриковано справи на 76 «бандитських сімей», а за перше півріччя 1946 р. – 118 у складі 632 осіб, яких відправлено у віддалені райони СРСР [5, арк. 153].

Не кращим, ніж в Станіславській області, було становище й в інших обласних управліннях західних областей. Про це свідчить наказ МВС УРСР №00106 «Про боротьбу з порушниками радянської законності в органах МВС Української РСР» від 10 липня 1946 р., у якому, зокрема, відзначалося, що в західних областях мають місце порушення постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» від 17 листопада 1938 р., внаслідок чого слідство над окремими арештованими особами триває рік і більше. Так, у Львівському УМВС станом на 25 червня 1946 р. утримувалося під вартою в слідчому ізоляторі більше року 120 осіб, а майже рік – 85 осіб, тоді як справи за їхні «злочини» мали бути розслідувані впродовж місяця. Крім того, часто начальники окремих УМВС «доручали проведення арештів другорядним працівникам», внаслідок чого лише за 15 днів червня було безпідставно арештовано 91 особу, із них найбільше працівниками Станіславського (33 особи) та Львівського (23 особи) УМВС [14, арк. 125-126].

Важливою причиною порушення законності працівниками ОВС було їх незадовільне матеріально-соціальне та побутове забезпечення. Порушення на цій основі можна розділити на дві категорії: вчинені з корисливих мотивів (хабарництво, пограбування, привласнення конфіскованого майна тощо) та з матеріальної скрути. Існування карткової системи та високі ціни на продовольчі й промислові товари на «чорному» ринку при низькій заробітній платі не давали можливості задовольнити повною мірою свої потреби в їжі, одязі, побутовому облаштуванні. Наприклад, місячна зарплатня рядового міліціонера I розряду в західних областях становила 350 крб., дільничного уповноваженого – 550 крб., старшого оперуповноваженого та старшого слідчого – 700 крб., а оперуповноваженого та слідчого – 650 крб. [1, арк. 8-23]. Однак після різного роду відрахувань вони отримували на 50-70 крб. менше. На продуктові картки працівники міліції отримували з продуктів лише 500 грамів хліба на день і більше нічого. З промислових товарів на райвідділ із 30-40 чол. раз на квартал виділялися для

розподілу «пара панчіх, райтузів та три-чотири метри якого-небудь ситцю», що, як правило, потрапляли до рук начальства або наближених до них осіб. Тому здебільшого приходилося купувати продукти та промислові товари на базарі, оплачувати житло та комунальні послуги, внаслідок чого грошей до наступної зарплати найчастіше не вистачало [14, арк. 25-27]. Особливо важко було виживати у таких умовах сім'ям, де були діти, оскільки завжди не вистачало грошей на продукти харчування, одяг, побутові речі. Тому окремим сімейним працівникам не залишалося іншого виходу, як порушувати закон. Як заявив під час слідства один із таких працівників, який вкрав і продав корову, «я отримую мізерну заробітну плату, у мене дружина і троє дітей, я приходив додому, а діти плакали голодні й просили їсти. Продуктів я не отримував, а купити їх на базарі я не мав за що. Я змушений був піти на злочин» [14, арк. 28].

Морально стійкіші працівники міліції звільнялися з ОВС і шукали кращої роботи. Зокрема, упродовж 1946 р. в органи МВС Станіславської області прибуло 731 чол. і в той же час вибуло 758 чол., із яких 499 осіб взагалі залишили ряди ОВС [17, арк. 15-16]. Найбільшу групу з тих, які звільнилися, становили працівники молодшого начальницького складу, оскільки частина з них не бачила перспективи для подальшого кар'єрного росту. Крім того, у більшості цю категорію працівників становили вихідці з місцевого населення. При звільненні майже всі вони заявляли: «Краще піду сторожем, буду більше отримувати, менше працювати і краще жити». І лише окремих працівників з місцевого населення, перш за все з партійного прошарку, направляли на кількомісячні курси і дуже рідко в спецшколи.

Висновки. Таким чином, порушення правових норм чинного законодавства працівниками ОВС Станіславської області зумовлювалися низкою причин, як: низьким освітньо-професійним рівнем більшості працівників, зловживанням алкогольними напоями, незадовільним матеріально-соціальним захистом, суспільно-політичними обставинами, у яких доводилося виконувати свої службові обов'язки. Тому, незважаючи на декларативні настанови та вказівки центральних радянсько-партійних органів влади, накази й директиви НКВС-МВС порушення соцзаконності й дисципліни були поширеним явищем, яке дискредитувало радянську владу в очах місцевого населення й сприяло тому, що значна частина населення області вороже відносилася до радянської влади та до органів МВС, підтримуючи боротьбу збройного підпілля.

Причина порушень полягала також і в самій системі влади, побудованій на насильстві, підозрі й недовірі до місцевого населення, системному порушенні прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Архів Управління МВС в Івано-Франківській області. Приказ НКВД СРСР № 0196 «О повышении заработной платы работникам милиции» от 18 сентября 1944 г. // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1944 рік. Колекція документів, 52 арк.
2. Архів УМВСУІФО. Наказ по особовому складу № 0022 від 27 червня 1946 р. // Накази, розпорядження директиви УМВС Станіславської області за 1946 рік. Колекція документів.
3. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп.1, спр. 294. Звіти райкомів партії про проведену роботу після звільнення районів від німецько-фашистських загарбників за 1945 рік. – 206 арк.
4. Там само, ф. Р-584, оп. 2, спр. 6. Доклад прокурору республіки о работе по спецделам прокуратуры Станиславской области, 57 арк.

5. Там само, спр. 12. Стенограмма обласного совещания секретарей райкомов КП(б)У, прокуроров и начальников райотделов МВД, КГБ, доклад «О соблюдении советской законности и о мероприятиях органов прокуратуры по укреплению социалистической законности», 165 арк.
6. Там само, спр. 13. Протокол областного совещания районных прокуроров и документы к нему, 31 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 1361. Циркуляр Народного Комиссариата Внутренних Дел УССР об итогах 1-го Всеукраинского совещания начальников УНКВД по кадрам. Справки о нарушении революционной законности со стороны некоторых работников НКГБ Харьковской, Львовской областей Украины, 25 арк.
8. Там само, спр. 1370. Материалы, документы и стенограммы 1-го Всеукраинского совещания заместителей начальников УНКВДУССР по кадрам, 187 арк.
9. Там само, спр. 2405. Оперативные сводки и спесобращения о результатах борьбы с уголовно-преступными элементами и об аморальных проявлениях и служебных проступках в органах милиции УССР, 63 арк.
10. Там само, спр. 2410. Справки, сведения, информации и другие материалы об аморальных явлениях и нарушении революционной законности во внутренних войсках НКВД, 316 арк.
11. Там само, спр. 2417. Выступления тов. Хрущёва Н.С. на совещании секретарей обкомов КП(б)У, начальников облуправлений НКВД и НКГБ западных областей в гор. Станиславе, 6 арк.
12. Там само, спр. 2440. Постановление бюро Станиславского обкома КП(б)У «О грубом нарушении органом НКГБ и УНКД установленных сроков следствия по спецделам», 2 арк.
13. Там само, спр. 3638. Справки, докладные записки, переписка о нарушении социалистической законности в областях УССР, 266 арк.
14. Там само, спр. 3663. Справки и переписка об улучшении материально-бытового состояния работников милиции УССР, 30 арк.
15. Там само, спр. 4939. Стенограммы оперативного совещания начальников управлений Министерства внутренних дел УССР и их заместителей по милиции и по кадрам областей Украины, 128 арк.
16. Там само, спр. 4974. Отчёты, информация, справки секретарей обкома КП(б)У секретарям ЦК КП(б)У т. т. Кагановичу Л.М., Хрущёву Н.С. о ходе борьбы с остатками банд и подполья украинско-немецких националистов по Станиславской области, 159 арк.
17. Спр. 4998. Отчёт о работе отдела кадров МВД, МГБ, суда и прокуратуры Управления кадров ОК КП(б)У за 1946 г., 20 арк.

***Василив І. В. Нарушение правовых норм работниками
органов внутренних дел западных областей УССР
в первые послевоенные годы: их причины и последствия***

В статье проанализированы основные причины нарушения правовых норм работниками органов внутренних дел западных областей УССР в первые послевоенные годы при выполнении своих профессиональных обязанностей; показаны масштабы и последствия этих нарушений.

Ключевые слова: органы внутренних дел, западные области УРСР, нарушения, правовые нормы.

Vasyliv I. V. Violation of legal norms by the workers of organs of internal affairs in western areas of Ukraine in the first post-war years:

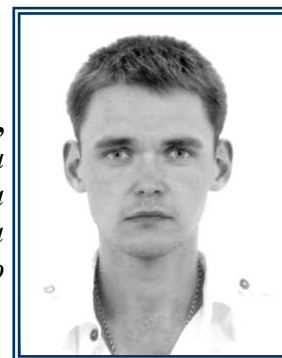
organs its reasons and consequences

In the article principal reasons of violation of legal norms the workers of organs of internal affairs of western areas of Ukraine are analysed in the first years at implementation of the professional duties; scales and consequences of these violations are shown.

Key words: organs of internal affairs, western areas of Ukraine, violation, legal norms.

УДК 93(477)

Андрухів Олег Ігорович,
старший викладач кафедри
теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ РЕПАТРІАЦІЇ В 1945-1947 РР.

У статті розкрито регіональні особливості проходження процесу залучення нацистськими окупантами працездатного населення України на території Німеччини; проаналізовано заходи організаційного та правового характеру з проведення репатріаційної політики у перші повоєнні роки; узагальнено масштаби та особливості проходження репатріаційного процесу.

Ключові слова: радянські громадяни, нацистська окупація, репатріація.

Постановка проблеми. Невід'ємними складовими частинами періоду Другої світової війни були не лише мільйонні жертви, а й використання гітлерівськими окупантами на території Німеччини та в окупованих ними країнах Європи рабської праці вивезених ними радянських громадян із числа цивільного населення та військовополонених. Як в ході звільнення країн Західної і Східної Європи Червоною армією, так особливо після закінчення війни відбувався процес повернення цих громадян на батьківщину. Власне, предметом дослідження цієї статті виступають особливості проведення репатріаційної політики в 1945-1947 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єктивне дослідження питання репатріації радянських громадян стало можливим із кінця 80-х рр. минулого століття, коли науковці отримали широкий доступ до раніше засекречених архівних документів. За час, що минув, проблема репатріації в різних підходах і аспектах висвітлена в працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: Віктора Земскова, Івана Патриляка, Людмили Стрільчук, Михайла Ковалю, Михайла Куницького, Олександра Шевякова, Оксани Буцько, Павла Поляна, Тамари Пастушенко та ін.

Постановка завдання. Мета й завдання цієї статті полягають у порівнянні регіональних особливостей проходження процесу із залучення нацистськими окупантами працездатного населення України на території Німеччини; здійсненні аналізу заходів організаційно-правового характеру з проведення репатріаційної політики у перші повоєнні роки; узагальненні масштабів та особливостей проходження репатріаційного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з розробленим напередодні німецько-радянської (Великої вітчизняної) війни відомством Гімmlера «Генеральним планом Ost», на майбутніх окупованих східних територіях мало бути знищено 20-30 млн. осіб, 40-50 млн. – переселено за Урал, а близько 14 млн. мали забезпечувати достаток приблизно 30 млн. німецьких колоністів, переселених на європейську частину території СРСР [9, с. 170-171].

Таким чином, загальна стратегія нацистського керівництва на східному векторі експансії обумовлювалася необхідністю боротьби зі «світовою загрозою єврейського більшовизму» та звільнення майбутніх завойованих територій від зайвої маси населення і їх колонізації німецьким етнічним елементом [10, с. 601].

Згідно з указом Гітлера від 17 липня 1941 р., на території України було створено три адміністративно-територіальні одиниці: дистрикт «Галичина», райхскомісаріат «Україна» і губернаторство «Трансністрія». Такий поділ був зумовлений як політичними, так і історичними чинниками.

Оскільки через півтора місяця війни стало зрозуміло, що план «блискавичної» війни провалився, то постало питання максимального використання промислових і людських ресурсів на окупованих територіях. Зокрема, 5 серпня 1941 р. міністр у справах окупованих східних територій А. Розенберг видав розпорядження про запровадження обов'язкової трудової повинності для осіб у віці від 15 до 65 років [9, с. 183]. А наприкінці 1941 р. розпочалася в райхскомісаріаті «Україна» пропагандистська кампанія з вербування працездатного населення для виїзду на роботи до Німеччини. Перших понад три тисячі добровольців із Ровно, Києва, Кривого Рогу та інших міст райхскомісаріату виїхали до Німеччини в другій половині січня 1942 р. Окрилене успіхом відомство А. Розенберга запланувало відправити до Райху в лютому 1942 р. не менше 290 тис. сільськогосподарських і 180 тис. промислових робітників [9, с. 186]. Однак, потік добровольців у лютому з різних причин різко зменшився, що зумовило необхідність застосувати практику примусового набору «добровольців», який і тривав до часу звільнення територій райхскомісаріату «Україна» Червоною армією.

«Резервуаром робочої сили для Райху» пообіцяв зробити Галичину і генерал-губернатор Франк [5, с. 130]. Відповідно вербування добровольців на роботи до Німеччини у новоствореному дистрикті «Галичина» розпочалося у вересні 1941 р., а вже в жовтні понад дві тисячі перших добровольців виїхали до Райху. На відміну від східноукраїнських земель у Галичині головну роль у вербуванні добровольців відіграли структури Українського Крайового Комітету (з лютого 1942 р. увійшов до складу УЦК), що виконував роль посередника між українським населенням дистрикту та окупаційною адміністрацією [15]. З метою обліку трудових ресурсів у генерал-губернаторстві з 1 січня 1942 р. було запроваджено обов'язкову трудову повинність для осіб чоловічої статі від 15 до 65 років [17]. А розпорядженням від 18 лютого 1942 р. генерал-губернатор запроваджував обов'язковий набір робітників на роботи в Німеччині [4, арк. 14]. Набір відбувався за таким принципом: план доводився для кожної округи (області) дистрикту, адміністрація якої розподіляла доведений план між повітами, а ті – між волостями й селами. Виконанням планів на місцях через агітаційну роботу займалися так звані «відділи праці» УКК, осідки яких були в кожному повітовому центрі. А в селах відповідну агітаційну роботу проводили «мужі довір'я» – низова структура УКК. Такий підхід давав можливість уникнути примусових наборів через облави, як це мало місце на теренах Східної України. Тому фактично до жовтня 1943 р. виїзд населення з Галичини до Німеччини мав в основному добровільний характер. Він був зумовлений низкою як політичних, так й економічних причин. Головна причина полягала в тому, що більшість пересічних громадян краю зненавиділа більшовицький режим за наслідками його владування в 1939-1941 рр. і водночас не лише бачила в особі нацистської Німеччини «союзника», який звільнив їх від більшовицької окупації, а й покладала надії на її допомогу у відродженні самостійної України. Тому ставлення більшості населення до «союзника» було лояльним, а оскільки до літа 1943 р. на теренах краю фактично не було ніяких антифашистських проявів, то й окупаційна адміністрація ставилася теж лояльно до

українського населення. Водночас потяг до трудової еміграції з метою покращити своє матеріальне становище завжди був притаманний для галичан, тому закономірно, що вже в березні 1942 р. із пересильного пункту у Львові було урочисто відправлено до Німеччини 100-тисячного добровольця, а всього на цей час з генерал-губернаторства виїхало добровільно 665 тис. осіб [14].

Як відзначила з цього приводу газета «Станиславівське слово», «всіма тими, що виїжджають до Німеччини, Уряд праці всебічно піклується, дбає про вигідну подорож, харч, чистоту аж до його місця призначення. Крім того, Уряд праці опікується також сім'ями тих, що виїхали, розподіляючи між них грошові допомоги в залежності від того, чи даний робітник виїхав на працю на ріллі (*в сільське господарство*. – О.А.) чи в промислі. І так сім'ї рільних робітників одержують постійну грошову допомогу, а на промислових робітників – впродовж 8 тижнів» [12].

Тому вже в жовтні 1942 р. зі Львова урочисто поводжали символічного 250-тисячного добровольця, а 11 квітня 1943 р. – 300-тисячного [13]. Із тих 300 тис. майже 190 тис. становили чоловіки і понад 110 тис. жінки, із яких 220 тис. працювали у сільському господарстві, а понад 80 тис. – в промисловості [19].

У зв'язку з Карпатським рейдом партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака та спробами припинити діяльність озброєних загонів Української Народної Самооборони (на початку 1944 р. перейменована в «УПА-Захід») із 10 жовтня 1943 р. у дистрикті «Галичина» було запроваджено надзвичайний стан, який супроводжувався масовими прилюдними розстрілами заручників, а також облавами, під час яких частину працездатного й фізично здорового населення відправляли до Німеччини. Відповідно до вересня 1944 р. (часу остаточного звільнення території Галичини), до Німеччини було відправлено (добровільно і примусово) ще приблизно 100 тис. осіб. А загалом із генерал-губернаторства за період окупації було вивезено до Німеччини понад 1 млн. 250 тис. Осіб [4, арк.14], а з території райхскомісаріату «Україна» – 2 млн. 400 тис. осіб [9, с. 187].

Загалом із окупованих нацистами територій СРСР було вивезено 6 817 612 осіб (4 829 060 – цивільних і 1 988 552 – військовополонені) [22, с. 8].

Виходячи з політичних та економічних обставин, уряд СРСР уже з другої половини 1944 р. активно розпочав підготовку до їх повернення на батьківщину. Зокрема, 24 серпня 1944 р. Державний Комітет Оборони ухвалив рішення №6457-сс «Про організацію прийому радянських громадян, що повертаються на Батьківщину, примусово вивезених німцями, а також тих, хто з різних причин опинився за прикордонною лінією між СРСР і Польщею» [1, с. 206]. На її виконання при РНК СРСР було створено Управління Уповноваженого РНК СРСР з репатріації радянських громадян із Німеччини та окупованих нею країн, а при РНК союзних республік – Російської Федерації, України, Білорусії, Молдавії, Латвії, Литви та Естонії – було створено відділи з прийому та облаштування репатрійованих громадян. Всесоюзне Управління очолив генерал-полковник Ф. І. Голіков (колишній начальник Головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної армії) [2, с. 608-609], а відділ при РНК УРСР – М. Зозуленко [1, с. 206].

Оскільки наприкінці жовтня 1944 р. Червона армія розпочала завершальну стадію війни – звільнення від нацистів країн Європи, то 4 листопада радянський уряд офіційно заявив про свій намір розпочати повернення всіх своїх громадян, вивезених нацистами за межі СРСР. Для цього в апараті центрального Управління та республіканських відділах було сформовано відповідні штати із офіцерів СМЕРШ та НКВС, які мали займатися виявленням і обліком радянських громадян на території країн Східної і Західної Європи. А постановою РНК СРСР від 6 січня 1945 р. «Про організацію прийому і облаштування

репатрійованих радянських громадян» було визначено завдання для створених при облвиконкомах відділів у справах репатріантів [8, с. 126,135].

Передовий рубіж у роботі з виявлення, прийому, фільтрації та пересилки репатріантів становили перевірконо-фільтраційні табори Народного Комісаріату Оборони, яких при 1-2 Білоруських та 1-4 Українських фронтах було створено 127 та ще 57 армійських збірно-пересильних пунктів, у яких одночасно могли перебувати близько півтора мільйона осіб. До них направлялися громадяни, звільнені з німецьких таборів Червоною армією та військами союзників. До роботи з ними у цих таборах було залучено понад 37 тис. військовослужбовців та слідчих із спецпідрозділу «СМЕРШ» [11, с. 207]. Про механізм фільтрації цього першого «ешелону» свідчить директива Військової Ради фронтів і військових округів від 18 січня 1945 р., у якій, зокрема, говорилося, що військовополонені й цивільні особи, звільнені Червоною армією, підлягали направленню:

- військовослужбовці Червоної армії (рядовий і сержантський склад), які перебували в полоні, – в армійські збірно-пересильні пункти, а після перевірки за встановленим у них порядком – в армійські і фронтові запасні частини;
- офіцерський склад, який перебував у полоні, – у спецтабори НКВС;
- особи, які служили у німецькій армії і спеціальних німецьких формуваннях, власовці, поліцейські та інші особи, які викликали підозри, – у спецтабори НКВС;
- цивільне населення – у фронтові збірно-пересильні пункти і прикордонні перевірконо-фільтраційні пункти НКВС. Із них після перевірки: чоловіки призовного віку – у запасні частини фронтів чи військових округів, всі інші – до місця постійного проживання (із заборону направлення в Москву, Ленінград та Київ);
- жителі прикордонних областей – у перевірконо-фільтраційні пункти НКВС;
- діти-сироти – у дитячі заклади Наркомпросвіти і Наркомаздоров'я союзних республік [7, с. 92].

Другий «ешелон» становили збірно-пересильні пункти НКВС, створені в прикордонній зоні СРСР, у яких проходили детальнішу спецперевірку особи, направлені з таборів НКО. На території УРСР станом на 15 лютого 1946 р. налічувалося 28 таких пунктів [7, с. 106].

Тими, хто пройшов перевірку й прибував у рідні місця, у подальшому займалися відділи репатріації при облвиконкомах та їх структури в районах.

У ході наступу Червоної армії її фронтами до травня 1945 р. на території окупованих країн Європи й на території радянської окупаційної зони в Німеччині було звільнено 1 855 963 особи, із яких 1 331 930 цивільних і 523 764 військовополонених [21, с. 5].

Після капітуляції Німеччини, співробітниками апарату Управління в справі репатріації було взято на облік радянській окупаційній зоні, а також у зонах союзників (американській, великобританській та французькій) 5 717 975 осіб (3 729 423 – цивільні і 1 988 552 – військовополонені) [7, с. 99]. Репатріація із окупаційних зон союзників відбувалася на основі домовленостей на Ялтинській конференції та підписаних угод: 13 лютого 1945 р. між СРСР і США та між СРСР і Великобританією, а 13 березня – із Бельгією. Згідно з цими угодами, які були типовими, взаємній передачі підлягали всі без винятку громадяни тієї чи іншої країни.

2 травня 1945 р. СРСР, США, Великобританія підписали в німецькому місті Халле «План передачі через лінію військ колишніх військовополонених і цивільних осіб,

звільнених Червоною армією і військами союзників», до якого 29 червня 1945 р. на основі підписаної угоди з СРСР долучилася й Франція. Відповідно по демаркаційній лінії союзних військ у Німеччині та Австрії було організовано 9 прийомно-передавальних пунктів для обміну репатріантами із союзниками [11, с. 208]. Процес репатріації радянських громадян із окупаційних зон офіційно розпочався 23 травня 1945 р. і тривав до кінця 1951 р.

Необхідно відзначити, що в угоди про сприяння репатріації на вимогу СРСР було внесено пункт про «примусову репатріацію» радянських громадян. Вартує уваги і той факт, що серед мільйонів «остарбайтерів» і військовополонених інших країн Європи й світу, які перебували в нацистських таборах чи працювали, тільки Радянський Союз застосовував примусову репатріацію. Завдяки оперативності західних журналістів цей таємний пункт про примусову репатріацію набув широкої гласності. Радянська сторона, як завжди, стверджувала у засобах масової інформації, що все це «брехня» і «наклепи на радянську владу», і заявляла, що репатріанти «будуть прийняті вдома, як сини Батьківщини», і навіть ті, «які під німецьким насиллям і терором вчинили дії, що суперечать інтересам СРСР» [7, с. 88-89]. На підтвердження таких заяв Президія Верховної Ради СРСР ухвалила 7 липня 1945 р. указ «Про амністію у зв'язку з перемогою над гітлерівською Німеччиною». Указом оголошувалася амністія для певних категорій, засуджених до позбавлення волі до трьох років, а військовополонені, які потрапили в полон, оголошувалися невідсудними [5].

Однак прогресивно-демократичні сили на Заході не вірили в обіцянки й заяви радянського уряду. Зокрема, проти насильної репатріації українців виступив 5 липня 1945 р. папа Римський Пій XII. Його підтримало керівництво окупаційними силами: фельдмаршал Александер, генерали Ейзенхауер і Мангомері. На фоні протестних заяв представників світової громадськості, а також і значної частини репатріантів, окупаційні сили змушені були зважати на волю репатріантів і значною мірою дотримуватися принципу добровільності. Відповідно це затягувало процес передачі репатріантів, українців, вихідців із Західної України, переважна більшість яких не бажала повертатися на батьківщину. До цього їх спонукали різні причини, а особливо побачені й особисто пережиті наслідки першої радянської заходноукраїнського регіону в 1939-1941 рр.

Серед українців-«східняків», навпаки, більшість прагнула повернення додому, незважаючи (чи не усвідомлюючи), що їх там можуть чекати репресії, як це здебільшого й було. Перш за все це стосувалося військовополонених, яких піддавали довготривалим перевіркам під час їх перебування у фільтраційних таборах НКВС. Зокрема, офіцери політичного і командного складу Червоної армії, «зрадники батьківщини» із армії генерала Власова, поліцейські, військовослужбовці рядового й сержантського складу Червоної армії, які перейшли на сторону противника, підлягали арешту й суду. Всі вони отримували терміни позбавлення волі від 10 до 25 років, а окремі – вищу міру покарання.

Принижень, знущань і навіть згвалтувань зазнало й чимало «остарбайтерів»-жінок під час проходження спецперевірок у фільтраційних таборах НКО, а особливо – в таборах НКВС. Їх звинувачували у «зраді», «співпраці» та в непристойних гріхах, а особливо переслідували тих жінок, в яких народилися діти під час перебування в Німеччині. За різними даними, понад 300 тис. «остарбайтерів» (чоловіків і жінок) було звинувачено «зраді», «співпраці з окупантами» й відправлено в концтабори та на заслання у віддалені райони СРСР [23, с. 7].

Особливо трагічно склалася доля для репатріантів окремих національностей, зокрема євреїв, німців, кримських татар, які підлягали виселенню у віддалені регіони СРСР [5; 8, с. 126].

Під тиском світової громадськості та осіб, які підлягали репатріації, уряди Великобританії і США восени 1945 р. ухвалили рішення про припинення у своїх окупаційних зонах примусової репатріації, що, за різними даними, дало можливість ухилитися від репатріації від 250 тис. до 500 тис. радянських громадян [1, с. 211].

Безперечно, рішення колишніх союзників викликало невдоволення радянського уряду, який добився ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН двох резолюцій – від 12 січня та 15 грудня 1946 р. про прискорення репатріації осіб, які знаходилися в таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині, Австрії та інших країнах [3, с. 548]. Власне резолюція ГА ООН від 12 січня 1946 р. започаткувала другий період репатріації, який тривав до березня 1947 р. і проходив в умовах «холодної війни», започаткованої промовою прем'єр-міністра Великобританії У. Черчилля у Фултоні 5 березня 1946 р.

Якщо за перший період репатріації (травень 1945 р. – березень 1946 р.) до СРСР було репатрійовано 4 199 488 радянських громадян, (2 654 185 – цивільних і 1 545 393 – військовополонені), серед яких громадян української національності налічувалося 650 343 особи (190 135 – цивільних і 460 208 – військовополонених) [1, с. 211], то станом на 1 січня 1947 р. кількість репатрійованих зросла до 5 417 921 особу (із них 3 584 242 – цивільні і 1 833 679 – військових осіб). Продовжували залишатися під контролем американо-британських військових властей 300 054 особи, з яких 145 181 – цивільна і 154 873 – військовополонені [22, с. 8].

На третьому етапі (1947-1951 рр.) репатріація проходила досить повільно і виключно на добровільній основі, а тому інколи за день радянській стороні передавали лише по кілька осіб. Водночас десятки тисяч осіб використовували будь-які можливості, щоб виїхати із таборів для переміщених осіб й осісти в якійсь країні Західної Європи, Північної та Південної Америки. У цій ситуації радянський уряд змушений був вдаватися виключно до пропагандистсько-агітаційних методів, посилаючи в табори для переміщених осіб спеціальні агітаційні бригади із відомих громадсько-політичних діячів. Зокрема, 11 жовтня 1947 р. РМ СРСР ухвалила постанову про відрядження до таборів переміщених осіб у Західній Німеччині та Австрії делегацій із громадсько-політичних діячів Української, Білоруської, Латвійської, Литовської та Естонської РСР, які впродовж чотирьох місяців мали проводити в таборах переміщених осіб агітаційно-роз'яснювальну роботу [20, арк. 4]. Зокрема, українська делегація розповсюджувала серед репатріантів-українців звернення уряду УРСР у вигляді брошури під назвою «До українців – радянських громадян, які тимчасово перебувають у Західних зонах окупації Німеччини та Австрії» за підписами голови ПВР УРСР М. Гречухи та голови РМ УРСР Д. Коротченка. У ній на 20 сторінках йшлося про «величезні» здобутки українського народу за два повоєнні роки в промисловому та колгоспному будівництві, соціально-матеріальній та культурно-освітній сферах, а також про те, як держава «підкинується» про тих, хто повернувся на батьківщину [20, арк. 1-20]. Водночас в українських табірних самвидавах «Новини», «Українська трибуна», а також у часописах, які доставлялися в табори для переміщених осіб українськими громадами з Англії, Франції та інших країн, навпаки, говорилося про репресії, знищення ГКЦ, колгоспне «кріпосне право», злиденне життя тощо.

За період з липня 1947 р. до січня 1952 р. до СРСР вдалося повернути ще 72 917 осіб, серед них – 1 836 осіб української національності [7, с. 105]. Водночас понад 92 тис. «радянських громадян» української національності залишалися на Заході і, за словами одного з репатріантів, «воліли вмерти на чужині», але «щоб знову не жити в тюрмі народів, іменованій ССРСР» [20, арк. 325]. Власне, подальше загострення відносин між

СРСР і колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції уберегло їх від повернення до СРСР.

Висновки. Таким чином, за період нацистської окупації з території УРСР та інших окупованих територій СРСР до Німеччини було вивезено понад 6 млн. радянських громадян у статусі «остарбайтерів» і військовополонених. Оскільки СРСР як тоталітарна держава, орієнтована на всебічний і всеохоплюючий контроль влади над суспільством, не могла допустити, щоб така кількість громадян випала із існуючої системи, перш за все, як робоча сила, а також розуміючи, що ті, які відмовлялися повертатися, підривають політичний престиж держави, то й було розроблено комплекс відповідних заходів із повернення репатріантів на батьківщину як у добровільному, так і в примусовому порядку.

Організаційно-правовою основою для приведення в дію механізму репатріації стала низка указів, постанов, розпоряджень органів влади різних рівнів, а також створені по всій вертикалі виконавчої влади відповідні структури, які займалися роботою з повернення та облаштування репатріантів.

Радянський Союз був єдиною країною із учасників Другої світової війни, який застосовував примусову репатріацію своїх громадян, що зумовило невдоволення як серед світової громадськості, так і серед значної частини репатріантів, які не бажали повертатися до СРСР під страхом можливих репресій проти них.

Створена система «казарменого соціалізму» в його різних негативних проявах власне й була тією головною причиною, що змусила, за різними даними, від 250 до 500 тис. колишніх громадян СРСР, відмовитися від повернення на батьківщину в повоєнні роки та обрати для свого подальшого проживання країни Старого й Нового світу.

Список використаних джерел

1. Буцько О. В. Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944-1946 рр. / О. В. Буцько // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип.9. – Частина 3. – С.206-212.
2. Великая Отечественная война 1941-1945: Энциклопедия / глав. ред. М.М. Козлов. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 736 с.
3. Военный энциклопедический словарь (ВЭС). – М. : Воениздат, 1986. – 786 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-98, оп. 1, спр. 2. Протоколи докладов, акты Станиславской городской комиссии по расследованию зверств немецко-фашистских захватчиков, сведения о размере ущерба, нанесённого торговым и промышленным предприятиям города Станислава немецко-фашистскими захватчиками, списки замученных, расстрелянных и угнанных в Германию советских граждан из города, 112 арк.
5. Зак Нелли. Репатриация советских граждан: как это было (Окончание) [Електронний ресурс] / Нелли Зак – Режим доступу : <http://myreklama.com/myreklama/index.php?view>.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів : Атлас, 1993. – 530 с.
7. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) : монографія / М. П. Куницький. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.
8. Пастушенко Т. В. Репатріація українських «остарбайтерів» на батьківщину: 1944–1947 рр. / Т. В. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук.

- статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип.9. – Частина 3. – С. 123-136.
9. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
  10. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси / [Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін.] ; відповід. ред. В. А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с.
  11. Полян П. М. Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в Третьем Рейхе и их репатриация / П. М. Полян. – М. : ЦИРЗ, 1996. – 442 с.
  12. Станіславівське слово. – Станіславів, 1942. – 5 квітня.
  13. Там само, 18 квітня.
  14. Там само, 26 квітня.
  15. Там само, 2 серпня.
  16. Стрільчук Л. В. Примусова репатріація радянських громадян та створення таборів для переміщених осіб у перші повоєнні роки / Л. В. Стрільчук // Збірник навч.-метод. матер. і наук. статей історичного факультету. – Луцьк, 1998. – Випуск 3. – С.129-134.
  17. Українське слово. – Станіславів, 1942. – 13 березня.
  18. Там само, 29 березня.
  19. Там само, 18 квітня.
  20. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 5166. Вопросы репатриации граждан СССР, 347 арк.
  21. Шевяков А. А. Гитлеровский геноцид на территориях СССР / А. А. Шевяков // Социология исследования. – 1991. – №12. – С. 5-16.
  22. Шевяков А. А. «Тайны» послевоенной репатриации / А. А. Шевяков // Социология исследования. – 1993. – №5. – С. 3-11.
  23. Шушляк І. Героїзм чи бандитизм в історії України? / І. Шушляк // Розбудова держави. – 1995. – Ч. 12. – С. 3-8.

Андрухив О. І. Организационно-правовые мероприятия органов советской власти в решении вопроса репатриации в 1945-1947 гг.

В статье раскрыты региональные особенности прохождения процесса извлечения нацистскими оккупантами работоспособного населения Украины на территории Германии; проанализированы мероприятия организационного и правового характера по проведению репатриационной политики в первые послевоенные годы; обобщены масштабы и особенности прохождения репатриационного процесса

Ключевые слова: советские граждане, нацистская оккупация, репатриация.

Andruxhiv O. I. Organizational and legal measures of organs soviet of power in the decision of question of repatriation in 1945-1947

In the article the regional features of passing process from bringing in of capable of working population of Ukraine nazi invaders on territory of Germany; are exposed the measures of organizational and law character are analysed on realization of repatriation policy in the first post-war years; scales and features of passing of repatriation process are generalized.

Key words: soviet citizens, nazi occupation, repatriation.

УДК 343.264/275:94(477.86) «44/48»

Резинська Вікторія Олександрівна,
*здобувач кафедри
 теорії та історії держави і права
 Донецького юридичного інституту
 МВС України*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКТАЦІЇ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДОБРОВІЛЬНИХ ВОЄНІЗОВАНИХ ФОРМУВАНЬ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР В 1944-1948 РОКАХ

У статті проаналізовано організаційно-правові особливості створення та комплектації особовим складом добровільних воєнізованих формувань (винищувальних батальйонів і груп самооборони) у західних областях УРСР в 1944-1948 рр.

***Ключові слова:** західні області УРСР, винищувальні батальйони, групи самооборони, особовий склад, комплектація.*

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем історичного минулого важливе місце посідає питання діяльності в 1944-1948 рр. у західних областях УРСР добровільних воєнізованих формувань – винищувальних батальйонів та груп самооборони, що забезпечували охорону громадського порядку та залучалися до боротьби з ліквідації збройних формувань ОУН-УПА. У наявній історико-правовій літературі здебільшого приділяється увага власне їх участі у ліквідаційних та репресивних акціях проти учасників національно-визвольного руху і членів їх родин. Водночас недостатньо приділена увага питанню організаційно-правового забезпечення цих формувань особовим складом, що й становить предмет цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема Ігоря Андрухів, Томаша Бальбуса, Івана Біласа, Сергія Біленка, Тамари Вронської, Миколи Головка, Петра Михайленка, Володимира Сергійчука, Валерія Тимофєєва, Анатолія Шевченка та інших.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу особливостей організаційно-правового забезпечення винищувальних батальйонів та груп самооборони особовим складом із числа місцевого населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес відновлення радянської влади у західних областях відбувався у відповідності до спільної постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи з відбудови господарства в районах, визволених від німецької окупації». Сформовані у Харкові (тимчасовій на той час столиці УРСР) так звані робочі групи прибували у звільнені райони й займалися відновленням радянсько-партійних органів влади та силових структур. Головним чином, процес відновлення радянської системи відбувався завдяки приїжджим спеціалістам, направленим ЦК КП(б)У та НКВС УРСР і СРСР із інших областей УРСР та союзних республік. Зокрема, за даними «Інформаційної записки організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У про господарсько-політичне становище» станом на 7 червня 1944 р. у звільнені райони західних областей було направлено 597 партійних працівників, із них 271 – на посади секретарів райкомів партії, 127 – на посади керівних радянських

працівників і 42 – на посади завідувачів організаційно-інструкторських відділів. А станом на січень 1946 р. із 16129 номенклатурних посад західного регіону вихідців із місцевого населення було лише 2097 осіб (13 %), із них: 7,6 % – у Станіславській, 10,8 % – Волинській, 12,1 % – Львівській, 12,6 % – Ровенській областях [3, с. 554-555].

Аналогічною була ситуація і стосовно кадрового забезпечення органів НКВС, для відновлення діяльності яких до кінця 1944 р. було направлено понад 8 тис. осіб з інших областей УРСР та союзних республік [14, арк. 1-11].

Таким чином, наведені дані свідчать про дві тенденції: з одного боку – недовіру радянської влади до місцевого активу, серед якого могли бути «вороги народу», «українські буржуазні націоналісти», та відсутність серед них кадрів із необхідним досвідом, а з іншого – острах місцевих прихильників радянської влади перед реальною загрозою життю за співпрацю з режимом від націоналістичного підпілля. Власне, ця загроза була щоденною не лише для місцевих активістів, а й для приїжджих спеціалістів. Саме для нормального функціонування відновлених органів радянської влади та ліквідації збройних формувань УПА у західні області було направлено значну кількість внутрішніх військ НКВС, створювалися винищувальні батальйони та групи самооборони.

Правовою підставою для відновлення діяльності цих воєнізованих формувань була постанова РНК СРСР від 24 червня 1941 р. «Про заходи в боротьбі з парашутними десантами і диверсантами противника у прифронтовій смузі», на основі якої НКВС СРСР видав аналогічний наказ 25 червня 1941 р. Згідно з наказом, створення винищувальних батальйонів відбувалося як із особового складу внутрішніх військ НКВС, так і на добровільній основі з місцевого населення [5, с. 367]. Відповідно винищувальні батальйони поділялися на воєнізовані, бійці яких перебували на казарменому становищі, та цивільні, бійці яких входили до їх складу без відриву від основної роботи, знаходилися за місцем проживання. Вони залучалися до чергувань (патрулювання) у населених пунктах, а також у міру крайньої необхідності – й до участі в оперативно-військових заходах.

Найбільш елітними та надійними із воєнізованих формувань були винищувальні батальйони, сформовані з бійців Внутрішніх військ НКВС. Зокрема, станом на травень 1944 р. у звільнених районах західних областей налічувалося 26304 бійці Внутрішніх військ НКВС, із них: у Станіславській області – 1328 бійців, Львівській – 6525, Тернопільській – 3057, Чернівецькій – 1355, Волинській – 5285, Ровенській – 8754 бійці [1, с. 13].

До винищувальних батальйонів, які перебували на казарменому становищі, було залучено і понад три тисячі бійців із розформованих партизанських загонів, що діяли на території Волинської та Ровенської областей. Зокрема, впродовж 15-25 лютого 1944 р. у цих областях було сформовано 30 винищувальних батальйонів, координаційний штаб яких дислокувався у Ровно [2, с. 259].

Необхідно зазначити, що бійцям-винищувачам, які перебували на казарменому становищі, згідно з постановою Державного Комітету Оборони СРСР від 9 квітня 1942 р. виплачувалося грошове утримання та надавалася матеріальна допомога за нормами, встановленими для рядового і молодшого начальницького складу Червоної армії або органів міліції [7].

У звільнених від гітлерівських окупантів районах до винищувальних батальйонів було залучено й бійців із польських формувань Армії Крайової, яка не тільки воювала проти УПА, а й проти радянського режиму за відновлення Польщі в кордонах 1939 р. Загальновідомо, що внаслідок проведеної органами НКВС на початку 1944 рр. операції «Буря» польське «націоналістичне» підпілля було розгромлено. Частина активних

учасників воєнізованого формування Армії Крайової було репресовано, частину – мобілізовано до Червоної армії, а окремі підрозділи перейшли на службу в органи НКВС у статусі винищувальних батальйонів.

За словами як безпосередніх бійців польських винищувальних батальйонів, так і польських науковців, зокрема, Томаша Бальбуса, до такої «співпраці» з радянським режимом поляків спонукувала необхідність самозахисту від терористично-диверсійних акцій відділів УПА, а також «прагнення помсти за українські злочини» [8]. Польські винищувальні батальйони під контролем НКВС діяли на території Львівської, Станіславської та Тернопільської областей. Так, у Коломиї винищувальний батальйон із «аківців» розміщувався у казармах довоєнного польського 49 Гуцульського піхотного полку. За словами бійця цього батальйону Болеслава Мечковського, «домовленість була простою: Армія Крайова зобов'язувалась припинити будь-які дії проти совітів, а більшовики дозволили нам залишити зброю і захищати цивільне населення від українців (тобто УПА. – В.Р.). У них не було людей, щоб контролювати ситуацію в тилу, а ми хотіли покласти край різні наших співвітчизників» [8].

Бійці винищувальних батальйонів залучалися до проведення оперативно-військових операцій, облав, засідок, проведення мобілізації до Червоної армії, виселення родин учасників збройних формувань УПА та «бандпособників» тощо. Наприклад, польський винищувальний батальйон, що дислокувався у Надвірній, 28 серпня 1944 р. взяв участь в акції з виявлення «учасників» та «бандпособників» УПА в с. Грабовець, під час якої було спалено майже 300 житлово-господарських будівель, вбито 85 та арештовано 70 мешканців села [8].

Про активну діяльність винищувальних батальйонів, сформованих переважно із поляків, свідчить і довідка НКВС УРСР від 19 липня 1944 р. під назвою «Огляд оперативно-службової і бойової діяльності винищувальних батальйонів НКВС УРСР за перше півріччя 1944 року». Так, із 73102 затриманих осіб на території 20 областей УРСР, у західних областях (чотири з яких ще не були повністю звільнені) було затримано 8053 особи (у Волинській – 1887 осіб, у Ровенській – 5522, у Станіславській – 2822, у Тернопільській – 1954, у Чернівецькій – 868 осіб), із яких 2587 осіб так званих «ворожих елементів» і 4990 – дезертирів і призовників, які ухилялися від служби в Червоній армії [1, с. 140-141]. А в довідці Штабу винищувальних батальйонів НКВС УРСР від 15 лютого 1945 р. відзначалося, що більшість із членів цих формувань «чесно і добросовісно виконують покладені на них обов'язки», «проявляють сміливість та мужність у бойових діях з бандами», «охороняють життєво важливі промислові та сільськогосподарські об'єкти, несуть службу з охорони залізничних і шосейних мостів, патрулюють у населених пунктах і беруть участь у всіх операціях, які проводять органи НКВС з очищення тилу від кримінального та ворожого елементу» [5, с. 379].

Водночас із формуванням винищувальних батальйонів, бійці яких перебували на казарменому становищі, у селах формувалися винищувальні батальйони у вигляді груп самооборони, до яких залучалися особи «без відриву від основної роботи». Правовою основою для їх функціонування були безпосередньо постанова РНК СРСР від 24 червня та наказ НКВС СРСР від 25 червня 1941 р., а також постанова ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р.» Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», а особливо – спільний наказ НКВС-НКДБ СРСР «Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР» від 9 жовтня 1944 р. [1, с. 116-120]. На виконання останніх урядових вказівок відповідним чином відреагували радянсько-партійні органи на місцях. Так, у постанові Львівського обкому КП(б)У від 30 жовтня 1944 р. пропонувалося створити при кожній

сільській раді винищувальні батальйони по 10-25 озброєних бійців, яких звільняли від служби в армії [6, с. 765].

У постанові Станіславського обкому від 2 листопада 1944 р. наказувалося начальнику УНКВС до 15 листопада створити загони винищувальних батальйонів із розрахунку: у районних центрах – до 100 бійців, у великих селах – від 10 до 15 бійців, а в кожному селі – не менше 5 бійців [12, арк. 93-95].

На Тернопільщині до кінця 1944 р. винищувальні батальйони та групи самооборони взяли під охорону 19 радгоспів, 40 колгоспів, 25 МТС, 36 спиртзаводів, 2 електростанції [6, с. 766].

Групи самооборони кількох населених пунктів творили винищувальний батальйон чисельністю від 100 до 250 бійців. До їх рядів вступали прихильники радянської влади, комсомольсько-партійні активісти, особи, які самі чи їхні родичі постраждали від повстанців. Керівництво такими винищувальними батальйонами здійснювали штаби при районних відділах (відділеннях) НКВС, який очолював начальник відділу (відділення).

Бійці груп самооборони почергово, у вільний від основної роботи час, здійснювали цілодобове патрулювання у населеному пункті, охороняючи його від нападу боївок УПА. Однак цій категорії «істрєбків» не дозволялося постійно носити зброю, а лише під час чергування, не виплачувалася грошова й матеріальна допомога, вони не перебували на казарменому становищі, а проживали у власних домівках. Керівництво такими групами самооборони покладалося на дільничних уповноважених міліції або на призначених начальником райвідділу НКВС працівників. Їх заступниками призначався хтось із членів групи.

Станом на кінець листопада 1944 р. у західних областях уже діяло 203 винищувальні батальйони в складі 22796 бійців і 2997 груп самооборони (27383 бійців) [11, арк. 272].

Таким чином, названі вище постанова ЦК ВКП(б) та спільний наказ НКВС-НКДБ СРСР значно активізували процес створення в населених пунктах західних областей воєнізованих добровільних формувань із місцевого населення для охорони громадського порядку та боротьби зі збройними відділами УПА.

Порівнюючи діяльність винищувальних батальйонів у західних і східних областях України, нарком НКВС УРСР В. Рясной у своєму виступі на пленумі ЦК КП(б)У 23 листопада 1944 р. відзначив, що «коли для східних областей винищувальні батальйони фактично не мають ніякого значення, то в західних областях вони мають велике значення з тієї причини, що люди в цих винищувальних батальйонах, місцеві українці, по суті, уже воюють з бандитами. Відповідно, це люди, з яких можна виховати дуже велику кількість відданих радянських працівників». А тому висловив думку, що саме завдяки посиленню партійними органами серед особового складу винищувальних батальйонів політико-виховної роботи можна й необхідно перетворити їх «в школи з виховання і підготовки сільських і районних радянських працівників» [11, арк. 274-275].

Отже, міркування наркома В. Рясного були не лише його думкою, а фактично стратегічною лінією центрального керівництва щодо населення західних областей, спрямованою на вирішення двох взаємозалежних проблем: ліквідації самостійницького руху і радянзації краю за допомогою місцевого населення.

Водночас протилежної думки щодо ролі «винищувачів» були учасники збройного руху опору. Зокрема, за словами керівника Городоцького проводу ОУН (Львівщина) Сидора, «істрєбітельщина була небезпечним і хитрим більшовицьким способом роз'єднати і деморалізувати українство» [13, арк. 23].

За даними польських дослідників, до другої половини 1945 р. серед особового складу винищувальних батальйонів, що склалися із груп самооборони, поляки становили 60-80 % [10]. Ситуація за національним складом суттєво змінюється в другій половині 1945-1946 рр., коли у відповідності з міжурядовою Люблінською угодою від 9 вересня 1944 р. розпочалося взаємне переселення польського населення з теренів західних областей України до Польщі, а українського – із Польщі в УРСР. Зокрема з жовтня 1944р. до 1 серпня 1946 р. із Польщі до СРСР було переселено 518219 осіб, з яких 488662 особи осіли на теренах УРСР, у тому числі 42184 сім'ї в чотирьох західних областях, а саме: 9428 сімей – у Львівській, 5747 – у Дрогобицькій, 5370 – у Станіславській і 21639 сімей – у Тернопільській [4, арк. 19]. Водночас із 305226 сімей, що проживали в західних областях, до Польщі було переселено 272544 сім'ї (789982 особи). Категорично відмовилась переселятися 3471 сім'я (13573 особи) [9, с. 276]. У зв'язку з цим, різко зменшується відсоток поляків у групах самооборони і відповідно зростає кількість українців. Наприклад, у Тернопільській області станом на 1 червня 1945 р. серед бійців груп самооборони поляки становили лише 27%, а відсоток українців зріс до 53 % [6, с. 765]. Аналогічною була ситуація й в інших західних областях, яка до серпня 1946 р. ще більше змінилася на користь українців.

Однак, вимушена заміна особового складу винищувальних батальйонів і груп самооборони українцями призвели з другої половини 1945 р. до появи фактів «зради» і роззброєнь, пік яких прийшовся на перше півріччя 1946 р. Це було зумовлено тим, що в ряди цих формувань вступило й чимало колишніх учасників збройного підпілля, які легалізувалися, скориставшись зверненнями уряду УРСР від 19 травня 1945 р. [1, с. 143].

Через деякий час за наказами своїх колишніх командирів одні, прихопивши зброю, поверталися в повстанські загони, інші – за спеціально спланованою операцією допомагали повстанським боївкам у нападі на караульні приміщення, де зберігалася зброя груп самооборони, після чого теж поверталися в ряди повстанців. Таким чином, групи самооборони стають одним із джерел постачання зброї та боєприпасів для повстанців, а часті їх напади сприяли деморалізації бійців цих формувань. Зокрема, тільки впродовж січня-травня 1946 р. було зафіксовано 154 випадки роззброєнь, під час яких повстанцями було забрано 1370 одиниць зброї [6, с. 766].

Оскільки «зрадництво» й роззброєння набували масового характеру, то 19 квітня 1946 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про посилення політичної роботи, підвищення більшовицької пильності та бойової підготовки у винищувальних батальйонах західних областей УРСР», в якій вимагав очистити їх від «ворожих» і «зрадницьких елементів», а також посилити заходи морально-матеріального стимулювання бійців цих формувань. Зокрема, пропонувалося звільнити їх від строкової служби в армії, сільськогосподарського податку, стимулювати «за самовіддану службу» преміями, грамотами, одягом, взуттям тощо [6, с. 766].

На виконання постанови МВС створило спеціальні комісії, які провели перевірку у винищувальних батальйонах західних областей. За результатами перевірки МВС видало директиву, якою вимагало до 30 квітня провести «ретельне очищення особового складу винищувальних батальйонів від засміченості антирадянськими елементами і від агентів ОУН-УПА» [1, с. 161]. Зокрема, із наявних 37,7 тис. бійців винищувальних батальйонів було звільнено 12,7 тис. як «політично ненадійних» та підозрюваних у зв'язках зі збройним підпіллям [6, с. 766]. Так, у Станіславській області за наслідками перевірки було розформовано 137 винищувальних батальйонів і звільнено 4229 бійців, з яких 57 осіб – арештовано як «зрадників» і «бандпособників». Крім того, 117 винищувальних батальйонів у складі 1000 бійців було розформовано безпосередньо за наказом міністра МВС [16, арк. 66].

Однак необхідно наголосити, що не тільки «зрада» та «зв'язки з бандитами» були головними причинами масових роззброєнь повстанцями винищувальних батальйонів.

Чималу роль, як показали результати перевірки, відіграла й відсутність елементарних умов для несення служби, а саме: спеціально обладнаних караульних приміщень, контролю за зберіганням зброї, організації караульної служби, соціально-матеріальний захист тощо. У зв'язку з цим МВС УРСР видало 28 травня 1946 р. чергову директиву щодо реорганізації груп самооборони. Зокрема у селах, де особовий склад налічував менше 15 бійців, а їх боєздатність і відданість радянській владі викликали сумніви в начальників РВ МВС і перших секретарів РК КП(б)У, то такі групи пропонувалося розформувати. І, навпаки, у населених пунктах, де групи самооборони були боєздатними і викликали довіру, пропонувалося збільшувати особовий склад до 25 бійців [15, арк. 1-3].

Тут зазначимо, що такі кампанії з очищення особового складу винищувальних батальйонів від «зрадників» і «пособників» націоналістичного підпілля проводилися регулярно до червня 1948 р., коли їх було реорганізовано в групи охорони громадського порядку (ГОГП).

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що відновлення діяльності воєнізованих формувань на звільнених від нацистських окупантів територіях західних областей базувалося на партійно-урядових постановках і наказах НКВС, завдання яких були спрямовані не лише на виконання їх безпосередніх завдань, а й на ліквідацію збройних формувань ОУН та УПА.

Поповнення особового складу винищувальних батальйонів і груп самооборони проводилося з місцевого населення, зокрема осіб, які симпатизували радянській владі, або тих, які самі чи їхні родини постраждали від учасників збройного підпілля. На перших порах основне ядро в рядах цих формувань становили особи польської національності, а в зв'язку із взаємним переселенням польського й українського населення у відповідності до Люблінської угоди з другої половини 1945 р. серед особового складу переважають українці. Відповідно це призвело до громадянського протистояння і братовбивчої війни між українцями, які опинилися по різні сторони барикад.

Водночас, користуючись нагодою, певна частина чоловічого населення, яка підтримувала національно-визвольний рух чи була його нелегальним учасником, свідомо або за наказом свого керівництва вступала в ряди винищувальних батальйонів та груп самооборони, які згодом стають одним із джерел поповнення зброєю та боеприпасами збройних формувань УПА. Це змушувало керівництво НКВС (МВС) регулярно проводити очищення особового складу винищувальних батальйонів від «зрадників» і «банд пособників», а в червні 1948 р. реорганізувати їх у нову структуру – групи охорони громадського порядку.

Список використаних джерел

1. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Рівне–Івано-Франківськ : «Галя», 2001. – 336 с.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І. Г. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – Кн.1. – 432 с.
3. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. : монографія / М. Л. Головка. – К. : Олан, 2004. – 704 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-295, оп. 2, спр. 38. О переселенні польського населення с України в Польщу, 468 арк.
5. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1999. – Т.2 : [1936-1945]. – 412 с.

6. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / [Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін.] ; відповід. ред. В. А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с.
7. Приказ ГКО «О порядке денежного обеспечения лиц, вступивших в народное ополчение, истребительные батальоны и партизанские отряды, мобилизованных на оборонные работы и призванных в формирования МПВО» от 9 апреля 1942 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : ru.wikisource.org/.../Постановление_ГКО_№1567с.
8. С врагом на врага [Електронний ресурс] – Режим доступу : rus.ruvu.ru/tag_3671063.
9. Сергійчук В. Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944-1946 рр. / В.І. Сергійчук // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конфер., 21-22 листопада 1996 р., м. Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 274-276.
10. Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939-1945 / В. Трофимович [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.yi.lviv.ua/n28exts/trofimovych.htm.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр.666. Стенограма Пленума ЦК КП(б)У 22–24 ноября 1944 г., 433 арк.
12. Там само, спр. 929. Специальные сообщения, докладные записки, информации о действиях украинско-немецких националистических банд и о мероприятиях по борьбе с ними, 140 арк.
13. Там само, спр. 1365. Выписки из протокола заседаний бюро РК КП(б)У, докладные записки и переписка о состоянии и работе органов НКВД и милиции, 35 арк.
14. Там само, спр. 1368. Доклад о работе отдела кадров НКВД УССР за 1944 год, 77 арк.
15. Там само, спр. 2889. Особая папка. Выписка из протокола №89 заседания бюро Волынского обкома КП(б)У «Об усилении политической работы, повышении большевистской бдительности и боевойвыучки в истребительных батальонах в Западных областях», 3 арк.
16. Там само, пр. 4974. Отчёты, информация, справки секретарей обкома КП(б)У секретарям ЦК КП(б)У т. т. Кагановичу Л.М., Хрущёву Н.С. о ходе борьбы с остатками банд и подполья украинско-немецких националистов по Станиславской области, 159 арк.

Резинская В. А. Организационно-правовые особенности комплектации личного состава добровольных военизированных формирований в западных областях УССР в 1944-1948 годах

В статье проанализированы организационно-правовые особенности создания и комплектации личным составом добровольных военизированных формирований (истребительных батальонов и групп самообороны) в западных областях УССР в 1944-1948 гг.

Ключевые слова: *западные области УССР, истребительные батальоны, группы самообороны, личный состав, комплектация.*

Rezinskaya V. A. Organizational that legal features of acquisition of personnel of the voluntarily militarized forming in the western areas of Ukraine in 1944-1948

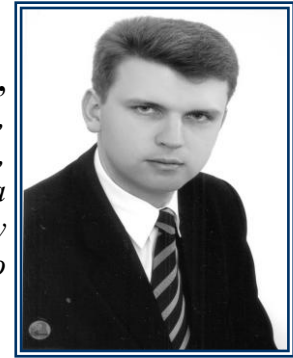
In the article the organizational legal features of creation and acquisition the voluntarily militarized forming (destructive battalions and groups of self-defence) in the western areas of Ukraine in 1944-1948 are analised.

Key words: *Western areas of Ukraine, destructive battalions, groups of self-defence, personnel, acquisition.*

УДК 340.12

Мельник Петро Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри екологічного,
аграрного та земельного права
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

*У статті досліджено законодавче забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС і при цьому акцентовано увагу на протидії злочинам проти довкілля, подано визначення адаптації законодавства та *acquis communautaire*.*

Ключові слова: злочини проти довкілля, адаптація законодавства, Європейський союз, *acquis communautaire*.

Постановка проблеми. 14 червня 1994 р. Україна підписала і 10 листопада 1994 року ратифікувала Угоду про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [9]. Відповідно до статті 51 цієї угоди наша держава взяла на себе зобов'язання вживати заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу у наступних сферах: митне право; законодавство про компанії; банківське право; бухгалтерський облік компаній; податки; інтелектуальна власність; охорона праці; фінансові послуги; правила конкуренції; державні закупівлі; охорона здоров'я та життя людей, тварин, рослин; довкілля; захист прав споживачів; технічні правила і стандарти; транспорт; енергетика, включаючи ядерну. Цією статтею на Україну було покладено обов'язок забезпечити відповідність нормативно-правових актів України до норм і стандартів, прийнятих у державах-членах ЄС, а також їх гармонічність до законодавства Співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення адаптації законодавства України до європейського законодавства висвітлені у працях Ю. Капіци, С. Каракаса, В. Муравйова, М. Пашкова, М. Пашковського, С. Станік, М. Хавронюка, В. Чалого, Ю. Шемшученка. Щодо відповідності національного законодавства у сфері протидії злочинам проти довкілля міжнародному законодавству, то цим проблемам значна увага приділялась на рівні досліджень для здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук С. Б. Гавришем, В. К. Матвійчуком. Н. І. Цись у своїй кандидатській дисертації дослідила імплементацію норм міжнародного права в національне кримінальне законодавство України. Проте, постає необхідність відмежування міжнародного законодавства і законодавства Європейського союзу у сфері протидії злочинам проти довкілля, що зумовлено європейської інтеграцією України.

Постановка завдання. Стаття покликана визначити основні вихідні позиції адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу у сфері протидії злочинам проти довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтею 63 «Навколишнє середовище» Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС передбачається, що Сторони розвивають та зміцнюють співробітництво між ними в галузі охорони навколишнього середовища та охорони здоров'я. Це співробітництво здійснюється з метою боротьби з погіршенням стану навколишнього середовища і, зокрема, охоплює такі питання, як:

- ефективний моніторинг рівнів забруднення та оцінка стану навколишнього середовища; система інформації про стан навколишнього середовища;
- боротьба з локальним, регіональним та транскордонним забрудненням атмосферного повітря та води;
- відновлення природного стану навколишнього середовища;
- старе, ефективне та екологічно безпечне виробництво та використання енергії; безпека промислових підприємств;
- класифікація та безпечне використання хімічних речовин;
- якість води;
- зменшення обсягів, утилізація і безпечне знищення відходів а також використання положень Базельської конференції;
- вплив, який здійснює на навколишнє середовище сільське господарство, ерозія ґрунтів та хімічне забруднення;
- захист лісів;
- збереження біологічної різноманітності, територій, що охороняються, а також раціональне використання біологічних ресурсів та управління ними;
- планування землекористування, включаючи будівництво та міське планування;
- застосування економічних та фінансових важелів;
- глобальні кліматичні зміни;
- екологічна освіта та виховання;
- виконання Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті, яка була підписана в місті Еспоо [9].

Серед шляхів такого співробітництва у п. 3 ст. 63 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС відмічено удосконалення законодавства в напрямку стандартів Співтовариства, розробки стратегії, зокрема стосовно глобальних та кліматичних проблем, а також з метою досягнення сталого розвитку, співробітництва на регіональному (в тому числі, в рамках Європейського агентства по навколишньому середовищу) та на міжнародному рівнях, дослідження впливу на навколишнє середовище та проведення спільної дослідницької діяльності.

Кримінально-правова охорона довкілля не визначається пріоритетом правового регулювання у законодавстві ЄС. Проте, охорона навколишнього середовища була одним із завдань Співтовариства ще на початку його створення. І питання кримінально правової охорони довкілля розглядається в основному через призму природоохоронного законодавства, як його складову.

Законодавчі засади приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу визначені Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року [5].

Цим Законом, а також наказом Міністерства економіки та питань Європейської інтеграції України № 62 від 16.03.2005 р. «Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм» визначено поняття

адаптації законодавства, як це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* [6].

Відповідно до Указу Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 року адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС [8].

Державна податкова адміністрація України у своїх наказах визначає адаптацію як процес розробки і прийняття нормативно-правових актів та створення умов для їх належного впровадження і застосування з метою поступового досягнення повної відповідності права України із європейським правом [7].

Адаптація законодавства України – це перший етап тривалого процесу наближення національної системи права, включаючи також правову культуру, доктрину та судову і адміністративну практику, до системи права Європейського Союзу відповідно до критеріїв, що визначаються ЄС для держав, які мають намір приєднатися до нього [2].

Ю. С. Шемшученко відмічає, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС слід розглядати як процес «з одностороннім рухом»: кожен, хто вступає в цей Союз, має грати за його правилами [10].

Метою ж адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього.

Під поняттям «*acquis communautaire (acquis)*» мається на увазі правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Англійсько-французько-німецько-український словник термінології Європейського Союзу зазначає, що з в перекладі з французької мови «*acquis communautaire*» означає доробок спільноти [1].

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [5] систематизує джерела *acquis communautaire* на первинне і вторинне законодавство. Первинне законодавство включає: 1) Договір про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року (з 1993 року – Договір про заснування Європейського співтовариства), Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 року (далі – установчі договори) з наступними змінами, внесеними Маастрихтським договором (Договір про утворення Європейського Союзу 1992 року), Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також актами про приєднання; 2) Договір про Європейський Союз 1992 року, із змінами, внесеними Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також договорами про приєднання; 3) Договір про злиття 1965 року; 4) акти про приєднання нових держав-членів. Вторинне законодавство: 1) директива; 2) регламент; 3) рішення; 4) рекомендація або висновок; 5) джерело права у формі міжнародної угоди; 6) загальний принцип права Європейського співтовариства; 7) рішення Європейського суду; 8) спільна стратегія у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, як це визначено статтею 13 Договору про Європейський Союз; 9) спільні дії в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки; 10) спільна позиція у сфері спільної зовнішньої

політики та політики безпеки; 11) рамкове рішення щодо гармонізації законодавства, спільна позиція, рішення в контексті положень Договору про Європейський Союз про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (стаття 34 Договору про Європейський Союз); 12) загальне положення або принцип у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Безпрецедентним за значенням для врегулювання кримінальної відповідальності в праві ЄС мало Рамкове рішення Ради ЄС 2003/80/ЖНА від 27 січня 2003 року про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального законодавства. Проте, воно було скасоване рішенням Суду [Справа С-176/03] на підставі оскарження Комісією ЄС, у зв'язку з тим, що порушена правова підстава його прийняття.

У зв'язку з цим, 19 листопада 2008 року Європарламент і Рада ЄС схвалили Директиву 2008/99 ЄС про охорону навколишнього природного середовища за допомогою кримінального законодавства [2]. У вступній частині якої відмічено, що відповідно до статті 174 (2) Договору, політика Співтовариства у сфері навколишнього середовища повинна бути націлена на високий рівень захисту, спільнота стурбована зростанням екологічних правопорушень і їх наслідками, які все частіше виходять за межі держав, у яких такі злочини скоюються, та становлять загрозу для навколишнього середовища і, отже, вимагають відповідного вирішення. Відповідно досвід показує, що існуючі системи штрафів не були достатніми для досягнення повної відповідності до законодавства щодо захисту навколишнього середовища. Такий захист може і повинен бути посилений за рахунок наявності кримінальних покарань, які мають якісно інший характер порівняно з адміністративними штрафами або механізмами компенсації відповідно до цивільного законодавства.

Ця Директива передбачає, що злочини, передбачені у статті 3, можуть вчинятися, як умисно, так і необережно. До того ж покаранню за ці злочини підлягають фізичні і юридичні особи.

З метою реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС було розроблено План дій «Україна – Європейський Союз», схвалений Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 р. і Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом 21.02.2005 р. В якому відмічено, що його імплементація допоможе реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво як діючої основи співробітництва України та ЄС та сприятиме і підтримуватиме мету України щодо подальшої інтеграції до європейських економічних та соціальних структур. Імплементація Плану дій значно наблизить українське законодавство, норми та стандарти до законодавства Європейського Союзу [4]. Цей План дій встановлює комплексний перелік пріоритетів, як в рамках, так і поза рамками Угоди про партнерство та співробітництво. Він охоплював часові рамки у три роки.

П. 16. розділу 2.5 Плану дій «Україна – Європейський Союз» наша держава зобов'язується вживати заходів для запобігання погіршенню стану навколишнього середовища, захисту здоров'я людей, досягнення раціонального використання природних ресурсів, відповідно до зобов'язань Йоханесбурзького саміту [4].

Співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ між Україною і ЄС базується на підставі Плану дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18 червня 2007 року.

Перспектива подальших досліджень полягає у необхідності детального аналізу законодавства Європейського співтовариства у щодо визначення діянь, які кваліфікуються як злочини проти довкілля.

Висновки. Отже, адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері протидії злочинам проти довкілля – це складний і багатовимірний процес, при здійсненні якого слід враховувати положення законодавства Європейського співтовариства у сфері охорони довкілля. Проте, з метою попередження і запобігання злочинам проти довкілля відповідно до європейських стандартів адаптація національного законодавства є необхідною.

Список використаних джерел

1. Англійсько-французько-німецько-український словник термінології Європейського Союзу. – К. : «К.І.С.», 2007. – 226с.
2. Директива 2008/99 ЄС про охорону навколишнього природного середовища за допомогою кримінального законодавства від 19.11.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocrim.jura.uni-tuebingen.de/cms/en/vorgang/41/>.
3. Інформаційна довідка щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://comeuroint.rada.gov.ua/komevrouint/control/uk/publish/article?art_id=48745&cat_id=45628.
4. План дій «Україна – Європейський Союз» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_693.
5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1629-15>.
6. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм : наказ Міністерства економіки та питань Європейської інтеграції України від 16.03.2005р. № 62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1092.442.0>
7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо приведення положень проектів нормативно-правових актів з питань прямого оподаткування у відповідність до законодавства Європейського Союзу та вимог положень угод ГАТТ-СОТ : Наказ Державної податкової адміністрації України від 04.10.2004 р. №578 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1008.6440.0>.
8. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 червня 1998 року № 515/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>.
9. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012.
10. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом / Ю. Шемшученко // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 3 (38). – С. 108.

Мельник П. В. Правовые основания адаптации законодательства Украины в области противодействия преступлениям против окружающей среды к законодательству европейского сообщества

*В статье исследованы законодательное обеспечение адаптации законодательства Украины к законодательству ЕС и при этом акцентировано внимание на противодействии преступлениям против окружающей среды, приведены определения адаптации законодательства и *acquis communautaire*.*

Ключевые слова: преступления против окружающей среды, адаптация законодательства, Европейский союз, *acquis communautaire*

Melnyk P. V. Legal foundations of adaptation of the Ukrainian legislation to the European one in terms of counteraction to offenses against environment

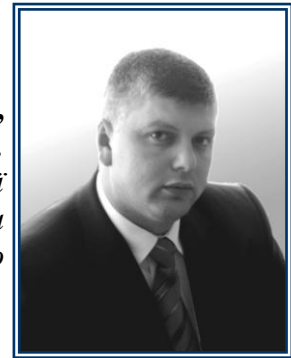
*The article analyses the legal provision of adaptation of the Ukrainian legislation to the European one as well as emphasizes the subject of counteraction to offenses against environment. The definitions of legislation adaptation and *acquis communautaire* are provided.*

Key words: offenses against environment, legislation adaptation, European Union, *acquis communautaire*.

УДК 340.12

Косьмій Михайло Михайлович,
викладач кафедри філософії,
філософії права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВИТІСНЕННЯ МАТЕРІАЛІЗМУ З ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПОШИРЕННЯ ДУХОВНОСТІ

У статті досліджується вплив релігійних та моральних цінностей на правосвідомість українців після занепаду СРСР.

Ключові слова: правосвідомість, мораль, моральні цінності, духовність.

Постановка проблеми. Демократичні процеси, які розгортались в умовах створення української державності, коли значно прискорились інтенсивність інтернаціональних і релігійних рухів, посилили взаємозв'язок етносу і релігії. Ідеологічний плюралізм започаткував у свідомості народу принципово нове ставлення до релігії, яка поступово наповнювалась національним змістом. Як вказує О. Шуба, «...в процесі набуття релігією нового суспільного статусу почалось докорінне переосмислення її ролі і місця в історії українського народу, повернення до релігійних витоків національної духовності, моральності і культури ...» [15, с. 162].

Релігійне оновлення відбувається у тісній близькості з національним пробудженням українського народу. У ньому зацікавлені не тільки церква та віряни різних конфесій, а й держава. Незважаючи на світський характер української держави, вона покладає певні надії на церкву та релігійні організації як на один з найважливіших засобів формування і зміцнення духовних та моральних основ суспільства, адже світова практика свідчить, що саме релігія спроможна підтримувати належний рівень моральності суспільства. Вихід із кризової ситуації, у якій перебуває сьогоднішня Україна, потребує формування нової системи морально-етичних цінностей, зміни особистісної налаштованості, поведінки та суспільних структур. З. Антонюк зазначає: «Церква не пропонує жодної моделі економічного й суспільного життя, як і не захищає жодної політичної системи, ... лише намагається вказувати та підтримувати створення умов, які сприяли б реалізації духовних завдань, ... пропонує такий гуманізм, який, зміцнюючи морально людські особистості, має позитивно впливати на життя суспільства, сприяючи гуманним моделям вирішення суспільних проблем» [1, с. 73]. Саме такою бачить суспільну функцію церкви громадянство України, яке не покладає на неї відповідальності за діяльність комуністичного режиму, а розцінює церкву як соціальну інституцію, здатну розв'язати численні проблеми духовного, релігійного та морально-етичного порядку [3, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема частково досліджувалась у працях таких науковців, як: Т. Антошевський, М. Баришевський, В. Боднар, А. Великий, О. Волинець, М. Гайковський, І. Гречко, О. Гринів, В. Єленський, А. Колодний, М. Костицький, Н. Кочан, Б. Лобовик, І. Луцький, Б. Максимович, С. Мудрий,

Л. Овсянкін, П. Рабінович, С. Рабінович, М. Семененко, Ю. Терещенко, О. Шуба, А. Юхновський та ін.

Постановка завдання. Отже, метою наукової статті є висвітлення динаміки правосвідомості українського населення в бік обмеження матеріалізму та відновлення духовних цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль центру, який формує обличчя українського народу, його світогляд, мораль, духовність, характер та ідеї, відіграла протягом тисячолітньої історії свого існування в Україні церква, яка формувала суспільну етику на засадах християнства та пропонувала ідеальні моделі міжособових та суспільних стосунків. У хвилини загрози здобути церквою надбанням з особливою силою усвідомлювалось багатогранне значення церкви та її внесок у творення, зберігання та проповідування у народі християнських універсальних цінностей, які ставали основою релігійного, культурного і національного життя українців. І сьогодні церква покликана не лише сприяти відродженню вже створених нею цінностей, а й прагнути заохочувати суспільство покласти християнські цінності в основу його життєдіяльності. Як вказує В. Мокрий, «руйновані національні і загальнолюдські цінності раніше чи пізніше треба відбудовувати, хіба що їх загибель є ознакою інерції послідовного миршавіння знікчемних душ та завмирання у народі енергії духу, що стримить до волі, правди і справедливості, або є свідомством постійного відходження народу у добу занепаду Духу, через неперервність духу в якихось поколіннях на якійсь ланці, що опустилась нище історичного покликання, а народ втратив інституції, які зміцнюють етику і добру волю людини» [8, с. 83].

Комунізм вичерпав себе як система, однак залишив після себе особливу спадщину – бездуховність та практичний матеріалізм, що, без сумніву, негативно впливає на кризу духовності, яка охопила українське суспільство. Це, зокрема, «школа компартійно-тоталітарного режиму», який в основі своєї політики поклав матеріалізм.

Безперечно, загибель тоталітарного режиму була викликана причинами політичного, економічного та соціального порядку. Але на те була і глибша причина – причина етнічної, антропологічної та духовної природи. Ми вважаємо, що принципова помилка марксизму-ленінізму має антропологічний характер і полягає у зведенні людини до чогось виключно матеріального. Ця неадекватна антропологія поклала початок політичній та економічній дійсності, несправедливості та нелюдяності якої неминуче прирекли її на загибель. Як вказує Т. Шпідлік, «антропологія носить повністю духовний характер» [14, с. 274], а вихідним її пунктом є «образ Божий», відповідно до якого була створена людина. Антропологія охоплює людину у всій її цілісності, враховуючи властивості душі і тіла відповідно до їх «можливості одухотворюватися». Таким чином, якщо ідеалом комунізму є суспільна людина, то ідеалом християнської антропології є боголюдина.

Після тривалої пропаганди атеїзму та процесів секуляризації церква в Україні знову прагне знайти своє місце у громадянському суспільстві, щоб здійснювати покладену на неї місію – проголошення Євангеліє. Завдання церкви у посткомуністичному суспільстві полягає у відновленні знівечених духовних та моральних цінностей. Нам імпонує думка В. Стецюка, що «саме теократична влада... своїм моральним авторитетом може позбавити наш народ недоліків, які ми набули за довгі роки існування в аморальному суспільстві» [11, с. 45]. Церква прагне не змінити, а швидше створити якісно інший вид суспільства. Власне, церква творить собою особливу, відмінну від інших, вищу форму суспільства. Говорячи про неї, у цьому випадку маємо на увазі не конфесійно-інституційний її вимір, а скоріше релігійно-духовний її феномен, оскільки лише вона

здатна об'єднати людство як дітей Божих, що не може зробити будь-яке інше суспільство, яке розділене за етнічною приналежністю, соціальним станом. Церква не просто може гармонізувати життя суспільства, а й усуває небезпеку та вказує, що взірцем для наслідування є тільки Бог як джерело творчої потуги суспільства. У сьогоднішній кризовій ситуації найбільший внесок Церкви полягає не в тому, щоб давати певні рішення у сфері політики, суспільної етики, а в допомозі народові досягнути повного розквіту. Саме тому вона пропонує те, чим повністю володіє, – моральне та духовне збагачення людини і людства.

Негативний досвід політичної діяльності у колишньому СРСР, складовою частиною якого була УРСР, зумовлює необхідність перегляду духовно-світоглядних підходів до сфери політики. Ведеться пошук стратегічного напрямку розвитку, альтернативних цінностей, які б відіграли інтегративну роль в українському суспільстві. На думку М. Семененка, саме світогляд як пріоритетна якість суспільства має передувати у державотворчих та законодавчих процесах, бо саме він закладає морально-етичні підвалини майбутнього суспільства [10, с. 95]. Відтак заміна атеїстичного світогляду теогуманістичним може покласти край застосуванню сили у політиці і початок здійсненню її на принципах демократизму та ненасильства. Упровадження принципу теогуманізму як світоглядної домінанти суспільства можливе лише за умови оптимальної співпраці держави, суспільства та церкви, оскільки ні держава, ні церква самостійно не в змозі успішно виконувати функцію морально-духовного виховання своїх громадян. Особливий акцент на виховній функції церкви поставив митрополит УГКЦ А. Шептицький, який у своєму пастирському посланні до духовенства «Як будувати рідну хату» писав, що «Церква чи церкви відіграватимуть важну роль в будівництві Батьківщини... В народах немає більше виховної сили, ніж сила Церкви. То вона виховує народи, вона вщиплює вже в душу дитини ті християнські чесноти, які зроблять із неї доброго патріота і мудрого громадянина» [13, с. 26].

Саме мораль у найширшому своєму розумінні та вимірі є універсальною властивістю людської діяльності, вираженням значущості усіх видів людських зусиль; це, за висловом Ю. Терещенка, «ідеальне обличчя суб'єктів соціуму» [12, с. 130]. Життя кожної суспільної істоти вирішальною мірою залежить від надійних моральних засад, а надійність моралі визначається передусім її укоріненням у певній релігії.

Церкву як інстанцію, що проголошує сенс буття та моральні цінності, не може замінити будь-яка інша державна інституція. Саме церква значною мірою визначає нормативні вартості та мотиваційні імпульси, що змушують людину відчувати відповідальність за суспільство і державу. Побудована на засадах свободи, правова держава живиться моральними, культурними та духовними цінностями, які традиційно і систематично культивуються церквою. Недостатня оцінка вартостей суспільством може чималою мірою призвести до того, що масове усвідомлення цінностей відбувається важко й неповно, а подекуди воно й зовсім відсутнє. Запроваджені державою регулятори не можуть компенсувати брак цінностей. Як зазначає Н. де Мартіні, «політики говорять про державу, про інституції, а не бачать, що держава – це не щось абстрактне, а той народ, що живе тут повсякчас, який або вихований на справжніх людських вартостях, або не вихований таким способом» [7, с. 10]. Власне, радянська держава, керуючись ідеологією комунізму, прагнула створити новий світ і новий тип людини – ідейної, національно байдужої, відданої вождям і готової для них на все. Борючись з «пережитками» минулого в свідомості, з індивідуалізмом, з релігією, переслідуючи духовність у всіх її проявах, культивуючи людину черству і байдужу, держава відкинула моральний бар'єр. На думку

Є. Сверестюка, «ніхто моралі не руйнував – зруйновано основу, на якій тримається споруда моралі. Ця основа – Абсолют» [9, с. 47].

Відомо, що в комуністичній УРСР ідеологія займала найвище місце у піраміді цінностей, підпорядковуючи собі всі інші компоненти, зокрема мораль. За допомогою певних важелів здійснювалась глибинна ідеологізація всього суспільства. Зауважимо, що комуністична ідеологія за своїм змістом не була універсальною. Вона сприймалась лише певною частиною суспільства і викликала протистояння їй у іншій частині соціуму. Ми погоджуємось з тезою О. Вишневського про те, що антихристиянські доктрини, які нехтують ідеалами добра, правди, справедливості, а також ідеології антидержавні, деструктивного характеру, які зазіхають на цілісність та незалежність Української держави, не мають права на виправлення плюралізмом і повинні бути засуджені з позиції християнського гуманізму та громадянського патріотизму [6, с. 136]. Щодо вузько-групових доктрин ідеологічного, політичного чи релігійного характеру, допускаючи плюралізм як політико-ідеологічного, так і релігійно-конфесійного характеру, все ж, на нашу думку, оцінювати їх необхідно з точки зору того, наскільки вони відповідають, по-перше, абсолютним християнським цінностям, по-друге, ідеології державотворення (ідеалу служіння Україні). Власне, здоровий патріотизм дає здорове національне життя і творить здорові державні органи. Стати без застережень в обороні Батьківщини і її прав – це здорове і природне явище у житті кожного добропорядного громадянина. Байдужість до справ свого народу, Батьківщини – це «брак шляхетних національних почуттів, це брак християнської любові» [3, с. 114].

Патріотизм – це християнська і загальнолюдська чеснота, важливий щабель у шкалі духовних вартостей, і коли цього щабля немає, тоді людина часто не може подолати прірви, щоб досягнути найвищого ідеалу, яким є Бог. У такому випадку вона губиться, потрапляє у порожнечу і стає далеким від життя утопістом. Як зазначає В. Краус, коли в суспільстві панують міцні державні структури, проявів нігілізму майже не спостерігається. Нігілізм у політичній сфері проявляється лише тоді, коли суспільні інституції втрачають силу [4, с. 93]. Таким чином, щоб позбутись негативних наслідків комуністичної системи, яка спустошила нас внутрішньо, атакувала релігію і усяку вільну, творчу думку, проголосила тріумф матеріалізму і знищила духовні підвалини культури, необхідним є відродження людини як ядра складного і балістичного процесу економічних, суспільних і політичних перетворень. Варто зауважити, що покращення економічного, соціального і духовного стану суспільства вимагає постійного морального самовдосконалення, яке є не лише внутрішньою потребою людини. Йому можуть сприяти і політичні рішення та правові норми, звичайно за умови, що вони прийняті на основі морально-етичних цінностей, носіями яких є церква. Ми погоджуємось з думкою Б. Максимовича, що саме церква не тільки може, а й повинна стати справжнім духовним провідником нашого суспільства [6, с. 42], активно включаючись у боротьбу з усіма проявами деморалізації суспільного життя. Неможливо недооцінювати участь церкви у розбудові громадянського суспільства, яка полягає у «покращенні моралі владних структур та у вирішенні чисельних соціальних проблем» [3, с. 115]. Ця система передбачає кардинальну зміну моральних аспектів життєдіяльності кожної особистості та суспільства в цілому.

Більш чи менш чіткі естетичні уявлення, що виражаються у формі норм (заповідей), присутні у кожній релігії. Людина, яка дотримується морально-етичних норм, сама виявляється нормою. У християнстві акцент зміщується з окремих норм на ідеальний образ людини. Граничне вираження ця логіка досягає в ідеї боговтілення, а образ боголюдини стає ідеалом досконалості. На думку К. І. Люїса, «вартість людини не в ній

самій. Вона лише здатна вмістити, отримати цінність і отримує її від Христа» [5, с. 231]. Отже, підходячи до людини з євангелізаційною місією, церква ставиться до кожної особистості як до символу, у якому схований глибокий богословський, божественний зміст.

Висновки. Отже, Україна дала зразок поетизованого, художнього, а не завуальованого, християнства завдяки органічному поєднанню його з народними віруваннями доби, яка йому передувала. Вона дала зразок живого християнства, яке відповідало ментальності українця як творця, працелюба.

Україна не виявила себе в якихось складних богословських конструктах, але вона засвідчила живучість християнства саме в формі його національного сприйняття всупереч спробам вихолостити з нього його сутність мертвечинної форми – чи то підпорядкуванням наміснику Петра на Землі, а чи ж прагненням Московії провести на свій кшталт духовну клонізацію українського народу.

Християнство в Україні вижило в органічно витворених і прийнятих її народом формах при одночасному збереженні в непорушності його євангельського змісту, його вихідного духу. Однією із запорок цієї живучості є те, що це християнство було живим, незакостенілим на довічних стандартах, богословських установках і обрядових формах.

Українська людина, залишена після краху комуністичного світорозуміння в духовній порожнечі, зрештою пішла до Бога. Але вона вже не може прийняти його в тих архаїзованих формах віросповідання і боговшанування, які вдовольняли неосвіченого християнина десь одну-півтори тисячі років тому, коли вони виникали, навіть православного християнина півстолітньої давності, якому було досить бачити релігію, а не знати її. У своїх пошуках Бога вона йде в традиційну для українця церкву, у церкву батьків.

Список використаних джерел

1. Антонюк З. Побудова громадянського суспільства в Україні та християнське соціальне вчення / З. Антонюк / Релігія і суспільство в Україні: фактори змін : матер. міжнар. конфер. (м. Київ, 15-16.05.1998 р.) – К., 1998. – С. 68-75.
2. Вишневецький О. Ідеологія як компонент системи цінностей сучасного виховання в Україні / О. Вишневецький // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні : матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 26-27.02.1998 р.) – К., 1998. – С. 134-136.
3. Волинець О. О. Функціонування української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин // Автореферат дис. канд. філософ. наук: 09.00.11/ О. О. Волинець; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К. : , 2003. – 20с.
4. Краус В. Нігілізм сьогодні, або терплячість світової історії. / В. Краус / – К. : Основи, 1994. – 124 с.
5. Льюїс К. – С. Просто християнство. Бог под судом. / К. Льюїс / – М. : «Гендальф», 1994. – 272 с.
6. Максимович Б. Державотворча ідея як шлях до фізичного і духовного добробуту / Б. Максимович // Київська церква. – 1999. – № 4. – С. 41 – 42.
7. Мартіні Н. Зрілість – найважливіша проблема. / Н. Мартіні / – Рим – Львів : Вид-во ОО. Селезіян, 1992. – 107 с.
8. Мокрий В. Церква в житті українців / В. Мокрий / – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993. – 106 с.
9. Сверестюк Є. Блудні сини України / Є. Сверестюк / – К., 1993. – 256 с.

10. Семененко М. На часі політика моральності. / М. Семененко // Віче. – 1999. – С. 95 – 103.
11. Стецюк В. На шляху до національної ідеї / В. Стецюк // Київська Церква. – 1999. – № 4. – С. 43 – 46.
12. Терещенко Ю. Християнство як підвалина європейської цивілізації / Ю. Терещенко // Віче. – 1999. – № 1. – С. 123 – 140.
13. Шептицький А. Як будувати рідну хату? / А. Шептицький / – Львів : «Свічадо», 1999. – 46 с.
14. Шпідлік Т. Духовність християнського сходу / Т. Шпідлік / – Львів : Видавництво ЛБА, 1999. – 495 с.
15. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України / О. Шуба / – К. : Видавництво «Криниця», 1999. – 323 с.

Косьмий М. М. Вытеснение материализма из правосознания украинца и распространения духовности

В научной статье исследуется влияние религиозных и моральных ценностей на правосознание украинцев после упадка СССР.

Ключевые слова: правосознание, мораль, моральные ценности, духовность.

Kosmiy M. M. Exclusion of materialism out of sense of justice of ukrainians and distribution of spirituality

The scientific article research the influence of religious and moral values on the sense of justice of Ukrainians after the decline of the USSR.

Key words: sense of justice, morality, moral values, spirituality.

УДК 340.12

Семенюк Віталій Васильович,
викладач кафедри філософії, філософії
права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ І МОРАЛЬНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛОЖЕННЯХ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА

У науковій статті досліджено особливості юридичного закріплення релігійних та моральних засад українського суспільства у нормах Конституції Пилипа Орлика. При цьому автор виділяє три групи норм, у змісті яких закріплені вищевказані засади.

***Ключові слова:** релігійні засади, моральні засади, Конституція Пилипа Орлика, втілення релігійних засад у праві, втілення моральних засад у праві.*

Постановка проблеми. Право перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими соціальними явищами та сферами суспільного життя – політикою, економікою, культурою та ін. З цього приводу варто зазначити, що найчастіше в юридичній науці предметом дослідження виступають стійкі взаємозв'язки права і політики, а також права і економіки. Найчастіше це обумовлюється тим, що право (насамперед – позитивне (писане) право) є засобом втілення майнових та управлінських інтересів, які відповідно висвітлюються через взаємозв'язок права з економікою та права з політикою.

Разом з тим, поширення набувають наукові дослідження, предметом яких є стійкі взаємозв'язки права і культури, права і моралі, а також права і релігії. Перш за все, такі взаємозв'язки досліджуються через призму природного права.

Отже, є два основні напрями дослідження взаємозв'язків права з іншими соціальними явищами:

- 1) взаємозв'язок права із соціальними явищами та сферами суспільного життя, які наближені до матеріальних цінностей;
- 2) взаємозв'язок права із соціальними явищами та сферами суспільного життя, які наближені до духовних цінностей [2, с. 41].

Якщо ж акцентувати увагу на взаємозв'язку права із соціальними явищами та сферами, які наближені до духовних цінностей, то тут на особливу увагу заслуговує його взаємозв'язок з релігією та мораллю. Самий же взаємозв'язок права та релігії, а також права і моралі найяскравіше можна простежити через призму його філософсько-правового осмислення, яке забезпечується за допомогою філософії права. Тому саме використання філософсько-правової методології дослідження зможе сприяти ефективному вивченню взаємозв'язку права з релігією та мораллю, а особливо – сприяти дослідженню особливостей втілення у праві релігійних і моральних засад. А це, зі свого боку, у подальшому сприятиме подальшій гуманізації права.

У цьому ракурсі найяскравішим прикладом втілення релігійних та моральних засад на конституційному рівні є зміст Конституції Пилипа Орлика, укладений ним у м. Бендерах у квітні 1710 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що особливості прийняття та зміст Конституції Пилипа Орлика виступали предметом наукових досліджень у галузі історії держави і права, конституційного права та філософії права. Ґрунтовні наукові дослідження у цій сфері здійснили С. Вакуленко, Г. Б. Вишневська, А. Даниленко, К. Д. Каруник, М. В. Костицький, О. Я. Остапович, В. Ф. Погорілко, А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко, В. М. Шаповал та інші науковці.

Проте окремого наукового дослідження потребують особливості втілення релігійних і моральних засад українського суспільства у змісті Конституції Пилипа Орлика, що дозволить у подальшому детальніше вивчати взаємозв'язок права, релігії і моралі не на абстрактному рівні, а на рівні конкретних правових норм.

Постановка завдання. Враховуючи усе вищенаведене, метою наукової статті є дослідження взаємозв'язку права та релігії на прикладі втілення релігійних засад у нормах Конституції Пилипа Орлика з подальшою систематизацією самих способів юридичного закріплення цих засад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найвищим проявом національної правової думки Української гетьманської держави стало ухвалення у Бендерах (Молдова) 5 квітня 1710 при обранні Пилипа Орлика Конституції. Офіційно вона називалася «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького» і складалася з преамбули і 16 параграфів. Це договір між гетьманом і запорізьким військом про державний устрій в Україні після визволення її від московського панування. Конституція була чинним правовим джерелом на Правобережжі до 1714 року [1, с. 105-106].

У Конституції Пилипа Орлика втілення релігійних засад розпочинається ще з преамбули, у якій першочергово закріплюється принцип визнання божественної справедливості. Тут, зокрема, зазначається, що «подиву гідний і незбагнений Бог у своїх присудах, милосердний і безмежно терпеливий, справедливий у покараннях. Споконвіку, ще від створення цього видимого світу, Він одні держави і народи вивищує на праведних терезах Свого промислу, а інші впокорює за гріхи і беззаконня, одні уявляє – інші визволяє, одні возвеличує – інші повергає. Отак і войовничий прадавній козацький народ раніше званий хозарським, Господь спершу возвеличив лицарською вдачею, просторими володіннями і вікопомною славою. Той народ своїми завзятими походами морем і сухопуттю не лише довколишні племена, а й саму Східну імперію (Візантію) потрясав таким страхом, що східний імператор, прагнучи жити з ним у мирі, заручився тривким подружнім зв'язком із його зверхником – нарік своєму синові дочку кагана, тобто князя козаків» [3].

Далі йдеться про принцип безповоротності божественного покарання, який втілений у такій цитаті з преамбули: «...Опісля прославлений у вишніх праведний Бог-суддя через примножені кривдні вчинки і гріхи відвернувся від того козацького народу, покаравши його множеством покут, упокорив і пригнітив його ледве не довічною руїною. А наостанок підкорив польському королівству зброєю звияжних Болеслава Хороброго і Стефана Баторія, королів польських...» [3].

Після цього, знову ж таки у преамбулі, акцент робиться на втіленні принципу божественного милосердя до української нації, який закріплено у такому положенні: «І хоча невстерезний і незбагнений у своїх праведних присудах Бог, упокорюючи, вразив наших пращурів незліченною кількістю поразок, Він не був у гніві немилосердно суворим, а забажав, змилювавшись, щоби козацький народ відновив свою минулу незалежність, скинувши осоружне уже польське ярмо. Для того закликав ревного заступника за православну віру, палкого оборонця одвічних прав і вольностей Вітчизни, звияжного гетьмана вічної пам'яті Богдана Хмельницького, який з Його Божественною допомогою і

завдяки непереможній підтримці найяснішого короля Швеції вічної пам'яті славного Карла XII, об'єднаними силами Війська Запорозького та союзної Кримської держави та ще завдяки власній проникливості, старанню, величчю духу і замислу визволив з польської неволі Військо Запорозьке і закріпачений, пригноблений руський народ» [3].

Вищевказані норми становлять першу групу норм, у яких закріплюються релігійні засади.

В основній частині Конституції Пилипа Орлика йдеться про юридичне закріплення прав суб'єктів, які базуються на релігійних засадах, а також статусу державної влади.

Другу групу норм, які закріплюють релігійні засади, становлять норми, які закріплюють права нації та людей. Йдеться насамперед про право нації та людей на збереження святої православної віри східного обряду. Для підтвердження цього можна навести норму такого змісту: «Оскільки поміж трьома богословськими чеснотами чільне місце належить вірі, – у цьому першому пункті годиться повести мову про святу православну віру східного обряду, якою войовничий козацький народ уперше й понині просвітився ще за панування хозарських каганів від апостольського Константинопольського престолу і яку й нині невідступно обстоює, бо ніколи жодною чужою релігією збаламучений не був...» [3].

Наступним правом нації визнається право української нації на захист своєї віри (з наведенням історичних прикладів захисту такого права). З цього приводу у Конституції Пилипа Орлика зазначається, що «добре-бо відомо, що славної пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького з Військом Запорозьким єдина причина спонукала взятися до зброї і розпочати справедливу війну проти Речі Посполитої польської (опріч турботи про права і вольності): потреба вборонити свою православну віру, яку влада поляків різноманітними утисками приневолила до з'єдинення з римською церквою. Але й після того, як новоримське чужовір'я було викоринене з Вітчизни, він, саме через спільність релігії, а не з інших мотивів, удався із Військом Запорозьким і народом руським до Московської імперії за покровительством і добровільно піддався».

Третя група норм – це норми виступають юридичним засобом втілення релігійних засад; вони визначають статус державної влади. Це в основному норми, які стосуються порядку формування вищих органів державної влади та їх функціонування. Прикладом цього є норми, які регламентують чергові засідання Генеральної ради (парламенту) під час великих релігійних свят. Зокрема, у Конституції Пилипа Орлика з цього приводу зазначається, що «призначаються одностайною ухвалою три сесії Генеральної ради, які повинні кожного року проводитися у гетьманській резиденції: перша – на Різдво Христове, друга – на Великдень і третя – на празник Покрови Пресвятої Богородиці».

Норми, які визначають організацію роботи Генеральної ради, також не позбавлені морально-релігійного змісту. З цього приводу у Конституції Пилипа Орлика зазначено, що «на ті сесії повинні прибути не лише полковники зі своєю старшиною і сотниками, не лише генеральні радники з усіх полків, але також посли від Війська Запорозького Низового для участі і дораджування; по одержанні універсалу від гетьмана вони зобов'язані бути присутніми і прибути точно у визначений час. І коли ясновельможний гетьман запропонує якісь питання для спільного розгляду, то всі вони повинні чесно й щиро, не дбаючи про жодний зиск – свій власний чи інших осіб, – відкинувши лихі заздрощі і мстиві намисли, давати слухні поради в такий спосіб, щоб не заподіяти тим ані урази честі гетьмана, ані шкоди справам Вітчизни, – нехай обминуть її лихо і згуба!» [3].

Слід також звернути увагу на норми, які визначають морально-релігійні засади повноважень гетьмана України. Такі норми викладені у тексті присяги гетьмана наприкінці Конституції. У ній, зокрема, зазначається: «Я, Пилип Орлик, новообраний

гетьман Війська Запорозького, присягаюсь перед Господом Богом, уславленим у Святій Трійці, в тому, що я, обраний вільними голосами за давніми законами... через послів, – зобов'язуюсь і буду:

- незмінно здійснювати у всіх розділах, уривках, поняттях і клаузулах подані тут уклад прав та конституції поміж мною і Військом Запорозьким, одностайно схвалені, узаконені й усталені на нинішній раді, присвяченій виборам;
- до решти відданим і вірним нашій Вітчизні і ревно дбатиму про суспільне благо і соборність Матері-Малоросії;
- зміцнювати, скільки змоги, хисту і сил, права і вольності Війська Запорозького;
- не входити у жодні змови з чужими державами і народами, а також у межах Вітчизни, що замишляли б їй згубу і леда-яке лихо;
- викривати генеральній старшині, полковникам і усім, хто має на те повноваження, таємні чужинецькі підступи, зловорожі Вітчизні, її правам і вольностям;
- шанувати гідних і особливо заслужених перед Вітчизною та виявляти, як велить звичай, прихильність усьому – значному і меншому – товариству побратимів;
- здійснювати покарання причетних до злочинів згідно з буквою закону і повсякчас дотримувати справедливості.

Нехай мені у тому допоможе Бог, пречисте Євангеліє і безвинні муки Христа» [3].

Зі змісту присяги випливають дві групи норм морально-релігійного спрямування:

- норми, у яких закріплено звернення гетьмана до божественного начала за допомогою і благословенням;
- норми, у яких закріплено самі повноваження гетьмана і які базуються на нормах моралі та релігії.

Висновки. Таким чином, юридичне закріплення релігійних та моральних засад у змісті Конституції Пилипа Орлика має такі особливості:

- релігійні та моральні засади пронизують увесь зміст Конституції Пилипа Орлика, включаючи преамбулу, основний зміст Конституції, а також присягу гетьмана, яка розміщена наприкінці Конституції;

- норми, які містять релігійні та моральні засади, можна умовно систематизувати у три групи:

- 1) норми-принципи, які закріплюють релігійні та моральні засади (принцип визнання божественної справедливості, принцип безповоротності божественного покарання, принцип божественного милосердя до української нації);
- 2) норми, які на релігійних та моральних засадах визначають права нації та права людей (право нації та людей на збереження святої православної віри східного обряду, право української нації на захист своєї віри);
- 3) норми релігійного та морального спрямування, які визначають особливості формування та функціонування державної влади в Україні (норми, які регламентують чергові засідання Генеральної ради (парламенту) під час великих релігійних свят;
- 4) норми, які визначають організацію роботи Генеральної ради;
- 5) норми, які визначають морально-релігійні засади повноважень гетьмана України).

Список використаних джерел

1. Захарченко П. П. Історія держави та права України: Навч. посіб. для дистанційного навчання / П. П. Захарченко. – К.: Університет «Україна», 2005. – 208 с.
2. Книш В. В. Формування правової аксіології під впливом релігійних засад суспільства / В. В. Книш // Роль релігії та церкви в утвердженні загальнолюдських цінностей: матеріали міжуніверситетського круглого столу (Львів – Івано-Франківськ, 29 жовтня 2010 року). – Івано-Франківськ, 2010. – С. 41 – 48.
3. Правовий уклад та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького, укладені між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і генеральною старшиною, полковниками, а рівно ж і самим Військом Запорозьким, схвалені обома сторонами і скріплені найяснішим гетьманом на вільних виборах урочистою присягою року Божого 1710 квітня п'ятого дня у Бендерах» // ІПС «Законодавство»: «Історичні нормативно-правові акти».

Семенюк В. В. Особенности воплощения религиозных и моральных принципов украинского общества в положениях Конституции Пилипа Орлика

В данной научной статье исследованы особенности юридического закрепления религиозных и моральных принципов украинского общества в нормах Конституции Пилипа Орлика. При этом автор выделяет три группы норм, в содержании которых закреплены вышеуказанные принципы.

Ключевые слова: *религиозные принципы, моральные принципы, Конституция Пилипа Орлика, воплощения религиозных принципов в праве, воплощение моральных принципов в праве.*

Semenyuk V. V. Features of embodiment of religious and moral principles of Ukrainian society in statutes of Constitution of Pylyp Orlyk

In this scientific article the features of the juridical fixing of religious and moral principles of Ukrainian society are investigated in the norms of Constitution of Pylyp Orlyk. Thus an author selects three groups of norms, in the content of which the above the principles are fastened.

Key words: *religious principles, moral principles, Constitution of Pylyp Orlyk, embodiments of religious principles in the law, embodiment of moral principles in law.*

УДК 349.22

Косьмій Леся Романівна,
викладач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТРУДОВІ ПРАВА ІНВАЛІДІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті здійснено порівняльно-правову характеристику чинного законодавства з питань юридичного визначення трудових прав інвалідів в Україні та Російській Федерації, на основі якої виявлено прогалини і недоліки правового регулювання у цій сфері.

***Ключові слова:** особи зі зниженою працездатністю, інваліди, трудові права, пільги і гарантії, трудове законодавство України та Російської Федерації.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у нашій державі досить актуальною залишається проблема використання роботодавцями праці інвалідів. Так, в Україні кожне підприємство, установа та організація незалежно від форм власності чи господарювання зобов'язані використовувати працю осіб зі зниженою працездатністю, оскільки ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (далі – Закон) для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій, громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, що використовують найману працю, встановлює норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі 4% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця. Порушення цього нормативу призводить до сплати щороку відповідним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів адміністративно-господарських санкцій [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями теоретичних та практичних питань, пов'язаних з правовим статусом осіб зі зниженою працездатністю, а також питаннями правового регулювання соціального захисту інвалідів в Україні займалися такі науковці як: Н. Болотіна, Р. Павлюков, А. Слюсар, В. Тарасенко, В.Турський, М. Чічкань, Л. Шумна та інші. Однак окремі аспекти цієї проблеми, (зокрема пов'язані з порівняльним аналізом норм трудового права з приводу трудових прав інвалідів) потребують додаткового вивчення.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, основним завданням статті є аналіз чинного законодавства у сфері трудових прав інвалідів в Україні, порівняння його з аналогічними нормами законодавства Російської Федерації та виявлення за допомогою порівняльного аналізу прогалин і недоліків правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 2 Закону інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі і захисті [3].

Враховуючи сучасні тенденції на ринку праці, досить важливо як для працівників з обмеженими фізичними можливостями, так і для роботодавців та представників

державних органів знати та дотримуватись найбільш важливих норм законодавства, які стосуються використання праці інвалідів.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації, які розроблюється згідно з Положенням про індивідуальну програму реабілітації інваліда, їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом (ч. 1 ст. 17 Закону) [3].

Конституційне право на працю громадян України забезпечується рядом економічних і юридичних гарантій, які в повному обсязі розповсюджуються і на осіб зі зниженою працездатністю. Однак порівняно з іншими громадянами право на працю інвалідів забезпечується і додатковими економічними та юридичними гарантіями. Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення» держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, у тому числі і особам зі зниженою працездатністю [4]. Також до додаткових гарантій у сфері використання найманої праці, які гарантуються інвалідам і покликані забезпечити їм нарівні з іншими працівниками здійснення своїх трудових прав, відносяться право на скорочену тривалість робочого часу; обмеження щодо залучення інваліда до роботи у нічний час, а також до надурочних робіт без його згоди; збільшена тривалість щорічних відпусток тощо.

Такий підхід до врегулювання трудових відносин інвалідів і, зокрема, встановлення додаткових порівняно з іншими працівниками пільг і гарантій застосовується і в Російській Федерації. Так, трудовим законодавством Російської Федерації передбачена система пільг для працівників-інвалідів. Встановлення таких пільг і гарантій спрямоване на створення сприятливих умов для реалізації інвалідами в повному обсязі свого конституційного права на працю, на створення оптимальних умов для продуктивної і безпечної роботи інвалідів, на недопущення дискримінації інвалідів при прийнятті на роботу і звільненні з роботи.

Правовою основою регулювання праці і зайнятості інвалідів в Російській Федерації є: Конституція, Трудовий кодекс, Федеральний закон «Про соціальний захист інвалідів в Російській Федерації», Федеральний закон «Про зайнятість населення в Російській Федерації», санітарні правила СП 2.2.9.2510-09 «Гігієнічні вимоги до умов праці інвалідів», затверджені Постановою Головного державного санітарного лікаря Російської Федерації [2].

Здійснюючи порівняльний аналіз законодавства України та Російської Федерації у сфері забезпечення трудових прав та соціальних гарантій інвалідів, основні риси правового регулювання у цій сфері можна викласти у табличному виразі такий:

Норми законодавства України	Норми законодавства Російської Федерації
<i>Норми, які регулюють порядок укладення і розірвання трудового договору</i>	
Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні у службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення інваліда на іншу роботу без його згоди з мотивів інвалідності не допускається, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи	Не допускається встановлення в колективних або індивідуальних трудових договорах умов праці інвалідів (оплата праці, режим робочого часу і часу відпочинку, тривалості щорічної і додаткової відпусток), які погіршують становище інвалідів у порівнянні з іншими

<p>стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує погіршенню здоров'я інвалідів (стаття 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів»)</p>	<p>працівниками (ст. 23 Федерального закону «Про соціальний захист інвалідів в Російській Федерації»)</p>
<p>Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи (ст. 26 КЗпП України)</p>	<p>При прийнятті на роботу не може бути встановлено випробування для інвалідів Вітчизняної війни, направлених на роботу за рахунок броні (ст. 21 ТК РФ)</p>
<p>Строковий трудовий договір підлягає розірванню достроково на вимогу працівника в разі його хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню роботи за договором (ст. 39 КЗпП України)</p>	<p>Хвороба чи інвалідність працівника, яка перешкоджає виконанню роботи за договором, є підставою дострокового розірвання трудового договору (контракту) на вимогу працівника (ст. 32 ТК РФ)</p>
<p>Роботодавець має право розірвати трудовий договір з працівником у разі його нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності (п. 5 ст. 40 КЗпП України)</p>	<p>Підставою розірвання трудового договору з ініціативи адміністрації є неявка працівника на роботу протягом 4 місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності. Проте за працівниками, які втратили працездатність внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, місце праці (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності (п. 5 ст. 33 ТК РФ)</p>
<p>Працівники, які дістали на підприємстві, в установі, організації трудове каліцтво або професійне захворювання, мають переважне право на залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці (ст. 42 КЗпП України)</p>	<p>При скороченні чисельності або штату працівників, при рівній продуктивності праці і кваліфікації, перевага в залишенні на роботі надається у тому числі і працівникам, які отримали в цій організації трудове каліцтво чи професійне захворювання, а також інвалідам, відносно яких виявлено причинний зв'язок між встановленою інвалідністю та чорнобильською катастрофою (ст. 34 ТК РФ)</p>
<p>-</p>	<p>При розірванні трудового договору (контракту) з ініціативи працівника у зв'язку з інвалідністю в трудову книжку</p>

	запис вноситься із зазначенням цієї причини (ст. 39 ТК РФ).
Норми, які регулюють особливості праці інвалідів	
Інвалідам I і II груп, які працюють на підприємствах, надаються пільги у вигляді 6-годинного робочого дня (36 годин на тиждень) (Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення використання праці пенсіонерів за віком та інвалідів у народному господарстві і пов'язаних з цим додаткових пільг»)	Для інвалідів I та II груп встановлюється скорочення робочого часу не більше 35 годин на тиждень із збереженням повної оплати праці (ст. 23 Федерального закону «Про соціальний захист інвалідів в Російській Федерації», ст. 92 ТК РФ)
У випадках, передбачених законодавством, на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок встановити на їх прохання неповний робочий день або неповний робочий тиждень та створити пільгові умови праці (ст. 172 КЗпП України)	Роботодавець зобов'язаний створювати для інвалідів умови праці у відповідності до індивідуальної програми реабілітації (ст. 224 ТК РФ)
-	Тривалість щоденної роботи (зміни) не може перевищувати тривалість, встановлену для інвалідів відповідно до медичного висновку, виданого в порядку, встановленому законодавством (ст. 94 ТК РФ)
Тривалість щорічної основної відпустки для інвалідів I та II групи складає 30 календарних днів, а для III групи – 26 календарних днів (ст. 6 Закону України «Про відпустки»)	Тривалість щорічної основної відпустки інвалідів становить не менше 30 календарних днів (ст. 23 Федерального закону «Про соціальний захист інвалідів у Російській Федерації»).
Тривалість відпустки без збереження заробітної плати для інвалідів I та II групи складає до 60 календарних днів щорічно, для III групи – 30 календарних днів щорічно (ст. 25 Закону України «Про відпустки»)	Тривалість відпустки без збереження заробітної плати для інвалідів складає до 60 днів щорічно (ст. 128 ТК РФ)
Залучення інвалідів до надурочних робіт та робіт у нічний час без їх згоди не допускається (ст. 55, ст. 63 КЗпП України)	Залучення інвалідів до надурочних робіт, робіт у вихідні дні і нічний час допускається тільки з їх згоди і при умові, що такі роботи не заборонені їм по стану здоров'я (ст. 23 Федерального закону «Про соціальний захист інвалідів в Російській Федерації», ст.ст. 96, 99, 113 ТК РФ)

Висновки. Здійснивши порівняльно-правовий аналіз норм трудового законодавства України і норм трудового законодавства Російської Федерації, можна зробити висновок, що в чинних актах існує багато «прогалин» щодо встановлення трудових прав інвалідів. Зокрема, у Кодексі законів про працю України на сьогодні відсутня норма, яка б встановлювала скорочену тривалість робочого часу для працівників-інвалідів і відповідно до неї пільгову оплату праці для цієї категорії працівників.

Неврегульованим у трудовому законодавстві України і Російської Федерації залишається питання квотування певного відсотка робочих місць на підприємствах для інвалідів. Таку квоту в Україні, наприклад, зобов'язані виконувати всі суб'єкти господарювання незалежно від форми власності, проте лише трохи більше половини підприємств дотримуються встановленого показника, оскільки їм вигідніше сплатити штраф, ніж забезпечити роботою інваліда. При цьому лише незначна частина коштів від штрафних санкцій спрямовується на створення робочих місць для інвалідів. Отже, існує нагальна потреба в забезпеченні державного нагляду за дотриманням роботодавцями цієї квоти.

Незважаючи на те, що Росія, так як і Україна, у відповідності до Конституції є соціальною державою, у якій гарантується рівність прав і свобод людини і громадянина для всіх членів суспільства незалежно від будь-яких відмінностей, особи зі зниженою працездатністю не завжди можуть повною мірою скористатися своїми конституційними правами (у тому числі й трудовими). Найбільш суттєвим недоліком російського законодавства у сфері захисту трудових прав інвалідів є недостатня кількість конкретних механізмів реалізації правових норм для їх забезпечення. А для України першочерговим завданням є реформування усього трудового законодавства і прийняття нового Трудового кодексу України, який би також встановлював трудові права інвалідів.

Список використаних джерел

1. О мерах по дальнейшему улучшению использования труда пенсионеров по старости и инвалидов в народном хозяйстве и связанных с этим дополнительных льготах: Постановление Совета Министров СРСР от 14 сентября 1973 г. № 674. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252. Із змінами і доповненнями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Особенности регулирования труда и занятости инвалидов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://samgd.ru>.
4. Федеральный закон «О социальной защите инвалидов в Российской Федерации» от 20 июля 1995 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.consultant.ru>.
5. Про зайнятість населення: Закон України від 01.03.1993 р. № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 14. – Ст. 170. Із змінами і доповненнями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996. № 504/96. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №2. – ст. 4. – Із змінами і доповненнями станом на 30.03.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Трудовой кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой РФ 21 декабря 2001 г. Одобрен Советом Федерации 26 декабря 2001 г. – М., 2002.
8. О мерах по дальнейшему улучшению использования труда пенсионеров по старости и инвалидов в народном хозяйстве и связанных с этим дополнительных льготах: Постановление Совета Министров СРСР от

14 сентября 1973 г. № 674. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

9. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року із змінами та доповненнями станом на 02.02.2010 р. – С. : ФОП Соколик Б.В., 2010. – 88 с.
10. Про зайнятість населення: Закон України від 01.03.1993 р. № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 14. – Ст. 170. Із змінами і доповненнями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

Косьмий Л. Р. Трудовые права инвалидов: сравнительная правовая характеристика законодательства Украины и Российской Федерации

В статье проведена сравнительная правовая характеристика действующего законодательства по вопросам юридического определения трудовых прав инвалидов в Украине и Российской Федерации, на основании которой выявлено пробелы и недостатки правового регламентирования в этой сфере.

Ключевые слова: *лица со сниженной производительностью, инвалиды, трудовые права, поощрения и гарантии, трудовое законодательство Украины и Российской Федерации.*

Kosmiy L. R. Labor rights of disabled: the comparative legal characteristk of the legislation of Ukraine and the Russian Federation

In the article highlights the comparative legal characteristic of the current legislation is carried out on the issues of juridical defining labor rights of disabled people in Ukraine and the Russian Federation, on the basis of which gaps and drawbacks of legal regulation in this sphere were identified.

Key words: *disabled persons with limited capacity, labour rights, benefits and guarantees, labor legislation of Ukraine and the Russian Federation*

УДК 343.971

Лотоцький Михайло Васильович,
старший викладач кафедри
кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Стаття обґрунтовує застосування міжнародно-правових актів в діяльності адвокатури України. Застосування цих актів дасть змогу адвокатам виконувати функції з попередження злочинів. Автор статті, вважає, що в національному законодавстві, яке регулює діяльність адвокатури, слід законодавчо передбачити застосування міжнародно-правових актів. За результатами дослідження сформульовано та узагальнено конкретні пропозиції по удосконаленню законодавства у цій сфері.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, національне законодавство, норми міжнародного права, адвокат, ратифікація, попередження злочинів, гармонізація законодавства, захист прав.

Постановка проблеми. Для будь-якого суспільства однією з найактуальніших і болючих проблем є злочинність, а покарання за злочин та попередження злочинів – два основних способи протидії їй. Правові акти визначають завдання і заходи профілактики злочинів, порядок форм і методи цієї роботи, функції різних її суб'єктів та інше. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про адвокатуру», діяльність адвокатури регулюється Конституцією України, цим Законом, іншими законодавчими актами України та статутами адвокатських об'єднань – і жодного слова про те, що в своїй роботі окремо взяті адвокати і їх об'єднання, крім цього, користуються й міжнародно-правовими актами.

Саме тому автором була вибрана тема даної статті, тим більше, що інтеграція України у міжнародне співтовариство, зокрема, у Європейський Союз, стали поточним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередження (профілактика) злочинності є самостійним розділом кримінології, якому приділяється значна увага науковців. Зокрема, наукові розробки з питань теорії попередження злочинності та внесення з цього приводу змін до національного законодавства здійснювали: Ю. Г. Барабаш, В. В. Василевич, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, П. О. Кабанов, О. Ф. Кістяковській, О. Г. Колб, В. В. Комаров, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, Г. М. Міньковський, С. Ф. Сафулько, В. А. Серебрякова, І. К. Туркевич, С. В. Турцевич, М. І. Хавронюк, Ю. С. Шемшученко, Д. А. Шестак, Ю. Л. Шестаков, Д. О. Шуляк, І. С. Яковець та інші.

Разом з тим питання ролі міжнародно-правових актів в діяльності адвокатури з попередження злочинів досліджені недостатньо і потребують розширеного наукового обґрунтування.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, основним завданням даної наукової статті є:

- встановити правові засад застосування міжнародно-правових актів, які застосовуються в боротьбі зі злочинністю;
- встановити причини, чому міжнародно-правові акти не стали частиною національного законодавства;
- розробити рекомендації для внесення змін до національного законодавства з метою підвищення ролі адвокатури з протидії злочинам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як встановив М. І. Хавронюк, у вітчизняних наукових колах правників перелом двох тисячоліть ознаменувався активними дискусіями з приводу можливості та необхідності інтеграції України з іншими державами Європи та пов'язану з цим гармонізацію у сфері законодавства [13, с. 4].

Крім цього, провідні українські вчені, включаючи Ю. С. Шемшученко, звернули увагу суспільства і наукової громадськості на те, що ми іноді не надаємо належної уваги перевіреному століттями зарубіжному досвіду з тих чи інших питань, хоча інтеграція України у європейські структури ставить питання про зближення українського і європейського права. І це при тому, що норми європейського права містяться в актах практично всіх європейських міжнародних організацій, зокрема Ради Європи та Європейського Союзу [14, с. 398-399].

Як показало вивчення окремих із них, не відносяться до виключень і ті джерела, що регулюють діяльність адвокатів. Проте на цьому шляху є ряд застережень і перешкод, а саме:

1. Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.
З цього випливає, що видозміна ст. 3 Закону України «Про адвокатуру» є очевидною, а саме – її слід доповнити цим словосполученням.
2. У випадках, коли одні і ті ж правові відносини одночасно регулюють як вітчизняні нормативно-правові акти, так і міжнародні, перевага при застосуванні надається для останнім.
Ю.Г. Барабаш вважає, що у кожному конкретному випадку має діяти той нормативно-правовий акт, який у більшій мірі виконує охоронну функцію права [1, с. 82].
При наявності суперечностей та колізій у сфері правового регулювання пріоритетними в таких ситуаціях є норми міжнародного права (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори»).
3. Україна недостатньо виконує свої зобов'язання перед ООН та її інституціями, а також перед Радою Європи.
4. Це полягає в тому, на думку М.І. Хавронюка, що протягом багатьох років Україною не ратифікуються вже давно підписані від її імені міжнародні договори або Україна не має прагнення до підписання і ратифікації важливих міжнародних договорів [13, с. 219].

Показовою у цьому контексті є оцінка процесу ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини і основних свобод, яку озвучила Уповноважена Верховної Ради з прав Людини Н.І. Карпачова: «...Конвенція про захист прав людини і основних свобод залишалася тривалий час не ратифікованою. Більше того, робилися спроби сформувані у владних структурах і серед громадян негативне ставлення до окремих положень Конвенції...» [4, с. 13-14].

Саме тому, як вірно зауважив С. Ф. Сафулько, у своїй практиці слід врахувати положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Україною у передбаченій законом формі [11, с. 22].

Разом з тим, як зазначив М.І. Хавронюк, не слід очікувати, що у найближчому майбутньому загальноєвропейське право повністю замінить національні закони, так як правові доктрини і закони у кожній окремій європейській державі мають власні давні традиції, суттєво відрізняються від доктрини і законів інших держав, і важко переконати громадян усіх цих держав у тому, що інша певна, зокрема кримінально-правова модель, є кращою за ту, до якої вони звикли [13, с. 224-225].

Поряд з цим слід враховувати, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права, які у ст. 18 Конституції України визнані основою зовнішньополітичної діяльності України, відповідно до вимог п. 2 постанови Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. № 3360-ХІІ «Про Основні напрями зовнішньої політики України» Україною визнані як такі, що також мають пріоритет перед нормами вітчизняного права [10].

Крім того, згідно ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права.

Слід погодитись з думкою В.В. Комарова, який переконаний, що і в подальшому національний цивільний процес все більше буде інтернаціоналізуватися завдяки універсалізації прав людини й функціонуванню універсального міжнародно-правового механізму їх захисту [6, с. 40].

У контексті завдань, що необхідно вирішити у сфері боротьби зі злочинністю, зокрема, на рівні попередження злочинів, досить важливе значення мають також міжнародні договори, що були укладені Україною до проголошення її незалежності (до 1991 р.). Як у зв'язку з цим визначено в ст. 6 Закону України від 12 вересня 1991 р. «Про правонаступництво України», Україна, як держава – наступниця УРСР, продовжує здійснювати її міжнародні права і обов'язки [9].

Крім цього, відповідно до вимог ст. 7 зазначеного Закону, Україна є також правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України, що теж необхідно враховувати адвокатам у ході організації та реалізації заходів, спрямованих на запобігання злочинам.

Разом з тим, слід мати на увазі, що міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на їх обов'язковість відповідно до вимог Закону України «Про міжнародні договори України», в порядку та строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб.

Міжнародний пакт про громадські і політичні права [7, с. 13-28] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [8], були ратифіковані Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII, які (відповідно до вимог ст. 6 Закону України «Про правонаступництво») стали частиною її національного законодавства, тобто Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Україною до проголошення її незалежності.

Відповідно до чинного законодавства України при розгляді конкретної справи судом вирішення колізії між нормою міжнародного договору і нормою іншого законодавчого акта України належить до компетенції суду, крім випадків, коли у суду виникає сумнів щодо відповідності положень міжнародно-правового договору Конституції України.

У такому випадку суд має винести ухвалу про зупинення провадження у справі до розгляду Конституційним Судом України справи про конституційність відповідних

положень міжнародно-правового договору. При цьому суд не може у такій ситуації, на думку С.Ф. Сафулька, користуючись принципом прямої дії норм, закріплених у Конституції України, вирішити справу без застосування положень міжнародного договору як таких, що суперечить Конституції України [11, с. 25], оскільки вирішення колізії між Конституцією України і чинним міжнародним договором, належать до виключної компетенції Конституційного Суду України (п. 1 ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Як свідчить практика, при підписанні, ратифікації, затвердженні, тощо міжнародного договору або приєднанні до нього можуть бути зроблені заяви та сформульовані застереження до його положень відповідно до норм міжнародного права, за винятком випадків, зазначених в ст. 19 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., тобто коли застереження забороняється самим договором або коли вони несумісні з об'єктом і цілями договору.

Як зазначено в ч. 1 ст. 21 Закону України «Про міжнародні договори України», чинні міжнародні договори України публікуються українською мовою. У той же час, при розбіжностях між однаково автентичними текстами міжнародного договору застосовуються правила тлумачення, що передбачені ст. 33 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

Крім цього, адвокатам слід мати на увазі те, що Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Союзу з прав людини» окремо передбачає порядок посилання на Конвенцію про захист прав і основних свобод людини і практику даного Суду. У такому випадку, як зазначено в ст. 18 даного Закону, для цілей посилання на текст Конвенції суди використовують офіційний переклад Конвенції українською мовою та практику Суду.

Разом з тим, виходячи зі змісту об'єкта та предмета даного дослідження, необхідно звернути увагу на ряд особливостей міжнародно-правових актів, а саме:

- по-перше, як правило, у цих джерелах конкретно не ставиться завдання щодо попередження злочинів: мова, швидше всього, йде про захист прав людини і громадянина (Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [3]; Декларація з прав людини та особистої свободи медичних працівників 1985 р. [2]; Типова угода про передачу кримінального судочинства [12]; ін.).

При цьому термін «захист» розуміється у цих міжнародних актах у широкому змісті, тобто в завуальованій формі зазначена діяльність передбачає й ту, що пов'язана із попередженням злочинів [15, с. 666-667];

- по-друге, окремі міжнародно-правові акти поряд з основними змістовними завданнями визначають й ті, що мають відношення до попередження злочинів: 1) Декларація про права і обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати та захищати загальноприйняті права людини і основні свободи; 2) Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню або ув'язненню у будь-якій формі; 3) Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку ін.;

- по-третє, є незначна кількість міжнародно-правових документів, що присвячені питанням, які пов'язані із запобіганнями злочинам (Віденська декларація про злочинність і правосуддя, Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення, Декларація ООН про злочинність та громадську безпеку від 12 грудня 1996 р., тощо);

- по-четверте, жоден із зазначених категорій міжнародно-правових договорів не зобов'язує адвокатуру займатись діяльністю по попередженню злочинів, але рекомендує, поряд з іншими суб'єктами правової охорони та захисту, займати активну позицію щодо

виявлення, попередження та реагування на факти порушення прав людини і громадянина (зокрема, досить чітко це прописано в Декларації про право та обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи, що досить важливо з огляду формування відповідної правової бази (у тому числі шляхом внесення змін і доповнень у чинні нормативно-правові акти) з питань профілактики злочинів, включаючи можливості адвокатури у цій сфері діяльності.

Висновки. Як узагальнення по даному питанню роботи, слід згадати відомий вислів О. Ф. Кістяковського: «Інститут адвокатів повинен бути створений не для однієї тільки мети захищати, зокрема бідних, у ході судових дебатів таку мету у повній мірі ставить звичайний адвокат, навпаки, цей інститут має бути трибунал захисту, що встановлений у виді постійної магістратури, яка має призначення гарантувати свободу громадян з першого моменту, від якого виникає щодо них небезпека кримінального процесу» [5, с. 45].

Отже, з урахуванням існуючого правового забезпечення в Україні діяльності, пов'язаної із попередженням злочинів, та міжнародної практики з досліджуваної проблематики, варто здійснити наступні заходи по їх впорядкуванню і гармонізації:

1. Доповнити ст. 3 Закону України «Про адвокатуру» формуюванням «міжнародними договорами, згоду на які дала Верховна Рада України» та викласти її в наступній редакції:

«Діяльність адвокатури регулюється Конституцією України, міжнародними договорами, згоду на які дала Верховна Рада України, цим Законом, іншими законодавчими актами України і статутами адвокатських об'єднань».

2. Аналогічні зміни необхідно внести й в проекти нормативно-правових актів у сфері діяльності адвокатури, що буде логічним кроком з огляду вимог ст. 9 Конституції України.

3. Викласти п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» в наступній редакції: «Якщо міжнародні договори, згоду на які дала Верховна Рада України, не суперечать Конституції України, суди зобов'язані їх застосовувати як закон, що регулює відповідні правовідносини, які вони розглядають».

Список використаних джерел

1. Барабаш Ю. Г. Конституційна політика України у сфері імплантації міжнародних стандартів прав людини / Ю. Г. Барабаш // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 71-83.
2. Декларация по правам человека и личной свободе медицинских работников 1985 г. / Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – С. 291.
3. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – С. 9-12.
4. Карпачова Н. І. Стан дотримання Україною Європейських стандартів з прав і свобод людини: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з нагоди 60-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. / Н. І. Карпачова – К., 2010. – 194 с.
5. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства. / А. Ф. Кистяковский – К. : Издательство Семенко Сергея, 2005. – 118 с.

6. Комаров В. В. Рішення Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України: проблема конкуренції / В. В. Комаров // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 31-41.
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – С. 13-28.
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
9. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 р. № 3262-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3262-15>.
10. Про основні напрями зовнішньої політики України: постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. № 3360-XII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3360-12>.
11. Сафулько С. Ф. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2 ч. / [С. Ф. Сафулько, О. Д. Святоцький, Т. Г. Захарченко та ін.] ; відп. ред. С. Ф. Сафулько. – Вид. 2-ге, допов. – К. : Ін Юре, 2009. – Ч. 1. – 848 с.
12. Типовое соглашение о передаче уголовного судопроизводства. Права людини і професійні стандарти для працівників для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002. – С. 129-132.
13. Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк – К. : Істина, 2005. – 264 с.
14. Шемшученко Ю. С. Європейське право / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія : в 6 т.м – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т.2 – С. 398-399.
15. Яценко С. С. Міжнародне кримінальне право / С. С. Яценко // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Укр. енцикл., 2001. ... – ... – Т. 3 – С. 666-667.

Лотоцький М. В. Міжнародно-правові підходи к содержанию деятельности адвокатуры как субъекта предупреждения преступлений

Статья посвящена применению международных правовых актов в деятельности адвокатуры Украины. Применение этих актов позволит адвокатам выполнять функции по предупреждению преступлений. Автор статьи считает, что в национальном законодательстве, регулирующем деятельность адвокатуры, следует законодательно предусмотреть применение международных правовых документов. По результатам исследования сформулированы и обобщены конкретные предложения по совершенствованию законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: *международно-правовые акты, национальное законодательство, нормы международного права, адвокат, ратификация, предупреждение преступлений, гармонизация законодательства, защита прав.*

Lototsky M. V. International legal approaches to the concept of advocacy as a subject of crime prevention

The given article is dedicated to the application of international legal provisions to the activity of the advocacy in Ukraine. The application of these provisions will enable advocates to fulfill the function of preventing crimes. The author of the article suggests that international

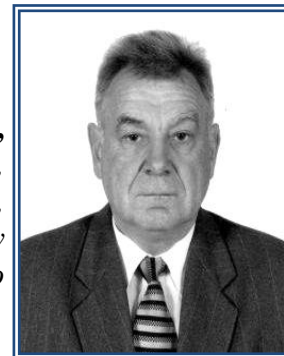
legal provisions should be legislatively provided in the national legislation regulating the activity of the advocacy. According to the results specific propositions on improving the legislation in this field were formulated and generalized.

Key words: *international legal provisions, national legislation, standards of international law, advocate, ratification, crime prevention, harmonization of legislation, protection of rights.*

УДК 631.11

Щурик Михайло Васильович,
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів,
професор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАРПАТСЬКОГО МАКРОРЕГІОНУ: МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

У статті проаналізовано стан кадрового потенціалу Карпатського макрорегіону та його вплив на відтворення земельних ресурсів. Встановлено чинники, що обмежують розвиток кадрового потенціалу. Запропоновано найважливіші передумови для поліпшення забезпечення працівниками аграрного сектора Карпатського макрорегіону. Обґрунтована потреба запровадження якісно нових засад підготовки кадрів для АПК.

Ключові слова: кадри, спеціалісти, реформування, винагорода, забезпечення, споживач, покупець.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в сільському господарстві Карпатського макрорегіону призвели до повної руйнації кадрового потенціалу, що формувався тут протягом тривалого відрізка часу. Зламано систему підготовки працівників усіх рівнів, втрачено реального споживача спеціалістів та кадрів масових професій, які готують нині вищі всіх рівнів акредитації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що наявний кадровий потенціал, його інтелект, знання слугують вирішальною силою, завдяки якій успішно вирішуються економічні, екологічні та соціальні завдання у селі. Принагідно зазначимо, що земельна та аграрна реформи в аграрному секторі Карпатського макрорегіону призвели не лише до руйнації сільськогосподарських підприємств, які провідниками трансформаційних заходів були проголошені як відсталі, неефективні, обмежені в своєму розвитку, а й до руйнації кадрового потенціалу. Чомусь в умовах сьогодення замовчується той факт, що переведення сільського господарства на рейки так званої ринкової моделі господарювання спричинило непередбачувані соціальні наслідки, втрату кадрового потенціалу, посилення безробіття та бідності. За межею бідності перебувають 17,1% сільських домогосподарств, частка селян з доходами, нижчими від прожиткового мінімуму, досягла 29% [1, с. 7]. Спостерігаємо також значне зниження заробітної плати. За розрахунками вітчизняних учених у 1990 році заробітна плата в колгоспах і радгоспах становила 95% від середньої, у 2009 – 63% [2, с. 16]. Таким чином, за роки проведення земельної та аграрної реформ спостерігається погіршення життя мешканців села.

Ліквідація колгоспів і радгоспів як основних споживачів робочої сили в умовах функціонування командно-адміністративної системи стала однією з причин не лише зменшення обсягу виробництва валової продукції, а й зниження кількості найманих працівників. Зменшення виробництва сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами супроводжується скороченням середньорічної кількості найманих працівників у галузі, яке за 1995-2008 рр. становило майже 5 разів... Відбувається перерозподіл робочої сили між аграрними підприємствами і ОСГ на користь останніх [3, с. 58]. Зрозуміло, що зазначений перерозподіл робочої сили, особливо кваліфікованої, значно загострив можливості підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а також зайнятості кадрів у селі. Перехід до ринкових форм господарювання, кризові явища, скорочення виробництва загострили проблему зайнятості у селі, поставили на перше місце питання створення повноцінного цивілізованого ринку праці [4, с. 128]. Слід зазначити, що напрямки та проблеми, пов'язані з кадровим потенціалом аграрного сектора, нині характеризуються значною багатовекторністю. Разом з тим, дослідження, що стосуються формування моделі забезпеченості, структури та використання робочої сили, механізм мотивації кадрів у сільському господарстві на перспективу продовжують залишатися недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити нинішній стан використання робочої сили та забезпеченості нею сільського господарства Карпатського макрорегіону; запропонувати відновити взаємозв'язок між споживачами кадрів та інституціями, що їх готують.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш важливим продуктивним рушієм будь-якого виробничого процесу, включаючи аграрний сектор, є робоча сила. Саме завдяки її участі в ході відтворення земельних ресурсів забезпечується успішне розв'язання завдань, які постають нині перед сільським господарством. Враховуючи важливість новітніх технологій, матеріально-технічної бази, природно-кліматичних умов та інших чинників, завдяки яким забезпечується генезис аграрної продукції, на наше глибоке переконання, саме кадри, їх знання та інтелект, мотивація до праці створюють та реалізують заходи успішного розв'язання проблем, що уже за тривалий час накопичились у вітчизняному аграрному секторі. Кадри є тим ключовим сегментом, завдяки якому можна вивести сільське господарство з кризового перманентного стану.

Слід зазначити, що характер та умови формування кадрового потенціалу аграрного сектора визначаються моделлю відтворювального процесу. Зокрема, механізм забезпеченості та використання трудових ресурсів в умовах ринкової економіки радикально відрізняється від адміністративно-командної моделі організації виробничого процесу. Останній, як відомо, майже повністю регулювався централізовано тодішніми владними структурами. Для цього на всіх ієрархічних рівнях було сформовано адекватні управлінські структури, які планували забезпечення, підготовку та розподіл кадрів для сільського господарства. Особлива увага при цьому відводилась підготовці фахівців у спеціалізованих вищих і середніх навчальних закладах, а також сільських професійно-технічних училищах. При цьому адекватні державні інституції здійснювали фінансування підготовки кадрів, а також розподіл і працевлаштування за кошт державного замовлення. Допомога надавалась державою та її органами на місцевому рівні також для підготовки працівників аграрного сектора на різного роду курсах, навчально-курсівних комбінатах, школах тощо.

Основними споживачами кадрів на той час були колгоспи і радгоспи, які самостійно вирішували питання працевлаштування та звільнення з роботи спеціалістів масових професій (трактористи – машиністи, комбайнери, слюсарі, водії вантажних

автомобілів тощо), а також селян, які були зайняті на ручних малокваліфікованих роботах у рослинницькій, тваринницькій, інших несільськогосподарських сферах діяльності.

Окремі сільськогосподарські підприємства – споживачі кадрів – мали також налагоджені зв'язки з певними навчальними закладами та здійснювали фінансування підготовки відповідних фахівців самостійно. Після закінчення навчального закладу випускники, як правило, працевлаштовувались у тих господарствах, які затратили кошти на їх підготовку.

Земельна та аграрна реформи, що проводились на основі ринкової моделі господарювання, радикально змінили механізм організації кадрової підготовки та забезпечення сільського господарства робочою силою. Насамперед це стосується майже повного знищення основних споживачів кадрів сільськогосподарських професій, утрати взаємозв'язку між навчальними інституціями, які готували спеціалістів для сільського господарства, та аграрними підприємствами. Саме тому вже тривалий час навчальні інституції досліджуваного макрорегіону не мають визначеності щодо кількості абітурієнтів, працевлаштування випускників, потреби реального сектора економіки у фахівцях відповідних професій. Утворився своєрідний розрив у ланцюгу підготовки та споживання кадрів для потреб сільського господарства. Нині невідомо, скільки потребує аграрний сектор агрономів, землевпорядників, ветеринарів, зоотехніків, інженерів, трактористів, слюсарів, а також інших важливих професій. Практично самоусунулись від цієї роботи районні та обласні управління агропромислового комплексу, як посередницькі управлінські структури, що займалися розподілом кадрів для потреб сільського господарства.

Дослідження динаміки кількісного і якісного складу робочої сили в сільському господарстві Карпатського макрорегіону засвідчують, що значна частина спеціалістів, включаючи кадри масових професій, на тривалий період залишилася без роботи. Їх знання, досвід, інтелект опинились поза інтересами та потребою нинішніх провідників земельної реформи. Через постійні пошуки роботи, засобів для існування спеціалісти та кадри масових професій змушені працювати не за фахом, набутим у державних сільськогосподарських навчальних закладах. Окремі фахівці, особливо молода генерація, імігрують в сусідні транскордонні країни, де, знову ж таки, не використовують набуті фахові знання, а виконують зовсім іншу роботу, яка не потребує спеціальної підготовки. Втрата кадрового потенціалу сільського господарства, на підготовку та формування якого було затрачено значну кількість часу і державних фінансових ресурсів, часто призводять до розпаду молодих сімей у селі, поширення алкоголізму й наркоманії, зростання насильства і розпусти, інших соціальних негараздів, яких раніше в сільських населених пунктах не було. Таким чином, аграрна та земельна реформи, що залишаються нині незавершеними, потребують негайного втручання держави, оскільки ринкова модель господарювання у селі призвела до загострення соціальних проблем. Прийнято вважати, що існують сфери суспільного відтворення, у яких ринок або завідомо не справляється з задоволенням потреб суспільства, або загострює соціальні проблеми. Це так звані провали ринку. У таких випадках у держави з'являються особливі функції, що обумовлюють необхідність її участі безпосередньо в процесі відтворення. Така участь може здійснюватись у різноманітних формах – від повного одержавлення до державного контролю або партнерства з приватним підприємцем [5, с. 31]. У цьому випадку йдеться про те, що характер земельних (аграрних) відносин, який склався нині в сільському господарстві досліджуваного макрорегіону унеможливорює вирішення завдань, які б спрямовувались на покращення життя селянина. Насамперед це стосується соціальних проблем у селі. Йдеться про реалізацію соціальних запитів сільського жителя, його

інтереси, добробут, рівень життя, створення робочих місць тощо. Потрібне рішуче втручання держави, місцевих органів влади, які б стали на захист соціального пакету проблем селянина, включаючи кадрове забезпечення аграрного сектора. Така потреба обумовлена насамперед тим, що без кваліфікованих фахівців аграрна та земельна реформи не можуть бути успішно завершені. Саме тому на сьогодні одним із найбільш важливих завдань є відродження та формування якісно нового кадрового потенціалу.

Дослідження робочої сили в сільському господарстві аналізованого макрорегіону найбільш доцільно розпочати з запровадження реєстру, моніторингу фахівців, які закінчили аграрні навчальні заклади. В окрему групу при цьому слід виділити працівників масових професій, яких можна безпосередньо залучити у роботах з використання, збереження, покращення та охорони земель АПК, у тваринницькій галузі, а також інших сферах діяльності, що пов'язані з аграрним сектором. Такі заходи дадуть можливість отримати цілісну характеристику наявного кадрового потенціалу, на підготовку якого у свій час державою та сільськогосподарськими підприємствами було затрачено грошові ресурси. Нині такі фахівці задіяні в інших сферах національної економіки або не працюють взагалі.

Статистика засвідчує, що за останні дев'ять років середньооблікова кількість працівників підприємств сільського господарства та пов'язаних з ним послуг постійно зменшується (табл. 1)

Таблиця 1

Середньооблікова кількість найманих працівників підприємств сільського господарства та пов'язаних з ним послуг у Карпатському макрорегіоні*

(тисяч осіб)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	2475	1038	910	778	698	624
Закарпатська обл.	25	5	5	4	3	3
Івано-Франківська обл.	37	12	10	9	7	5
Львівська обл.	77	22	19	15	14	12
Чернівецька обл.	41	13	11	9	7	5
Разом по макрорегіону	180	52	45	37	31	25

* Див. стат. збірник «Сільське господарство України» за 2009 рік. / за ред. Ю.М. Остапчука. – Держкомстат України, 2010. – С.225.

Слід зазначити, що зменшення кількості найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах досліджуваного макрорегіону оцінювати позитивно не можна. Більше того, при наявному рівні матеріально-технічного забезпечення, відсталих технологіях, швидкому поширенні раніше невідомих хвороб сільськогосподарських рослин і тварин, природних катаклізмах, високій питомій вазі осіб пенсійного віку, які займають свої робочі місця, зменшення кількості працівників призводить до дефіциту кадрів. Насамперед це стосується фахівців масових професій, спеціалістів, які потребують особливої підготовки.

Одним із чинників, який негативно впливає на формування та використання робочої сили в сільському господарстві є зменшення кількості сільськогосподарських підприємств, які функціонують (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість сільськогосподарських підприємств, які функціонують у Карпатському макрорегіоні**

(станом на 1 липня)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна обл.	57877	57858	58387	59059	57152	56493
Закарпатська обл.	1604	1640	1678	1670	1813	1759
Івано-Франківська обл.	805	782	770	785	775	767
Львівська обл.	1725	1781	1794	1899	1610	1490
Чернівецька обл.	948	1039	1092	1122	1036	1009
Разом по макрорегіону	5082	5242	5334	5476	5234	5025

** Див. стат. збірник «Сільське господарство України» за 2009 рік. / за ред. Ю.М. Остапчука. – Держкомстат України, 2010. – С.219.

Усе це негативно впливає на можливості створення робочих місць, працевлаштування випускників сільськогосподарських вишів усіх рівнів акредитації.

Слід зазначити, що в загальній кількості сільськогосподарських підприємств, які нині функціонують в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, близько 80% складають фермерські господарства. Серед них лише 5 % організовують свою діяльність, залучаючи до аграрного виробництва фрагментарно 2-3 найманих працівників. Причому це особи, які, як правило, виконують важкі ручні роботи, які не потребують спеціальних знань. Більшість же фермерів організовують власне господарство, залучаючи до нього членів своїх сімей.

Гальмують залучення кадрів до роботи у фермерських господарствах невеликі розміри земельних фондів фермерів, які в середньому складають лише 35 га сільськогосподарських угідь. Зрозуміло, що за такої організації відтворювального процесу в сільському господарстві досліджуваного макрорегіону вести мову про кадрове забезпечення, використання робочої сили, створення робочих місць крайньою мірою буде некоректно. Йдеться про те, що в сільському господарстві досліджуваного макрорегіону нині відсутній реальний споживач кадрів усіх рівнів підготовки. Виникла своєрідна дилема, суть якої полягає в тому, що суб'єкти господарювання не створюють умов для залучення робочої сили і в той же час аграрний сектор, особливо земельне господарство, гостро потребує висококваліфікованих спеціалістів усіх рівнів підготовки.

Нині постає потреба формування споживача сільськогосподарських кадрів, що потребує прийняття ряду адекватних, непопулярних заходів. У їх числі найбільш суттєвими, на наше переконання, є організація таких сільськогосподарських підприємств, які б забезпечили відтворювальний процес на засадах професіоналізму, застосуванні сучасних технологій використання, збереження, покращення та охорони земельних ресурсів, розвитку тваринницької та інших сфер діяльності. Наголошуємо, що при нинішньому рівні організації аграрної сфери в Карпатському макрорегіоні потреба в кадрах, їх знаннях, інтелекті, професіоналізмі не може бути реалізована. Слід врешті-решт відкинути стереотипи щодо організації аграрного виробництва, модель якого десятки років утверджувались у селі. Роздержавлення, паювання, надмірне подрібнення земельного фонду, парцелізація, що їх принесли сільському господарству аграрна та земельна реформи, є кроком назад, популізмом, який призвів до майже повної руйнації сільськогосподарського виробництва.

Беручи до уваги досвід організації аграрного виробництва в транскордонних країнах досліджуваного макрорегіону, ми пропонуємо трансформувати його шляхом

створення корпоративних сільськогосподарських підприємств. Саме такі підприємства нині займають домінуючу роль на ринку сільськогосподарської продукції, виробництво якої забезпечується завдяки задіяності висококваліфікованої робочої сили. Вони ж одночасно є найбільшими споживачами кадрів, що мають спеціальну підготовку.

Наступним, не менш важливим кроком у процесі дослідження кадрового потенціалу аграрного сектора Карпатського макрорегіону є оцінка рівня підготовки фахівців у навчальних закладах. Це стосується організації зазначеного процесу у вишах, профтехучилищах, навчально-курсівих комбінатах, інших закладів, у яких готують кадри для сільського господарства. Нині, як засвідчують результати наших досліджень, підготовка фахівців для аграрного сектора здійснюється без орієнтації на конкретне місце працевлаштування. Навчальні заклади практично втратили взаємозв'язок зі споживачами своїх випускників. Утворився своєрідний провал ринку, суть якого полягає у тому, що самий ринок не може збалансувати відносини між новоутвореними сільськогосподарськими підприємствами та інституціями, що генерують фахівців для аграрної сфери. Це ще раз підтверджує необхідність створення в сільському господарстві досліджуваного макрорегіону аграрних підприємств нового типу. Ними можуть стати не лише новостворені корпоративні аграрні підприємства, а й фермерські та приватні господарства, виробничі кооперативи, інші сільськогосподарські підприємства, які організовуватимуть відтворювальний процес на засадах професійності, матимуть сучасну матеріально-технічну базу, вестимуть виробничу діяльність з використанням сучасних технологій, продуктів інноватики. У результаті таких заходів вдасться налагодити нові інтеграційні зв'язки між навчальними закладами та споживачами кадрів, сформувати реальний ринок трудових ресурсів.

Висновки. Розв'язання завдань, які вже тривалий час не можуть бути вирішені в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, значною мірою гальмується відсутністю адекватної кадрової політики. Аграрна та земельна реформи, що мають незавершений характер, спрямовуються перш за все на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, приватизацію земельних угідь, поліпшення економічних показників господарювання власників і користувачів землі. У той же час соціальний пакет завдань на селі, питання, пов'язані з підготовкою, використанням кадрів, залишаються поза увагою реформаторів. У результаті працівники сільського господарства, зокрема випускники вузів, робітники масових професій, продовжують залишатися без роботи та належного матеріального забезпечення. У пошуках засобів для проживання вони змушені працювати в інших – несільськогосподарських – сферах діяльності або виїжджати на роботи в країни далекого і близького зарубіжжя. Тут вони в більшості випадків виконують важку фізичну малокваліфіковану роботу. Таким чином, втрачаються кошти на підготовку спеціалістів аграрного сектора, а також, що найбільш важливо, значна частина кадрів декваліфікується. Деструктивність підготовки та використання кадрового потенціалу продовжується в аграрному секторі досліджуваного макрорегіону в умовах сьогодення. Вона полягає насамперед у тому, що суб'єкти господарювання, зокрема агроформування, які функціонують нині, організовують відтворювальний процес на засадах відсталості, по-старому, без запровадження сучасних технологій, за відсутності належної матеріально-технічної бази. Усе це є однією з ключових причин, яка гальмує формування в аграрному секторі споживача випускників вишів та навчальних установ, які готують кадри масових професій. Нині фактично відсутній взаємозв'язок між навчальними закладами аграрного спрямування та суб'єктами організації сільськогосподарського виробництва. Ці та інші складнощі в зв'язку з формуванням, працевлаштуванням та використанням трудових ресурсів потребують запровадження якісно нових засад, які б ґрунтувались на тому, що

трудові ресурси є, були і будуть завжди головним сегментом вирішення завдань, які нині постають перед сільським господарством досліджуваного макрорегіону. Саме тому на часі, на наше глибоке переконання, є формування та запровадження макрорегіональної програми «Кадри для аграрного сектора економіки». Такий програмний документ дасть можливість запровадити в межах кожної області реєстр спеціалістів (випускників) вишів, а також кадрів масових професій. Одночасно буде визначено склад та кількість працівників, які мають бажання та готові повернутись до праці в сільському господарстві.

Поліпшення механізму формування та покращення використання кадрового потенціалу аграрного сектора в Карпатському макрорегіоні стане можливим завдяки проведенню заходів щодо формування нових та зміцнення уже наявних сільськогосподарських підприємств. Нинішня організація агроформувань не забезпечує мотивації до ведення аграрного виробництва на засадах професійності, використання новітніх технологій, імплементації інноваційних продуктів. Саме тому в сільське господарство не залучаються кадри, які мають високі професійні знання, організаторські здібності, прагнуть до використання новітніх досягнень у землеробстві та тваринництві. Зрозуміло, що створення сільськогосподарських підприємств, які б організовували свою діяльність відповідно до вимог ринкової економіки, буде складним, суперечливим процесом. Однак іншого шляху просто не існує, якщо йдеться про організацію кадрової справи та підвищення ефективності функціонування аграрного сектора в цілому. Такі заходи дадуть можливість одночасно відродити взаємозв'язок між продуцентами кадрів та їх споживачами і запровадити ринок праці в сільському господарстві досліджуваного макрорегіону.

Список використаних джерел

1. Агропродовольче виробництво у 1990-2009р.р. : тенденції розвитку / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Крисанов Д. Ф., Прокопенко К. О.] // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 12-20.
2. Богиня Д. Українське село вмирає: національна небезпека / Д. Богиня, К. Якуба // Економіка України. – 2011. – №4. – С. 56-66.
3. Осадчая И. Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства / И. Осадчая // МЭиМО. – 2009. – №5. – С. 31-43.
4. Присяжнюк М. Про необхідність і напрями поглиблення аграрної реформи / М. Присяжнюк, П. Саблук, М. Кропивко // Економіка України. – № 6. – 2011. – С. 4-16.
5. Рябоконт В. П. Професійно-кваліфікаційна структура робочої сили на селі / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С. 124-128.

Щурик М. В. Кадровий потенціал аграрного сектора

Карпатського макрорегіона: механізми формування та використання

Проаналізовано стан кадрового потенціалу Карпатського макрорегіона та його вплив на виробництво земельних ресурсів. Встановлено фактори, які обмежують розвиток кадрового потенціалу. Предложено найбільш важливі умови удосконалення кадрового забезпечення аграрного сектора Карпатського макрорегіона. Обґрунтовано необхідність впровадження якісно нових засад підготовки кадрів для АПК.

Ключевые слова: кадри, спеціалісти, реформування, винагорода, забезпечення, споживач, покупець.

*Shchuryk M. V. Skilled potential of agrarian sector of macroregion of Carpathians:
mechanisms of forming and use*

It is analyzed the situation of personal potencial of the Carpathian macroregion and his influence on the recreation of the land resources. It is set up criterions that limit the development of the personal potencial. The article suggests the most important preconditions for staff's ensuring at the agrarian sector of the Carpathian macroregion. The author grands the needs for introducing gualitatively new footing for agricultural staff training.

Key words: *personnels, specialists, reformatations, reward, providing, consumer, customer.*

УДК 635.2

Борович Оксана Василівна,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Івашків Тарас Степанович,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри економічної теорії
імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІКО-ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті представлено теоретичні основи енергетичної та економічної оцінки сільськогосподарських машин з використанням сучасних методик та підходів щодо визначення ефективності основних засобів аграрних підприємств.

Ключові слова: підходи, основні засоби, методика, енергетичні показники, економічні показники, ефективність.

Постановка проблеми. Незважаючи на різноманіття підходів та методів оцінки сільськогосподарської техніки, у наш час не існує єдиного погляду щодо визначення економічної ефективності та конкурентоспроможності основних засобів, що використовуються сільським господарством. Це, насамперед, зумовлено тим, що сучасне сільськогосподарське машинобудування пропонує для аграрних виробників дуже широкий асортимент техніки та механізмів, які відрізняються як за цінами, так і за продуктивністю і ступенем надійності. Іншим вагомим фактором, що зумовлює труднощі при визначенні ефективності машин, є те, що сільськогосподарські виробники мають різну площу обробітку, відмінні за родючістю та якістю ґрунти, конфігурацію полів та ін. Все вищесказане зумовлює необхідність розробки комплексного підходу щодо оцінки ефективності та конкурентоспроможності основних засобів, що використовуються у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою методів економічної та енергетичної оцінки сільськогосподарської техніки займалися такі вітчизняні та закордонні вчені: А. Артаменко, І. Зеліско, В. Леонтєв, П. Нестеренко, Г. Підлісецький М. Руденко, Л. Тат'янченко та ін. ці науковці зробили значний внесок у розв'язання протиріч енергетичної, технічної та економічної оцінки рухомого складу МТП. Проте невирішеними залишаються питання визначення меж ефективного використання тракторів як основної тягової сили сільського господарства.

Постановка завдання. Основним завданням статті є визначення енергетичних та економічних меж ефективного використання сільськогосподарських машин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про доцільність використання енергетичних показників при визначенні вартості та економічної ефективності техніки та технологій у науковій літературі висловлюються різні думки.

І. М. Зеліско вважає, що енергетична оцінка полягає в тому, щоб визначити повні енергетичні витрати на одиницю продукції, охарактеризувати їх за цінами найбільш поширених енергоносіїв і порівняти з наявними ринковими цінами на цю продукцію; визначити сукупну трудомісткість одиниці продукції, охарактеризувати її за ринковими цінами на робочу силу і також порівняти одержану величину з реальними ринковими цінами [3, с. 33].

М. Руденко стверджує, що в основі субстанції вартості лежить енергія, тому під неї треба підвести й ціни, підраховавши попередньо, скільки енергії пішло на приріст продукції. Такі розрахунки слід зробити щодо праці, паливно-мастильних матеріалів, електроенергії, деталей та механізмів [1, с. 56].

Враховуючи вищенаведене можна сказати, що буде визначена повна фактична енергомісткість продукції як основа ціни та оцінки техніки на ефективність. Крім того, І. М. Зеліско та М. Руденко запропонували розробити відповідні методики при ціноутворенні та оцінці продукції на ефективність, які б замінили сучасні.

На противагу аргументації авторів, які висунули енергетичну концепцію, можна запропонувати думки вчених О. А. Артаменко та П. П. Нестеренко, які спростовують такі твердження та підтримують трудову теорію вартості. Вони запевняють, що в умовах ринкового типу господарства, основою якого є капітал, виробничі відносини здійснюються шляхом обміну. Товари прирівнюються один до одного. У їх виробництві брала участь конкретна праця і природна речовина. Тому багатством суспільства щодо речового його змісту є праця і природа. Енергетичні витрати лежать на боці насамперед споживної вартості як елемент фотосинтезу і тільки незначною мірою на боці людини як частина абстрактної праці. Остання, як відомо, категорія економічна, а не фізіологічна [1, с. 49].

Пропозиція Руденка П. та Зеліско З. проводити оцінку продукції лише за допомогою енергетичних показників є нереальною, тому що ця методика зазнає невдачі, як і інші теорії (ідея конституйованої або синтетичної вартості П. Ж-Прудона, ідея заміни грошей робочими грішми соціалістами-рікардіанцями). Причина провалу цих ідей полягає в самій природі вартості (абстрактна праця, втілена в товарі).

Одну з найкращих спроб поєднати при обґрунтуванні техніки та технологій на конкурентоздатність енергетичну та грошову оцінки було здійснено Гарькавим А. Д. [2, с.10]. У цій методиці він використовує енергетичні еквіваленти для оцінки техніки та технологій на інтенсивність. Оцінка на інтенсивність проводиться за допомогою таких показників: коефіцієнта енергетичної ефективності; показник екологічності; сукупна енергомісткість. Вони дозволяють визначити енергетичну ефективність виробництва одиниці зібраного урожаю, з'ясувати ступінь впливу технології і техніки на навколишнє середовище. За допомогою грошових показників проводиться оптимізація щодо прибутку, визначається економічний ефект та інтегральний показник. Ця оцінка дозволяє встановити економічний ефект вибраного варіанту з урахуванням усіх експлуатаційних витрат, екологічної післядії, цін на ринку, споживчих властивостей товару (якість, умови зберігання та транспортування). Значення енергетичних та грошових показників підставляються в комплексний коефіцієнт якості. Енергетичні та грошові показники у формулі комплексного коефіцієнта подаються у вигляді коефіцієнтів, вагомість яких визначається за допомогою методу експертних оцінок (сума вагомостей усіх коефіцієнтів дорівнює одиниці). Отже, відбувається узгодження між енергетичними та грошовими

показниками та забезпечується комплексна оцінка техніки. Ця методика, хоча містить ряд недоліків (при визначенні грошових та енергетичних показників проводиться подвійний рахунок), є досить вдалою спробою використати при оцінці продукції енергетичні еквіваленти. Її застосування дозволить як найкраще обґрунтувати рішення при виборі техніки чи технологій.

Оцінювати техніку на ефективність, враховуючи як грошові, так і екологічні показники, можна й за допомогою матриці міжгалузевих балансів, введеної американським економістом В. Леонтьєвим [4, с. 89].

При внесенні технологічних і конструкційних змін можна провести оптимізацію виробництва техніки у випадку, коли відомі питомі грошові bg і енергетичні be витрати. При цьому мінімальні грошові bg_{min} і енергетичні be_{min} витрати відповідають двом різним оптимумам. Величини bg і be при оптимізації технологічного процесу змінюються залежно від одних і тих же варійованих факторів, кожному значенню однієї з них однозначно відповідає значення іншої. Це явище зауважив французький професор Ле-Гофф і побудував графік залежності між ними, який називається «С-кривою». Він дає дві екстремальні точки: мінімуму за грошовими (1) і за енергетичними (2) витратами. Перша точка виражає перевитрати енергії (Δbe), а друга — перевитрати грошей (Δbg). Відрізок кривої 1-2 називається «дугою вибору».

Повна ліквідація різниці в грошових і енергетичних оцінках передбачає «зустрічний рух» точок 1 і 2. Для цього потрібно зняти викривлення, які ринок вносить у грошову оцінку вартості.

Якщо при побудові С-кривої для техніки «дуга вибору» зникне, то це означає, що зазначена продукція вироблена з мінімальними витратами енергії (ресурсів). У цьому випадку рівні (середньозважені величини) поточних ринкових цін і енергетичних вартостей пропорційні.

Фізичні закони, які лежать в основі енергетичної вартості, визначають стан, при якому співвідношення між поточною ринковою ціною і мінімальною енергетичною вартістю можна визначити як «природний», макрорівновагу. У цих умовах розподіл ресурсів найбільш ефективний.

У статті оцінено сільськогосподарські трактори за допомогою матриці міжгалузевих балансів В. Леонтьєва. Автори взяли декілька сучасних зразків закордонної та вітчизняної техніки і провели економіко-енергетичну оцінку при передпосівному обробітку ґрунту та посівній кампанії.

Виходячи з методичного підходу В. Леонтьєва, було встановлено, що використання енергії різними тракторами різко відрізняється. Граничні витрати енергії у них складають від 287 МДж/га (ДТ-75 з СЗ-3.6 х 3 + СП-11Г) до 441 МДж/га (Case-8950 з Flexi Coil-1720). Гранична межа використання механічної енергії згідно з емпіричними дослідженнями складає 508 МДж/га.

Енергоефективним використанням сільськогосподарських тракторів на 100 га посівів є ДТ-75 з СЗ-3.6 х 3 + СП-11Г, а найменш ефективним є New Holland-9682, що агрегатуються з сівалкою прямого посіву з Flexi Coil-1720. Проте використання цих тракторів на більших площах показує, що енергоефективність у трактора ДТ-75 швидко падає, і при обробітку 500 га посівів зернових, у порівнянні з Case-8950 та John Deere-8400, він стає неефективним.

При економічній оцінці рухомого складу МТП на 100 га посівів найефективнішими виявилися ДТ-75, New Holland-9682, John Deere-8400 та Case-8950, а найменш ефективним – МТЗ-80. Витрати на 100 га посівів у них склали: 1449,66 грн./га, 1773,86 грн./га, 2058,93 грн./га, 1610,54 грн./га та 2235,84 грн./га відповідно. Граничні витрати на

1 га були авторами розраховані з такими умовами: урожайність пшениці 30 ц/га, вартість 1 т пшениці 1645 грн. Точка беззбитковості посівної кампанії для середньостатистичного фермера склала 2100 грн./га. При використанні тракторів на площі 500 га (закордонні трактори New Holland-9682, John Deere-8400 та Case-8950) здійснюється найменше витрат. Найкраще співвідношення між енергетичними та економічними показниками на площах 100-300 га є у тракторів ДТ-75, ЮМЗ-10240, а на площах 500 га і більше – у New Holland-9682, John Deere-8400 та Case-8950. Використання МТЗ-80 на посівній кампанії є неефективним на всіх площах посівів.

Отже, є ефективним використання тракторів ДТ-75, ЮМЗ-10240 на площах 100-300 га, а на площах понад 500 га – New Holland-9682, John Deere-8400 та Case-8950.

Висновки. Таким чином, матрична модель міжгалузевих балансів В. Леонтьєва може ефективно використовуватися при граничній енергетичній та економічній оцінці рухомого складу МТП у реальних умовах господарювання та дозволяє скласти більш реалістичні плани використання машин упродовж року.

Список використаних джерел

1. Артаменко О. А. Нестеренко П. П. Економічні аспекти використання трудових показників при оцінці техніки / О.А. Артаменко, П.П. Нестеренко // Економіка АПК. – 1997. – №3. – С. 49-50.
2. Гарькавий А. Д. Як перейти на виробництво конкурентоспроможної продукції на селі / А. Д. Гарькавий // Техніка АПК. – 1999. – №5. – С. 10 – 11.
3. Зеліско І. М. Енергетичні аспекти формування вартості сільськогосподарської продукції / І. М. Зеліско // Економіка АПК. – 1996. – №5. – С. 33-34.
4. Корчемний М. Енергозбереження в агропромисловому комплексі / М. Корчемний, В. Федорейко, В. Щербань. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 984 с.

Ивашкив Т. С., Борович О. В. Теоретические основы экономико-энергетической оценки основных средств аграрных предприятий

В статье представлена теоретические основы энергетической и экономической оценки сельскохозяйственных машин с использованием современных методик и подходов относительно определения эффективности основных средств аграрных предприятий.

Ключевые слова: *подходы, основные средства, методика, энергетические показатели, экономические показатели, эффективность.*

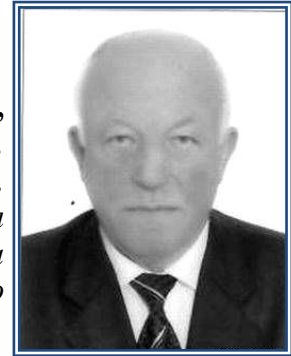
Ivashkiv T. S., Borovych O. V. Theoretical bases of power estimation of the fixed assets of agrarian enterprises

In the article presented theoretical bases of power and economic estimation of agricultural machines with the use of modern methods and approaches in relation to determination of efficiency of the fixed assets of agrarian enterprises.

Key words: *approaches, fixed assets, method, power indexes, economic indicators, efficiency.*

Касіячук Василь Дмитрович,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри архітектури та містобудування
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИЙ БУДИНОК, АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГІЯ, ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ВЖЕ СЬОГОДНІ: ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ!

Стаття висвітлює особливості альтернативних джерел енергії, їх використання для енергообслуговування об'єктів соціально-культурного призначення, житлових будинків, коледжних містечок, мікрорайонів та ін.

***Ключові слова:** альтернативна енергія, пасивний будинок, енергоефективність, теплоізоляція, рекуперація, енергоефективний будинок.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день альтернативні джерела енергії стають все більш популярними і необхідними, особливо у світлі енергозберігаючих технологій. Альтернативні джерела енергії – поновлювані джерела, до яких відносять енергію сонячного випромінювання, вітру, морів, річок, біомаси, теплоти землі, та вторинні енергетичні ресурси, які існують постійно або виникають періодично в докільлі.

У багатьох країнах вже розроблені та масово вводяться в експлуатацію різноманітне обладнання та пристрої альтернативної енергетики. Це сонячні колектори, малі гідроелектростанції, електровітряки, воднево-кисневі комірки, теплові помпи, рекуператори, теплові акумулятори, біо- та газогенератори тощо. Вся ця техніка успішно забезпечує децентралізоване енергопостачання, скеровуючи надлишок енергії до централізованої мережі. Не менш важливим є і питання збереження енергії. Розроблено безліч проектів і різноманітних ізоляційних та теплозберігаючих матеріалів, які використовуються сьогодні під час проектування і будівництва енергоефективних будинків. Додаткової економії теплової енергії можна добитися шляхом використання автоматизованої системи. Її застосування дозволяє економити енергію безліччю різних способів, наприклад, зниженням температури приміщення під час відсутності людей або в нічний час. Тому назріла потреба в проектуванні «розумних будинків» і енергоефективних об'єктів соціально-культурного призначення [2; 4; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням наявності і використання альтернативних джерел енергії займаються Державний науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут іновативних технологій в енергетиці і енергозбереженні, Інститут відновлюваної енергетики НАН України, Науково-дослідний інститут технічної теплофізики НАН України. Ряд результатів досліджень і пропозицій опубліковано в матеріалах V Науково-практичної конференції «Нетрадиційні і поновлювані джерела енергії як альтернативні первинним джерелам енергії в регіоні», яка відбулася у Львові [2].

Розробкою проектів енергоефективного, «пасивного будинку» почав займатись Науково-дослідний інститут сільського будівництва, матеріали опубліковані в архітектурно-будівельному журналі «Особняк» I-II (56) 2010 р.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз досягнень науково-технічного прогресу в енергозберігаючих технологіях, виробництві альтернативних джерел енергії, у проектуванні і будівництві енергоефективних об'єктів. На основі проведеного аналізу в статті внесені пропозиції щодо проектування і будівництва «пасивних будинків», «розумних будинків», котеджних містечок, мікрорайонів та об'єктів соціально-культурного призначення. Досягнення мети статті здійснюється в тому, що при проектуванні об'єктів необхідно знаходити оптимальні варіанти регіональних особливостей наявності і можливості використання того чи іншого джерела альтернативної енергії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вже у 80-ті роки минулого століття в прогресивних країнах Європи з'явилася думка про створення житла, яке буде споживати мінімальну кількість енергії, а в ідеалі – не витратити тепло. Цю ідею охоче прийняли як правильний шлях до проблеми економії енергетичних ресурсів. Не варто забувати і про те, що, крім досягнення високого рівня енергозбереження, енергоефективне (пасивне) житло багато в чому перевершує «звичайне» за рівнем внутрішньої зручності і затишку. Ніхто не стане сперечатися, що сьогодні людині, яка проживає на нашій планеті, проблематично вижити без звичайних благ цивілізації, таких як тепло, гаряча вода, каналізація та електрика. Але бути без усього цього ніхто не закликає (давно підраховано, що будь-яка людина в спокійному стані має теплову потужність 120 Вт). Енергоефективне (пасивне) житло – це житлові конструкції, що не споживають тепло з навколишнього середовища. Такі житлові будинки дозволяють досягти відчутного рівня енергозбереження (більш ніж десятикратного). Надзвичайна теплоізоляція, раціональна конструкція, а також природні матеріали (дерево, камінь, пісок) не дозволяють стінам промерзати в сильні морози. Це, зі свого боку, допомагає підтримувати в приміщенні стабільну температуру (19°C). Така особливість найбільш сприятлива для здоров'я звичайних людей і тим більше для хворих, що страждають від алергії.

У процесі опалення стандартних житлових будинків у повітря викидається вуглекислий газ, а при забезпеченні альтернативним теплом житла екологія не забруднюється.

За рік енергоефективний («пасивний») будинок споживає енергії не більше ніж 20 кВт за годину з розрахунку на м³ житлового простору. Сучасні цегляні новобудови споживають 250-350 кВт за годину, а для будинку, який експлуатується, – 600 кВт за годину.

Скорочення загальних втрат тепла відчутно знижує енергетичні та грошові витрати при експлуатації енергоефективного («пасивного») будинку. Ефективна теплоізоляція дозволяє реально зменшувати витрати. Внутрішнє і зовнішнє багат шарове утеплення огорожувальних поверхонь є головним при зведенні енергоефективного («пасивного») будинку. Теплоізоляція стін, вікон, даху, підлоги, горища, підвалу і фундаменту не повинні бути пропущеними [4].

Основними ізоляційними матеріалами є піноматеріали або пінополіуретан і ламінати з відображаючою фольгою. Чим більший шар теплоізолятора, тим вищий рівень утримання тепла. Застосування альтернативних джерел енергії (сонце, вітер, ґрунт, біомаса і ін.), ефективна теплоізоляція, повітропостачання з рекуперацією тепла – це три головні відмінності і переваги енергоефективного («пасивного») житла. Продовжуючи порівняння, зазначимо: за рік типова будівля з цегли втрачає 250-300 кВт з 1м²

опалювальної площі, у той час як енергозберігаюча будова – 15 кВт. Значних відмінностей можна домогтися, використовуючи панелі товщиною 15 см. Німеччина, Фінляндія і багато інших країн для цього давно застосовують виключно натуральні матеріали, такі як очерет, стебла льону, соломі і ін. Як кажуть у народі, все нове – це давно забуте старе. У недалекому минулому наші батьки при будівництві житла, підсобних споруд використовували місцеві будівельні матеріали: ліс, глину, пісок, камінь, соломі. Побудована таким способом батьківська хата була «термосом»; взимку тепло, а влітку прохолодно.

Якщо до будинку прилаштувати тамбур з матеріалів, що не пропускають холод, то в порівнянні зі звичайним будинком втрати тепла зменшуються в 20 разів. Велику увагу приділяється виготовленню вікон для енергоефективних будинків. В основному використовують дво- або трикамерні склопакети з високим рівнем термоопору, зсередини заповнені інертним газом, аргоні, а ззовні покривають спеціальним складом, що дозволяє впускати, а не випускати тепло. Важливе значення має впровадження якісної «припливно-витяжної» вентиляції з рекуперацією тепла. Основний принцип дії в тому, що підземний повітропровід оснащений регулятором (грунтовим теплообмінником), який попередньо нагріває повітря перед подачею в будинок.

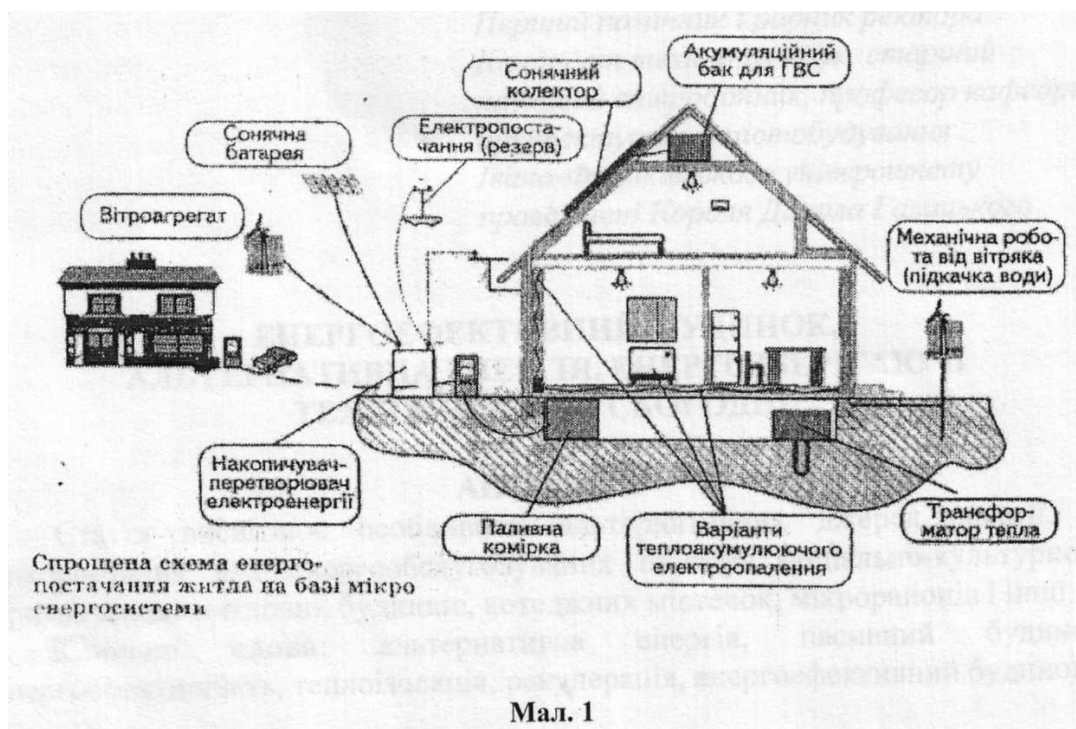
Енергоефективний будинок обов'язково повинен використовувати сонячну енергію. Помилково вважати, що збільшення площі скління (до 30-40%) буде сприяти додатковій витраті теплової енергії. Клімат будинку покращується за рахунок балансу харчування сонячною енергією і витокі нагрітого повітря, а його конструкція стає колектором сонячної енергії.

При проектуванні важливо вибрати правильне місце для зведення будинку. Необхідно врахувати розу вітрів, тип ґрунту, а головне – сонячне освітлення. Всі елементи енергоефективного будинку, вибір місця забудови, застосування теплового насоса, вирощування газону на даху, спалювання відходів у печах допомагають досягнення головної мети – збереження тепла та енергії [3; 4].

При всій своїй оригінальності ідея енергоефективного («пасивного») будинку є цілком реальною. Така технологія може бути використана для інших видів будівель: магазинів, офісів, шкіл, лікарень, заводів, спортивних та інших комплексів. Буквально десять років тому розповіді про такі будинки в Україні здавалися казкою, а вже сьогодні стали реальністю. Наприклад, у Німеччині розроблено проект автономного будинку, який передбачає використання трьох технологій джерел альтернативної енергії. На даху експериментального будинку розміщений сонячний колектор, завдання якого – забезпечити нагрів води в системі гарячого водопостачання. За рахунок теплового насоса працює система опалення будинку. Для електропостачання будівлі, у тому числі і для живлення компресора теплового насоса, на даху встановлені напівпровідникові фотоелектричні перетворювачі (сонячні батареї). Особливістю будинку є використання ґрунту навколо нього, як акумулятора тепла, який підтримує баланс енергії в різні пори року. Випробування трьох будинків підтвердили життєздатність проекту і можливість продавати надлишки енергії в комунальні енергосистеми.

Висновки. Проектування і спорудження енергоефективних будинків типу «пасивний дім» із застосуванням найсучасніших інженерних систем, які використовують альтернативні джерела енергії, дозволяють значно зменшити витрати на утримання будинку. Крім того, під час його експлуатації знижується негативний вплив на навколишнє середовище шляхом зменшення викидів оксидів вуглецю, азоту та інших шкідливих речовин в атмосферу.

У майбутньому важливо запроєктувати універсальний енергоефективний будинок, з розробкою сучасного інженерного забезпечення із використанням всіх видів альтернативних джерел енергії з відповідними розрахунками для різних типів споруд у залежності від регіону, території, наявності відповідного джерела альтернативної енергії. Наприклад, при проектуванні і будівництві споруди біля гірської річки бажано використовувати її енергію. У місцях, де переважає сонячна погода проектувати сонячні колектори і сонячні батареї, а в лісовій місцевості проектувати і монтувати обладнання для використання біомаси на тепlopостачання будівель (див. мал. 1).

Необхідно знаходити оптимальні варіанти між індивідуальним і централізованим інженерним забезпеченням при проектуванні котеджних містечок, мікрорайонів, об'єктів соціально-культурного призначення. Виходячи із цього, працюємо на кафедрі над створенням проєктів будинку, об'єктів соціально-культурного призначення, котеджного містечка, мікрорайону з альтернативним енергопостачанням. При проектуванні буде врахована і регіональна особливість, наявність і можливості використання того чи іншого джерела альтернативної енергії.

Список використаних джерел

1. Бродач М. М. Энергетический паспорт зданий [АВОК : асоц. инж. по отоплению, вентиляции, кондиционированию воздуха, теплоснабжению и строит. теплофизики]. / М. М. Бродач. – 1993. – №1/2.
2. Нетрадиційні і поновлюювані джерела енергії як альтернативні первинним джерелам в регіоні : матер. V наук.-практ. конф., 2-3 квітня 2009, Львів. – Львів, ЛьвЦНТІ, 2009 р. – С. 121; 211; 276; 281.
3. Табунщиков Ю. А. Интеллектуальное здание / Ю. А. Табунщиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.esko-ecocys.narod.ru/2002_3/agiO,7Mt.
4. Турдакіна О. «Розумний будинок» – що ж воно таке? / О. Турдакіна // Електро ТЕМА. – № 7 (111). – 2007. – С. 7-11.

Касиянчук В. Д. Энергоэффективный дом, альтернативная энергия, энергохранящие технологии уже сегодня: экономические обоснования

Статья освещает особенности альтернативных источников энергии, их использования для энергообслуживания объектов социально-культурного назначения, жилых домов, коттеджных городков, микрорайонов и другое.

Ключевые слова: *альтернативная энергия, пассивный дом, энергоэффективность, теплоизоляция, рекуперация, энергоэффективный дом.*

Kasiyanchuk V. D. Energoefektivny house, alternative energy, energo keepings technologies aldertady today!

The article lights up the features of alternative energy, their use sources for energy maintenance of objects of the socially cultural setting, dwelling-houses, cottagetownships, microregions et al.

Key worels: *alternative energy, passive house, енерго efficiency, heat-insulation, nergyeffective house.*

Негрич Михайло Дмитрович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління
персоналом та економіки праці
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КОНЦЕПЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ЛІСАМИ І ЛІСОВИМ ГОСПОДАРСТВОМ

У статті розглядаються екологічні, економічні, соціальні проблеми лісокористування, а також Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, інституційні зміни у сфері управління лісами в Україні.

Ключові слова: інституційні зміни, кліматорегулювальні функції, транскордонні країни, організаційні структури управління.

Постановка проблеми. Ліси – це природний капітал, стабілізація навколишнього природного середовища, водорегулювальна функція в Карпатах. Стале лісокористування – це невиснажливе, раціональне, екологічно збалансоване відтворення і використання лісових ресурсів. Карпатські ліси за своїм призначенням та місцем розташування виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Європейська рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат – це підтримка еколого-стабілізувального та рекреаційного напрямів розвитку господарств, соціально-економічного добробуту місцевого населення, відновлення верхньої межі гірських лісів, підтримка екологічних функцій лісів, підтримання належної транспортної політики в гірських регіонах, вдосконалення технології лісозаготівель, використання екологічно нешкідливих транспортних систем, підтримка рекреаційного потенціалу, рівня зайнятості місцевого населення, які є основою інституційних змін в організації управління лісовим господарством. Відтворення лісів і використання лісових ресурсів повинно базуватись на міжнародних екологічних стандартах. Необхідно впровадити: екологічну сертифікацію лісів, національні екологічні стандарти, нові технології відтворення і використання лісових ресурсів, ефективне фінансування, проектування і будівництво лісових доріг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково проблеми, що розглядаються, висвітлені у монографії «Лісова політика» [1], проте, маючи практичний досвід, у статті ми конкретизуємо систему інституційних змін у сфері управління лісами і лісовим господарством.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз екологічного стану, лісокористування, відтворення лісів і необхідної для досягнення сталого розвитку лісового господарства зміни управління лісовим комплексом Карпат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка динаміки накопичення вуглецю в деревній рослинності та ґрунтах передбачена національною програмою моніторингу лісів у регіоні Європейської економічної комісії, торгівля вуглецевими квотами згідно з Кіотським протоколом за зменшення викидів вуглекислого газу повинна

стати складовою частиною фінансування сталого розвитку лісового господарства. Надмірна експлуатація та знищення природного середовища привели до вимирання окремих видів генетичних багатств лісів, всихання найбільш вразливих хвойних лісів у Карпатах, різкого зниження їх продуктивності.

Одним з найважливіших елементів сталого розвитку лісового господарства є формування екологічно стійкого та збалансованого середовища життєдіяльності людини, збереження та збагачення біологічного різноманіття усїєї сукупності рослинного та тваринного світу, збільшення площ природно-заповідного фонду з урахуванням видів природоохоронних територій, яке спрямоване на попередження деградації навколишнього середовища, на безпосередній захист від пошкодження окремих компонентів природи біотичними факторами.

Заповідники – це особливо цінні природно-територіальні назавжди виключені з господарського користування комплекси. Їх призначення – створення нормальних природних умов для розвитку окремих видів рослинного світу, збереження незайманих екологічних систем. Національні парки – обширні території, виділені переважно на базі масивів природної рослинності і доступні для відвідування в рекреаційних цілях. У них обмежується господарська діяльність. Національні парки – основна форма охорони великих територіальних комплексів у зарубіжних країнах. Резервати – територіально невеликі заповідні ділянки (до 1 тис. га), виділені з метою охорони рідкісних рослинних угруповань, біотипів тварин. Заповідні мисливські господарства – організаційно-територіальні одиниці, спрямовані на розширене відтворення корисної фауни і проведення суворо регульованого полювання. На певний час можуть бути закритими для відвідування населення. На території заповідних мисливських господарств можуть існувати резервати і заказники. Гірські ландшафти відзначаються великою різноманітністю екологічних умов і тому цікаві у біогеоценотичному плані. У той же час вони дуже чутливі до деструктивних втручань, особливо до змін у рослинному покриві. Виходячи з цього, проблему охорони природи в Карпатах слід вирішувати як у класичному заповідному напрямку, так і в напрямку екологічному. В першому випадку зусилля лісівників та природоохоронців повинні спрямовуватись на забезпечення лісотипологічної та біогеоценотичної репрезентативності географічної мережі заповідних територій. Одночасно належну увагу потрібно приділяти охороні лісових фітоценозів у крайніх екологічних умовах – на верхній межі лісу, на крутосхилах, у прируслових частинах потоків і рік. Лісове господарство тут потрібно вести такими способами, які б підвищували клімато-регульовані, ґрунтозахисні та водоохоронні функції гірських лісів, їх стійкість проти шкідливих стихійних явищ.

Недосконала нормативно-правова база щодо лісового господарства та лісових відносин, недосконалість в управлінні лісами, відсутність економічних механізмів стимулювання, відсутність природозберігаючих технологій, чітких правил і процедури розподілу та використання лісових ресурсів, ефективного фінансування сьогодні вимагають інституційних змін у сфері управління лісами і лісовим господарством. Регіональне управління лісового господарства (дирекція лісів Карпат) створене на базі Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей, як нова організаційна структура дасть змогу централізовано, у галузевому напрямку об'єднуючи науковообґрунтовані професійні заходи цілого Карпатського регіону, розробити інструменти правильної лісової політики. Співпраця з міжнародними інституціями транскордонних країн допоможе вибрати правильні напрями сталого розвитку лісового господарства.

Проблеми довкілля не піддаються вирішенню без чіткого визначення прав на природний капітал, його використання та реформування системи фінансування лісового господарства. Плата за спеціальне використання лісових ресурсів повинна відраховуватись у Регіональне управління лісового господарства для централізованого фінансування відповідних підприємств згідно з обсягами запланованих робіт з відтворення лісів. Збільшення рівня кореневої плати створить додаткові надходження. Оскільки сировина буде дорожчою, необхідно зовсім по-новому підійти до розробки асортименту, корисного виходу для переробних підприємств. Із зростанням лісових площ і загального запасу повинні з'явитися додаткові стимули для розвитку рекреації і туризму. Необхідно ввести лісовий податковий кодекс Карпат (екологічний) на всі технологічні процеси, будівництво доріг, стан довкілля, розвиток інфраструктури. Лісозаготівельні роботи, розробки на асортименти і продаж деревини повинні проводитись новоствореними фірмами регіонального підпорядкування.

Завданням ефективної лісової політики є встановлення чітких правил і процедур розподілу лісових доходів, які спрямовуються на покриття витрат лісового господарства та бюджети різних рівнів. Участь місцевого населення та громадськості загалом у процесі прийняття рішень є необхідною умовою для досягнення цілей сталого і соціально орієнтованого розвитку.

Українські ліси за своїм призначенням та місцем розташування виконують переважно водоохоронні, екологічні та оздоровлювальні функції, а тому реалізація активної політики щодо збереження лісів вимагає значних фінансових ресурсів. Джерела фінансування також повинні бути з державного бюджету, торгівлі вуглецевими квотами згідно з Кіотським протоколом за зменшення викидів газу та збільшення обсягів лісорозведення.

Необхідно розробити дієві механізми набуття приватної власності на лісові площі. Орієнтація лісового господарства на використання соціальних, рекреаційних та екологічних функцій лісів, розвиток туристичної інфраструктури, переорієнтація зайнятості населення виробничої галузі у сферу надання послуг (туристичних, рекреаційних) – це основні орієнтири регіонального управління лісами).

Лісистість у гірських регіонах за два останні століття знизилось до 53,5%. За останні 15 років безсистемними рубаннями в Карпатах завдано великої шкоди найбільш екологічно вразливим гірським лісам. Висихає близько 150 тис. га ялиників, збільшилися площі вітровалів, зареєстровано великі зміни у водному балансі, поширилися шкідливі комахи, значно зросло нищення середньовікових насаджень.

Основними принципами лісової політики повинні бути: багатоцільове використання лісів, стає лісокористування, стимулювання збереження біологічного та генетичного різноманіття, зростання комплексної продуктивності лісів, раціональне використання лісових ресурсів, державна підтримка. Реформування системи управління лісовим господарством має бути одним з головних напрямків національної лісової політики.

Система критеріїв та індикаторів сталого розвитку є одним з інструментів забезпечення економічно ефективного, соціально орієнтованого, екологічно безпечного лісокористування та екологічної стабільності в цілому.

1. Оцінка сталого розвитку лісового господарства на регіональному та локальному рівнях повинна ґрунтуватися на таких показниках:

- загальний запас деревостанів з розподілом за групами порід (хвойні, твердолистяні, м'яколистяні) та класами віку, головними лісоутворювальними породами;

- середній запас деревостанів на 1 га площі вкритої лісовою рослинністю;
- загальна площа та частка лісів для експлуатації за групами порід, класами віку, головними лісоутворювальними породами;
- загальний запас насаджень, придатних для експлуатації;
- середньозважений бонітет насаджень у розрізі переважаючих деревних порід;
- обсяг накопиченої лісовими насадженнями фітомаси (хвойні, твердолистяні, м'яколистяні) та компонентами фітомаси;
- обсяг накопиченого лісовими насадженнями вуглецю за породами на 1 га вкритих земель;
- обсяги лісорозведення на землях.;
- площі лісорозведення, виконаного в рамках зобов'язань згідно з Кіотським протоколом.

Накопичення фітомаси лісових насаджень – це основний компонент біологічної продуктивності лісів, стабілізації концентрації вуглекислого газу.

Оцінка динаміки накопичення вуглецю в деревній рослинності та ґрунтах передбачена національною програмою моніторингу лісів у регіоні Європейської економічної комісії. Наявність законодавчо-правової основи, організаційних, фінансово-економічних та інформаційних інструментів сприяє збільшенню лісистості, забезпеченню лісорозведення, вирощуванню високопродуктивних насаджень.

2. Підтримка належного санітарного стану лісових насаджень, стійкості та життєздатності лісових екосистем залежить від багатьох факторів: температура, особливості приземного атмосферного шару, світлові умови, гідрологічні та ґрунтові території, рослинні та зоологічні, вплив флори і фауни, результати діяльності людини.

Належний санітарний стан лісових насаджень, стан стійкості та життєздатності лісових екосистем – це обсяги відкладень повітряних полютантів (діоксин сірки, двоокис азоту, важкі метали); частка дерев, дефоліація яких 2–4 клас пошкодження; площа радіоактивно забруднених лісів; хімічні властивості ґрунтів; ліси, що загинули або пошкоджені несприятливими абіотичними, біотичними та антропогенними факторами, шкідники і хвороби, дикі тварини, випасання худоби, пожежі, вітровали, снігопади, повені, зсуви, викиди промислових підприємств, пестициди і гербіциди.

У процесі господарської діяльності слід вилучати лише ту частку лісових ресурсів, яка призводить до погіршення регенеративних можливостей лісових екосистем (обсяги вирубування лісів).

3. Збереження та поліпшення продуктивних функцій лісів для сталого розвитку лісового господарства – це:

- співвідношення щорічного обсягу заготовленої деревини під час проведення рубань та щорічного приросту деревини на 1 га площі вкритої лісовою рослинністю (відсоток використання приросту);
- співвідношення щорічного фактичного обсягу заготівлі деревини (рубок головного користування) та розміру розрахункової лісосіки;
- запаси продукції побічного користування (лікарська сировина, гриби, ягоди);
- відношення фактичного обсягу заготівлі другорядних лісових ресурсів до ліміту їх заготівлі (пнів, кори, деревної зелені);
- ресурси мисливської фауни з розподілом за основними видами мисливських тварин);
- відношення фактичного обсягу заготівлі ресурсів побічного користування до ліміту їх заготівлі (дикорослинні плоди, гриби, горіхи, лікарська сировина);

- відношення фактичної чисельності основних видів мисливських тварин до оптимальної ємності угідь;
- відношення фактичного обсягу відстрілу основних видів мисливських тварин до ліміту їх відстрілу з розподілом за видами мисливських тварин;
- обсяги надходжень від заготівлі деревної лісопродукції;
- обсяги надходжень від користування не деревними ресурсами (другорядними, побічного користування, мисливського господарства);
- частка лісів, в яких господарство ведеться згідно з планами ведення лісового господарства відносно загальної площі лісів.

4. Збереження та збагачення біологічного різноманіття лісових екосистем.

Однією з найважливіших складових частин сталого розвитку лісового господарства, формування екологічно стійкого та збалансованого середовища життєдіяльності людини є збереження, охорона та збагачення біологічного різноманіття, усієї сукупності рослинного та тваринного світу, грибів. Це:

- площа природнозаповідного фонду з урахуванням видів природоохоронних територій;
- частка природоохоронних територій відносно загальної площі лісового фонду;
- кількість рідкісних видів рослинного світу, які під загрозою зникнення відповідно до Червоної книги та Зеленої книги України;
- кількість рідкісних видів тваринного світу (Червона книга);
- площа лісів, що входять до складу національної екологічної мережі;
- площа лісонасіневої бази (лісонасінні плантації, генетичні резервати, плюсові насадження, плюсові дерева);
- площа лісів, у складі яких інтродуценти переважають;
- площа змішаних лісових насаджень з 2-3 і більше деревних порід до загальної площі;
- площа природного поновлення лісу в загальній площі щорічного лісовідновлення;
- частка суцільно лісосічних рубань, деревосіяність у загальній площі головного користування.

На міжнародному рівні оцінка природності лісів здійснюється за такими категоріями природоохоронних територій: природні резервати суворої заповідності, національні парки, пам'ятки природи, території з метою захисту середовищ існування тварин, території охорони ландшафтів, території, на яких дозволено стале використання природних ресурсів. Різноманітність насінневої бази, зростання площі змішаних лісових насаджень, зменшення обсягів суцільного вирубування деревини та поступовий перехід на вибіркові методи господарювання – основні заходи зі збільшення продуктивності лісів.

5. Збереження та поліпшення захисних функцій лісів: водорегулювальних, водоохоронних, ґрунтозахисних, санітарно-гігієнічних та оздоровчих. Функції лісів сприяють:

- збереженню та підтримці водорегулювальних та водоохоронних функцій, затриманню та регулюванню поверхневого стоку, попередженню і послабленню змивів та розмивів ґрунтів;
- підтримці ґрунтозахисних функцій лісів, особливо протиерозійних, спрямованих на закріплення ґрунту;
- позитивному впливі на мікроклімат прилеглих територій.

6. Сукупність кількісних індикаторів критерію «підтримка екологічної рівноваги та соціально-економічного потенціалу гірських лісових екосистем Карпатського регіону» – це частка:

- рідкісних лісових видів рослинного світу Червоної книги;
- рідкісних лісових видів тваринного світу Червоної книги України;
- рідкісних лісових видів занесених до Зеленої книги;
- лісових площ природно-заповідного фонду;
- територій національної екологічної мережі;
- лісів верхньої гірської межі;
- лісових доріг відносно загальної площі земель лісового фонду;
- місцевого населення (працездатного віку), зайнятого у сфері послуг (рекреаційних), які виконують рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції.

7. Підтримка економічних та соціально-культурних функцій лісів:

- структура форм власності на ліси (державна, комунальна, приватна);
- частка лісового сектора економіки у валовому національному продукті;
- прибуткові лісогосподарські підприємства;
- рентабельність операційної діяльності підприємств лісового сектора з урахуванням форм власності на землі лісового фонду;
- витрати на ведення лісового господарства на 1 га (державний бюджет, власні кошти підприємства);
- частка інвестиційних ресурсів, спрямованих на охорону довкілля та раціональне використання природних ресурсів;
- загальні обсяги експорту лісопродукції та їх частка від загального обсягу заготівлі деревини;
- структура зовнішньої торгівлі деревиною і продукцією з деревини (сальдо експорту, імпорту);
- частка загальних надходжень від переробки деревини;
- відношення обсягу лісової продукції, яка переробляється в регіоні її заготівлі, до обсягу її вивезення за межі регіону;
- частка задоволення потреб у лісових ресурсах та виробі з них за рахунок власної лісосировинної бази;
- частка енергії з деревини у загальних обсягах енергетичного споживача;
- структура зайнятих у лісовому секторі (керівники і спеціалісти, робітники) чоловіки і жінки;
- жінки до 35 р., 36-49 р., 50-54 р., 55 р.; чоловіки до 35 р., 36-54 р., 55-59 р., 60 р.;
- рівень середньої заробітної плати працівників;
- частка заохочувальних та компенсаційних виплат у загальному фонді оплати праці;
- обсяги лісопорушень, заподіяних лісовому господарству підприємствами, установами, громадянами з розподілом за видами порушень та лісокористування;
- частка лісів з вільним доступом для населення;
- частка лісів 3-5 стадій рекреаційної дигресії, які виконують рекреаційні, санітарно-оздоровчі функції;
- площі, що мають культурну, духовну ціль.

За надмірне ущільнення ґрунтів (у процесі лісозаготівельних робіт) за порушення їхніх водно-фізичних та механічних властивостей варто застосовувати економічні санкції.

Одним із поширених інструментів лісової політики України є адміністративні постанови щодо охорони, відтворення та використання лісових ресурсів, які забезпечують нормативно-правове регулювання діяльності в лісовій сфері та є обов'язковими до виконання юридичними та фізичними особами. Чинні правові акти регулюють питання, пов'язані з державним обліком лісів, державним лісовим кадастром, відновлення лісів, лісорозведення.

Згідно з теорією менеджменту контроль – це процес забезпечення досягнення цілей організації за допомогою оцінки та аналізу результатів діяльності, оперативного втручання у виробничий процес. Функція контролю – встановлення стандартів та планів розвитку організації, порівняння результатів діяльності зі стандартами, планами та нормативами.

Особливо варто наголосити на важливості організації лісовпорядкування, а також ведення державного лісового кадастру та обліку лісів.

Інструменти лісової політики:

- пряме адміністративне регулювання охорони, відтворення та використання лісових ресурсів;
- контроль за охороною, відтворенням та використанням лісових ресурсів;
- екологічна інформація;
- планування сталого ведення лісового господарства;
- екологічна сертифікація лісів;
- інструменти фінансового сприяння;
- інструменти економічного стимулювання сталого користування.

На лісоутворення впливають: внутрішні життєві лісівничі, екологічні властивості деревних порід, географічне середовище, власна лісова система, тваринний світ, втручання людини, історико-геологічні чинники.

Збереження пралісів. Вибіркові і поступові рубання більше відповідають науковим засадам сталого розвитку лісового господарства. Рубки догляду за лісом спрямовані насамперед на поліпшення умов росту насадження, збільшення його продуктивності, підвищення якості, збільшення виходу ділової деревини. На корені залишаються найбільш цінні форми деревних порід, підвищується якість деревостану, скорочується період вирощування технічно стиглої деревини, покращується санітарний стан лісу; посилюються водоохоронні, водорегулювальні, ґрунтозахисні, водоочисні властивості лісу, покращуються умови плодоношення дерева під наметом простягаючого лісу. Догляд за складом насадження (прочищення, освітлення), догляд за формою стовбура (проріджування), догляд за приростом (прохідні рубки).

Зменшення густоти на 18–20% у двадцятирічному віці сприяє збільшенню висоти на 10–15%.

Планування є першою функцією управління (ціль, стратегія, політика і завдання) лісами та лісовим господарством. Планування – це управління навколишнім середовищем, до якого входять:

1. Екологічна політика.
2. Стратегія – це детальний всесторонній комплексний план.
3. Мотивація – справедлива заробітна плата.

Наявна система управління лісами і лісовим господарством не спроможна забезпечити ефективне управління лісами різних форм власності, організаційна структура державних лісових підприємств потребує укрупнення, лісові підприємства є монополістами на національному ринку лісопродукції.

Забезпеченість населення України лісом – 0,19 га, найнижча у Європі. Важливими завданнями при цьому є розширене відтворення лісів, їх охорона, екологізація виробництва, нові технології лісозаготівлі, глибока переробка деревини, будівництво лісових доріг (державне кредитування (30 років), створення сучасних деревообробних заводів, стала сировинна база, внутрішнє інвестування (регіональне), залучення інвестицій у рамках Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату на лісовідновлення, заліснення, формування ринково орієнтованої стратегії екологічно збалансованого лісокористування. Регіональне управління є важливим засобом покращення оперативності розв'язання економічних, екологічних і соціальних проблем. На регіональному рівні повинна бути розроблена програма економіко-екологічного розвитку. Регіональне управління у сфері лісового господарства здійснюватиме моніторинг лісових ресурсів, розробку природоохоронних проектів, їх реалізацію, пошук інвесторів. Варто розуміти пріоритетність екологічних цілей інвестування та узгодження їх з економічними і соціальними цілями, пріоритет природного лісовідновлення. Одним з шляхів інвестування лісового господарства повинен бути Регіональний фонд лісових ресурсів, основними джерелами якого є трансферти з бюджету та фондів охорони навколишнього природного середовища, штрафи і санкції за порушення лісового законодавства, плата за спеціальне використання лісового використання.

Висновки. Підтримка еколого-стабілізуючого напряму розвитку господарств, соціально-економічного добробуту місцевого населення, належної дорожньої політики в гірських регіонах, вдосконалення технології лісозаготівель, використання екологічно нешкідливих транспортних систем, рівня зайнятості населення є основою інституційних змін в організації управління лісовим господарством, однією з найважливіших складових частин сталого розвитку лісового господарства і формування екологічно стійкого та збалансованого середовища життєдіяльності людини, збереження та збагачення біологічного різноманіття усієї сукупності рослинного та тваринного світу.

Регіональне управління лісового господарства (Дирекція лісів Карпат), створена на базі Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей, як нова організаційна державна структура дасть змогу централізовано, в галузевому напрямку об'єднуючи науково обґрунтовані професійні заходи цілого Карпатського регіону, у співпраці з міжнародними інституціями транскордонних країн вибрати правильні напрями сталого розвитку лісового господарства.

Завданням ефективною лісовою політикою є: визначення прав на природний капітал, встановлення чітких правил і процедур розподілу лісових доходів, орієнтація лісового господарства на використання соціальних, рекреаційних та екологічних функцій лісів, переорієнтація зайнятості населення виробничої галузі у сферу надання послуг (туристичних).

Основними принципами лісової політики повинні бути: багатоцільове використання лісів, стале лісокористування, зростання комплексної продуктивності лісів, раціональне використання лісових ресурсів.

Система критеріїв та індикаторів сталого розвитку є одним з інструментів забезпечення економічно ефективного, соціально орієнтованого, екологічно безпечного лісокористування та екологічної стабільності в цілому. На регіональному рівні повинна бути розроблена програма економіко-екологічного розвитку Карпат до 2020 р.

Список використаних джерел

1. Лісова політика: теорія і практика / за ред. І. Синякевича. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 612 с.

2. Лісовий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3852-12>.
3. Посібник Карпатського лісівника. – Ужгород : Карпати, 1980. – 336 с.

***Негрч М. Д. Концепция институционных изменений
в сфере управления лесами и лесным хозяйством***

В статье рассматриваются экологические, экономические, социальные проблемы лесопользования. Конвенция об охране и устойчивом развитии Карпат, институционных изменениях в сфере управления лесами в Украине.

Ключевые слова: *институционные изменения, кліматорегулюючі функції, трансграничные страны, организационные структуры управления.*

***Negrych M. D. Conception of institutional changes is in the field
of management the forests and forestry***

The ecological, economic, social problems of лісокористування are examined in the article. Convention about a guard and steady development of Carpathians, institutional changes in the field of management the forests in Ukraine.

Keywords: *institutional changes, кліматорегулюючі functions, transfrontal countries, organizational structures of management.*

Серняк Олег Ігорович,
кандидат наук з державного управління,
завідувач кафедри управління
персоналом та економіки праці
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНИЙ КАПІТАЛ»: ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ

У статті виокремлено чотири підходи до тлумачення поняття «адміністративний капітал»: управлінський, економічний, політичний та історичний. У рамках цих підходів проаналізовано погляди окремих дослідників на визначення поняття «адміністративний капітал». Подано дефініцію цього поняття.

Ключові слова: адміністративний капітал, адміністративний ресурс, політичний капітал, патрон-клієнтські відносини, номенклатурний капітал.

Постановка проблеми. Адміністративний капітал є відносно новим поняттям у науковій і практичній діяльності. Він, поряд із соціальним, культурним, символічним, людським, політичним та іншими капіталами, належить до групи так званих нетрадиційних форм капіталу. Деякі з них, наприклад, соціальний, людський, культурний і символічний капітал, описано досить детально, інші, зокрема й адміністративний, ще потребують вивчення. Необхідність дослідження адміністративного капіталу зумовлена як розвитком вітчизняної науки та її інтеграцією у світовий науковий простір, так і потребою практичного формування адміністративного й інших форм капіталу з метою соціально-економічного поступу держави та досягнення загального добробуту суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адміністративний капітал досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них варто виокремити праці Д. Видріна й І. Рожкової [1], В. Гельмана [2], Дж. Коулмена [18], В. Радаєва [8], В. Радченка [9] та Г. Саркісова [12], що мають значну наукову цінність для вивчення адміністративного капіталу. Проте сутність цього поняття згаданими ученими висвітлена лише дотично до основних тем їх публікацій. Фрагментарний характер дослідження адміністративного капіталу є важливою науковою проблемою, від якісного вирішення якої залежить як науковий розвиток цього поняття, так й ефективне функціонування соціально-економічних інститутів держави.

Різноманітність досліджень адміністративного капіталу сприяла появі низки визначень, що здебільшого не узгоджуються одне з одним. Тому для ефективного вивчення адміністративного капіталу варто систематизувати наявні напрацювання в окремі наукові підходи та запропонувати узагальнену дефініцію цього поняття.

Постановка завдання. Основна мета статті – систематизувати та проаналізувати вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження, у яких подано спроби тлумачення поняття «адміністративний капітал», а також дати авторське визначення цього поняття, ураховуючи специфіку формування адміністративного капіталу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових напрацювань із адміністративного капіталу дозволяє виокремити чотири підходи до розуміння цього поняття, а саме:

- управлінський – тлумачення адміністративного капіталу як здатності владних осіб регулювати суспільні ресурси та впливати на суспільні процеси;
- економічний – вивчення адміністративного капіталу як специфічного симбіозу влади та капіталу;
- політичний – трактування адміністративного капіталу як синоніму поняття адміністративний ресурс;
- історичний – дослідження адміністративного капіталу як спадкоємця номенклатурного капіталу.

Розгляньмо зміст кожного з цих підходів детальніше.

Представниками першого підходу вважаємо американських учених П. Бурдьє і Дж. Коулмена, російських науковців В. Радаєва, Г. Саркісова, С. Корольова й українську дослідницю Л. Лясоту. Вони тлумачать поняття «адміністративний капітал» як специфічне явище сфери державного управління, що проявляється у здатності владних осіб регулювати суспільні ресурси та впливати на суспільні процеси.

П. Бурдьє та Дж. Коулмен безпосередньо не вивчали адміністративний капітал, але науковці започаткували ґрунтовне дослідження так званих нематеріальних форм капіталу, до яких, окрім культурного, соціального та символічного капіталу, належить також політичний і адміністративний капітал. Учені встановили, що, генеруючи ці форми капіталу, розмір одержаного економічного ефекту зазвичай досить низький. Натомість таке інвестування відіграє значну соціальну роль, оскільки створює суспільну корисність [18, с. 119].

Використовуючи запропонований П. Бурдьє підхід, В. Радаєв розглядає адміністративний капітал у трьох станах. В інкорпорованому стані ця форма капіталу пов'язана зі здатністю одних господарських агентів регулювати доступ до ресурсів і видів діяльності інших агентів, використовуючи особливі позиції влади й авторитету. В об'єктивованому стані адміністративний капітал втілюється в організаційних ієрархічних структурах. Йдеться про організації корпоративного типу, у яких чітко закріплено формальні позиції керівників і підлеглих, що мають або не мають права ухвалювати певні рішення. В інституційному стані він проявляється у структурі посадових позицій, кожній із яких надано певне коло прав і обов'язків [8, с. 27]. Прикладом формальної інституційної фіксації структури адміністративного капіталу є партійно-номенклатурні списки радянського часу.

В. Радаєв не формулює дефініції поняття «адміністративний капітал», але описані ним стани його існування дозволяють розуміти під цим поняттям організаційні ієрархічні структури корпоративного типу, агенти яких завдяки особливим позиціям влади й авторитету, що деталізовані в посадових правах і обов'язках, здатні регулювати доступ до ресурсів і видів діяльності інших агентів [13].

Адміністративний капітал, на думку іншого російського науковця Г. Саркісова, є одним із видів (поряд із економічним, політичним, інформаційним, юридичним капіталами, капіталом фізичного примусу та капіталом символічного підтвердження соціального статусу) так званого державного соціального капіталу, тобто відчуженої державою форми соціального капіталу. Адміністративний капітал у такому контексті регулює реалізацію прав власності громадян на усі перераховані форми соціального капіталу (реалізує правові рішення у всіх сферах соціального життя) [12, с. 12]. Концентрація й інвестування (формування механізмів виконання політичних рішень і їх

реалізація) адміністративного капіталу є основною умовою ефективного функціонування всіх видів державного соціального капіталу. Якість механізмів адміністративного управління та людських ресурсів адміністративного апарату визначає ефективність інвестицій політичного, військового, інформаційного, економічного та юридичного капіталів держави. Водночас концентрація й інвестування адміністративного капіталу в згадані форми капіталу сприяє його накопиченню [12, с. 13]. Таким чином, Г. Саркісов підкреслює взаємозв'язок адміністративного капіталу з іншими видами капіталу та його важливу роль у досягненні загальної довіри та добробуту в суспільстві.

У тлумаченні поняття «адміністративний капітал» В. Радаєв і Г. Саркісов ґрунтуються на основній властивості цієї форми капіталу – здатності регулювати доступ до всіх ресурсів суспільства та їх джерел.

До управлінського підходу відносимо також дослідження С. Корольова. Цей учений трактує різноманітні форми капіталу залежно від соціальних класів і професійних груп, які є їх носіями. При цьому всі види капіталу мають означення «гуманітарний». Так, адміністративний гуманітарний капітал, за формулюванням С. Корольова, – це сукупність владно-розпорядчих можливостей класу управлінців [5]. До таких суб'єктів адміністративної влади дослідник відносить лише кількох найвищих керівників держави.

Вітчизняна дослідниця Л. Лясота виявила залежність між перевагами володіння адміністративним капіталом і патрон-клієнтськими відносинами. Відносини за типом патрон-клієнт науковець розглядає як усталену систему відносин суб'єктів, що володіють диференційованою ресурсною забезпеченістю внаслідок приналежності до різних рівнів ієрархії, що їх об'єднує. Патрон опікується клієнтом за рахунок ресурсів, які має у своєму розпорядженні, та збирає відповідну данину у формі вдячності за опіку. Клієнтські мережі можуть контролювати розподільчі механізми широкого профілю – від розподілу матеріальних благ, робочих місць, землі та до розподілу дозволу, ступеня відповідальності та санкцій, привілеїв [7]. Під цими механізмами Л. Лясота і розуміє поняття «адміністративний капітал».

Проводячи обґрунтовані дослідження поняття «адміністративний капітал», представники управлінського підходу збагатили напрацювання багатьох європейських і американських учених, які вивчали сучасні форми капіталу.

Цілковито інше тлумачення адміністративного капіталу пропонують представники економічного підходу – російські дослідники О. Деріпаска та М. Ремізов і українські науковці В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін, Т. Шоріна й І. Рожкова. Так, О. Деріпаска під адміністративним капіталом розуміє капітал, який виник унаслідок злиття державних службовців усіх рівнів, як безпосередньо, так і опосередковано, через своїх родичів чи близьких людей, із приватним бізнесом. Цей капітал, на переконання згаданого дослідника, стійкий до коливань ринкової кон'юнктури, «не боїться» конкуренції, його «не турбує» зростання витрат [3].

М. Ремізов розглядає адміністративний капітал як завершення процесу концентрації різних видів капіталу: фізичного примусу чи засобів насильства (армія, міліція), економічного, культурного або, точніше, інформаційного, символічного, – концентрації, яка робить із держави власника певного роду метакapіталу, що дозволяє їй володарювати над різними сферами та приватними видами капіталу, а основне – над обмінним курсом між ними (і тим самим над силовими відносинами між їх власниками) [10]. На сучасному етапі, як стверджує науковець, адміністративний капітал перетворився на *адміністративно-економічний комплекс*, меті функціонування якого властиві насамперед економічний характер, спрямування на зменшення витрат і мінімізацію

класичних функцій держави з підтримання території та соціалізації населення. М. Ремізов вважає, що такий стан є наслідком «поїдання» держави корпораціями й олігархіями [10].

Протилежної думки дотримуються українські науковці В. Федосов, В. Опарін і С. Львовичкін, які стверджують, що адміністративний капітал є результатом привласнення державою об'єктів господарської діяльності на основі відомчої приватизації. У багатьох із цих об'єктів відсутній справжній власник, який забезпечував би їх ефективну діяльність і надійну фінансову відповідальність [14]. Тобто дослідники використовують означення «адміністративний» лише для характеристики окремої групи власників економічного капіталу в Україні (поряд із фінансовими, акціонерними й іншими власниками), маючи на увазі інституції державної влади. Проте таке тлумачення адміністративного капіталу значно спрощує його зміст і сприяє посиленню негативного ставлення до цього поняття.

Вітчизняна дослідниця Т. Шоріна розглядає адміністративний капітал як економічний капітал, що належить управлінському персоналу підприємства та який через свою залежність від влади прагне так чи інакше з нею об'єднатися [17]. Натомість інший український науковець – І. Рожкова – розглядає таке об'єднання як спробу конвертувати тіньову, але реальну владу чиновників у владу формальну. Це зумовлює значну капіталізацію державного управління (навіть порівняно з економічною та політичною сферами) та перетворює адміністрування в галузь, що дозволяє стабільно одержувати доход. Спосіб вирішення такої проблеми дослідниця вбачає в детінізації суспільних відносин, деприватизації влади та забезпеченні відповідальності службовців перед громадянами [11].

Запропоновані представниками економічного підходу тлумачення поняття «адміністративний капітал» дозволяють розглядати державні інституції як потужних соціально-економічних гравців поряд із великими підприємствами та транснаціональними корпораціями. Загалом основним внеском економічного підходу в дослідження адміністративного капіталу є наближення розглядуваного поняття до витоків, тобто до розуміння капіталу як економічної категорії, та його паритетне використання і в економіці, і в державному управлінні.

До третього підходу відносимо праці українських дослідників Д. Видріна й І. Рожкової, М. Шаповаленко, У. Кирієнко, Ю. Лепетана та російського науковця В. Гельмана. Їх об'єднує тлумачення адміністративного капіталу як синоніму поняття «адміністративний ресурс», який на практиці суб'єкти політики використовують для здобуття чи примноження політичного капіталу. Особливістю підходу є те, що він виник у середовищі політологічних досліджень, тому його називаємо політичним. До того ж представники цього підходу розглядають адміністративний капітал як явище швидше політичної сфери, ніж державного управління. Так, Д. Видрін й І. Рожкова під адміністративним політичним капіталом розуміють усі ті адміністративні засоби, що можуть бути задіяні для просування претендента на президентську посаду [1]. У. Кирієнко використовує поняття «адміністративний капітал» для позначення здатності окремих осіб досягати успіху в передвиборчій кампанії завдяки підтримці місцевих інституцій державного управління [4].

В. Гельман тлумачить адміністративний капітал як можливість використовувати у своїх цілях державний апарат. За твердженням науковця, для партій, які на політичному ринку виступають як фірми, що створені політичними підприємцями, адміністративний капітал поряд із ідеологічним є лише ресурсом. Цей ресурс вони намагаються монополізувати та конвертувати в політичний капітал [2].

Схоже бачення сутності поняття «адміністративний капітал» пропонує також Ю. Лепетан. Дослідник вважає, що найбільші політичні партії в Україні використовують

адміністративний капітал з метою конвертації адміністративних послуг у фінансовий капітал, його вивозу для докапіталізації країни з розвинутою ринковою економікою та подальшого примноження адміністративного капіталу на чергових виборах [6]. Тобто відбувається постійний колообіг капіталу шляхом створення додаткової вартості, яка знову осідає у володарів цього капіталу. Контроль над державними інституціями й багатьма об'єктами державної власності дозволяє носіям адміністративного капіталу почуватися в безпеці перед народним гнівом і непокорю.

Використання понять «адміністративний капітал» і «адміністративний ресурс» як синонімів характерне також для М. Шаповаленко. Говорячи про адміністративний капітал, який активно використовують усі провладні сили на всіх рівнях виконавчої влади для побудови формального політичного капіталу, вона вже в наступному твердженні констатує, що переоцінка можливостей адміністративного ресурсу інколи приводить до протилежних результатів [15]. І якщо поняття «адміністративний ресурс» уже традиційно дослідники вживають у негативному сенсі, то поняття «адміністративний капітал» його набуває лише через вкоріненість у громадську свідомість стереотип про однакову сутність цих понять. Зрозуміло, що таке ототожнення в науковому середовищі заважає проводити ґрунтовні дослідження адміністративного капіталу та не сприяє його успішному формуванню.

Загалом внесок політичного підходу досить вагомий, оскільки його представники запропонували важливі для вивчення адміністративного капіталу визначення цього поняття. І хоча формулювання Д. Видріна й І. Рожкової більше відповідає сутності поняття «адміністративний ресурс», В. Гельман подав коротке, але досить чітке тлумачення, що варто брати за основу науковцям, які вивчатимуть політичний аспект адміністративного капіталу. Окрім цього, представники політичного підходу доводять, що ігнорування адміністративного капіталу призводить до деструктивного використання адміністративного ресурсу.

Четвертий підхід до дослідження адміністративного капіталу називаємо історичним. Це зумовлено тим, що його представники розглядають адміністративний капітал як сучасну форму номенклатурного капіталу, що існував за часів Радянського Союзу. Вітчизняний дослідник В. Радченко під номенклатурним капіталом розуміє складну неорганічну суміш самозростаючої ринкової економіки та результатів адміністративно-владних позаекономічних дій різних складників номенклатури [9]. Основними складниками цього капіталу є капітал-папір і капітал-посада, що підкреслює його міцний зв'язок із бюрократією. Учений стверджує, що після розпаду СРСР відбулося розщеплення єдиної чиновницької корпорації на дві групи «субнаселення»: 1) ті, що виступали, як і раніше, суб'єктами капіталу-посади та капіталу-паперу; 2) ті, що стали розпорядниками номенклатурного фінансового капіталу [9]. Для позначення другої групи осіб В. Радченко використовує такі поняття: номенклатурно-олігархічний капітал, номенклатурний грошово-фінансовий капітал, номенклатурно-фінансовий капітал й адміністративний капітал. У згаданій науковій праці вони часто виступають як словосполучення-синоніми. Проте якщо стосовно перших трьох понять таке ототожнення доцільне, то адміністративний капітал все ж має дещо інший зміст. Це констатує й В. Радченко, який доводить, що адміністративний капітал виник під час розпаду тоталітарної, відчуженої від безпосередніх виробників власності та відображає так звані комунальні відносини, для яких характерні панування, надмірна експлуатація підкореного населення та маніпулювання всіма аспектами відтворення засобів до життя. Адміністративний капітал має високу здатність до самовідтворення, оскільки навіть у

кризовий період чисельність і витрати на утримання його суб'єктів не тільки не скорочуються, але й зростають [9].

В. Радченка можна віднести також і до представників економічного підходу. Науковець розглядає злиття номенклатурного капіталу з фінансовим капіталом в Україні як надзвичайно небезпечний процес, що перетворює природну економіку на штучний, ірраціональний організм. Вирішення цієї проблеми дослідник вбачає в розв'язанні фундаментальної суперечності між номенклатурною бюрократією, яка має величезну владу, і товарно-грошовими відносинами, з якими поєдналася номенклатура та які потребують обмежень цієї влади [9].

Критикуючи адміністративний капітал, В. Радченко все ж погоджується з тим, що у капіталістичній економіці, де всі процеси функціонують за ринковими законами, а бюрократія як власник капіталу-посади та капіталу-паперу не може створити паралельної економічної системи, цей капітал може бути корисним суспільству [9]. Тому, виходячи з негативного досвіду минулого, подальші дослідження з використанням історичного підходу мають спрямовуватись на пошук таких джерел і механізмів формування адміністративного капіталу, що унеможливають зловживання ним зі сторони політичної та фінансової еліти.

Іншим представником цього напрямку є Г. Шибанов, який стверджує, що сучасні державні службовці не лише успадкували риси радянської партійної номенклатури, але й у дечому навіть їх перевершили. Так, якщо за надмірну зажерливість, влаштування особистих справ чи аморальні вчинки керівників усіх рівнів у колишньому СРСР могли позбавити партійного квитка та посади, то сучасна бюрократична еліта відчуває повну безкарність за вчинення таких незаконних діянь [16, с. 4]. Підтвердженням історичного зв'язку між номенклатурним й адміністративним капіталами є відсутність якісної зміни еліти як на державному, так і на місцевому рівнях. Адже майже всі головні посади в Україні одержали вихідці із лав колишньої партії влади та її надійної опори – комсомолу [16, с. 4]. Виходом із такої ситуації Г. Шибанов вважає цілеспрямоване формування нового адміністративного капіталу шляхом навчання та виховання державних службовців, їх прискіпливого контролювання правовими та громадськими заходами.

Історичний підхід до розуміння поняття «адміністративний капітал» дозволяє зрозуміти сутність цього поняття, виходячи з особливостей його розвитку в минулому. Стосовно України адміністративний капітал варто тлумачити як сучасну форму номенклатурного капіталу, що успішно використовувався партійно-керівними функціонерами в Радянському Союзі для задоволення здебільшого власних інтересів. Попри успадкування негативних рис номенклатурного капіталу все ж відбуваються спроби адаптувати цю форму капіталу до соціально-економічних реалій і навіть запровадити позитивний зарубіжний досвід із ефективного її використання. Однак ці дії нічого не варті без системних змін в усьому державно-управлінському механізмі та реального оновлення бюрократичної еліти.

Різноманіття підходів до тлумачення поняття «адміністративний капітал» є корисним для його розвитку, оскільки вони гармонійно доповнюють один одного і тим самим збагачують сутність цього поняття. Водночас різні тлумачення ускладнюють практичне формування адміністративного капіталу. Тому на основі розглянутих підходів подано авторське визначення поняття «адміністративний капітал» як реалізованої здатності державних інституцій і посадових осіб завдяки специфічним позиціям влади й авторитету здійснювати державну політику в усіх сферах людської життєдіяльності, відкривати та регулювати доступ індивідуальних і колективних суб'єктів до суспільних ресурсів і процесів з метою створення додаткової особистої, групової чи суспільної

вартості. Таке тлумачення синтезує напрацювання представників усіх чотирьох підходів, розширює наявні знання про адміністративний капітал і сприяє подальшому дослідженню теоретичних засад його формування.

Висновки. За результатами проведеного дослідження сутності поняття «адміністративний капітал» у вітчизняній і зарубіжній літературі доходимо таких висновків:

- наявні в наукових працях тлумачення поняття «адміністративний капітал» можна згрупувати за чотирма підходами: управлінський, економічний, політичний та історичний;
- представники управлінського підходу тлумачать адміністративний капітал як здатність владних осіб регулювати суспільні ресурси та впливати на суспільні процеси. У межах цього підходу адміністративний капітал розглянуто в інкорпорованому, об'єктивованому й інституційному станах;
- внеском економічного підходу в дослідження поняття «адміністративний капітал» є наближення його до витоків, тобто до розуміння капіталу насамперед як економічної категорії. Учені, що належать до цього підходу, під адміністративним капіталом розуміють специфічний симбіоз влади та приватного капіталу;
- представників політичного підходу об'єднує тлумачення поняття «адміністративний капітал» як синоніму поняття «адміністративний ресурс»;
- історичний підхід дозволяє зрозуміти сутність поняття «адміністративний капітал», виходячи з особливостей його формування та розвитку в минулому. Під адміністративним капіталом у цьому випадку розуміють спадкоємця номенклатурного капіталу, що існував за часів СРСР;
- на основі цих підходів подано авторське визначення поняття «адміністративний капітал» як реалізованої здатності державних інституцій і посадових осіб завдяки специфічним позиціям влади й авторитету здійснювати державну політику в усіх сферах людської життєдіяльності, відкривати та регулювати доступ індивідуальних і колективних суб'єктів до суспільних ресурсів і процесів з метою створення додаткової особистої, групової чи суспільної вартості.

Дослідження сутності поняття «адміністративний капітал» створює передумови для подальшого аналізу основних складників його формування та дослідження механізмів використання цієї форми капіталу для зростання рівня соціальної довіри та добробуту всього суспільства.

Список використаних джерел

1. Видрін Д. Капітал: національні особливості капіталізації ринку кандидатів у президенти [Електронний ресурс] / Д. Видрін, І. Рожкова // Дзеркало тижня. – 2002. – № 42 (417). – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/36639>.
2. Гельман В. Политический рынок в России. Партии как фирмы [Электронный ресурс] / В. Гельман // Дело : еженедельник. – 2006. – № 413. – Режим доступа : <http://russian.net.ru/413/19.html>.
3. Дерипаска О. Основные беды России – административный капитал и бедность [Электронный ресурс] / О. Дерипаска // Промышленные ведомости. – 2003. – № 9-10 (64-65). – Режим доступа : http://www.promved.ru/may_2003_07.shtml.
4. Кирієнко У. Аналіз-прогноз відсоток ризику [Електронний ресурс] / У. Кирієнко // День. – 2004. – № 20. – Режим доступу :

- <http://www.day.kiev.ua/25761>.
5. Королев С. В. Теория муниципального управления [Электронный ресурс] / Королев С. В. – 1999. – Режим доступа : http://vasilieva.narod.ru/mu/stat_rab/books/Teoriya_MU_Korolev/TMU2.3.htm.
  6. Лепетан Ю. Про унікальний шлях України [Електронний ресурс] / Ю. Лепетан // Аратта. Вікно в Україну. – 2009. – 18 лютого. – Режим доступа : http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=1250.
  7. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств [Електронний ресурс] / Л. Лясота // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4 (19). – Режим доступа : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1312>.
  8. Радаев В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация [Электронный ресурс] / Радаев В. В. // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3, № 4. – С. 20–32. – Режим доступа : http://www.ecsoc.msses.ru/data/634/586/1234/ecsoc_t3_n4.pdf.
  9. Радченко В. Номенклатура – панівний клас штучної антисоціальної системи [Електронний ресурс] / В. Радченко // Економічний часопис – ХХІ. – 2003. – № 10. – Режим доступа : <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20031001&n=10&y=2003>.
  10. Ремизов М. Коррупция суверенитета [Электронный ресурс] / М. Ремизов // Новые хроники. – 2008. – Режим доступа : <http://www.novchronic.ru/1561.htm>.
  11. Рожкова І. Незалежність від громадян [Електронний ресурс] / І. Рожкова // День. – 2004. – Режим доступа : http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=1533.
  12. Саркисов Г. И. Государственное управление как фактор развития социального капитала [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. социолог. наук : спец. 22.00.08 «Социология управления» / Саркисов Георгий Ильич. – М., 2008. – 28 с.
  13. Серняк О. Дослідження змісту поняття «адміністративний капітал»: вітчизняний і зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Серняк О. І. // Державне управління: теорія та практика : електронне наук. фахове видання / [редкол.: Сьомін С. В. (голов. ред.), Князєв В. М. й ін.]. – К. : Вид-во НАДУ, 2009. – Вип. 2 (10). – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2009_2.
  14. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями [Електронний ресурс] : монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за наук. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с. – Режим доступа : <http://www.studentbooks.com.ua/content/view/870/54/1/2>.
  15. Шаповаленко М. Политический капитал как основа легитимации демократических преобразований [Електронний ресурс] / Шаповаленко М. В. // Развитие демократии та демократична освіта в Україні : матеріали III міжнар. конф. – Режим доступа : http://www.edportal.org.ua/index.php?option=com_jombib&task=showbib&id=222.
  16. Шибанов Г. Спадкоємці колишньої номенклатури. У чому вони перевершили її [Текст] / Г. Шибанов // День. – 2008. – № 109. – С. 4.
  17. Шоріна Т. Г. Людина в ірраціональному суспільстві: об'єкт чи суб'єкт діяльності? [Електронний ресурс] / Т. Г. Шоріна // Вісник Національного

авіаційного університету. Філософія. Культурологія : зб. наук. праць. – К. : НАУ, 2004. – С. 95-102. – Режим доступу : http://sophia.nau.edu.ua/science/visnik/visn_1/shorina.htm.

18. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital [Text] / James S. Coleman // The American Journal of Sociology. Supplement : Organizations and Institutions : Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. – Chicago : The University of Chicago Press, 1988. – Vol. 94. – pp. 95-120.

***Серняк О. І. Поняття «административный капитал»:
подходы к толкованию***

Выделены четыре подхода к толкованию понятия «административный капитал»: управленческий, экономический, политический и исторический. В рамках этих подходов проанализированы взгляды отдельных исследователей на определение понятия «административный капитал». Представлена дефиниция этого понятия.

Ключевые слова: административный капитал, административный ресурс, политический капитал, патрон-клиентские отношения, номенклатурный капитал.

***Sernyak O. I. The «administrative capital» concept:
the approaches of its interpretation***

The four approaches of the «administrative capital» concept interpretation – administrative, economic, political and historical – are singled. Within these approaches the views of some researchers to the «administrative capital» concept determination are analyzed. The definition of the «administrative capital» concept is given.

Key words: administrative capital, administrative resource, political capital, boss-client relations, nomenclature capital.

Мазур Ірина Михайлівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МОДЕЛЬ РЕСУРСОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

У статті досліджується національна модель ресурсокористування та чинники, що впливають на її ефективність упродовж 2006-2011 років, що дозволило виокремити основні проблеми та обґрунтувати напрями її трансформації.

***Ключові слова:** ресурсокористування, економічні фактори, економічне зростання.*

Постановка проблеми. Обмеженість природних ресурсів та конкуренція на ринках виробничих ресурсів спричиняють вплив на ресурсозабезпеченість національних економік та їх взаємну інтеграцію у світовому господарстві. Глобалізаційні тенденції мають суттєвий вплив на формування моделей ресурсокористування окремих країн.

Особливий підхід до формування національної моделі ресурсокористування в Україні обумовлюється ресурсною роллю вітчизняної економіки в сучасних світових глобалізаційних процесах. На жаль, Україні відведено роль сировинного придатку для країн Євросоюзу та країн зі швидко зростаючими економіками.

Кризові процеси, характерні сьогодні для постіндустріальних економічних систем, вимагають термінових адекватних дій, які повинні враховувати вплив внутрішніх та зовнішніх економічних факторів і відповідати на виклики сучасної ситуації у світовому господарстві. У контексті переосмислення ефективності постіндустріальних економічних систем США та країн Європейського союзу актуалізується пошук нових засад реформування моделі ресурсокористування України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд вітчизняних науковців (Н. Гражевська [5], Д. Богиня, Г. Волинський [1], М. Зверяков [5], В. Геєць [2-4], Б.Кваснюк [7-11], В. Новицький [14-15], В. Письмак [16], О. Пустовойт [17], Л. Федулова [18], М. Якубовський [19]) доводили необхідність економії наявних первинних речовинно-енергетичних ресурсів і їх поступового заміщення іншими видами ресурсів для оптимізації моделі ресурсокористування. Залежно від типу економічної системи альтернативними видами ресурсів виступали трудові, технологічні або інформаційні. При цьому процес заміщення розглядався як поглиблена переробка зазначених ресурсів завдяки підвищенню рівня кваліфікації робочої сили, використанню передових технологій та більш ефективній обробці інформації.

Результатом такого заміщення, на думку вищезгаданих науковців, мали стати нові конкурентоспроможні групи товарів і послуг з новими якісними характеристиками. Досвід розвинутих країн продемонстрував, що перерозподіл ресурсів на користь інформаційноорієнтованих галузей у межах національних економік не відбувся, частка інноваційних галузей у структурі ВВП зростає за рахунок традиційних, а структура споживання при цьому практично не змінилася. Отже, ефективність ресурсокористування

не зростає через відмежування традиційних галузей виробництва від інноваційного розвитку інформаційних.

Традиційно при дослідженні моделей ресурсокористування науковці обмежуються вивченням і порівнянням пропорцій споживання окремих видів первинних ресурсів та процесів їх заміщення в економічних системах з різним інституційним середовищем [8, 15, 17]. Проте ефективність ресурсокористування сьогодні перебуває у залежності від багатьох внутрішніх та зовнішніх кризових факторів, що обумовлюють появу негативних тенденцій у ресурсокористуванні економічних суб'єктів, які позначаються на динаміці економічного зростання.

Зважаючи на неефективність державної економічної політики та недостатність її наукового обґрунтування, існує потреба в дослідженні кризових чинників, які обумовлюють неефективне ресурсокористування в Україні та виснаження ресурсного потенціалу економічного зростання.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні напрямів регулювання ефективності національної моделі ресурсокористування та впливу на стабілізацію економічної ситуації в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає дослідження закономірностей розвитку вітчизняної моделі ресурсокористування, кількісне та якісне оцінювання її трансформації під впливом окремих чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження. З часів проголошення незалежності економіка України зазнала суттєвих трансформацій. Основні зміни обумовлювалися становленням відносин власності та конверсією виробників продукції промислового призначення й підприємств військово-оборонного комплексу. В умовах глобалізації світового господарства застарілі технології, розірвані міжгосподарські зв'язки не дозволили вітчизняним підприємствам вийти на світовий ринок із конкурентоспроможною продукцією. Відсутність зовнішніх та внутрішніх ринків збуту продукції, брак фінансових ресурсів для реструктуризації обумовили їх банкрутство.

За таких обставин вітчизняні підприємства не змогли ефективно використати значний ресурсний потенціал для економічного розвитку. Натомість українські підприємства з виробництва первинних речовинно-енергетичних ресурсів почали нарощувати обсяги експорту своєї продукції.

Залежність економічної стабільності від експортноорієнтованих галузей зумовила створення сприятливих умов для діяльності суб'єктів господарювання в окремих галузях економіки. Відсутність вагомих стимулів для розвитку комплексних виробництв продукції народного споживання викликало побудову сировинноорієнтованої економічної системи, що чітко простежується в структурі обсягу реалізованої продукції добувної й переробної промисловості (рис. 1).

Згідно з наведеною структурою випуску продукції переважає саме сировинна продукція – 66,9 %. Фактично Україна перетворюється на сировинний придаток країн, що розвиваються. На внутрішньому товарному ринку переважає імпортна продукція.

Стимулювання розвитку інноваційноорієнтованих галузей не забезпечило перерозподіл ресурсів на їх користь у межах національної економіки, а частка їх продукції в структурі ВВП зростає за рахунок зменшення обсягу традиційних галузей виробництва, структура ж споживання при цьому практично не змінилася. Це обумовило зростання залежності країни від імпорту споживчих товарів та експорт капіталу. Таким чином, значна залежність країни від імпорту сьогодні обумовлюється саме нераціональною структурою виробництва.

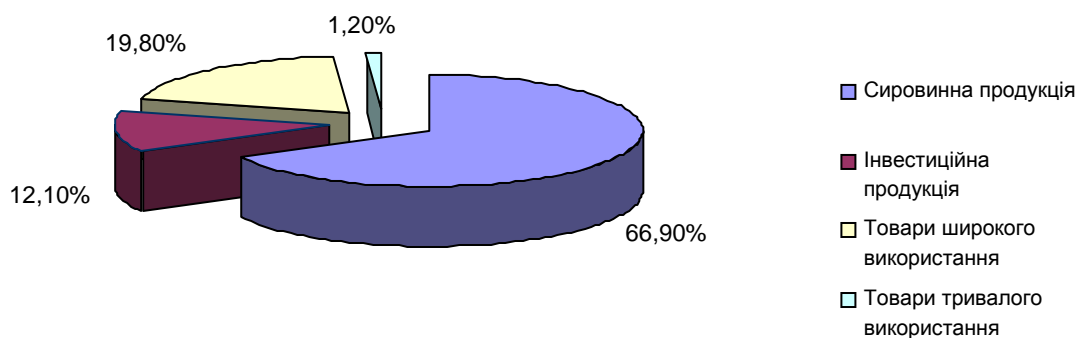

Рис. 1. Структура обсягу реалізованої продукції добувної і переробної промисловості у відпускних цінах підприємств у 2010 році*

* - укладено згідно з даними Державного комітету статистики України

Значну частку у собівартості вітчизняної продукції становлять витрати паливно-енергетичних ресурсів. Характерною тенденцією стало зростання дефіциту первинних енергетичних ресурсів більшими темпами, ніж відновлення їх споживання, що зумовило посилення залежності економічного розвитку суб'єктів господарювання від імпорту енергоносіїв (табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво та використання первинних паливно-енергетичних ресурсів в економіці України (укладено за матеріалами статистичних щорічників України)*

Показники / Роки	2006	2007	Темп розвитку, %	2008	Темп розвитку, %	2009	Темп розвитку, %	2010	Темп розвитку, %
Виробництво - всього, тис. т. у. п.	85916	84552	98,4	83835	97,6	79509	92,5	76976	89,6
Використання - всього, тис. т. у. п.	203884	205195	100,6	192162	94,3	193763	95,0	195014	95,6
Дефіцит палива, тис. т. у. п.	117968	120643	102,3	108326	91,8	114254	96,9	118038	100,1

* - укладено згідно з даними Державного комітету статистики України

В умовах значного підвищення закупівельної ціни імпортного природного газу та зростання світових цін на нафту постала необхідність скорочення обсягу імпорту енергоносіїв з Російської Федерації. Під впливом скорочення валютних надходжень від експорту продукції агропромислового комплексу та металургії, прогнозованого негативного сальдо платіжного балансу внаслідок приєднання до СОТ зменшення енергетичної залежності від імпорту нафти й газу є основним стратегічним фактором економічного розвитку України в найближчій перспективі.

Незважаючи на таку тенденцію, ціновий фактор не став вагомим стимулом для більш глибокої переробки речовинно-енергетичних ресурсів, про що свідчить значна частка сировинної продукції в обсязі випуску добувної і переробної промисловості –

66,9 %. Така ситуація зумовлена відсутністю економічних стимулів для більш глибокої переробки ресурсів. В умовах надлишкового попиту на сировинну продукцію на зовнішньому ринку при її низькій собівартості через розрив рівнів внутрішніх і світових цін та порівняно нижчі витрати паливно-енергетичних ресурсів відносно рівня на підприємствах переробної промисловості поглиблена переробка сировинної продукції є економічно не вигідною.

Отже, протягом докризового періоду економічне зростання відбувалося шляхом прискореного нарощування фізичних обсягів споживання і виробництва речовинно-енергетичних ресурсів. Стимулюючим фактором цього процесу була висока прибутковість експортних операцій, обумовлена девальвацією національної валюти та розривом цін на внутрішньому і зовнішньому ринках, кон'юнктурою зовнішнього ринку і різницею рівнів вартості робочої сили.

Особливості функціонування внутрішнього ринку забезпечували економічні переваги експортерам:

1) збільшення прибутку внаслідок девальвації гривні (для внутрішньоорієнтованих підприємств – зростали витрати на закупівлю імпортованих паливно-енергетичних ресурсів);

2) висока прибутковість за рахунок низьких внутрішніх витрат і вищого рівня на експортовану продукцію;

3) податкові пільги та відшкодування ПДВ з бюджету тощо.

Упродовж 2010 р. відбулося посилення податкового навантаження на економічних суб'єктів, що забезпечило зростання доходів бюджету на 21,2 % стосовно рівня 2009 року. Збільшення доходів відбувалося за рахунок зменшення сум відшкодування ПДВ; зростання прибутковості діяльності підприємств; понадпланові перерахунки перевищення доходів над витратами НБУ; використання адміністративних важелів при стягненні податків. Посилення податкового навантаження зумовило часткову тінізацію господарської діяльності через зростання ризикованості інвестицій у реальну економіку, що відобразилося у зростанні попиту на готівкову іноземну валюту, що зумовило зростання обсягу готівкової іноземної валюти за межами банківської системи до рекордного рівня – на 4,8 млрд. дол. США.

Надприбутки, отримувані окремими підприємствами, зумовлювали виникнення господарських спорів при перерозподілі прав на користування об'єктами державної власності, експлуатацію родовищ, монопольне становище на ринку послуг для населення. Зазначена обставина стала стимулом для взаємопроникнення бізнесових структур і владних інституцій. У таких умовах суттєво підвищилась ризикованість інвестицій у високоприбуткові проекти з виробництва інноваційної продукції чи в добувну промисловість. Для суб'єктів господарювання більш ефективним став шлях екстенсивного розвитку: збільшення виробництва речовинно-енергетичних ресурсів і продукції їх первинної переробки для експорту, що зумовило суттєве скорочення інноваційної діяльності та відтік капіталу за кордон до країн з офшорним статусом, що чітко простежується на рис. 2-4.

Впродовж 2009-2010 рр. спостерігається скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій у добувну промисловість, хоча загальний обсяг прямих інвестицій суттєво зріс через покращення сприйняття національної економіки у світі та підвищення обсягу ліквідності на світовому фінансовому ринку.

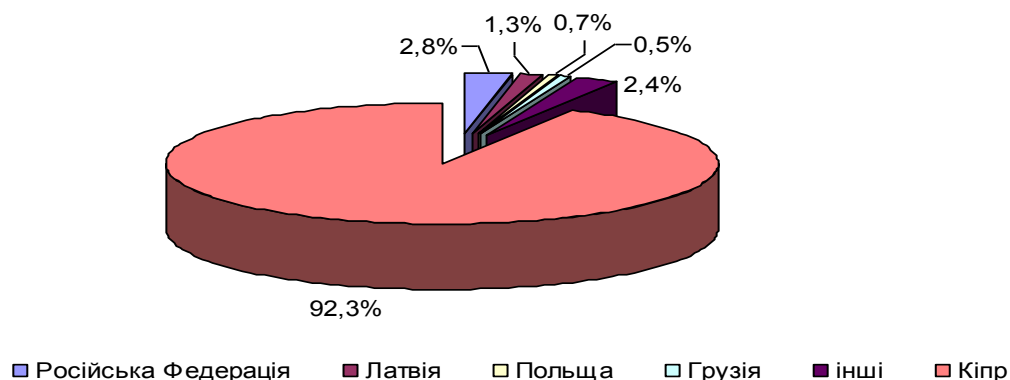

Рис. 2. Структура прямих інвестицій з України в економіку окремих країн світу станом на 01.01.2011*

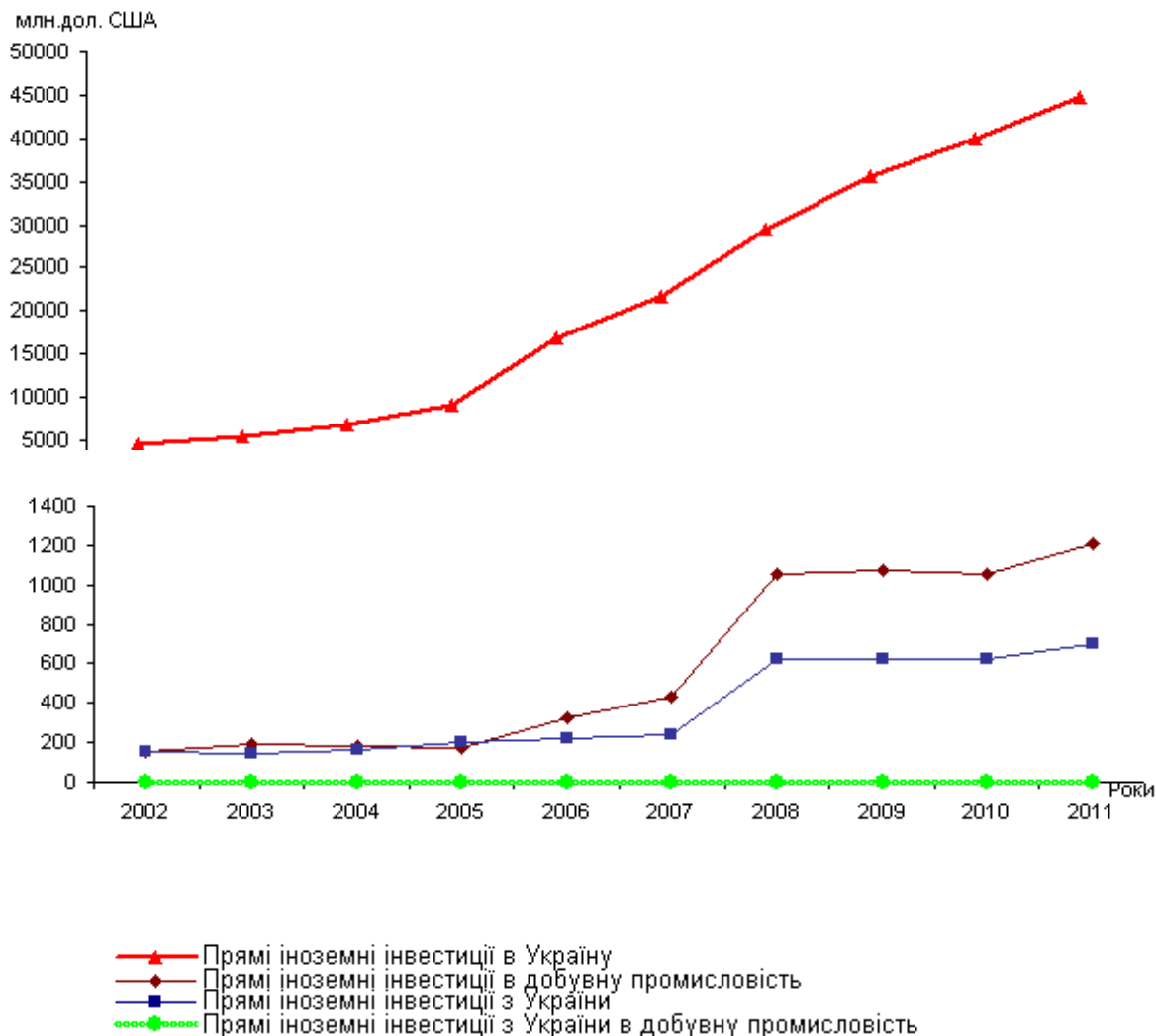

Рис. 3. Обсяг інвестицій

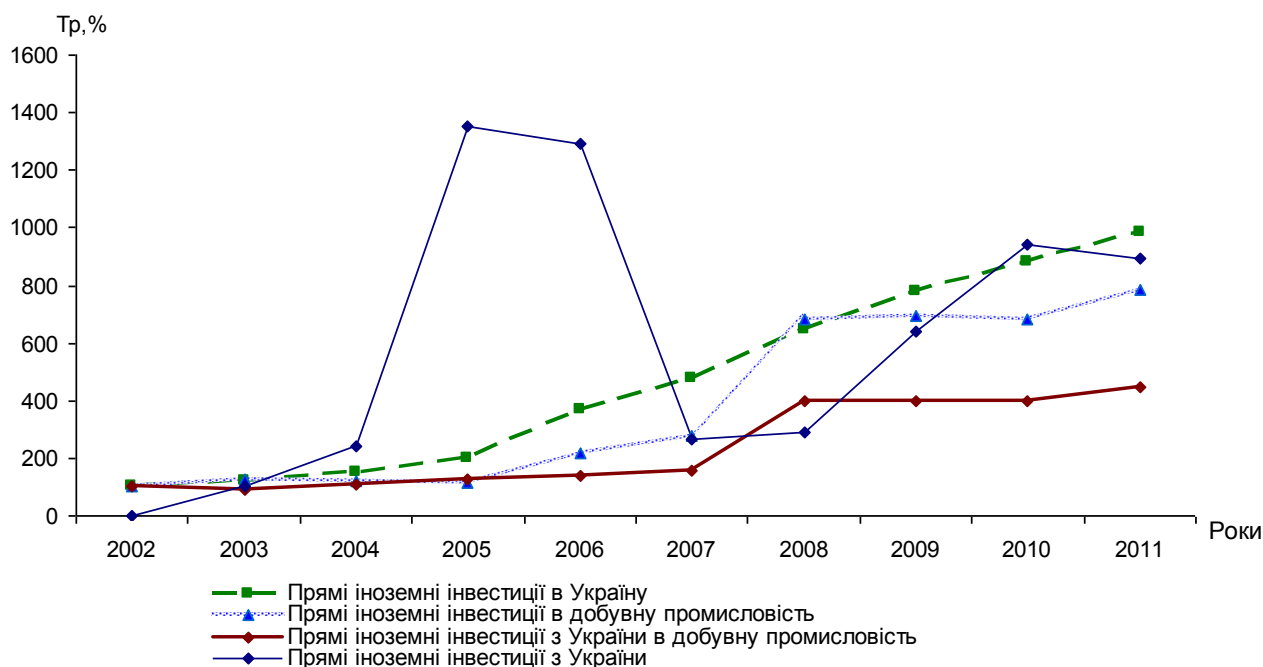

Рис. 4. Динаміка інвестицій*

* - укладено згідно з даними Державного комітету статистики України

Загалом за 2010 рік обсяг чистих надходжень прямих інвестицій Україну склав 2,1 млрд. дол. США, що є найвищим показником за посткризовий період. Зростання обсягів вільної ліквідності на світових фінансових ринках та покращення сприйняття національної економіки зумовили зростання чистих зовнішніх запозичень для фінансування реального сектору економіки до 2,4 млрд. дол. США у 4 кв. 2010 р., проте більша частина запозичень здійснена під гарантії уряду [12].

Упродовж 2006-2010 рр. зростав обсяг інвестицій під впливом можливості отримання додаткових прибутків шляхом збільшення фізичних обсягів виробництва ресурсної продукції. Стимулом у такій ситуації виступав мораторій на виконання інвестиційних зобов'язань приватизованих підприємств металургійної та переробної промисловості на час кризового періоду 2008-2010 рр.

Економія ресурсів суттєво залежить від обсягу капітальних інвестицій в переозброєння суб'єктів господарювання та впровадження інноваційних технологій у промисловості, будівництві та соціальній сфері. Упродовж 2006-2010 рр. спостерігається певне скорочення капітальних інвестицій на 26,5 % під впливом неприбуткової діяльності підприємств, оскільки власні кошти підприємств та організацій становлять 77 % у структурі джерел фінансування капітальних інвестицій (рис. 5). Сповільнення різкого скорочення капітальних інвестицій у 2010 році досягнуто шляхом розширеного фінансування проектів до чемпіонату Євро-2012.

Зменшення темпів зростання прямих інвестицій у добувну промисловість при стабільній тенденції збільшення прямих інвестицій та зростання прямих інвестицій з України характеризує дію несприятливих факторів.

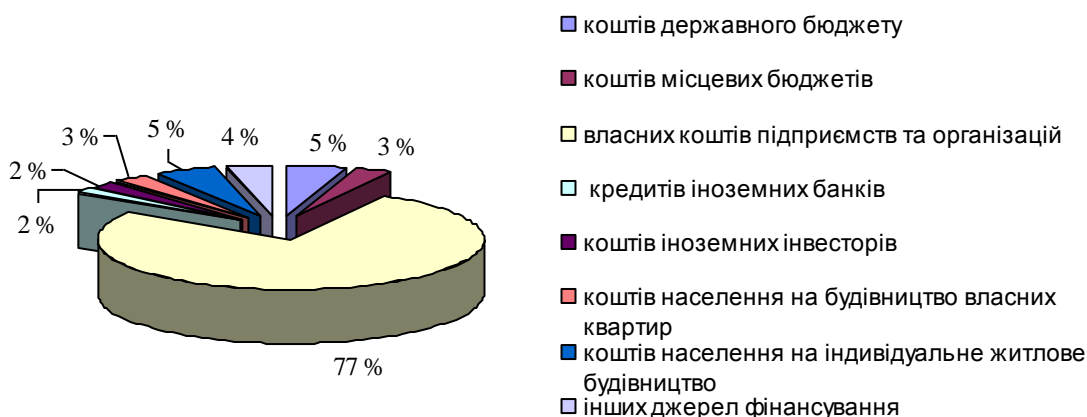

Рис. 5. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за січень-червень 2011 року*

*укладено згідно з даними Державного комітету статистики України

Серед джерел фінансування основного капіталу переважають власні кошти підприємств, тому необхідно стимулювати їх зростання, що в умовах підвищення вартості паливно-енергетичних ресурсів можливе тільки шляхом зменшення їх імпорту та збільшення власного видобутку. Сьогодні уряд вживає ряд заходів щодо перегляду умов договорів на поставку нафти і природного газу з Росії та зниження їх ціни до ринкового обґрунтованого рівня. Вагомим стимулом є збільшення статутного капіталу НАК «Нафтогаз України», що при інвестуванні його в освоєння нових родовищ та покладів дозволить збільшити обсяг власного видобутку основних вуглеводнів.

Економіка зростала за рахунок більш сприятливих зовнішніх умов та підвищення капітальних видатків. Внаслідок підвищення бюджетних інвестицій в основний капітал відбулося зростання обсягу будівельних робіт на 9%. Проте після скорочення у 2009 році на 50,5% зростання інвестиційної діяльності на 13% не забезпечило посилення потенціалу економічного розвитку [12].

Зростання цін на метали на світовому ринку сприяло збільшенню обсягів виробництва металургії (+10,6% у 2010 р.) і експорту товарів та послуг (+5%). Високий зовнішній інвестиційний попит сприяв стабільним темпам зростання машинобудування (+36,7% в 4-ому кварталі 2010 року). Упродовж 2010 року спостерігалось стабільне зростання галузей виробництва, зорієнтованих на задоволення внутрішнього споживчого попиту (так, легка промисловість продемонструвала зростання на 11,5%) [12].

Політика стримування зростання доходів населення та певне зростання рівня безробіття обумовили нейтралізацію впливу зростання номінальних доходів на рівень інфляції. Основні ж чинники, які зумовили неефективне функціонування національної економіки пов'язані із економічною системою загалом.

У 2010 році забезпечення національної економіки власними виробничими, у тому числі і паливно-енергетичними, ресурсами мало досить високий рівень, але це не призвело до швидкого економічного зростання. Причиною стало порушення платіжного балансу за рахунок зростання всіх категорій імпорту, а особливо паливно-енергетичних ресурсів: природного газу – на 9,2 млрд. дол. США (+54,1%) та нафти і нафтопродуктів – на 8,2 млрд. дол. США (+48,3%). Причому ціни і обсяги енергоресурсів зросли приблизно однаковими темпами. Швидкими темпами відбувається відновлення імпорту споживчих та інвестиційних товарів за рахунок збільшення фізичних обсягів поставок під впливом відновлення платоспроможного попиту. Зростання ж експорту послуг упродовж 2010 р.

обумовлене підвищенням надходжень від транспортування газу, що забезпечило додатне сальдо 1,0 млрд. дол. США у 2010 році [12].

До основних факторів, які мали визначальний вплив на динаміку економічного розвитку, відносяться:

1. Поступове відновлення економічного зростання країн – головних торговельних партнерів. Зростання промислового виробництва на 10,9 % в 2010 році обумовлене сприятливою зовнішньоекономічною кон'юктурою. Позитивна динаміка металургійного виробництва (+10,6 %) зумовлена підвищенням рівня світових цін на метали. Зростання інвестиційного попиту в Російській Федерації обумовило розвиток вітчизняного машинобудування (+36,7 %), підвищення зовнішнього попиту на продукцію хімічної і нафтохімічної промисловості забезпечило зростання + 24 % [12].

2. Стабільний внутрішній споживчий попит, забезпечений зростанням реальної заробітної плати на 11,4 %, позитивно вплинув на розвиток виробництва для внутрішнього ринку, що відображено у зростанні товарообороту (14,1 %) та підвищенні обсягу наданих послуг (7,4 %) [12].

3. Вирівнювання цін на внутрішньому та зовнішньому ринках на природний газ, нафту і продукти нафтопереробки. Під впливом значного підвищення світових цін на енергоносії темпи зростання внутрішніх цін на паливо прискорились до 45,4 % відносно 4-го кв. 2007 року або зросли на 39,1% у 2010 році. Нові правила оподаткування й підвищений попит на нафту на світових товарних ринках в умовах політичної нестабільності та збройних конфліктів у Північній Африці стимулюють зростання цін на паливно-енергетичні ресурси. Суттєвий вплив на скорочення платоспроможного попиту населення у 2011 році матиме зростання тарифів на житлово-комунальні послуги внаслідок подорожчання енергоносіїв, що негативно вплине на обсяги споживання вітчизняної продукції.

4. Нарощення обсягів державного фінансування зумовило зростання обсягів будівельної діяльності, що є стимулом у розвитку суміжних галузей промисловості. Позитивний вплив на динаміку мала Державна програма завершення будівництва житла з високим ступенем готовності.

5. Відставання зростання світових цін на чорні метали та сталь від росту цін на імпорتنі енергоносії. Від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу похитне стабільність фінансової системи, а при значному борговому навантаженні економіка може досягнути стадії стагнації.

З метою вирівнювання платіжного балансу застосовується зміцнення національної валюти, що зумовлює подешевшання імпортних енергоресурсів на внутрішньому ринку та зниження доходів від експорту, зменшення податкових надходжень та цінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів на внутрішньому ринку.

Ще одним важелем впливу на сальдо платіжного балансу є стимулювання платоспроможного попиту населення. У 2010 році зростання реальних доходів склало 10,1 %, що зумовило приріст обсягу торгівлі та надання послуг населенню. Проте низький приріст ВВП (+4,3 %) [12] обумовив збільшення доходів населення за рахунок перерозподілу доходів суб'єктів господарювання через фіскально-бюджетний механізм і залучення заощаджень, що скоротило інвестиційний ресурс економіки та зумовило скорочення інвестицій в основний капітал.

Більшість науковців результативність функціонування вітчизняної моделі ресурсокористування вбачають у відновленні її впливу на економічне зростання в Україні, що, безперечно, є внутрішнім джерелом економічної стабілізації. Досягнення цієї мети пов'язують із економією паливно-енергетичних ресурсів і стимулювання з боку держави

збільшення обсягів освоєння капітальних інвестицій у впровадження енергозберігаючих технологій. Проте реалізація такої політики впродовж 2006-2010 років не забезпечила структурної перебудови економіки хоча дозволила скоротити споживання природного газу комунальним господарством та населенням.

Висновки. Зменшення фізичних обсягів використання паливно-енергетичних ресурсів має вагомий вплив на ресурсозабезпеченість національної економіки, але не забезпечує стабільність її функціонування, оскільки не передбачає поглибленої переробки та зменшення обсягів імпорту споживчої продукції.

Підвищення вартості енергоносіїв не створює економічного підґрунтя для структурної перебудови економіки та зменшення обсягу експорту сировини й напівфабрикатів, тобто для зміни затратного характеру моделі ресурсокористування. Сьогодні єдиним шляхом, що може забезпечити ці зміни, є збільшення пропорції обміну вітчизняних товарів та послуг на зовнішньому ринку за рахунок покращення їх якості та впровадження нових видів. Для цього необхідно створити інституційні передумови щодо підвищення підприємницької винагороди підприємств переробної промисловості від поглибленої переробки ресурсів і технологічного оновлення виробництва.

Через значне подорожчання паливно-енергетичних ресурсів у 2011 році діють інші чинники, які обумовлені необхідністю економії паливно-енергетичних ресурсів в умовах постійного їх здорожчання. У такий спосіб за рахунок скорочення використання ресурсів підвищиться ефективність моделі ресурсокористування загалом, хоча не буде досягнуто зменшення в структурі собівартості вартості паливно-енергетичних ресурсів. Така ситуація погіршить рівень прибутковості суб'єктів господарювання, оскільки інвестиції в основний капітал не компенсуватимуться економією витрат.

Отже, вимальовується чітка тенденція до скорочення кількості суб'єктів господарювання у переробній галузі, що може в умовах посилення податкового навантаження зумовити зростання безробіття, соціальних видатків бюджету та зменшення обсягів виробництва. У таких умовах застосування послаблення податкового адміністративного тиску, що здійснювалося впродовж 2011 року, не забезпечує підвищення прибутковості діяльності і не матиме визначального впливу на економічну стабілізацію та зростання.

З огляду на вищезазначене, перспективи відновлення стабільного зростання підприємств переробної промисловості впродовж 2011-2014 рр. немає через об'єктивні внутрішні та зовнішні причини. Отже, єдиними вагомими і системними стимулами виступають скорочення імпорту споживчої продукції, нарощування експорту вітчизняної продукції добувної промисловості та здешевшання паливно-енергетичних ресурсів. Останнє має опосередкований стимулювальний вплив на суб'єктів господарювання усіх галузей промисловості й сфер діяльності та суттєво вплине на обсяг реальних доходів населення.

Список використаних джерел

1. Богиня Д. Структурна перебудова економіки в умовах глобалізації та інформатизації / Д. Богиня, Г. Волинський // Економіка України. – 2003. – №7. – С.25-26.
2. Геец В. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем /В. Геец // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 23-53.
3. Геєць В. М. Питання взаємопов'язаного розвитку економіки та енергетики України / В. М. Геєць // Вісник НАН України. – 2006. – №2. – С. 7-11.

4. Геєць В. М. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
5. Гражевська Н. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальному постіндустріальному вимірі / Н. Гражевська // Економіка України. – К., 2010. – №9. – С.54-56.
6. Зверяков М. Ліберальна ідея і модернізація економіки / М. Зверяков // Економіка України. – 2010. – № 7. – С. 11-13.
7. Кваснюк Б. Є. Економіка: транзитивність від найпростішого до глобалізації / Б.Є. Кваснюк // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – т. № 2. – С.171-174.
8. Кваснюк Б. Є. Науково-технічний і виробничий потенціал національної економіки / Б. Є. Кваснюк // Економічна теорія. – 2008. – т. № 1. – С.85-99.
9. Кваснюк Б. Є. Системне дослідження економічної стратегії української держави / Б. Є. Кваснюк // Економіка України. – 2005. – т. № 1. – С.94-96.
10. Кваснюк Б. Є. Суперечності глобалізації та їх вплив на розвиток реального сектору економіки / Б. Є. Кваснюк // Стратегія розвитку України. – 2008. – т. № 1/2. – С.68-74.
11. Кваснюк Б. Є. Темпи і пропозиція розвитку реального сектора економіки в Україні / Б. Є. Кваснюк // Економіка і прогнозування. – 2004. – т. № 3.– С.74-92.
12. Макроекономічний огляд IV – 2010 / Національний банк України. – Департамент економічного аналізу та прогнозування; Департамент платіжного балансу, 2011. – 46 с.
13. Новий курс: реформи в Україні 2010 – 2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
14. Новицький В. Імперативи інноваційного розвитку / В. Новицький // Економіка України. – К., 2007. – № 2. – С. 45-48.
15. Новицький В. Інституціоналізм у діалектиці сучасного економічного розвитку / В. Новицький // Економіка України. – 2005. – №7. – С.58.
16. Письмак В. П. Проблемы устойчивого функционирования социально-экономической модели Украины / В. П. Письмак. – Донецк, 2003. – С.100-101.
17. Пустовойт О. Модель ресурсокористування України: окремі підсумки та шляхи розвитку / О. Пустовойт // Економіка України. – 2006. – №7. – С.27-33.
18. Федулова Л. Технологічний розвиток економіки / Л. Федулова // Економіка України. – 2006. – № 5-6. – С. 4-7; 4-8.
19. Якубовський М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації / М. Якубовський // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 21-25.

Мазур І. М. Модель ресурсоиспользования Украины

Исследуется национальная модель ресурсоиспользования и факторы, которые влияют на ее эффективность на протяжении 2006 – 2011 года, что позволило выделить основные проблемы и обосновать направления ее трансформации.

Ключевые слова: ресурсоиспользования, экономические факторы, экономический рост.

Mazur I. M. Model of resources using of Ukraine

The national model of resources using and factors which influence on its efficiency during 2006 – 2011 years are examined, that allowed to select basic problems and ground directions of its transformation.

Key words: resources using, economic factors, economy growing.

УДК 659.1

Луцька Наталія Іванівна,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ РЕКЛАМИ В РИНКОВИХ УМОВАХ

У статті розглядаються основні напрями рекламної діяльності у туризмі. Зосереджується увага на важливості ролі реклами у сфері туристичних послуг в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: *реклама, ринок, економіка, туризм.*

Постановка проблеми. Реклама є лише одним із багатьох чинників, що визначають результативність маркетингу. Окрім неї на реалізацію будь-якого продукту впливають інші елементи комплексу маркетингу і комунікацій. При одночасному впливі безлічі маркетингових чинників досить складно визначити внесок (відповідно, і ефект) саме рекламних заходів. Наприклад, якщо підприємство поставило собі за мету завоювати частку ринку в 15% і для її досягнення підвищує якість продуктів, знижує на 10% ціни, реорганізує і розширює збутову мережу, проводить ряд заходів щодо стимулювання збуту і подвоює рекламний бюджет, то визначити, яка величина вкладу власне реклами у досягнення запланованого результату дуже важко.

Саме дослідження цієї складової маркетингової діяльності становить актуальність піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали наукові дослідження, які здійснили В.А. Алексуніна, А.П. Дурович, З.О. Манів, Ю.М. Правик, які сприяють осмисленню поточних процесів в сфері економічної теорії та маркетингу та мають важливе значення для подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Оскільки рекламна діяльність потребує великих витрат, тому метою написання даної статті є визначення оцінки ефективності рекламної діяльності.

Основними завданнями дослідження виступають наступні положення:

- аналіз інформації про доцільність рекламної діяльності;
- виявлення результативності окремих засобів її розповсюдження;
- визначення умов оптимального впливу реклами на цільові аудиторії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття ефективності в рекламі, з одного боку, тісно пов'язане з поняттям економічної ефективності взагалі, а з іншого має – свою власну специфіку. Найбільш загальне визначення ефективною це співвідношення результату і витрат на його досягнення. В принципі це визначення підходить і до ефективності реклами, де в якості результату може розглядатися ступінь досягнення мети, а в якості витрат – витрати на її досягнення. При цьому потрібно мати чітке уявлення про низку обмежень, яких необхідно врахувати при аналізі ефективності реклами:

- далеко не все і не завжди тут можна врахувати і порахувати;

- не все те, що можна порахувати, піддається вартісній оцінці;
- не завжди можна точно визначити результат, що отриманий при реалізації саме рекламних, а не інших маркетингових заходів.

В теорії та практиці маркетингу навряд чи можна назвати ще одну проблему, яка б викликала такі широкі суперечки та різночитання, як проблема оцінки ефективності реклами. Можна виділити два основних підходи до цієї проблеми.

При першому підході за основу береться розгляд реклами як інструмента збуту, головна мета якого – продажі. Звісно, ефективність реклами в цьому випадку буде вимірюватися на основі здійснених після неї продажів, тобто буде оцінюватися економічний або торговельний ефект.

При другому підході оцінка ефективності рекламної діяльності дається на основі комунікативної функції реклами. У такому випадку вимір ефективності реклами можна здійснити, оцінивши ступінь впливу, який вона справила на споживача, і розглянувши якісну та кількісну сторони цього впливу.

В обох підходах по суті немає протиріч, тому що реклама включає в себе обидва названі аспекти. Реклама перш за все – інструмент комунікації, але одночасно вона є і елементом маркетингу, оскільки сприяє отриманню фірмою прибутку.

Отже, можна сказати, що при оцінці реклами необхідно враховувати як економічну, так і комунікативну її ефективність [1, с. 114].

Нині дослідженню ефективності реклами присвячено досить багато публікацій. Але розглянемо найбільш розгорнуті методики.

Визначення економічної ефективності реклами є найскладнішою проблемою. Адже одна і та ж сума коштів може бути витрачена як на геніальну, так і на бездарну рекламу. Певну цінність можуть принести підходи до визначення економічної ефективності рекламної діяльності, що використовуються на практиці.

Економічна ефективність реклами найчастіше визначається шляхом вимірювання її впливу на обсяг продажів. Найбільш точно встановити, який ефект дала реклама, можна лише в тому випадку, коли збільшення збуту конкретної послуги відбувається негайно після впливу реклами. Однак це не стосується дорогих послуг, коли купівлі передують обов'язкове обдумування. У цьому випадку ефект реклами може проявитися далеко не відразу. Перш за все споживач дізнається про пропозицію послуги, потім він цікавиться детальною інформацією. Після цього споживач може віддати перевагу рекламованому продукту і впевнитися у бажанні придбати його.

Щоб виявити, якою мірою реклама вплинула на зростання обороту фірми, аналізують оперативні та бухгалтерські дані. При цьому слід мати на увазі, що окрім реклами на реалізацію продукту впливають його якість, ціна, а також місце розташування підприємства, рівень культури обслуговування клієнтів, наявність у продажу аналогічних послуг.

Економічна ефективність рекламних заходів може оцінюватися також на основі аналізу результатів експерименту, суть якого в більшості випадків зводиться до наступного. Вибираються два або більше локальних ринки, на яких фірма здійснює свою діяльність протягом певного проміжку часу з різним рівнем рекламної підтримки (за інших рівних умов). Різниця торгових результатів співвідноситься з різницею асигнувань на рекламу, на основі чого і робиться висновок про економічний ефект реклами.

У ряді випадків підприємства з різних причин не можуть дозволити собі використання подібного експерименту, але завжди в їхньому розпорядженні є експертно-аналітичні методи визначення економічної ефективності рекламної діяльності. Так, виділення чистого ефекту реклами, тобто частки приросту обсягу продажів, забезпеченої

виключно рекламою того періоду, за який враховуються витрати на рекламу, можна здійснити методом експертних оцінок. Для цього причини зміни обсягу продажів поділяються на основні та інші. Основна причина – рекламна діяльність фірми в поточному періоді. Її частка визначається в межах від одиниці до нуля залишковим методом. Різниця між одиницею і сумою дольових оцінок усіх інших причин (вплив попередньої реклами, інерція купівельної поведінки, сезонні коливання попиту) дозволяє визначити частку чистого ефекту реклами.

Економічна ефективність реклами безпосередньо залежить від ступеня її психологічного впливу на людину (комунікативна ефективність). Отже, відсутні не лише принципові відмінності, але і чітка межа між економічною і комунікативною ефективністю рекламної діяльності.

Визначення комунікативної ефективності рекламної діяльності дозволяє встановити, наскільки ефективно вона передає цільовій аудиторії необхідні відомості або формує бажану для рекламодавця точку зору.

Комунікативна ефективність реклами характеризується ступенем залучення уваги потенційних клієнтів, яскравістю і глибиною їх вражень, запам'ятовуваністю рекламних звернень. Така оцінка є особливо актуальною в наступних ситуаціях:

- до того, як обраний остаточний варіант рекламного звернення (попередні випробування);
- під час проведення рекламних заходів (поточний аналіз);
- після проведення рекламних заходів (подальший аналіз).

Попередній аналіз спрямований на зниження ступеня невизначеності, що пов'язана з подальшим здійсненням рекламної діяльності.

Незважаючи на те, що в даному випадку не враховуються такі чинники, як частота впливу і обстановка, реально оточуюча рекламу, такий аналіз дозволяє попередньо вивчити сприйняття концепції рекламної кампанії, психологічний вплив рекламного звернення, а також внести необхідні зміни і доповнення відповідно до отриманих результатів [2, с. 28].

Для проведення попереднього аналізу з цільової аудиторії формується вибірка, якій пропонується ознайомитися з розробленими рекламними матеріалами для перевірки наступних параметрів:

- ідентифікація (чи тісно пов'язане рекламне звернення з рекламодавцем);
- доступність для розуміння (чи відображено сенс, який реклама повинна передати адресату);
- надійність (чи міститься в рекламі аргументація, чи може передбачуваний клієнт довіряти тому, в чому його запевняють);
- сугестивність (чи викликає прихований сенс рекламного звернення, його символічне значення сприятливі асоціації в мисленні передбачуваних клієнтів);
- «позитивний» інтерес (чи викликає рекламне звернення у передбачуваного клієнта інтерес, достатній, щоб привести його до купівлі рекламованого продукту (послуги)) [4, с. 98-99].

Вивчення сприйняття рекламних звернень здійснюється на основі методів сучасної психології, що дозволяють виявляти свідомі і підсвідомі елементи сприйняття текстової та графічної інформації. В якості інструментарію на даному етапі використовуються методи спостереження, інтерв'ю, асоціативного спостереження, аналізу.

Для ефективного вивчення сприйняття також застосовуються спеціальні прилади: тахітоскопи, психогальванометри, спеціальні камери (кінооко). Так тахітоскоп дозволяє демонструвати рекламні звернення протягом короткого часу (від 1/250 до 1 секунди), що

дає можливість відтворити тимчасові умови сприйняття рекламного звернення. Це дозволяє всебічно оцінити його ефективність і, зокрема, визначити середній відрізок часу, який необхідний як для повного засвоєння реклами, так і для засвоєння та ідентифікації її елементів: слогана, ілюстрацій, тексту [3, с. 251].

Психогальванометр застосовується для визначення реакції на стимули реклами. Він працює за принципом детектора брехні. До долоні випробуваного прикладаються два електроди. Як тільки починається показ (прослуховування) реклами, долоня людини починає потіти, що реєструється приладом як різниця в електричній напрузі між електродами. Чим більше враження на випробуваного буде виробляти реклама, тим більш високий показник буде фіксувати прилад [2, с. 29].

Спеціальна камера, звана кінооко, застосовується для спостереження за поглядом. Вона дозволяє реєструвати рух очей, простежити за напрямком погляду і побачити його «маршрут» на рекламному зверненні, повторне звернення до деяких елементів реклами, місця зупинок і їх тривалість.

Поточний аналіз ефективності покликаний своєчасно виявляти недоліки в ході здійснення рекламної діяльності та вживати необхідних заходів щодо виправлення становища.

Зокрема, в рамках такого аналізу корисно проводити контроль за запитами, що поступають, який дозволяє визначити, які кошти реклами є найбільш відповідними для обхвату конкретного цільового сегмента. Основна проблема при здійсненні такого контролю полягає у з'ясуванні, з якого саме джерела клієнт отримав рекламну інформацію. З цією метою використовується досить простий та ефективний прийом: у рекламних зверненнях, що розповсюджуються через різні засоби, вказується свій відмітний знак, по якому і відбувається розпізнання (наприклад, це можуть бути різні номери кімнат в адресі). Поточний аналіз дозволяє також коректувати графік виходу рекламних звернень.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведений матеріал, доцільно відзначити, що на рекламу та інші маркетингові заходи йдуть сотні, а то й тисячі гривень, адже саме якісна реклама гарантує конкурентоспроможність фірми. Рекламодавці хочуть знати, наскільки виправдані ці витрати. Дізнатися це можна, лише провівши розглянуті дослідження.

Слід звернути увагу на те, що такі дослідження повинні проводитися до початку рекламної кампанії під час вибору того або іншого рекламного засобу.

Компанії планують витрати на проведення рекламних заходів, що дає можливість одержати заплановану ефективність доходів від реклами, а також збільшити обсяги наданих послуг і прибуток туристичної фірми від надання таких послуг.

Список використаних джерел

1. Дурович А.П. Реклама в туризмі: учеб. пособ. / А.П. Дурович. – М.: Новое знание, 2008. – 254 с.
2. Криховецький І.З. Маркетингова інноваційна стратегія розвитку туристичного бізнесу / І.З. Криховецький, Н.І. Луцька // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №6. – с. 27-30.
3. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности : учеб. / Под ред. Проф. В.А. Алексунина. – М. : Дашков и К, 2006. – 714 с.
4. Правик Ю.М. Маркетинг туризму: підруч. / Ю. М. Правик. – К. : Знання, 2008. – 303 с.

*Луцкая Н. И. Экономические основы применения рекламы
в рыночных условиях*

В данной статье рассматриваются основные направления рекламной деятельности в туризме. Сосредоточивается внимание на важности роли рекламы в сфере туристических услуг в Украине на современном этапе.

Ключевые слова: *реклама, рынок, экономика, туризм.*

*Lutska N. I. Economic bases of application
of advertising in market conditions*

This article considers main trends of advertising activity in tourism. Attention to importance of advertising role in Ukrainian tourist service at modern stage is paid.

Key words: *advertising, market, economy, tourism.*

